

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 00004232 5

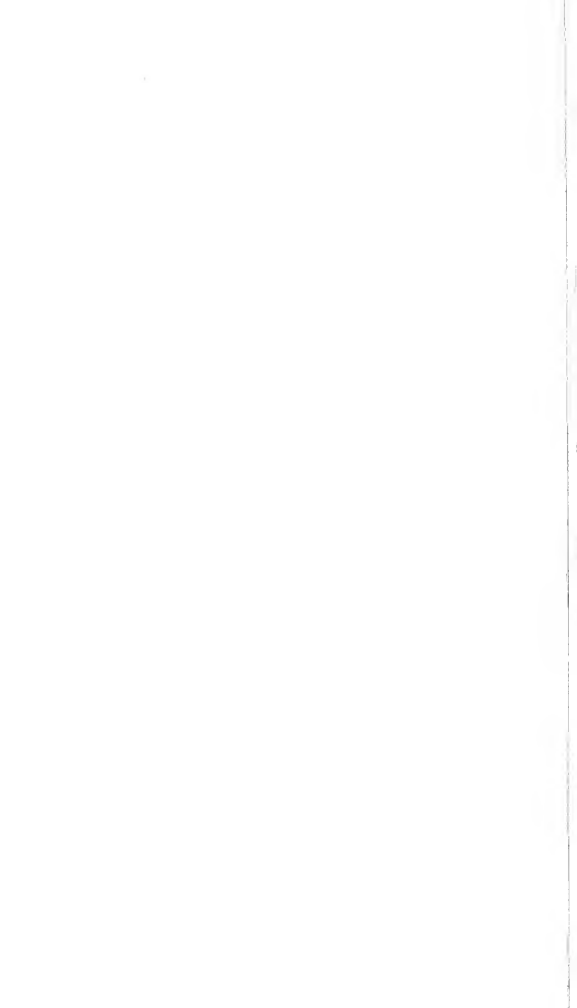

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM

TOMUS II.

LIB. IX.—XXVI.

LL
2088 Dr. 2

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM

QUÆ SUPERSUNT,

EX RECENSIONE

ARN. DRAKENBORCHII.

CUM INDICE RERUM.

ACCEDUNT

GENTES ET FAMILIÆ ROMANORUM,

AUCTORE R. STREINNIO.

NECNON

ERNESTI GLOSSARIUM LIVIANUM,

AUCTIUS NONNIHIL, ET IN LOCIS QUAMPLURIMIS
EMENDATUM.

TOMUS II.

OXONII,

E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO.

MDCCCXIII.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI.

EPITOME LIBRI IX

T. VETURIUS et Sp. Postumius apud Caudinas Furcas, deducto in locum artum exercitu, quum nulla spes evadendi esset, fœdere cum Samnitibus facto, et sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub jugum mitterentur. Idemque, auctore Sp. Postumio consule, (qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme fœdus ictum erat, publica fides liberaretur) cum duobus tribunis plebis et omnibus, qui fœdus sponponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti: nec multo post, fuis a Papirio Cursore Samnitibus et sub jugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus est. Tribus duæ adjectæ sunt, Ufentina et Falerina. Suessa et Ponticæ coloniæ deductæ sunt. Ap. Claudius censor aquam perduxit: viam stravit, quæ Appia vocata est: libertinorum filios in senatum legit. Ideoque, quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequen-

tis anni consules in senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante per proximos censores observatum fuerat. Res præterea contra Apulos, Etruscos, Umbros, Marsos, Pelignos, Æquos et Samnites, quibus fœdus erat restitutum, prospere gestas continet. Flavius scriba, libertino patre natus, ædilis curulis fuit per forensem factionem creatus: quæ quum comitia et campum turbaret, et in iis propter nimias vires dominaretur, a Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est, quas urbanas adpellavit. Eaque res Fabio Maximo nomen dedit. In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit; et, æstimatis populi Romani viribus, quæ tunc erant, conligitur, si Alexander in Italiam trajecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de iis gentibus, quas ad Orientem imperio suo subjecerat.

T. LIVII PATAVINI

LIBER IX.

SEQUITUR hunc annum nobilis clade Romana U. C. 453.
Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio A. C. 319.
consulibus. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium, Herennii filium, habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt, *Ne nihil actum, inquit, hac legatione censeatis, expiatum est, quidquid ex fœdere rupto irarum in nos cœlestium fuit. Satis scio, quibuscumque Diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dædendi res, quæ a nobis ex fœdere repetitæ fuerant, iis non fuisse cordi tam superbe ab Romanis fœderis expiationem spretam. Quid enim ultra fieri ad placandos Deos mitigandosque homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hostium in præda captas, quæ belli jure nostræ videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra tibi, Romane, quid fœderi, quid Diis arbitris fœderis debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum judicem feram, neminem, neque populum, neque privatam, fugio. Quod si nihil cum potentiore juris humani re-*

Pontii Samnitis oratio.

U. C. 433. *linquitur mopi, at ego ad Deos vindices intolerandæ*
 A. C. 319. *superbiæ confugiam; et precabor, ut iras suas vertant*
in eos, quibus non suæ redditæ res, non alienæ adcu-
mulatæ satis sint; quorum sævitiam non mors noxio-
rum, non deditio exanimatorum corporum, non bona
sequentia domini deditioem exsatient. Placari ne-
queunt, nisi hauriendum sanguinem laniandaque vis-
cera nostra præbuerimus. Justum est bellum, Samni-
tes, quibus necessarium; et pia arma, quibus nulla nisi
in armis relinquitur spes. Proinde, quum rerum hu-
manarum maximum momentum sit, quam propitiis
rem, quam adversis agant Diis, pro certo habete,
priora bella adversus Deos magis, quam homines, ges-
sisse; hoc, quod instat, ducibus ipsis Diis gesturos.

Samnites
 ad Cau-
 dium ca-
 stra lo-
 cant.

II. Hæc, non læta magis, quam vera, vaticinatus,
 exercitu educto, circa Caudium castra, quam potest
 occultissime, locat: inde ad Calatiam, ubi jam con-
 sules Romanos castraque esse audiebat, milites de-
 cem pastorum habitu mittit: pecoraque diversos,
 alium alibi, haud procul Romanis pascere jubet
 præsidiis: ubi inciderint in prædatores, ut idem
 omnibus sermo constet, *legiones Samnitium in Apu-*
lia esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere: nec
procul abesse, quin vi capiant. Jam is etiam rumor
 ante, de industria vulgatus, venerat ad Romanos;
 sed fidem auxere captivi, eo maxime, quod sermo
 inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin
 Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus
 sociis; simul ne Apulia omnis ad præsentem ter-
 rorem deficeret: ea modo, qua irent, consultatio
 fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ; altera præter
 oram superi maris patens apertaque, sed, quanto
 tutior, tanto fere longior; altera per Furculas Cau-

dinas brevior. Sed ita natus locus est: saltus duo U. C. 433.
A. C. 319. alti angusti silvosique sunt, montibus circa perpetuis inter se juncti: jacet inter eos satis patens clausus in medio campus, herbidus aquosusque, per quem medium iter est. Sed ante, quam venias ad eum, intrandæ primæ angustiae sunt: et aut eadem, qua te insinuaveris, retro via repetenda; aut, si ire porro pergas, per alium saltum artio rem inpeditionemque evadendum. In eum campum via alia per cavam rupem, Romani, demisso agmine, quum ad alias angustias protinus pergerent, septas dejectu arborum, saxorumque ingentium objacentem molem invenere: quum fraus hostilis adparuisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur. Capti
fraude loci
Romani. Citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam: eam quoque clausam sua obice armisque inveniunt: sistunt inde gradum siue ullius imperio: stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios (quum alterum quisque compotem magis mentis ac consilii ducerent) diu immobiles silent. Deinde ubi prætoriam consulum erigi videre, et expedire quosdam utilia operi, quamquam ludibrio fore munientes, perditis rebus ac spe omni adempta, cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo nec imperante, ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant; sua ipsi opera laboremque irritum (præterquam quod hostes superbe increpabant) cum miserabili confessione eludentes. Ad consules mæstos, ne advocantes quidem in consilium, (quando nec consilio nec auxilio locus esset) sua sponte legati ac tribuni conveniunt: militesque ad prætorium versi, opem, quam vix

U. C. 433. Dii immortales ferre poterant, ab ducibus expos-
A. C. 319. cunt.

Consilium
expedire
non pos-
sunt.

III. Querentes magis, quam consultantes, nox obpressit: quum pro ingenio quisque fremerent; alius, *per obices viarum*; alius, *per adversa montium, per silvas, qua ferri arma poterunt, eamus. Modo ad hostem pervenire liceat, quem per annos jam prope triginta vincimus; omnia æqua et plana erunt Romano, in perfidum Samnitum pugnanti*: alius, *Quo, aut qua camus? Num montes moliri sede sua paramus? Dum hæc imminebunt juga, qua tu ad hostem venies? Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. Ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet.* His in vicem sermonibus, qua cibi, qua quietis inmemor, nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam lætis subpetebat rebus: itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per literas consulendum censent. Jam is gravis annis non militaribus solum, sed civilibus quoque, abscesserat muneribus: in corpore tamen adfecto vige-
bat vis animi consiliique. Is, ubi accepit, ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos esse exercitus Romanos, consultus ab nuncio filii, censuit, omnes inde quam primum inviolatos dimittendos: quæ ubi spreta sententia est, iterumque, eodem remeante nuncio, consulebatur, censuit, ad unum omnes interficiendos. Quæ ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt; quamquam filius ipse in primis jam animum quoque patris consenuisse in adfecto corpore rebatur; tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in consilium adiret. Nec gravatus senex plaustro in castra dicitur

Herennii
discordia
responsa.

advectus, vocatusque in consilium ita ferme locutus U. C. 433.
A. C. 319.
 esse, ut nihil sententiæ suæ mutaret; causas tantum adjiceret: *Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque: altero consilio in multas ætates, quibus, amissis duobus exercitiis, haud facile receptura vires Romana res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse. Quum filius alique principes percunctando exsequerentur, Quid si media via consilii caperetur; ut et dimitterentur incolumes, et leges iis jure belli victis inponerentur? ista quidem sententia, inquit, ea est, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis: ea est Romana gens, quæ victa quiescere nesciat. Vivet semper in pectoribus illorum, quidquid istac præsens necessitas inusscrit; neque eos ante multiplices pœnas expetitas a vobis quiescere sinet.*

IV. Neutra sententia accepta. Herennius domum e castris est avectus. Et in castris Romanis quum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, et jam omnium rerum inopia esset; victi necessitate legatos mittunt, qui primum pacem æquam peterent: si pacem non inpetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius, *debellatum esse*, Leges a Pontio dictæ Romanis. respondit: *et, quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub jugum missurum: alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus fore; si agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur, suis deinde legibus Romanum ac Samnitum æquo fœdere victurum. His conditionibus paratum se esse fœdus cum consulibus ferire: si quid eorum displiceat, legatos redire ad se vetuit.*

U. C. 433. Hæc quum legatio renunciaretur, tantus gemitus
 A. C. 319. omnium subito exortus est, tantaque mœstitia incessit, ut non gravius accepturi viderentur, si nunciaretur, omnibus eo loco mortem obpetendam esse. Quum diu silentium fuisset, nec consules aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam necessarium hiscere possent; tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat, *Patrem meum, inquit, consules, sæpe audiivi memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendæ auro a Gallis civitatis, quando nec fossa valloque ab ignavissimo ad opera ac muniendum hoste clausi essent; et erumpere si non sine periculo magno, tamen sine certa pernicie possent. Quod si, ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit, (quo sæpe modo obsessi in obsidentes eruperunt) ita nobis a quo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoste copia esset, non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset. Equidem mortem pro patria præclaram esse fateor: et me vel deovere pro populo Romano legionibusque, vel in medios me inmittere hostes paratus sum. Sed hic patriam video, hic quidquid Romanarum legionum est: quæ, nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent, quod morte sua servant? Tecta urbis, dicat aliquis, et mœnia, et eam turbam, a qua urbs incolitur: immo, hercule, produntur ea omnia, deleta hoc exercitu, non servantur. Quis enim ea tuebitur? Inbellis videlicet atque inermis multitudo? tum, hercule, quam a Gallorum impetu defendit. An a Veïis exercitum Camillumque ducem inplorabunt? Hic omnes spes opesque sunt, quas servando patriam servamus: dedendo ad necem patriam deserimus ac prodimus. At fœda atque ignominiosa deditio est. Sed ea*

Lentulo
 suadente,

caritas patriæ est, ut tam ignominia eam, quam morte nostra, si opus sit, servemus. Subeat ergo ista, quantumque est, indignitas; et pareatur necessitati, quam ne Dii quidem superant. Ite, consules, redimite armis civitatem, quam auro majores vestri redemerunt.

V. Consules profecti ad Pontium in colloquium, quum de fœdere victor agitaret, negarunt, injussu populi fœdus fieri posse: nec sine fecialibus ceremoniæque alia sollemni. Itaque non, ut vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed per sponsionem, facta est. Quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset aut obsidibus, ubi precatione res transigitur? *per quem populum fiat, quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Jupiter feriat, quemadmodum a fecialibus porcus feriatur.* Sponponderunt consules, legati, quæstores, tribuni militum; nominaque omnium, qui sponponderunt, exstant: ubi, si ex fœdere acta res esset, præterquam duorum fecialium, non exstarent; et propter necessariam fœderis dilationem obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. Tempus inde statutum tradendis obsidibus exercituque inermi mittendo. Redintegavit luctum in castris consulum adventus, ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent; quorum ignavia fœdius inde, quam venissent, abituri: illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo cæcos in foveam missos. Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, et inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hosti: proponere sibimet ipsi ante oculos jugum hostile, et ludibria victoris, et vultus superbos, et per armatos inermium iter. Inde fœdi ag-

U. C. 433. minis miserabilem viam, per sociorum urbes reditum
 A. C. 319. in patriam ac parentes, quo sæpe ipsi majoresque
 eorum triumphantes venissent. Se solos sine vul-
 nere, sine ferro, sine acie victos : sibi non stringere
 licuisse gladios, non manum cum hoste conferre :
 sibi nequidquam arma, nequidquam vires, nequid-
 quam animos datos. Hæc frementibus hora fatalis
 ignominie advenit, omnia tristiora experiundo fac-
 tura, quam quæ præceperant animis. Jam primum
 cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire
 jussi, et primi traditi obsides, atque in custodiam
 abducti. Tum a consulibus abire lictores jussi, pa-
 ludamentaque detracta ; tantam inter ipsos, qui,
 paullo ante eos exsecrantes, dedendos lacerandosque
 censuerant, miserationem fecit, ut, suæ quisque
 conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ ma-
 jestatis, velut ab nefando spectaculo, averteret
 oculos.

VI. Primi consules prope seminudi sub jugum
 missi : tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ig-
 nominiæ objectus : tum deinceps singulæ legiones.
 Circumstabant armati hostes, exprobrantes eluden-
 tesque : gladii etiam plerisque intentati : et vulne-
 rati quidam necatique, si vultus eorum indignitate
 rerum acrior victorem offendisset : ita traducti sub
 jugum, et, quod pene gravius erat, per hostium
 oculos. Quum e saltu evasisse, etsi, velut ab in-
 feris extracti, tum primum lucem adspicere visi sunt,
 tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmea omni
 morte tristior fuit. Itaque, quum ante noctem Ca-
 puam pervenire possent, incerti de fide sociorum, et
 quod pudor præpediebat, circa viam haud procul
 Capua omnium egeni corpora humi prostraverunt.

Sub ju-
 gum mit-
 tuntur Ro-
 mani.

Capuam
 veniunt.

Quod ubi est Capuam nunciatum, evicit miseratio U. C. 433.
 justa sociorum superbiam ingenitam Campanis: A. C. 319.
 confestim insignia sua consulibus, fasces, lictores,
 arma, equos, vestimenta, commeatus militibus be-
 nigne mittunt: et venientibus Capuam cunctus se-
 natus populusque, obviam egressi, justis omnibus
 hospitalibus, privatisque et publicis funguntur of-
 ficiis: neque illis sociorum comitas, vultusque be-
 nigni, et adloquia non modo sermonem elicere, sed
 ne, ut oculos quidem adtollerent, aut consolantes
 amicos contra intuerentur, efficere poterant. Adeo
 super mœrorem pudor quidam fugere conloquia et
 cœtus hominum cogebat. Postero die quum juvenes
 nobiles, missi a Capua, ut proficiscentes ad finem
 Campanum prosequerentur, revertissent; vocatique
 in curiam percunctantibus majoribus natu, *multo*
sibi mœstiores et abjectioris animi visos, referrent;
adeo silens, ac prope mutum agmen incessisse: tacere
indolem illam Romanam, ablatosque cum armis ani-
mos: non reddere salutem, non salutantibus dare re-
sponsum, non hiscere quemquam præ metu potuisse,
tamquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, sub quo
emissi essent. Habere Samnites victoriam, non præcla-
ram solum, sed etiam perpetuam: cepisse enim eos non
Romam, sicut ante Gallos, sed, quod multo bellicosius
fuerit, Romanam virtutem ferociamque.

VII. Quum hæc dicerentur audirenturque, et de-
 ploratum pene Romanum nomen in concilio socio-
 rum fidelium esset; dicitur Ofilius Calavius, Ovii Ofilii de
 filius, clarus genere factisque, tum etiam ætate ve- Romano-
 rendus, longe aliter se habere rem dixisse: *Silentium* rum silen-
illud obstinatum, fixosque in terram oculos, et surdas tio judi-
ad omnia solatia aures, et pudorem intuendæ lucis, in- cium.

U. C. 433. *gentem molem irarum ex alto animo cientis indicia*
 A. C. 319. *esse: aut Romana se ignorare ingenia, aut silentium*

illud Samnitibus febiles brevi clamores genitusque excitaturum; Caudinæque pacis aliquanto Samnitibus, quam Romanis, tristiorememoriam fore. Quippe suos quemque eorum animos habiturum, ubicumque congressuri sint: saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.

Jam Romæ etiam sua infamis clades erat. Obsesso primum audierunt: tristior deinde ignominiosæ pa-

Luctus Romæ.

cis magis, quam periculi, nuncius fuit. Ad famam obsidionis delectus haberi cœptus erat: dimissus deinde auxiliorum adparatus, postquam deditioem tam fœde factam acceperunt: extemploque sine ulla publica auctoritate consensum in omnem formam luctus est. Tabernæ circa forum clausæ, justitiumque in foro sua sponte cœptum prius, quam indictum: lati clavi, annuli aurei positi; pene mœstior exercitu ipso civitas esse: nec ducibus solum atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, et negare urbe tectisve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miserabilis: non enim tamquam in patriam revertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu vultuque ingressi sero in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adspicere vellet. Consules, in privato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatusconsulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum caussa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, et P. Ælium Pætum magistrum equitum: quibus vitio creatis, subfecti M. Æmilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equi-

Q. Fabius dictator.

M. Æmilius dictator.

tum. Nec per eos comitia habita: et, quia tædebat populum omnium magistratum ejus anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus: is consules creavit Q. Publilium Philonem et L. Papirium Cursorem iterum, haud dubio consensu civitatis, quod nulli ea tempestate duces clariores essent.

VIII. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat Patribus) magistratum inierunt, sollemnibusque senatusconsultis perfectis, de pace Caudina retulerunt: et Publilius, penes quem fasces erant, *Dic Sp. Postumi*, inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub jugum missus erat, *Haud sum ignarus*, inquit, *consules, ignominia, non honoris causa me primum excitatum jussumque dicere, non tamquam senatorem, sed tamquam reum qua infelicis belli, qua ignominiosæ pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra neque de pœna retulistis, omiſsa defensione, quæ non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum necessitatumque, sententiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam: quæ sententia testis erit, mihi ne, an legionibus vestris pepercerim, quum me seu turpi seu necessaria sponsione obstrinxi. Qua tamen, quando injussu populi facta est, non tenetur populus Romanus: nec quidquam ex ea, præterquam corpora nostra debentur Samnitibus. Dedamur per faciales nudi vinctique: exsolvamur religione populum, si qua obligavimus; ne quid divini humanive obstet, quo minus justum piumque de integro ineatur bellum. Interea consules exercitum scribere, armare, educere placet; nec prius ingredi hostium fines, quam omnia justa in deditioem nostram perfecta erunt. Vos, Dii immortales, precor quæsoque, si vobis non fuit cordi,*

U. C. 433.
A. C. 319.

Interregnum.

U. C. 434.
A. C. 318.

Postumii magnanima sententia.

U. C. 434. Sp. Postumium, T. Veturium consules cum Samnitibus
 A. C. 318. prospere bellum gerere; at vos satis habeatis, vidisse nos sub jugum missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus excipientes. Novos consules legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt. Quæ ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit omnes, ut modo vix crederent, illum eundem esse Sp. Postumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset: modo miserarentur, quod vir talis etiam præcipuum apud hostes supplicium passurus esset ob iram direntæ pacis. Quum omnes, laudibus modo prosequentes virum, in sententiam ejus pedibus irent; tentata paullisper intercessio est ab L. Livio et Q. Mælio, tribunis plebis: qui, neque exsolvi religione populum, aiebant, deditioe sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur: neque se pro eo, quod, spondendo pacem, servassent exercitum populi Romani, pœnam ullam meritos esse; neque ad extremum, quum sacrosancti essent, dedi hostibus violari posse.

Postumii
 adversus
 tribb.
 oratio.

IX. Tum Postumius, Interea dedite, inquit, profanos nos, quos salva religione potestis: dedetis deinde et istos sacrosanctos, quum primum magistratu abierint; sed, si me audiat, prius, quam dedantur, hic in comitio virgis cæsos, hanc jam ut intercalatæ pœnæ usuram habeant. Nam quod deditioe nostra negant exsolvi religione populum, id istos magis, ne dedantur, quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo juris feccialium expertus est, qui ignoret? Neque ego inficias eo, Patres conscripti, tam sponsiones quam fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos juxta divinas reli-

giones fides humana colitur: sed injussu populi nego U. C. 434.
A. C. 318.
quidquam sanciri posse, quod populum teneat. An, si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, cœgissent nos verba legitima deditium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tribuni diceretis, et hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas, Samnitium esse? Omitto deditum, quoniam de sponsione agitur: quid tandem, si spondissemus, urbem hanc relicturum populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? Dii meliora, inquis! atqui non indignitas rerum sponsionis vinculum levat. Si quid est, in quo obligari populus possit, in omnia potest: et ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, consul, an dictator, an prætor sponderit. Et hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit satis consules spondere, sed legatos, quæstores, tribunos militum spondere cœgerunt. Nec a me nunc quisquam quæsierit, quid ita sponderem? quum id nec consulis jus esset; nec illis spondere pacem, quæ mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, Patres conscripti, humanis consiliis gestum est. Dii immortales et vestris et hostium imperatoribus mentem ademerunt: nec nos in bello satis cavimus; et illi male partem victoriam male perdiderunt, dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quocumque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. An, si sana meus fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum arcessunt, mittere Roman legatos? cum senatu, cum populo, de pace ac fœdere agere? Triduum iter expeditis erat: interea in induciis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem adfer-

U. C. 434.
A. C. 318.

rent: ea demum sponsio esset, quam populi jussu spon-
pondissemus. Sed neque vos tulissetis, nec nos spon-
dissemus: nec fas fuit alium rerum exitum esse, quam
ut illi, velut somnio lætiore, quam quod mentes eorum
capere possent, nequidquam eluderentur: et nostrum ex-
ercitum eadem, quæ impedierat, fortuna expediret: va-
nam victoriam vanior irritam faceret pax; sponsio
interponeretur, quæ neminem, præter sponsorem, obli-
garet. Quid enim vobiscum, Patres conscripti, quid
cum populo Romano actum est? quis vos adpellare
potest? quis se a vobis dicere decceptum? hostis? an
civis? Hosti nihil spondistis: civem neminem spon-
dere pro vobis jussistis. Nihil ergo vobis nec nobiscum
est, quibus nihil mandastis; nec cum Samnitibus, cum
quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus,
rei satis locupletes: in id, quod nostrum est; in id,
quod præstare possumus, corpora nostra et animos; in
hæc sæviant, in hæc ferrum, in hæc iras acuant. Quod
ad tribunos adinet, consulite, utrum præsens deditio
eorum fieri possit, an in diem differatur: nos interim,
T. Veturi, vosque ceteri, vilia hæc capita luendæ spon-
sionis feramus, et nostro supplicio liberemus Romana
arma.

X. Movit Patres conscriptos tum causa, tum auctor; nec ceteros solum, sed tribunos etiam plebei, ut se in senatus dicerent fore potestate. Magistratu inde se extemplo abdicaverunt, traditique facialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quædam adfuisse civitati visa est. Postumius in ore erat; cum laudibus ad cælum ferebant: devotioni P. Decii consulis, aliis claris facinoribus æquabant. *Emersisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio et opera: ipsum se cruci-*

Sponsore:
pacis de-
duntur.

atibus et hostium iræ obferre, piaculæque pro populo Romano dare. Arma cuncti spectant et bellum. *En umquam futurum, ut congregi armatis cum Samnite liceat?* In civitate, ira odioque ardente, delectus prope omnium voluntariorum fuit: rescriptæ ex eodem milite novæ legiones, ductusque ad Caudium exercitus. Prægressi feciales, ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus jubent, manus post tergum vinciri. Quum adparitor verecundia majestatis Postumium laxè vinciret, *Quin tu, inquit, adducis lorum, ut justa fiat deditio?* Tum, ubi in cœtum Samnitium et ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina feccialis ita verba fecit: *Quandoque hicc homines injussu populi Romani Quiritium fœdus ictum iri sponponderunt, atque ob eam rem noxam nocuerunt; ob eam rem, quo populus Romanus scelere inpio sit solutus, hosce homines vobis dedo.* Hæc dicenti fecciali Postumius genu femur, quanta maxime poterat vi, perculit, et clara voce ait, *se Samnitē civem esse, illum legatum; feccialem a se contra jus gentium violatum; eo justius bellum gesturos.*

XI. Tum Pontius, *Nec ego istam deditiōnem accipiām, inquit, nec Samnites ratam habebunt. Quin tu, Sp. Postumi, si Deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro eis pax debetur. Sed quid ego te adpello, qui te captum victori, cum qua potes fide, restituīs? Populum Romanum adpello; quem si sponsionis ad Furculas Caudinas factæ pœnitet, restituat legiones intra saltum, quo septæ fuerunt. Nemo quemquam deceperit: omnia pro infecto sint: reci-*

Pontii non accipientis deditiōnem oratio.

U. C. 434. *piant arma, quæ per pactionem tradiderunt: redeant*
 A. C. 318. *in castra sua: quidquid pridie habuerunt, quam in*
conloquium est ventum, habeant: tum bellum et fortia
consilia placeant, tunc sponsio et pax repudietur. Ea
fortuna, iis locis, quæ ante pacis mentionem habuimus,
geramus bellum: nec populus Romanus consulum spon-
sionem, nec nos fidem populi Romani occusemus. Num-
quamne causa defiet, cur victi pacto non stetis? Ob-
sides Porsenæ dedistis; furto eos subduxistis: auro ci-
vitatem a Gallis redemistis; inter accipiendum aurum
cæsi sunt: pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vo-
bis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis,
et semper aliquam fraudi speciem juris inponitis. Non
probat populus Romanus ignominiosa pace legiones
servatas? pacem sibi habeat, legiones captas victori
restituat: hoc fide, hoc fœderibus, hoc feacialibus cere-
moniis dignum erat. Ut tu quidem, quod petisti, per
pactionem habeas, tot cives incolumes; ego pacem,
quam hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam:
hoc tu, A. Corneli, hoc vos, feaciales, juris gentibus
dicitis? Ego vero istos, quos dedi simulatis, nec acci-
pio, nec dedi arbitror; nec moror, quo minus in civi-
tatem obligatam sponsione commissa, iratis omnibus
Dîis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum,
quando Sp. Postumius modo legatum feacialem genu
perculit. Ita Dîi credent, Samnitum civem Postumium,
non civem Romanum esse, et a Samnite legatum Ro-
manum violatum: eo vobis justum in nos factum esse
bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem
proferre? et vix pueris dignas ambages senes ac con-
sulares fallendæ fidei exquirere? I, lictor, deme vin-
cula Romanis: moratus sit nemo, quo minus, ubi vi-

sum fuerit, abeant. Et illi quidem, forsitan et publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt.

U. C. 434.
A. C. 318.

XII. Samnitibus, pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quæ deinde venerunt, non in animis solum, sed prope in oculis esse: et sero ac nequidquam laudare senis Pontii utraque consilia; inter quæ se media lapsos victoriæ possessionem pace incerta mutasse, et, beneficii et maleficii occasione amissa, pugnatos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere: adeoque, nullodum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites faceret: et geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent, Samnites simul rebellasse et vicisse crederent Romanum. Inter hæc Satricani ad Samnites defeecerunt, et Fregellæ colonia necopinato adventu Samnitium (fuisse et Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est: timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnae initium fuit; quam aliquamdiu æquam, et quia pro aris ac focus dimicabatur, et quia ex tectis adjuvabat inbellis multitudo, tamen Fregellani sustinerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quod vocem audiri præconis passi sunt; *Incolumem abiturum, qui arma posuisset*: ea spes remisit a certamine animos, et passim arma jactari cœpta. Pertinacior pars armata per aversam portam crupit; tutiorque eis audacia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pavor: quos circumdatos igni, nequidquam Deos fidemque invocantes, Samnites concremave-

U. C. 434. runt. Consules, inter se partiti provincias, Papirius
 A. C. 318. in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani
 obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius
 in Samnio substitit adversus Caudinas legiones.
 Distendit ea res Samnitium animos; quod nec ad
 Luceriam ire, ne ab tergo instaret hostis, nec ma-
 nere, ne Luceria interim amitteretur, satis aude-
 bant. Optimum visum est committere rem fortunæ,
 et transigere cum Publilio certamen. Itaque in
 aciem copias educunt.

Prælio
 vincuntur
 Samnites
 a Publilio.

XIII. Adversus quos Publilius consul quum di-
 micaturus esset, prius adloquendos milites ratus,
 concionem advocari jussit: ceterum sicut ingenti
 alacritate ad prætorium concursus est, ita præ cla-
 more poscentium pugnam nulla adhortatio impera-
 toris audita est. Suus cuique animus memor igno-
 miniæ adhortator aderat. Vadunt igitur in prælium
 urgentes signiferos: et, ne mora in concursu pilis
 emittendis stringendisque inde gladiis esset, pila,
 velut dato ad id signo, abjiciunt, strictisque gladiis
 cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriæ
 artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia
 ira militaris prope vesano inpetu egit. Itaque non
 fusi modo hostes sunt; sed, ne castris quidem suis
 fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Lu-
 ceriam tamen, coacto rursus in unum agmine, est
 perventum. Romanos ira eadem, quæ per mediam
 aciem hostium tulerat, et in castra pertulit: ibi
 plus, quam in acie, sanguinis ac cædis factum, præ-
 dæque pars major ira corrupta. Exercitus alter cum
 Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos
 per omnia pacata, Samnitium magis injuriis et odio,
 quam beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites,

ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestris et maritima loca, contemto cultorum molliore atque, ut evenit fere, locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur: quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interjecta inter Romam et Arpos, penuria rerum omnium, exclusos a com meatibus absumsisset. Tum quoque profectos inde ad Luceriam, juxta obsidentes obsessosque, inopia vexavit: omnia ab Arpis Romanis subpeditabantur; ceterum adeo exigue, ut militi, occupato stationibus vigiliisque et opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret; interdum obscursu hostium cogere, abjecto ex equo frumento, pugnare: obsessis prius, quam alter consul victore exercitu advenit, et com meatibus ex montibus Samnitium invecti erant, et auxilia intromissa. Artiora omnia adventus Publilii fecit; qui, obsidione delegata in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta com meatibus hostium fecerat. Itaque quum spes nulla esset, diutius obsessos inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, undique contractis viribus, signa cum Papirio conferre.

Papirius
obsidet Lu-
ceriam.

XIV. Per id tempus, parantibus utrisque se ad prælium, legati Tarentini interveniunt, denunciante Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent: per utros stetisset, quo minus discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnuros. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: adcitoque eo, quum tempus omne in adparatu consumsisset, conlocutus de re haud dubia, signum pugnae pro-

U. C. 434. posuit. Agentibus divina humanaque, quæ adso-
 A. C. 318. lent, quum acie dimicandum est, consulibus, Tarentini legati obcurrere, responsum expectantes, quibus Papirius ait: *Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nunciat: litatum præterea est egregie: auctoribus Diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiscimur.* Signa inde ferri iussit, et copias eduxit, vanissimam increpans gentem, quæ, suarum inoprensens rerum præ domesticis seditionibus discordisque, aliis modum pacis ac belli facere æquum censeret. Samnites ex parte altera, quum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, vociferari, *se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. Deceptos potius, quodcumque casus ferat, passuros, quam ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur. Accipere se omen, consules aiunt, et eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant.* Ipsi, inter se partitis copiis, succedunt hostium munimentis, et, simul undique adorti, quum pars fossas expleret, pars velarent vallum, atque in fossas prouerent, nec virtus modo insita, sed ira etiam, exulceratos ignominia stimularet animos, castra invasere: et pro se quisque, *non hæc furculas, nec Caudium, nec saltus inpios esse, ubi errorem fraus superbe vicisset; sed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec fossæ arcerent,* memores, cædunt pariter resistentes fusosque, inermes atque armatos, servos, liberos, puberes, inpuberes, homines, iumenta que: nec ullum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent, avidosque

Iterum
vincuntur
Samnites
& coss.

cædis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem iræ confestim oratio habita est, ut doceretur miles, *minime cuiquam militum consules odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces, sicut belli, ita insatiabilis supplicii, futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos: ne desperata venia hostes cæcos in supplicia eorum ageret, perdere prius, quam perire, optantes.* Laudare ea milites, lætarique obviam itum iræ suæ esse, ac fateri, omnia patienda potius, quam proderetur salus tot principum Romanæ juventutis.

XV. Dimissa concione, consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu et duce Apuli circa, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publilius consul, ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi ad spem eventus respondit: nam, *in-* Luceria
sessis omnibus viis, per quas commeatus ex Sannio subvehebantur, fame domiti Sannites, qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut, receptis equitibus, qui caussa belli essent, absisteret obsidione. His Papirius ita respondit: Debuisset eos Pontium, Herennii filium, quo auctore Romanos sub jugum misissent, consulere, quid victis patiendum censeret: ceterum, quoniam ab hostibus in se æqua statui, quam in se ipsi ferre, maluerint, nunciare Luceriam jussit, arma, sarcinas, jugum Sub jugum
missa, multitudinem omnem inbellem intra mœnia relinquerent: militem se cum singulis vestimentis sub- missi Sam-
 nites.

U. C. 434. *jugum missurum, ulciscentem inlatam, non novam in-*
 A. C. 318. *ferentem ignominiam.* Nihil recusatum: septem mil-

lia militum sub jugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta, receptis omnibus signis armisque, quæ ad Caudium amiserant; et, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est: siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenio) Pontius, Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub jugum cum ceteris est missus. Ceterum id minus miror, obscurum esse de hostium duce dedito missoque sub jugum: id magis mirabile est, ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore, magistro equitum, eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanæ ignominia, haud sciam an justissimo triumpho ad eam ætatem secundum Furium Camillum, triumphaverit, an consulum Papiriique præcipuum

U. C. 435. id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error,
 A. C. 317. Cursorne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum, ob rem bene gestam Luceriæ continuato magistratu, consul tertium creatus sit; an L. Papirius Mugillanus, et in cognomine erratum sit.

XVI. Convenit, jam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis uno secundo prælio debellavit; urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis, in ditionem accepit. Pari fortuna consulum alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præsidiumque eorum in urbem

acceperant, rem gessit : nam quum ad mœnia Sa-^{U. C. 455.}
 trici admotus esset exercitus, legatisque, missis ad^{A. C. 317.}
 pacem cum precibus petendam, triste responsum ab
 consule redditum esset, *nisi præsidio Samnitium in-*
terfecto aut tradito, ne ad se remearent ; plus ea voce,
 quam armis inlatis, terroris colonis injectum. Ita-
 que subinde exsequentes quærendo a consule legati,
 quonam se pacto paucos et infirmos crederet præsi-
 dio tam valido et armato vim adlaturos, ab iisdem
 consilium petere jussi, quibus auctoribus præsidium
 in urbem accepissent, discedunt : ægreque inpetrato,
 ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se re-
 ferri sineret, ad suos redeunt. Duæ factiones sena-
 tum distinebant ; una, cujus principes erant de-
 fectionis a populo Romano auctores ; altera, fide-
 lium civium : certatum ab utrisque tamen est, ut ad
 reconciliandam pacem consuli opera navaretur. Pars
 altera (quum præsidium Samnitium, quia nihil satis
 præparati erat ad obsidionem tolerandam, excessu-
 rum proxima nocte esset) enunciare consuli satis
 habuit, qua noctis hora, quaque porta, et quam in
 viam egressurus hostis foret : altera, quibus invitis
 descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam
 etiam consuli aperuerunt, armatosque clam hostes
 in urbem acceperunt. Ita duplici proditione et præ-
 sidium Samnitium, insessis circa viam silvestribus
 locis, necopinato obpressum est, et ab urbe plena
 hostium clamor sublatus ; momentoque unius horæ
 cæsus Samnis, Satricanus captus, et omnia in po-
 testate consulis erant. Qui, quæstione habita, quo-
 rum opera defectio esset facta, quos sontes com-
 perit, virgis cæsos securi percussit : præsidioque
 valido inposito, arma Satricanis ademit. Inde ad

U. C. 435. triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem
 A. C. 317. scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samni-
 Papirii tesque sub jugum missos auctores sunt. Et fuit vir
 Cursoris laudes. haud dubie dignus omni bellica laude, non animi
 solum vigore, sed etiam corporis viribus excellens.
 Præcipua pedum pernecitas inerat, quæ cognomen
 etiam dedit: victoremque cursu omnium ætatis suæ
 fuisse ferunt: et seu virium vi, seu exercitatione
 multa, cibi vinique eundem capacissimum: nec cum
 ullo asperiores (quia ipse invicti ad laborem cor-
 poris esset) fuisse militiam pediti pariter equitique.
 Equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi
 pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quibus
 ille, *Ne nihil remissum dicatis, remitto, inquit, ne uti-
 que dorsum demulceatis, quum ex equis descendetis: et*
vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios
civesque. Prænestinus prætor per timorem segnius
ex subsidiis suos duxerat in primam aciem: quem
quum inambulans ante tabernaculum vocari jussis-
set, lictorem expedire securim jussit: ad quam vo-
cem exanimi stante Prænestino, Agedum, lictor, ex-
cide radicem hanc, inquit, incommodam ambulantes:
perfusumque ultimi supplicii metu, multa dicta, di-
misit. Haud dubie illa ætate, qua nulla virtutum
feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innisa
res Romana staret: quin eum parem destinant ani-
mis Magno Alexandro ducem, si arma, Asia perdo-
mita, in Europam vertisset.

Disputatio
 de Alex-
 andro M.
 et Roma-
 nis.

XVII. Nihil minus quæsitum a principio hujus
 operis videri potest, quam ut plus justo ab rerum or-
 dine declinarem; varietatibusque distinguendo opere,
 et legentibus velut deverticula amœna, et requiem
 animo meo quærerem: tamen tanti regis ac ducis

mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium: ut quærere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copia et virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. Ea, et singula intuenti et universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque, facile præstant invictum Romanum imperium. Jam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adolescens in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum; *Cyrum*, quem maxime Græci laudibus celebrant, quid, nisi longa vita, sicut *Magnum* modo *Pompeium*, vertenti præbuit fortunæ? Recenseam, duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos, cum quibus consulis aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum; *M. Valerium Corvum*, *C. Marcium Rutilum*, *C. Sulpicium*, *T. Manlium Torquatum*, *Q. Publilium Philonem*, *L. Papirium Cursorem*, *Q. Fabium Maximum*, duos *Decios*, *L. Volumnium*, *M. Curium*. Deinceps ingentes sequuntur viri, si Punicum Romano prævertisset bellum, seniorque in Italiam trajecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quæ in Alexandro erat, animi ingenique; tum disciplina militaris, jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges gesserant bella; ita deinde exactores regum *Junii Valeriique*; ita deinceps *Fabii*,

U. C. 435.
A. C. 317.

Alexandri
et ducum
Rom. con-
latio.

U. C. 435. Quinctii, Cornelii; ita Furius Camillus, quem ju-
 A. C. 317. venes ii, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatu par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus, insignes ante milites, quam duces? cessissent Decii, devotis corporibus in hostem ruentes? cessisset Papirius Cursor, illo corporis robore, illo animi? victus esset consiliis juvenis unius, ne singulos nominem, senatus ille, quem qui *ex regibus constare* dixit, unus veram speciem Romani senatus cepit? Id vero erat periculum, ne solertius, quam quilibet unus ex iis, quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis præcaveret, tempus pugnae deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret. Non cum Dario rem esse dixisset: quem, mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunæ adparatibus suæ, prædam verius, quam hostem, nihil aliud quam bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius Italiæ, quam Indiæ, per quam temulento agmine comissabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti et vestigia recentia domesticæ cladis, ubi avunculus ejus nuper Epiri rex Alexander absumtus erat.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit: qui, si ex habitu novæ fortunæ novique, ut ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur, Dario magis similis, quam Alexandro, in Italiam venisset, et exercitum Macedoniæ oblitum degenerantemque jam in Persarum mores adduxisset. Re-

ferre in tanto rege piget superbam mutationem U. C. 435.
 vestis, et desideratas humi jacentium adulationes, A. C. 317.
 etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus;
 et fœda supplicia, et inter vinum et epulas cædes
 amicorum, et vanitatem ementiendæ stirpis. Quid,
 si vini amor in dies fieret acrior? quid, si trux ac
 præfervida ira? (nec quidquam dubium inter scrip-
 tores refero) nullane hæc damna imperatoriis virtu-
 tibus ducimus? Id vero periculum erat, quod levis-
 simi ex Græcis, qui Parthorum quoque contra no-
 men Romanum gloriæ favent, dictitare solent, ne
 majestatem nominis Alexandri (quem ne fama qui-
 dem illis notum arbitror fuisse) sustinere non po-
 tuerit populus Romanus, et, adversus quem Athenis,
 in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum
 maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concio-
 nari libere ausi sint homines, (id quod ex monu-
 mentis orationum patet) adversus eum nemo ex tot
 proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit.
 Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo,
 unius tamen ea magnitudo hominis erit, conlecta
 paullo plus decem annorum felicitate: quam qui eo
 extollunt, quod populus Romanus, etsi nullo bello,
 multis tamen præliis victus sit, Alexandro nullius
 pugnæ non secunda fortuna fuerit; non intelligunt,
 se hominis res gestas, et ejus juvenis, cum populi
 jam octingentesimum bellantis annum rebus con-
 ferre. Miremur, si, quum ex hac parte secula plu-
 ra numerentur, quam ex illa anni, plus in tam
 longo spatio, quam in ætate tredecim annorum,
 fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine,
 et ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers?
 Quot Romanos duces nominem, quibus numquam

Fortunæ
 Alexandri
 conlatio
 cum fortu-
 na pop.
 Rom.

U. C. 495. adversa fortuna pugnae fuit? *Paginas in annalibus*
 A. C. 217. magistratum fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunae ullo die populum Romanum poenituit. Et, quo sint mirabiliores, quam Alexander aut quisquam rex, denos vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum consulatum gessit: ab tribunis plebis delectus impediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tempus comitiorum caussa revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegae nunc temeritas, nunc pravitas, impedimento aut damno fuit: male gestis rebus alterius successum est: tironem aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At, *Hercule*, reges non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, et eadem fortunae pignora in discrimen detulisset: immo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam obferentem se: Romanis multi fuissent, Alexandro, vel gloria, vel rerum magnitudine, pares; quorum suo quisque fato, sine publico discrimine, viveret morereturque.

Conlatio
 copiarum.

XIX. Restat, ut copiae copiis comparentur vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censebantur ejus aetatis lustris duccena quinquagena millia capitum. Itaque, in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem scribebantur legiones: quaterni quinique exercitus saepe per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adjunctis, in Samnio, in Lu-

canis gerebant bellum. Latium deinde omne cum U. C. 435.
 Sabinis, et Volscis, et Æquis, et omni Campania, A. C. 317.
 et parte Umbriæ Etruriæque, et Picentibus, et
 Marsis, Pelignisque, ac Vestinis atque Apulis, ad-
 junctaque omni ora Græcorum inferi maris a Thuriis
 Neapolim et Cumas, et inde Antio atque Ostiis te-
 nus Samnites, aut socios validos Romanis, aut
 fractos bello invenisset hostes. Ipse trajecisset
 mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta
 millibus hominum et quatuor millibus equitum
 maxime Thessalorum: hoc enim roboris erat: Per-
 sas, Indos, aliasque si adjunxisset gentes, inpedi-
 mentum majus, quam auxilium, traheret. Adde,
 quod Romanis ad manum domi supplementum es-
 set: Alexandro, (quod postea Hannibali accidit)
 alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Ar-
 ma, clipeus sarissæque illis; Romano scutum, ma-
 jus corpori tegumentum, et pilum, haud paullo,
 quam hasta, vehementius ictu missuque telum.
 Statarius uterque miles, ordines servans: sed illa
 phalanx immobilis, et unius generis: Romana acies
 distinctior, ex pluribus partibus constans: facilis
 partienti, quacumque opus esset, facilis jungenti.
 Jam in opere quis par Romano miles? quis ad tole-
 randam laborem melior? Uno prælio victus Alex-
 ander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium,
 quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies?
 Næ ille sæpe, etiamsi prima prospere evenissent,
 Persas et Indos et inbellem Asiam quæsisset, et
 cum feminis sibi bellum fuisse dixisset: quod Epiri
 regem Alexandrum, mortifero vulnere ictum, dix-
 isse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab
 hoc ipso juvene cum sua conferentem. Equidem,

U. C. 435. quum per annos quatuor et viginti primo Punico
 A. C. 317. bello classibus certatum cum Pœnis recordor, vix
 ætatem Alexandri subfecturam fuisse reor ad unum
 bellum: et forsitan quum et fœderibus vetustis
 juncta Punica res Romanæ esset, et timor par ad-
 versus communem hostem duas potentissimas armis
 virisque urbes armaret, simul Punico Romanoque
 obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce,
 nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen
 sunt Romani Macedonem hostem adversus Antio-
 chum, Philippum, Persen, non modo cum clade
 ulla, sed ne cum periculo quidem suo. Absit in-
 vidia verbo, et civilia bella sileant, numquam ab
 equite hoste, numquam a pedite, numquam aperta
 acie, numquam æquis, utique numquam nostris locis
 laboravimus. Equitem, sagittas, saltus inpeditos, avia
 com meatibus loca gravis armis miles timere potest.
 Mille acies, graviore quam Macedonum atque Alex-
 andri, avertit, avertetque; modo sit perpetuus hujus,
 qua vivimus, pacis amor et civilis cura concordia.

U. C. 436. XX. M. Foslius Flaccinator inde et L. Plautius
 A. C. 316. Venno consules facti. Eo anno ab frequentibus
 Samnitium populis de fœdere renovando legati,
 quum senatum humi strati movissent, rejecti ad
 populum haudquaquam tam efficaces habebant pre-
 ces. Itaque, fœdere negato, induciæ biennii, quum
 per aliquot dies fatigassent singulos precibus, inpe-
 tratæ. Et ex Apulia Teanenses Canusinique popu-
 lationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis,
 in deditionem venerunt. Eodem anno primum præ-
 fecti Capuæ creari cœpti, legibus ab L. Furio præ-
 tore datis: quum utrumque ipsi pro remedio ægris
 rebus discordia intestina petissent. Et duæ Romæ

additæ tribus, Ufentina ac Falerina. Inclinatorum se- Tribus no-
 mel in Apulia rebus, Teates quoque Apuli ad no- væ.
 vos consules, C. Junium Bubulcum, Q. Æmilium U. C. 437.
 Barbulam, fœdus petitum venerunt, pacis per om- A. C. 315.
 nem Apuliam præstandæ populo Romano auctores :
 id audacter spondendo inpetravere, ut fœdus dare-
 tur : neque ut æquo tamen fœdere, sed ut in ditio-
 ne populi Romani essent. Apulia perdomita, (nam
 Forento quoque valido oppido Junius potitus erat)
 in Lucanos perrectum : inde repentino adventu Æ-
 milii consulis Nerulum vi captum. Et postquam
 res Capuæ stabilitas Romana disciplina fama per
 socios vulgavit ; Antiatibus quoque, qui se sine le-
 gibus certis, sine magistratibus agere querebantur,
 dati ab senatu ad jura statuenda ipsius coloniae pa-
 troni : nec arma modo, sed jura etiam Romana late
 pollebant.

XXI. C. Junius Bubulcus et Q. Æmilius Bar- U. C. 438.
 bula consules exitu anni non consulibus ab se A. C. 314.
 creatis, Sp. Nautio et M. Popillio, ceterum dictatori
 L. Æmilio legiones tradiderunt. Is, cum L. Fulvio L. Æmi-
 magistro equitum Saticulam obpugnare adortus, re- lius dicta-
 bellandi causam Samnitibus dedit. Duplex inde tor.
 terror inlatus Romanis : hinc Samnis, magno ex-
 exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud
 procul castris Romanorum castra posuit : hinc Sa-
 ticolani magno cum tumultu, patefactis repente
 portis, in stationes hostium incuſerunt. Inde pars
 utraque, spe alieni magis auxilii, quam viribus freta
 suis, justo mox prælio inito Romanos urgent : et,
 quamquam anceps dimicatio erat, tamen utrimque
 tutam aciem dictator habuit ; quia et locum haud
 facilem ad circumveniendum cepit, et diversa statuit.

U. C. 438. signa. Infestior tamen in erumpentes incessit : nec
 A. C. 314. magno certamine intra mœnia compulit. Tum totam aciem in Samnites obvertit : ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, extinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt : et, spe abstracta Saticulæ tuendæ, Plistiam ipsi, socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt.

U. C. 439. XXII. Anno circumacto, bellum deinceps ab
 A. C. 313. dictatore Q. Fabio gestum est. Consules novi, sicut superiores, Romæ manserunt : Fabius, ad accipiendum ab Æmilio exercitum, ad Saticulam cum supplemento venit : neque enim Samnites ad Plistiam manserant : sed, aditis ab domo novis militibus, multitudine freti, castra eodem, quo antea, loco posuerunt : lacessentesque prælio Romanos avertere ab obsidione conabantur. Eo intentius dictator in mœnia hostium versus, id bellum tantum ducere, quod urbem obpugnabat : securior ab Samnitibus agere, stationibus modo obpositis, ne qua in castra vis fieret. Eo ferocius adequitare Samnites vallo, neque otium pati : et quum jam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore, magister equitum Q. Aulius Cerretanus, magno tumultu cum omnibus turmis equitum eVectus, submovit hostem : tum in minime pertinaci genere pugnæ sic fortuna exercuit opes, ut insignes utrimque clades et clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator, ægre patiens, quo tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites prælium integravit : in quem, insignem inter suos cientem pugnam, magister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum,

Q. Fabius
 Dictator.

Prælium
 equestre
 cum Sam-
 nitibus.

ut uno ictu exanimem equo præcipitaret: nec, ut U. C. 439.
 fit, ad ducis casum perculsa magis, quam irritata, A. C. 313.
 est multitudo. Omnes, qui circa erant, in Aulium,
 temere invectum per hostium turmas, tela conjece-
 runt. Fratri præcipuum decus uli Samnitium im-
 peratoris dederunt: is victorem detractum ex equo
 magistrum equitum, plenus mœroris atque iræ, tru-
 cidavit: nec multum afuit, quin corpore etiam, quia
 inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur.
 Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est,
 coactique idem Samnites facere: et repentina acies
 circa corpora ducum pedestre prælium iniiit, quo
 haud dubie superat Romanus: recuperatumque Aulii
 corpus, mixta cum dolore lætitia, victores in castra
 referunt. Samnites, duce anisso, et per equestre
 certamen tentatis viribus, ommissa Saticula, quam
 nequidquam defendi rebantur, ad Plistiæ obsidionem
 redeunt; intraque paucos dies Saticula Romanus per
 deditionem, Plistia per vim Samnis potitur.

XXIII. Mutata inde belli sedes est: ad Soram ex
 Samnio Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Sam- Soræ defec-
 nites defecerat, interfectis colonis Romanorum: tio ad Sam-
 quo quum prior Romanus exercitus, ad ulciscendam nites.
 civium necem recuperandamque coloniam, magnis
 itineribus prævenisset, et sparsi per vias speculato-
 res, sequi legiones Samnitium, nec jam procul ab-
 esse, alii super alios, nunciarent; obviam itum hosti,
 atque ad Lautulas ancipiti prælio dimicatum est:
 non cædes, non fuga alterius partis, sed nox incer-
 tos, victi victoresne essent, diremit. Invenio apud
 quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse,
 atque in ea cecidisse Q. Aulium, magistrum equi-
 tum. Subfectus in locum Aulii C. Fabius magister

U. C. 439.
A. C. 313.

equitum cum exercitu novo ab Roma advenit; et, per præmissos nuncios consulto dictatore, ubi subsisteret, quoque tempore, et qua ex parte hostem adgrederetur, substitit occultus, ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator, quum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum, obsessi magis quam obsidentis modo, signum repente pugnae proposuit; et, efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in semet ipso, cuiquam relictam spem, de magistro equitum novoque exercitu militem celavit: et, tamquam nulla, nisi in eruptione, spes esset, *Locis, inquit, angustis, milites, deprehensi, nisi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus. Stativa nostra munimento satis tuta sunt; sed inopia eadem infesta: nam et circum omnia defecerunt, unde subrehi commeatu poterant; et, si homines juvare velint, iniqua loca sunt. Itaque non frustrabor ego vos, castra hic relinquendo, in quæ, infecta victoria, sicut pristino die, vos recipiatis: armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent. Castra habeant repetantque, quibus operæ est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, præterquam victoriæ, nobis abscindamus. Ferte signa in hostem: ubi extra vallum agmen excesserit, castra, quibus imperatum est, incendant: damna vestra, milites, omnium circa, qui defecerunt, populorum præda sarcientur. Et oratione dictatoris, quæ necessitatis ultimæ index erat, milites accensi vadunt in hostem, et respectus ipse ardentium castrorum, quamquam proximis tantum (ita enim jusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque, velut vecordes inlati, signa primo impetu hostium turbant; et in tempore, postquam*

Victoria de
Sarnitibus.

ardentia procul vidit castra magister equitum, (id U. C. 439.
A. C. 313. convenerat signum) hostium terga invadit : ita circumventi Samnites, qua potest quisque, fugam per diversa petunt. Ingens multitudo, in unum metu conglobata, ac semet ipsam turba impediens, in medio cæsa. Capta hostium castra direptaque ; quorum præda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria lætum, quam quod, præter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra spem salva invenit.

XXIV. Ad Soram inde reditum ; novique U. C. 440.
A. C. 312. consules M. Pætelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna parte veterum militum dimissa, novisque cohortibus in supplementum adductis. Ceterum, quum propter difficilem urbis situm nec obpugandi satis certa ratio iniretur, et aut tempore longinqua, aut præceps periculo victoria esset ; Soranus transfuga, clam ex oppido Sora obses :
sa capitur. profectus, quum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules jubet, deductusque traditurum urbem promittit. Visus inde (quum, quonam modo id præstaturus esset, percunctantes doceret) haud vana adferre, perpulit, prope adjuncta mœnibus Romana castra ut sex millia ab oppido removerentur : fore, ut minus intentæ in custodiam urbis diurnæ stationes ac nocturnæ vigiliæ essent. Ipse insequenti nocte, sub oppido silvestribus locis cohortibus insidere jussis, decem milites delectos secum per ardua ac prope invia in arcem ducit ; pluribus, quam pro numero virorum, missilibus telis eo conlatis. Ad hæc saxa erant, et temere jacentia (ut fit) in aspretis, et de industria etiam, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. Ubi quam cou-

U. C. 440.
A. C. 312.

stituisset Romanos, semitamque angustam et arduam, erectam ex oppido in arceam, ostendisset; *Hoc quidem adscensu, inquit, vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: vos et decem numero, et, quod plus est, Romani, Romanorumque fortissimi viri estis, et locus pro vobis, et nox erit, quæ omnia ex incerto majora territis ostentat. Ego jam terrore omnia inplebo: vos arcem intenti tenete.* Decurrit inde, quanto maxime poterat, cum tumultu, *ad arma, et pro vestram fidem, cives!* clamitans, *arx ab hostibus capta est; ite, defendite.* Hæc incidens principum foribus, hæc obviis, hæc excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magistratus, missi ad arcem exploratoribus, quum tela et armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos a spe recuperandæ arcis. Fuga cuncta complentur, portæque ab semisomnis ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per unam præsidium Romanum clamore excitatum inrumpit, et concursantes per viam pavidos cædit. Jam Sora capta erat, quum consules prima luce advenere; et, quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditioem accipiunt. Ex his ducentos viginti quinque, qui omnium consensu destinabantur et infaudæ colonorum cædis et defectionis auctores, vinctos Romam deducunt: ceteram multitudinem incolumem, præsidio inposito, Soræ relinquunt. Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro cæsi, ac securi percussi summo gaudio plebis; cujus maxime intererat, tutam ubique, quæ passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

XXV. Consules, ab Sora profecti, in agros at-

que urbes Ausonum bellum intulerunt : mota nam-
 que omnia adventu Samnitium, quum apud Lautu-
 las dimicatum est, fuerant, conjurationesque circa
 Campaniam passim factæ : nec Capua ipsa crimine
 caruit : quin Romam quoque et ad principum quos-
 dam inquirendos ventum est. Ceterum Ausonum
 gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem
 venit. Ausona, et Minturnæ, et Vescia, urbes erant :
 ex quibus principes juventutis duodecim numero, in
 proditionem urbium suarum conjurati, ad consules
 veniunt : docent, suos, jampridem exoptantes Samni-
 tium adventum, simul ad Lautulas pugnatum audie-
 runt, pro victis Romanos habuisse, juventute, armis
 Samnites juvisse : fugatis inde Samnitibus, incerta
 pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arces-
 sant bellum ; et obstinatos claudere, si exercitus admo-
 veatur. In ea fluctuatione animorum obprimi incau-
 tos posse. His auctoribus mota propius castra :
 missique eodem tempore circa tria oppida milites,
 partim armati, qui occulti propinqua mœnibus insi-
 derent loca ; partim togati, tectis veste gladiis, qui
 sub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab
 his simul custodes trucidari cœpti, simul datum sig-
 num armatis, ut ex insidiis concurrerent : ita portæ
 occupatæ, triaque oppida eadem hora eodemque
 consilio capta. Sed, quia absentibus ducibus inpe-
 tus est factus, nullus modus cædibus fuit ; deletaque
 Ausonum gens, vix certo defectionis crimine, per-
 inde ac si internecivo bello certasset.

U. C. 440.
 A. C. 312.
 Ausones
 bello ad-
 petiti.

Ausones
 deleti.

XXVI. Eodem anno, prodito hostibus Romano
 præsidio, Luceria Samnitium facta : nec diu prodit-
 toribus impunita res fuit. Haud procul inde exer-
 citus Romanus erat : cujus primo inpetu urbs, sita

U. C. 440. in plano, capitur. Lucerini ac Samnites ad inter-
 A. C. 312. necionem cæsi: coque ira processit, ut Romæ quo-
 que, quum de colonis mittendis Luceriam consule-
 retur senatus, multi delendam urbem censerent.
 Præter odium, quod execrabile in bis captos erat,
 longinquitas quoque abhorrere a relegandis tam
 procul ab domo civibus inter tam infestas gentes
 cogebat. Vicit tamen sententia, ut mitterentur co-
 loni: duo millia et quingenti missi. Eodem anno,
 quum omnia infida Romanis essent, Capuæ quoque
 occultæ principum conjurationes factæ. De quibus
 quum ad senatum relatum esset, haudquaquam neg-
 lecta res est: quæstiones decretæ, dictatoremque
 C. Mænius quæstionibus exercendis dici placuit: C. Mænius
 dictator dictus: is M. Foslium magistrum equitum dixit.
 quæstioni-
 bus exer-
 cendis. Ingens erat magistratus ejus terror: itaque sive ti-
 more ejus, seu conscientia, Calavios, Ovium Novi-
 umque, (ea capita conjurationis fuerant) priusquam
 nominarentur apud dictatorem, mors haud dubie ab
 ipsis conscita judicio subtraxit. Deinde, ut quæ-
 stioni Campanæ materia decessit, versa Romam in-
 terpretando res: non nominatim, qui Capuæ, sed
 in universum, qui usquam coissent conjurassentve
 adversus rempublicam, queri senatum jussisse: et
 coitiones, honorum adipiscendorum causa factas,
 adversus rempublicam esse: latiorque et re et per-
 sonis quæstio fieri; haud abnuente dictatore, sine
 fine ulla quæstionis suæ jus esse. Postulabantur
 ergo nobiles homines: adpellantibusque tribunos
 nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde
 nobilitas, nec hi modo, in quos crimen intendeba-
 tur, sed universi simul, negare, nobilium id crimen
 esse; quibus, si nulla obstetur fraude, pateat via

ad honorem, sed hominum novorum: ipsos adeo dictatorem magistrumque equitum reos magis, quam quæsitores idoneos ejus criminis esse: intellecturosque ita id esse, simul magistratu abissent. Tum enimvero Mænius, jam famæ magis, quam imperii, memor, progressus in concionem ita verba fecit: *Et omnes anteactæ vitæ vos conscios habeo, Quirites, et hic ipse honos, delatus ad me, testis est innocentiae meæ: neque enim, quod sæpe alias, quia ita tempora postulabant reipublicæ, qui bello clarissimus esset, sed qui maxime procul ab his coitionibus vitam egisset, dictator deligendus exercendis quæstionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua de caussa, vos existimare, quam me pro magistratu quidquam incompertum dicere, melius est) primum ipsas expugnare quæstiones omni ope adnisi sunt: dein, postquam ad id parum potentes erant, ne caussam dicerent, in præsidia adversariorum, adpellationem et tribunicium auxilium, patricii confugerunt: postremo repulsi inde (adeo omnia tutiora, quam ut innocentiam suam purgarent, visa) in nos irruerunt, et privatis dictatorem poscere reum verecundiæ non fuit: ut omnes Dii hominesque sciant, ab illis, etiam quæ non possint, tentari, ne rationem vitæ reddant; me obriam ire crimini, et obferre me inimicis reum, dictatura me abdicō. Vos quæso, consules, si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum et hunc M. Foslium quæstiones exerceatis; ut adpareat, innocentia nostra nos, non majestate honoris, tutos a criminationibus istis esse. Abdicat inde se dictatura, et post eum confestim Foslius magisterio equitum: primique apud consules (iis enim ab senatu mandata res est) rei facti, adversus nobilium testimonia egregie absolvuntur.*

U. C. 440.
A. C. 812.

Abdicat se
dictatura.

Reus factus
absolvitur.

U. C. 440. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, ceterum invisus nobilitati, causam dixit, absolutusque est. Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quæstio per clara nomina reorum viguit: inde labi cœpit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, obpressa est.

XXVII. Earum fama rerum, magis tamen spes Campanæ defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites, in Apuliam versos, rursus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eo consules cum valido exercitu venerunt: et primo circa saltus, quum utrimque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt: deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primum castra in conspectu hostibus data: deinde levibus præliis, equitum sæpius, quam peditum, utrimque periculum factum; nec aut eventus eorum Romanum, aut moræ, qua trahebant bellum, pœnitebat. Samnitium contra ducibus, et carpi parvis quotidie damnis, et senescere dilatione belli vires suæ videbantur: itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua divisus: quibus præceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad prælium, starent: aciem pediti tutam fore. Consul Sulpicius in dextro, Pœtelius in lævo cornu consistunt. Dextra pars, qua et Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit. Sinistris, præterquam quod confertiores steterant, repentino consilio Pœtelii consulis additæ vires:

Prælium
cum Sam-
nitibus.

qui subsidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnae casus reservabantur, in primam aciem ex templo emisit; universisque hostem primo inpetu viribus inpulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnam succedit: in hunc, transverso agmine inter duas acies se inferentem, Romanus equitatus concitat equos; signaque et ordines peditum atque equitum confundit, donec universam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Pœtelius solus, sed Sulpicius etiam, hortator adfuerat, auctus ab suis nondum conserentibus manus ad clamorem, ab sinistra parte prius exortum: unde, haud dubiam victoriam cernens, quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit: Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in percussos inferentem. Ceterum omnia mutavit repente consulis adventus: nam et conspectu ducis reffectus militum est animus: et, majus quam pro numero auxilium, advenerant fortes viri: et partis alterius victoria audita, mox visa etiam, prælium restituit. Tota deinde jam vincere acie Romanus, et, omisso certamine, cædi capique Samnites; nisi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia cæsa aut capta Samnitium, proditum memoriæ est.

U. C. 440.
A. C. 312.

Vincunt
Romani.

XXVIII. Consules, egregia victoria parta, protinus inde ad Bovianum obpugnandum legiones ducunt: ibique hiberna egerunt, donec ab novis consulibus L. Papirio Cursore quintum, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Pœtelius cum M. Foslio magistro equitum exercitum accepit. Is, quum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit: unde,

U. C. 441.
A. C. 311.
Pœtelius
dictator.

U. C. 441. nocturna Samnitium fuga sine certamine receptis
 A. C. 311. Fregellis, præsidioque valido inposito, in Campaniam reditum maxime ad Nolam armis repetendam: eo se intra mœnia, sub adventum dictatoris, et Samnitium omnis multitudo et Nolani agrestes contulerant. Dictator, urbis situ circumspecto, quo apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia (et frequenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit: nec ita multo post, sive a Pœtelio dictatore, sive ab C. Junio consule, (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captæ decus Nolæ ad consulem trahunt, adjiciunt, Atinam et Calatiam ab eodem captas; Pœtelium autem, pestilentia orta, clavi figendi causa dictatorem dictum. Suessa et Pontia eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa Auruncorum fuerat: Volsci Pontias, insulam sitam in conspectu litoris sui, incoluerant: et, Interamna et Casinum ut deducerentur coloniæ, senatusconsultum factum est: sed triumviros creavere, ac misere colonorum quatuor millia insequentes consules M. Valerius, P. Decius.

U. C. 442. XXIX. Profligato fere Samnitium bello, priusquam ea cura decederet Patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est: nec erat ea tempestate gens alia, cujus secundum Gallicos tumultus arma terribiora essent, quam propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque, altero consulum in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter æger Romæ restiterat, auctore senatu dictatorem C. Junium Bubulcum dixit: is, prout rei magnitudo postulabat, omnes juniores sacramento adigit: arma, quæque alia res poscit, summa industria parat: nec tantis apparatusibus elatus de infe-

rendo bello agitat, quieturus haud dubie, nisi ultro U. C. 442.
 arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando co- A. C. 310.
 hibendoque bello consilia et apud Etruscos fuere: Ap. Clau-
 neutri finibus egressi. Et censura clara eo anno dus et C.
 Ap. Claudii, et C. Plautii fuit; memoriae tamen fe- Plautius
 licioris ad posteros nomen Appii, quod viam muni- censores.
 vit, et aquam in urbem duxit, eaque unus perfecit; Appia via.
 quia, ob infamem atque invidiosam senatus lectio-
 nem verecundia victus, collega magistratu se abdi-
 caverat. Appius, jam inde antiquitus insitam per-
 tinaciam familiae gerendo, solus censuram obtinuit.
 Eodem Appio auctore, Potitii, gens, cujus ad aram Potitia gens
 Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, intra an-
 servos publicos, ministerii delegandi caussa, sollem- num ex-
 nia ejus sacri docuerat. Traditur inde dictu mira- stincta.
 bile, et quod dimovendis statu suo sacris religionem
 facere posset, quum duodecim familiae ea tempe-
 state Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes
 intra annum cum stirpe extinctos: nec nomen
 tantum Potitiorum interisse, sed censorem etiam
 Appium, memori Deum ira, post aliquot annos lu-
 minibus captum.

XXX. Itaque consules, qui eum annum secuti U. C. 443.
 sunt, C. Junius Bubulcus tertium et Q. Æmilius A. C. 309.
 Barbula iterum, initio anni questi apud populum,
 deformatum ordinem prava lectione senatus, qua
 potiores aliquot lectis præteriti essent; negaverunt,
 eam lectionem se, quæ sine recti pravique discrimine
 ad gratiam ac libidinem facta esset, observaturos:
 et senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante
 censores Ap. Claudium et C. Plautium fuerat. Et duo
 imperia eo anno dari cœpta per populum, utraque
 pertinentia ad rem militarem: unum, ut tri-

U. C. 443. **buni** militum **seni deni** in quatuor legiones a populo
 A. C. 309. crearentur; quæ antea, perquam paucis suffragio
 populi relictis locis, dictatorum et consulum ferme
 fuerant beneficia: tulere eam rogationem tribuni
 Duumviri plebei L. Atilius, C. Marcius. Alterum, ut duum-
 navales classis ornandæ reficiendæque causa
 creati. idem populus juberet: lator hujus plebisciti fuit M.
 Decius tribunus plebis. Ejusdem anni rem dictu
 Tibicines relinquant Romam. parvam præterirem, ni ad religionem visa esset per-
 tinere. Tibicines, quia prohibiti a proximis censo-
 ribus erant in æde Jovis vesci, quod traditum anti-
 quitus erat, ægre passi, Tibur uno agmine abierunt:
 adeo ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis præcine-
 ret. Ejus rei religio tenuit senatum; legatosque
 Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines
 Romanis restituerentur. Tiburtini, benigne polli-
 citi, primum aditos eos in curiam hortati sunt, uti
 reverterentur Romam: postquam perpelli nequi-
 bant, consilio, haud abhorrente ab ingeniis homi-
 num, eos adgrediuntur. Die festo alii alios per
 speciem celebrandarum cantu epularum causa invi-
 tant, et vino, cujus avidum ferme genus est, onera-
 tos sopiunt: atque ita in plaustra somno victos
 conjiciunt, ac Romam deportant: nec prius sensere,
 quam, plaustris in foro relictis, plenos crapulæ eos
 lux obpressit. Tunc concursus populi factus, inpe-
 tratoque, ut manerent, datum, ut triduum quotan-
 nis ornati, cum cantu atque hac, quæ nunc sollem-
 nis est, licentia per urbem vagarentur: restitutum-
 que in æde vescendi jus iis, qui sacris præcinerent.
 Hæc inter duorum ingentium bellorum curam gere-
 bantur.

XXXI. Consules inter se provincias partiti;

Junio Samnites, Æmilio novum bellum Etruria sorte obvenit. In Samnio Cluviam, præsidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obsessum fame in deditorem acceperant Samnites, verberibusque fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Junius, nihil antiquius obpugnatione Cluviana ratus, quo die adgressus est mœnia, vi cepit, atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus: caput hoc erat Pentrorum Samnitium, longe ditissimum atque opulentissimum armis virisque. Ibi quia haud tantum irarum erat, spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur: minus itaque sævitum in hostes est: prædæ plus pene, quam ex omni Samnio unquam, egestum, benigneque omnis militi concessa. Et postquam præpotentem armis Romanum nec acies subsistere ullæ, nec castra, nec urbes poterant; omnium principum in Samnio eo curæ sunt intentæ, ut insidiis quæreretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumveniri posset. Transfugæ agrestes et captivi quidam, pars forte, pars consilio oblatis, congruentia ad consulem adferentes, quæ et vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse, perpulerunt, ut prædatum eo expeditæ ducerentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat, et, postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum elamore ac tumultu incautos invadit. Et primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam, ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique coibant, et notis ordinibus in vetere disciplina militiæ, jam sine præ-

U. C. 443.
A. C. 309.
Res gestæ
in Samnio.

U. C. 443. cepto ullius sua sponte struebatur acies, consul, ad
 A. C. 309. ancipitem maxime pugnam advectus, desilit ex equo,
 et Jovem, Martemque atque alios testatur Deos, *se
 nullam suam gloriam inde, sed prædam militi quæren-
 tem, in eum locum devenisse: neque in se aliud, quam
 nimiam ditandi ex hoste militis curam, reprehendi
 posse: ab eo se dedecore nullam rem aliam, quam vir-
 tutem militum, vindicaturam: conniterentur modo uno
 animo omnes invadere hostem, victum acie, castris
 exutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidia-
 rum tentantem, et loco, non armis, fretum. Sed quem
 esse jam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum? Fre-
 gellana arx, Soranaque, et ubicumque iniquo suc-
 cessum erat loco, memorabantur. His accensus
 miles, omnium inmemor difficultatum, vadit adver-
 sus imminentem hostium aciem: ibi paullum labo-
 ris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen:
 ceterum, postquam prima signa planiciem summam
 ceperunt, sensitque acies æquo se jam institisse lo-
 co, versus extemplo est terror in insidiatores, eas-
 demque latebras, quibus se paullo ante texerant,
 palati atque inermes fuga repetebant: sed loca dif-
 ficilia, hosti quæsita, ipsos tum sua fraude inpedie-
 bant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit: cæsa
 ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad
 oblatam ultro ab hoste prædam pecorum discurrit.*

Etrusci Su-
 trium ob-
 pugnant.

XXXII. Dum hæc geruntur in Samnio, jam
 omnes Etruriæ populi præter Arretinos ad arma ie-
 rant, ab obpugnando Sutrio, quæ urbs, socia Ro-
 manis, velut claustra Etruriæ erat, ingens orsi bel-
 lum. Eo alter consulum Æmilius cum exercitu ad
 liberandos obsidione socios venit. Advenientibus
 Romanis, Sutrini comæcatus benigne in castra ante

urbem posita advexere. Etrusci diem primum consultando, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt. Postero die, ubi celeriora, quam tutiora, consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnae propositum est, armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nunciatum est, ex templo tesseram dari jubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat: dicto paretur. Consul, ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri jussit, et haud procul hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrimque steterunt, expectantes ut ab adversariis clamor et pugna inciperet: et prius sol meridie se inclinavit, quam telum hinc aut illinc emissum est: inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubae, et signa inferuntur. Nec segnius ab Romanis pugna initur: concurrunt infensis animis: numero hostis, virtute Romanus superat. Anceps praelium multos utrimque, et fortissimum quemque, absumit: nec prius inclinata res est, quam secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis, successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt: nullo umquam praelio fugae minus, nec plus caedis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset; ita ut victores prius, quam victi, pugnandi finem facerent. Post occasum solis signum receptui datum est: nocte ab utroque in castra reditum. Nec deinde quidquam eo anno rei memoria dignae apud Sutrium gestum est; quia et ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno praelio fuerat, subsidiariis modo relictis, vix quod satis esset ad castrorum praesidium: et apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures

post prælium saucii decesserint, quam ceciderant in acie.

U. C. 444.
A. C. 305.

XXXIII. Q. Fabius insequentis anni consul, bellum ad Sutrium excepit: collega Fabio C. Marcius Rutilus datus est. Ceterum et Fabius supplementum ab Roma adduxit, et novus exercitus domo aditus Etruscis venit. Permulti anni jam erant, quum inter patricios magistratus tribunosque nulla certamina fuerant: quum ex ea familia, quæ velut fatalis tumi tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius censor, circumactis decem et octo mensibus, quod Æmilia lege finitum censuræ spatium temporis erat, quum C. Plautius collega ejus magistratu se abdicasset, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis; qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus actionem susceperat, non popularem magis, quam justam; nec in vulgus, quam optimo cuique, gratiorem. Is, quum identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque ejus Mam. Æmilium dictatorem laudibus ferret; qui quinquennalem ante censuram, et longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium et anni coëgisset spatium: *Dic, agedum, inquit, Ap. Claudii, quidnam facturum fueris, si eo tempore, quo C. Furius et M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses. Negare Appius, interrogationem tribuni magno opere ad causam pertinere suam: nam, etsi tenerit lex Æmilia eos censores, quorum in magistratu lata esset, quia post illos censores creatos eam legem populus jussisset, quodque postremum jussisset, id jus ratumque esset; non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse.*

Ap. Claudius censuram ultra legitimum tempus retinet.

XXXIV. Hæc sine ullius adsensu cavillante Ap-
 pio, *En, inquit, Quirites, illius Appii progenies, qui,
 decemvir in annum creatus, altero anno se ipse crea-
 vit: tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus
 fasces et imperium obtinuit: nec ante continuando ab-
 stitit magistratu, quam obruerent eum male parta,
 male gesta, male retenta imperia. Hæc est eadem fa-
 milia, Quirites, cujus vi atque injuriis compulsus, extor-
 res patria, Sacrum montem cepistis: hæc, adversus
 quam tribunicium auxilium vobis comparastis: hæc,
 propter quam duo exercitus Aventinum insedistis: hæc,
 quæ fœnebres leges; hæc, quæ agrarias semper inpug-
 navit: hæc connubia Patrum et plebis interrupit: hæc
 plebi ad curules magistratus iter obsepsit: hoc est no-
 men multo, quam Tarquiniorum, infestius vestræ li-
 bertati. Itane tandem, Ap. Claudii, quum centesimus
 jam annus sit ab Mam. Æmilio dictatore, tot censores
 fuerint, nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum
 duodecim tabulas legit? nemo id jus esse, quod postre-
 mo populus jussisset, scivit? Immo vero omnes scive-
 runt; et ideo Æmilia potius legi paruerunt, quam
 illi antiquæ, qua primum censores creati erant, quia
 hanc postremam jusserat populus: et quia, ubi duæ
 contrariæ leges sunt, semper antiquæ obrogat nova.
 An hoc dicis, Appi, non teneri Æmilia lege populum?
 an populum teneri, te unum exlegem esse? Tenuit
 Æmilia lex violentos illos censores, C. Furium et M.
 Geganium; qui, quid iste magistratus in republica
 mali facere posset, indicarunt: quum, ira finitæ po-
 testatis, Mam. Æmiliam, principem ætatis suæ belli
 domique, ærarium fecerunt: tenuit princeps omnes cen-
 sores intra centum annorum spatium: tenet C. Plau-
 tium collegam tuum iisdem auspiciis, eodem jure crea-*

U. C. 444.
 A. C. 308.
 P. Semprom-
 nii tr. pl.
 oratio in
 Claudium.

U. C. 444. tum. *An hunc non, ut qui optimo jure censor creatus*
 A. C. 308. *esset, populus creavit? tu unus eximius es, in quo hoc*
præcipuum ac singulare valeat? Quem tu regem sa-
crificiorum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo
jure rex Romæ creatus sit, creatum se dicet? quem
semestri dictatura, quem interregno quinque dierum
contentum fore putes? quem clavi figendi, aut ludo-
rum causa dictatorem audacter crees? Quam isti sto-
lidos ac socordes rideri creditis eos, qui intra vicesimum
diem, ingentibus rebus gestis, dictatura se abdicave-
runt, aut qui vitio creati abierunt magistratu? Quid
ego antiqua repetam? Nuper intra decem annos C.
Mænius dictator, quia, quum quæstiones severius, quam
quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio
ejus, quod quærebat ipse, criminis objectata ab inimicis
est, ut privatus obviam iret crimini, dictatura se ab-
dicavit. Nolo ego istam in te modestiam: ne dege-
neraveris a familia imperiosissima et superbissima:
non die, non hora citius, quam necesse est, magistratu
abieris; modo ne excedas finitum tempus. Satis est,
aut diem, aut mensem censuræ adjicere? Triennium,
inquit, et sex menses ultra, quam licet Æmilia lege,
censuram geram, et solus geram: hoc quidem jam
regno simile est. An collegam subrogabis, quem ne
in demortui quidem locum subrogari fas est? Pænitet
enim, quod antiquissimum sollemne, et solum ab ipso,
cui fit, institutum Deo, ab nobilissimis antistitibus ejus
sacri ad servorum ministerium religiosus censor de-
duxisti: gens antiquior originibus urbis hujus, hospitio
Deorum immortalium sancta, propter te ac tuam cen-
suram intra annum ab stirpe extincta est: nisi uni-
versam rempublicam eo nefario obstrinxeris, quod omi-
nari etiam reformidat animus. Urbs eo lustro capta

*est, quo, demortuo collega C. Julio censore, L. Papi- U. C. 444.
 rius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Ma- A. C. 305.
 luginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior
 illius cupiditas fuit, quam tua, Appi? Nec solus, nec
 ultra finitum lege tempus L. Papius censuram gessit,
 tamen neminem invenit, qui se postea auctorem seque-
 retur: omnes deinceps censores post mortem collegæ se
 magistratu abdicarunt. Te, nec quod dies exit censuræ,
 nec quod collega magistratu abiit, nec lex, nec pudor co-
 ercet: virtutem in superbia, in audacia, in contentu
 Deorum hominumque ponis. Ego te, Ap. Claudi, pro
 istius magistratus majestate ac verecundia, quem ges-
 sisti, non modo manu violatum, sed ne verbo quidem in-
 clementiori a me adpellatum vellem: sed et hæc, quæ
 adhuc egi, pervicacia tua et superbia coëgit me loqui;
 et, nisi Æmiliæ legi parueris, in vincula duci jubebo;
 nec, quum ita comparatum a majoribus sit, ut, comitiis
 censoriis nisi duo confecerint legitima suffragia, non
 renunciato altero, comitia differantur, ego te, qui solus
 censor creari non possis, solum censuram gerere patiar.
 Hæc taliaque quum dixisset, prendi censorem, et in
 vincula duci jussit. Adprobantibus sex tribunis ac-
 tionem collegæ, tres adpellanti Appio auxilio fue-
 runt; summaque invidia omnium ordinum solus cen-
 suram gessit.*

XXXV. Dum ea Romæ geruntur, jam Sutrium Fabii præ-
 ab Etruscis obsidebatur: consuli que Fabio, imis lium cum
 montibus ducenti ad ferendam opem sociis tentan- Etruscis.
 dasque munitiones, si qua posset, acies hostium in-
 structa obcurrit; quorum ingentem multitudinem
 quum ostenderet subjecta late planicies; consul, ut
 loco paucitatem suorum adjuvaret, flectit paullulum
 in clivos agmen, (aspreta erant strata saxis) inde

U. C. 444
A. C. 308. signa in hostem obvertit. Etrusci, omnium, præterquam multitudinis suæ, qua sola freti erant, inmemores, prælium ineunt adeo raptim et avide, ut, abjectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent gladios, vadentes in hostem. Romanus contra nunc tela, nunc saxa, quibus eos adfatim locus ipse armabat, ingerere. Igitur scuta galeæque ictæ quum etiam, quos non vulneraverant, turbarent, (neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque missilia habebant, quibus eminus remgerent) stantes et expositos ad ictus quum jam satis nihil tegetet, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantemque et instabilem aciem, redintegrato clamore, strictis gladiis hastati et principes invadunt: eum inpetum non tulerunt Etrusci, versisque signis, fuga effusa castra repetunt. Sed equites Romani, prævecti per obliqua campi, quum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt. Inde inermi pene agmine ac vexato vulneribus in silvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis millibus Etruscorum cæsis, duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hostium cum præda ingenti potitur. Tum de persequendo hoste agitari cœptum.

Ciminia
silva.

XXXVI. Silva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quam nuper fuere Germanici saltus, nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita: eam intrare haud fere quisquam, præter ducem ipsum, audebat: aliis omnibus cladis Caudinæ nondum memoria aboleverat. Tum ex iis, qui aderant, (consulis fratrem M. Fabium, Kæsonem alii, C. Claudium quidam matre eadem, qua consulem, genitum tradunt) speculatum se iturum professus, bre-

vique omnia certa adlaturum. Cære educatus apud U. C. 444.
 hospites, Etruscis inde literis eruditus erat, lin- A. C. 309.
 guamque Etruscam probe noverat. Habeo auctores,
 vulgo tum Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita
 Etruscis literis erudiri solitos. Sed propius est vero
 præcipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci
 simulatione hostibus immiscuerit: servus ei dicitur
 comes unus fuisse, nutritus una, eoque haud igna-
 rus linguæ ejusdem: nec quidquam aliud proficis-
 centes, quam summam regionis, quæ intranda erat,
 naturam ac nomina principum in populis acceperere;
 ne qua inter colloquia insigni nota hæsitantes de-
 prehendi possent. Iere pastorali habitu, agrestibus
 telis, falcibus gæsisque binis armati. Sed neque
 commercium linguæ, nec vestis armorumve habitus
 sic eos texit, quam quod abhorrebat ab fide, quem-
 quam externum Ciminios saltus intraturum. Usque
 ad Camertes Umbros penetrasse dicuntur: ibi, qui
 essent, fateri Romanum ausum: introductumque in
 senatum consulis verbis egisse de societate amicitia-
 que: atque inde comi hospitio acceptum, nunciare
 Romanis jussum, com meatum exercitui dierum tri-
 ginta præsto fore, si ea loca intrasset; juventutem-
 que Camertium Umbrorum in armis paratam im-
 perio futuram. Hæc quum relata consuli essent,
 impedimentis prima vigilia præmissis, legionibus post
 impedimenta ire jussis, ipse substitit cum equitatu:
 et, luce orta, postero die obequitavit stationibus
 hostium, quæ extra saltum dispositæ erant: et,
 quum satis diu tenuisset hostem, in castra sese re-
 cepit; portaque altera egressus, ante noctem ag-
 men adsequitur. Postero die, luce prima, juga Ci-
 minii montis tenebat: inde, contemplatus opulentâ

U. C. 444. Etruriæ arva, milites emittit. Ingenti jam abacta
 A. C. 308. præda, tumultuariæ agrestium Etruscorum cohortes,
 repente a principibus regionis ejus concitatae, Ro-
 manis obcurrunt, adeo incompositæ, ut vindices
 prædarum prope ipsi prædæ fuerint. Cæsis fugatis-
 que iis, late depopulato agro, victor Romanus, opu-
 lentusque rerum omnium copia, in castra rediit. Eo
 forte quinque legati cum duobus tribunis plebis ve-
 nerant, denunciatum Fabio senatus verbis, ne sal-
 tum Ciminium transiret: lætati serius se, quam ut
 impedire bellum possent, venisse, nuncii victoriæ
 Romam revertuntur.

XXXVII. Hac expeditione consulis motum la-
 tius erat, quam profligatum, bellum: vastationem
 namque sub Ciminii montis radicibus jacens ora
 senserat, conciveratque indignatione non Etruriæ
 modo populos, sed Umbriæ finitima. Itaque, quan-
 tus non umquam antea, exercitus ad Sutrium ve-
 nit: neque e silvis tantummodo promota castra,
 sed etiam aviditate dimicandi quam primum in cam-
 pos delata acies: deinde instructa primo suo stare
 loco, relicto hostibus ad instruendum contra spatio:
 dein, postquam detractare hostem sensere pugnam,
 ad vallum subeunt. Ubi postquam stationes quoque
 receptas intra munimenta sensere, clamor repente
 circa duces ortus, ut *eo sibi e castris cibaria ejus diei*
deferri juberent; mansuros se sub armis, et aut nocte,
aut certe luce prima castra hostium invasuros. Nihilo
 quietior Romanus exercitus imperio ducis contine-
 tur: decima erat fere diei hora, quum cibum capere
 consul milites jubet; præcipit, ut in armis sint,
 quacumque diei noctisque hora signum dederit. Pau-
 cis milites adloquitur, Samnitium bella extollit, ele-

Ingens E-
 truscorum
 exercitus
 congligitur.

vat Etruscos: *nec hostem hosti, nec multitudinem* U. C. 444.
multitudini comparandam ait esse. Præterea telum A. C. 308.
aliud occultum scituros in tempore: interea taceri opus
esse. His ambagibus prodi simulabat hostes, quo
animus militum multitudine territus restitueretur:
et, quod sine munimento consederant, verisimilius
erat, quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti
dant, et quarta fere vigilia sine tumultu excitati ar-
ma capiunt. Dolabræ calonibus dividuntur ad val-
lum prouendum fossasque implendas: intra muni-
menta instruitur acies: delectæ cohortes ad porta-
rum exitus conlocantur: dato deinde signo paullo
ante lucem, quod æstivis noctibus sopitæ maxime Etrusci ob-
quietis tempus est, proruto vallo erupit acies; stra- pressi.
tos passim invadit hostes: alios innobiles, alios se-
misomnos in cubilibus suis, maximam partem ad ar-
ma trepidantes, cædes obpressit: paucis armandi se
datum spatium est. Eos ipsos, non signum certum,
non ducem sequentes, fundit Romanus, fugatos
eques persequitur: ad castra, ad silvas diversi ten-
debant. Silvæ tutius dedere refugium: nam castra
in campis sita eodem die capiuntur: aurum argen-
tumque jussum referri ad consulem: cetera præda
militis fuit. Cæsa aut capta eo die hostium millia
ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans
Ciminiam silvam ad Perusiam pugnatam, quidam
auctores sunt; metuque in magno civitatem fuisse,
ne interclusus exercitus tam infesto saltu, co-
ortis undique Tuscis Umbrisque, obprimeretur.
Sed, ubicumque pugnatum est, res Romana su-
perior fuit: itaque a Perugia, et Cortona, et Arre-
tio, quæ ferme capita Etruriæ populorum ea tem-
pestate erant, legati, pacem fœdusque ab Roma-

U. C. 444. nis petentes, inducias in triginta annos inpetra-
A. C. 308. verunt.

XXXVIII. Dum hæc in Etruria geruntur, consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit: multa alia castella vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venire. Per idem tempus et classis Romana a P. Cornelio, quem senatus marinæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, quum adpulsa Pompeios esset; socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine (ut fit) prædæ longius progressi, excivere hostes. Palatis per agros nemo obvius fuit, quum occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus adsecuti agrestes exuerunt præda, partem etiam occiderunt: quæ superfuit cædi, trepida multitudo ad naves compulsa est. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hostes tulerat: *interclusum Romanum exercitum obsideri, claudisque imaginem Furculas Cawlinas memorabant: eadem temeritate aridam ulteriorum semper gentem in saltus invios deductam, septam non hostium magis armis, quam locorum iniquitatibus esse.* Jam gaudium invidia quadam miscebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset: itaque armis virisque ad obterendum C. Marcium consulem concurrunt; protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petitori, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis consul fuit: dimicatum prælio utrimque atroci, atque incerto eventu est: et quum anceps cædes fuisset, adversæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos

Classis
Romana.

Anceps
prælium
cum Sam-
nitibus.

quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, et (quod insigne maxime fuit) consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam aucta fama (ut solet) ingens terror Patres invasit, dictatoremque dici placebat: nec, quin Cursor Papius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Sannium nuncium perferri, omnibus infestis, tuto posse; nec vivere Marcium consulem satis fidebant. Alter consul Fabius infestus privatim Papiro erat: quæ ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solum, auctoritate moverent, ut memoriam simultatum patriæ remitteret. Profecti legati ad Fabium quum senatusconsultum tradidissent, adjecissentque orationem convenientem mandatis, consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam acturus esset, legatis recessit: nocte deinde silentio (ut mos est) L. Papius dictatorem dixit: cui quum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facti sui legatos dimisit, ut adpareret, insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papius C. Junium Bubulum magistrum equitum dixit: atque ei, legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, quod Faucia curia fuit principium, duabus insignis cladibus, captæ urbis, et Caudinæ pacis: quod utroque anno eadem curia fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quæ ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiam facit.

U. C. 444.
A. C. 308.

Fabius Papius dictatorem dicit.

Faucia curia.

XXXIX. Dictator postero die auspiciis repeti-

U. C. 444. tis, pertulit legem : et, profectus cum legionibus, ad
 A. C. 308. terrorem traducti silvam Ciminiam exercitus nuper
 scriptis, ad Longulam pervenit : acceptisque a Mar-
 cio consule veteribus militibus, in aciem copias
 eduxit : nec hostes detractare visi pugnam : in-
 structos deinde armatosque (quum ab neutris præ-
 lium inciperet) nox oppressit. Quieti aliquamdiu,
 nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes,
 stativa in propinquo habuere. Interea res in Etruria
 Res in Etruria bene gestæ. gestæ : nam et cum Umbrorum exercitu acie depug-
 natum est ; (fusi tamen magis, quam cæsi, hostes,
 quia cœptam acriter non tolerarunt pugnam) et ad
 Vadimonis lacum Etrusci, lege sacrata coacto ex-
 exercitu, quum vir virum legisset, quantis numquam
 alias antea simul copiis, simul animis, dimicarunt :
 tantoque irarum certamine gesta res est, ut ab neu-
 tra parte emissa sint tela : gladiis pugna cœpit, et,
 acerrime commissa, ipso certamine, quod aliquamdiu
 anceps fuit, accensa est : ut non cum Etruscis to-
 ties victis, sed cum aliqua nova gente, videretur di-
 micatio esse. Nihil ab ulla parte movetur fugæ :
 cadunt antesignani : et, ne nudentur propugnatori-
 bus signa, fit ex secunda prima acies. Ab ultimis
 deinde subsidiis cietur miles ; adeoque ad ultimum
 laboris ac periculi ventum est, ut equites Romani,
 omissis equis, ad primos ordines peditum per arma,
 per corpora evaserint : ea velut nova inter fessos ex-
 orta acies turbavit signa Etruscorum. Secuta deinde
 inpetum eorum, utcumque adfecta erat, cetera mul-
 titudo tandem perrumpit ordines hostium. Tunc
 vinci pertinacia cœpta, et averti manipuli quidam :
 et, ut semel dedere terga, etiam certiozem capessere

fugam. Ille primum dies fortuna veteri abundantes U. C. 444.
 Etruscorum fregit opes: cæsum in acie, quod robo- A. C. 309.
 ris fuit; castra eo inpetu capta direptaque.

XL. Pari subinde periculo gloriæque eventu bel- Samnitium
 lum in Samnitibus erat; qui, præter ceteros belli acies insig-
 adparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum in- nibus armis
 signibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta al- fulgens.
 terius auro, alterius argento cælaverunt. Forma erat
 scuti: summum latius, qua pectus atque humeri te-
 guntur, fastigio æquali; ad imum cuneatior, mobi-
 litatis causa: spongia pectori tegumentum; et si-
 nistrum crus ocrea tectum: galeæ cristatæ, quæ
 speciem magnitudini corporum adderent: tunicæ au-
 ratis militibus versicolores, argentatis linteæ can-
 didæ: his dextrum cornu datum; illi in sinistro
 consistunt. Notus jam Romanis adparatus insig-
 nium armorum fuerat; doctique a ducibus erant,
horridum militem esse debere; non cælatum auro et
argento, sed ferro et animis fretum: quippe illa præ-
dam verius, quam arma, esse; nitentia ante rem, de-
formia inter sanguinem et vulnera. Virtutem esse mi-
litis decus, et omnia illa victoriam sequi; et ditem
hostem quamvis pauperis victoris præmium esse. His
 Cursor vocibus instinctos milites in prælium ducit:
 dextro ipse cornu consistit; sinistro præfecit ma-
 gistrum equitum. Simul est concursus, ingens fuit
 cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem
 et magistrum equitum, ubi utra parte victoria inci-
 peret. Prior forte Junius commovit hostem, lævo
 dextrum cornu, sacros more Samnitium milites,
 eoque candida veste et paribus candore armis insig-
 nes: *eos se Orco mactare* Junius dictitans, quum in-
 tulisset signa, turbavit ordines, et haud dubie impulit

U. C. 444. aciem. Quod ubi sensit dictator, *Ab lævone cornu*
 A. C. 308. *victoria incipiet?* inquit, *et dextrum cornu, dictatoris*

acies, alienam pugnam sequetur, non partem maximam
victoriæ trahet? Concitat milites: nec peditum vir-
 tuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt.
 M. Valerius a dextro, P. Decius ab lævo cornu, am-
 bo consulares ad equites in cornibus positos eve-
 huntur: adhortatique eos, ut partem secum capes-
 serent decoris, in transversa latera hostium incur-

Vincitur.

runt. Is novus additus terror quum ex parte utra-
 que circumvasisset aciem, et ad terrorem hostium
 legiones Romanæ, redintegrato clamore, intulissent
 gradum, tum fuga ab Samnitibus cœpta. Jam strage
 hominum armorumque insignium campi repleri; ac
 primo pavidos Samnites castra sua accepere: deinde
 ne ea quidem retenta: captis direptisque ante noctem
 injectus ignis. Dictator ex senatusconsulto trium-
 phavit: cujus triumpho longe maximam speciem
 captiva arma præbuere: tantum magnificentiæ vi-
 sum in iis, ut aurata scuta dominis argentariarum
 ad forum ornandum dividerentur: inde natum ini-
 tium dicitur fori ornandi ab ædilibus, quum tensæ
 ducerentur. Et Romani quidem ad honorem Deum
 insignibus armis hostium usi sunt: Campani, ab
 superbia et odio Samnitium, gladiatores (quod spec-
 taculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt,
 Samnitiumque nomine compellarunt. Eodem anno
 cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ et ipsa
 induciarum fidem ruperat, Fabius consul nec dubia
 nec difficili victoria dimicat: ipsum oppidum (nam
 ad mœnia victor accessit) cepisset, ni legati deden-
 tes urbem exissent. Præsidio Perusiæ inposito, le-
 gationibus Etruriæ anicitiam petentibus præ se Ro-

Samnites
 gladiato-
 res.

nam ad senatum missis, consul, præstantiore etiam, U. C. 444.
 quam dictator, victoria triumphans, urbem est in- A. C. 308.
 vectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus
 magna ex parte ad legatos, P. Decium et M. Vale-
 rium, est versum: quos populus proximis comitiis
 ingenti consensu consulem alterum, alterum præto-
 rem declaravit.

XLI. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam U. C. 445.
 continuatur consulatus; Decius collega datur. Va- A. C. 307.
 lerius prætor quartum creatus. Consules partiti pro-
 vincias: Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is
 profectus ad Nuceriam Alfaternam, tum pacem pe-
 tentes, quod uti ea, quum daretur, noluisent, ad-
 spernatus, obpugnando ad deditionem subegit. Cum Bene res
 Samnitibus acie dimicatum: haud magno certamine gesta contra
 hostes victi: neque ejus pugnae memoria tradita Sannites.
 foret, ni Marsi eo primum prælio cum Romanis bel-
 lassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eam-
 dem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri con-
 suli secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu Contra
 subegerat frumentum exercitui præbere, atque indu- Etruscos.
 cias in quadraginta annos petere. Volsiniensium cas-
 tella aliquot vi cepit: quædam ex iis diruit, ne re-
 ceptaculo hostibus essent: circumferendoque passim
 bello, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne
 Etruscum fœdus ab consule peteret. Ac de eo qui-
 dem nihil inpetratum: induciæ annuæ datæ: sti-
 pendium exercitui Romano ab hoste in eum annum
 pensum, et binæ tunicæ in militem exactæ: ea mer-
 ces induciarum fuit. Tranquillas res jam Etruscis
 turbavit repentina defectio Umbroꝝ, gentis inte-
 græ a cladibus belli, nisi quod transitum exercitus
 ager senserat. Ii, concitata omni juventute sua, et

U. C. 445. magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsâ,
 A. C. 307. tantum exercitum fecerant, ut, relicto post se in
 Etruria Decio, ad obpugnandam inde Romam ituros,
 magnifice de se, ac contentim de Romanis loquentes,
 jactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium
 consulem perlatum est, ad urbem ex Etruria magnis
 itineribus pergit, et in agro Pupiniensi ad famam
 intentus hostium consedit. Nec Romæ speruebatur
 Umbrorum bellum: et ipsæ minæ metum fecerant
 expertis a Gallica clade, quam intutam urbem
 incolerent. Itaque legati ad Fabium consulem
 missi sunt, ut, si quid laxamenti a bello Samnitium
 esset, in Umbriam propere exercitum duceret. Dicto
 paruit consul, magnisque itineribus ad Mevaniam,
 ubi tum copiæ Umbrorum erant, perrexit. Repens
 adventus consulis, quem procul Umbria in Samnio
 bello alio occupatum crediderant, ita exterruit
 Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas,
 quidam omittendum bellum censerent. Plaga una
 (Materinam ipsi adpellant) non continuit modo
 ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit:
 castra vallantem Fabium adorti sunt. Quos ubi
 effusus ruere in munimenta consul vidit, revocatos
 milites ab opere, prout loci natura tempusque
 patiebatur, ita instruxit: cohortatusque prædicatione
 vera qua in Tuscis, qua in Samnio partorum
 decorum, exiguam adpendicem Etrusci belli
 conficere jubet: et vocis inpiæ pœnas expetere,
 qua se urbem Romanam obpugnaturus minati
 sunt. Hæc tanta sunt alacritate militum
 audita, ut clamor, sua sponte ortus, loquentem
 interpellaverit ducem: ante imperium deinde
 concentu tubarum ac cornuum cursu effuso in
 hostem feruntur. Non tamquam in viros

Contra
 Umbros.

aut armatos incurrunt : (mirabilia dictu !) signa primo eripi cœpta signiferis ; deinde ipsi signiferi trahi ad consulem, armatique milites ex acie in aciem transferri : et, sicubi est certamen, scutis magis, quam gladiis, geritur res. Umbonibus incussa que ala sternuntur hostes : plus capitur hominum, quam cœditur : atque una vox ponere arma jubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamen facta deditio est a primis auctoribus belli : postero insequentibusque diebus et ceteri Umbrorum populi deduntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti.

XLII. Fabius, alienæ sortis victor belli, in suam provinciam exercitum reduxit : itaque ei, ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuaverat consulatum, ita senatus in insequentem annum, quo Ap. Claudius, L. Volumnius consules fuerunt, prorogavit, maxime Appio adversante, imperium. Appium censorem petisse consulatum, comitiaque ejus ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, quum collegæ novum bellum, Sallentini hostes decernerentur, Romæ mansit, ut urbanis artibus opes augetet, quando belli decus penes alios esset. Volumnium provinciæ haud pœnituit : multa secunda prælia fecit : aliquot urbes hostium vi cepit : prædæ erat largitor, et benignitatem per se gratam comitate adjuvabat : militemque iis artibus fecerat et periculi et laboris avidum. Q. Fabius proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis conlatis configit : minime ambigua res fuit. Fusi hostes, atque in castra compulsi : nec castra forent retenta, ni exiguum su-

U. C. 445.

A. C. 307.

U. C. 446.

A. C. 306.

Sallentini
victi.Samnites
victi.

U. C. 446. perfuisset diei : ante noctem tamen sunt circumses-
 A. C. 305. sa, et nocte custodita, ne quis elabi posset. Postero die, vixdum luce certa, deditio fieri cœpta : et pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur. Hi omnes sub jugum missi : sociis Samnitium nihil cautum : ad septem millia sub corona venire : qui se civem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus. Eos omnes Fabius Romam ad senatum misit : et, quum quæsitum esset, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellassent, per Latinos populos custodiendi dan-

U. C. 447. tur : jussique eam integram rem novi consules, P.
 A. C. 305. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus, (ii enim jam creati erant) ad senatum referre : id ægre passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, præter Alatrinatem, Ferentinatemque, et Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

XLIII. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia et Sora, præsidiaque, quæ in iis Romana erant, expugnata : et in captivorum corpora militum fœde sævitum : itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio novi hostes (jam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum jussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuncius non posset, et per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensive de statu alterius, uterque consul ageret, Romanamque is metus manaret ; adeo ut omnes juniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo justis scriberentur exercitus. Ceterum Hernicum bel-

Bellum
 Herni-
 cum.

lum nequaquam pro præsentī terrore ac vetustate gentis gloriæ fuit : nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum inducias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque, et singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Marcium rejecti, cui senatusconsulto permissum de Hernicis erat : isque eam gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis inpeditor erat. Omnia itinera obseperant hostes, saltusque pervios ceperant, ne qua subvehi commeatus possent : neque eos, quum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat : satisque adparcibat, neque Samnitum certamen præsens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui, Hernicis subactis, maturavit collegæ venire auxilio, moram certaminis hosti exemit : nam, ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, conjungi utique passi duos consulares exercitus nihil crederent superesse spei, advenientem incomposito agmine Marcium adgrediuntur. Raptim conlatæ sarcinæ in medium ; et, prout tempus patiebatur, instructa acies. Clamor primum in stativa perlatus, dein conspectus procul pulvis, tumultum apud alterum consulem in castris fecit : isque, confestim arma capere jussis, raptimque eductis in aciem militibus, transversam hostium aciem, atque alio certamine occupatam, invadit ; clamitans, *summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque victoriæ compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus.* Qua inpetum dederat, perrumpit ; vacua defensoribus capit atque incendit. Quæ ubi

U. C. 447.

A. C. 305.

Victi Samnites.

U. C. 447. A. C. 305. flagrantia Marcianus miles conspexit, et hostes respexere, tum passim fuga cœpta Samnitium fieri : sed omnia obtinet cædes, nec in ullam partem tutum perfugium est. Jam, triginta millibus hostium cæsis, signum receptui consules dederant, conligebantque in unum copias, in vicem inter se gratantes : quum repente visæ procul hostium novæ cohortes, quæ in supplementum scriptæ fuerant, integravere cædem : in quas, nec jussu consulum, nec signo accepto, victores vadunt ; *malo tirocinio inbuendum Samnitum*, clamitantes. Indulgent consules legionum ardori, ut qui probe scirent, novum militem hostium inter percussos fuga veteranos ne tentando quidem satis certamini fore. Nec eos opinio fefellit : omnes Samnitium copiæ, veteres novæque, montes proximos fuga capiunt : eo et Romana erigitur acies ; nec quidquam satis tuti loci victis est : et de jugis, quæ ceperant, funduntur ; jamque una voce omnes pacem petebant. Tum, trium mensium frumento imperato, et annuo stipendio, ac singulis in militem tunicis, ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis triumphans in urbem rediit ; statuaque equestris in foro decreta est, quæ ante templum Castoris posita est. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quam civitatem, suæ leges redditæ : connubiumque inter ipsos, quod aliquamdiu soli Hernicorum habuerunt, permissum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant, civitas sine suffragii latatione data : concilia connubiaque adempta : et magistratibus, præterquam sacrorum curatione, interdictum. Eodem anno ædes Salutis a C. Junio Bubulco censore locata est, quam consul bello Sam-

nitium voverat: ab eodem collegaue ejus M. Valerius Maximo viæ per agros publica impensa factæ. U. C. 447. A. C. 305.
 Et cum Karthaginiensibus eodem anno fœdus tertio renovatum: legatisque eorum, qui ad id venerant, Karthaginienses legati.
 comiter munera missa.

XLIV. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure: ab iis, propter quæ creati erant, comitia consularia habita, quia neuter consulum potuerat bello abesse. Creati consules L. Postumius, Ti. Minucius. Hos consules Piso Q. Fabio et P. Decio P. Cornelius dictator.
 subgerit, biennio exento, quo Claudium Voluminiumque, et Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus: memoriane fugerit in annalibus digerendis, an consulto binos consules, falsos ratus, transcenderit, incertum est. Eodem anno in campum Stellatæm agri Campani Samnitium incursiones factæ. Itaque ambo consules, in Samnium missi, Coss. in Samnium eunt.
 quum diversas regiones, Tifernum Postumius, Bovianum Minucius, petissent; Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos, ac viginti millia hominum capta tradunt: alii Marte æquo discessum, et Postumium, metum simulantem nocturno itinere, clam in montes copias abduxisse: hostes secutos duo millia inde locis nunitis et ipsos consedissee. Consul, ut stativa tuta copiosaue (et ita erant) petisse videretur, postquam et munimentis castra firmavit, et omni adparatu rerum utilium instruxit; relicto firmo præsidio, de vigilia tertia, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, et ipsum adversus alios sedentem, ducit: ubi, auctore Postumio, Minucius cum Samnites vincuntur.
 hostibus signa confert; et, quum anceps prælium

U. C. 449. in multum diei processisset, tum Postumius integris
 A. C. 304. legionibus defessam jam aciem hostium improviso invadit. Itaque, quum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent, occisione occisi hostes, signa unum et viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculsum jam fama hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex et viginti capta, et imperator Samnitium Staius Gellius, multique alii mortales, et castra utraque capta: et Bovianum, ubi postero die cœptum obpugnari, brevi capitur: magnaue gloria rerum gestarum consules triumpharunt. Minucium consulem, cum vulnere gravi relatum in castra, mortuum, quidam auctores sunt, et M. Fulvium in locum ejus consulem subfectum: et ab eo, quum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia, recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

U. C. 449. XLV. P. Sulpicio Saverione, P. Sempronio Sopho consulibus, Samnites, seu finem, seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam misere: quibus suppliciter agentibus responsum est, *nisi sæpe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace transigi potuisse: nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse. P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia senatui relaturum: decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur. Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus, benigne præbito comœatu, peragrasset, fœdus antiquum Samnitibus redditum. Ad Æquos*

Pacem petunt Samnites.

inde veteres hostes, ceterum per multos annos sub specie infidæ pacis quietos, versa arma Romana: quod, incolumi Hernico nomine, missitaverant simul cum iis Samniti auxilia; et, post Hernicos subactos, universa prope gens, sine dissimulatione consilii publici, ad hostes desciverat: et postquam, icto Romæ cum Samnitibus fœdere, feciales venerant res repetitum, *tentationem aiebant esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse: quum, quibus licuerit, suas leges Romanæ civitati præoptaverint: quibus legendi, quid mallent, copia non fuerit, pro pœna necessariam civitatem fore.* Ob hæc vulgo in conciliis jactata, populus Romanus bellum fieri Æquis jussit: consulesque ambo, ad novum profecti bellum, quatuor millibus a castris hostium consederunt. Æquorum exercitus, (ut qui suo nomine per multos annos inbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare: alii exeundum in aciem, alii castra tuenda censent: movet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus præsiidiis urbium relictarum excidia. Itaque, postquam inter multas sententias una, quæ, ommissa cura communium, ad respectum suarum quemque rerum vertisset, audita; ut prima vigilia diversi e castris ad deportanda omnia tuendaque mœnibus in urbes abirent; cuncti eam sententiam ingenti adsensu acceperunt. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt; et, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. Ceterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum conventum castrorum animadverterunt; insolito silentio

U. C. 449.
 A. C. 303.

Bellum
 cum
 Æquis.

U. C. 449. moti, metu insidiarum subsistunt : transgressi deinde
 A. C. 303. vallum, quum deserta omnia invenissent, pergunt
 hostem vestigiis sequi : sed vestigia, in omnes æque
 ferentia partes, ut in dilapsis passim, primo errorem
 faciebant ; post, per exploratores compertis hostium
 consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello,
 unum et quadraginta oppida intra dies quinquaginta
 omnia obpugnando ceperunt ; quorum pleraque di-
 ruta atque incensa, nomenque Æquorum prope ad
 internecionem deletum. De Æquis triumphatum :
 exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi,
 Peligni, Frentani mitterent Romam oratores pacis
 petendæ amicitiaque : iis populis fœdus petentibus
 datum.

C. Flavius
 ædilis cu-
 rulis.

XLVI. Eodem anno Cn. Flavius Cn. filius scriba,
 patre libertino, humili fortuna ortus, ceterum calli-
 dus vir et facundus, ædilis curulis fuit. Invenio in
 quibusdam annalibus, quum adpareret ædilibus, fie-
 rique se pro tribu ædilem videret, neque accipi no-
 men, quia scriptum faceret ; tabulam posuisse, et
 jurasse, se scriptum non facturum : quem aliquanto
 ante desisse scriptum facere, arguit Maccr Licinius,
 tribunatu ante gesto triumviratibusque, nocturno al-
 tero, altero coloniae deducendæ. Ceterum (id quod
 haud discrepat) contumacia adversus contemnentis
 humilitatem suam nobiles certavit : civile jus, repo-
 situm in penetralibus pontificum, evulgavit, fastos-
 que circa forum in albo proposuit, ut, quando lege
 agi posset, sciretur : ædem Concordiæ in area Vul-
 cani summa invidia nobilium dedicavit ; coactusque
 consensu populi Cornelius Barbatus pontifex maxi-
 mus verba præire, quum more majorum negaret, ni-
 si consulem aut imperatorem, posse templum dedi-

care. Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne quis templum aramve injussu senatus aut tribunorum plebei partis majoris dedicaret. Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebeiæ libertatis, referam. Ad collegam ægrum visendi causa Flavius quum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi adsidebant, adurrectum ei non esset, curulem adferri sellam eo jussit, ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit. Ceterum Flavium dixerat ædilem forensis factio, Ap. Claudii censura vires nacta, qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat: et postquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas; humilibus per omnes tribus divisit, forum et campum corrupit: tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium annulos aureos et phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes discessit civitas: aliud integer populus, fautor et cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat; donec Q. Fabius et P. Decius censores facti: et Fabius, simul concordie causa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensis turbam excretam in quatuor tribus conjecit, urbanasque eas adpellavit: adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, ut equites Idibus Quinctilibus transveherentur.

U. C. 449.

A. C. 303.

Forensis
turba in
tribus ur-
banas con-
jecta.

EPITOME LIBRI X.

COLONIÆ deductæ sunt Sora, et Alba, et Carseoli. Marsi in deditionem accepti sunt. Collegium augurum ampliatur, ut essent novem, quum antea quaterni fuissent. Lex de provocatione ad populum a Valerio consule tunc tertium lata est. Duæ tribus adjectæ sunt, Aniensis et Terentina. Samnitibus bellum indictum, et adversus eos sæpe prospere pugnatum est. Quum adversus Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio et Q. Fabio ducibus, pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu, et morte sua victoriam ejus pugnae populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui jurejurando obstrictus, quo majore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Census actus est: lustrum conditum: censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo millia, et trecenta viginti duo.

T. LIVII PATAVINI

LIBER X.

L. GENUCIO, Ser. Cornelio consulibus, ab ex-U. C. 450.
ternis ferme bellis otium fuit. Soram atque A. C. 302.
Albam coloniæ deductæ. Albam in Æquos sex mil-
lia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat; sed
possederant Samnites: eo quatuor millia hominum
missa. Eodem anno Arpinatibus Trebulanisque ci-
vitas data. Frusinates tertia parte agri damnati,
quod Hernicos ab eis sollicitatos compertum; capi-
taque conjurationis ejus, quæstione ab consulibus
ex senatusconsulto habita, virgis cæsi ac securi per-
cussi. Tamen, ne prorsus inbellem agerent annum,
parva expeditio in Umbria facta est; quod nuncia-
batur, ex spelunca quadam excursiones armatorum Latrones in
spelunca
obpressi.
in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum
signis est: et ex eo loco obscuro multa vulnera ac-
cepta, maximeque lapidum ictu; donec, altero spe-
cus ejus ore (nam pervius erat) invento, utræque
fauces congestis lignis accensæ: ita intus fumio ac
vapore ad duo millia armatorum, ruentia novissime
in ipsas flammæ, dum evadere tendunt, absumta.
Marcis Livio Dentre et Æmilio consulibus, redinte-
gratum Æquicum bellum. U. C. 451.
A. C. 301.
Coloniam, ægre patientes
velut arcem suis finibus inpositam, summa vi expug-
nare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Ceterum

U. C. 451. tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile
 A. C. 301. erat, tam adfectis rebus solos per se Æquos ad bellum coortos, ut tumultus ejus causa dictator diceretur C. Junius Bubulcus: is, cum M. Titinio magistro equitum profectus, primo congressu Æquos subegit, ac, die octavo triumphans in urbem quum redisset, ædem Salutis, quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit.

Cleonymus Laeon. II. Eodem anno classis Græcorum, Cleonymo duce Lacedæmonio, ad Italiæ litora adpulsa, Thurias urbem in Sallentinis cepit. Adversus hunc hostem consul Æmilius missus prælio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori: Sallentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos, in quibusdam annalibus invenio: et Cleonymum prius, quam confligendum esset cum Romanis, Italia excessisse: circumvectus inde Brundisii promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, quum læva inportuosa Italiæ litora, dextra Illyrii Liburnique et Istri, gentes feræ, et magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad litora Venetorum pervenit: ibi expositis paucis, qui loca explorarent, quum audisset, tenue prætentum litus esse; quod transgressis stagna ab tergo sint, inrigua æstibus maritimis; agros haud procul proximos campestris cerni; ulteriora colles; inde esse ostium fluminis præalti, quo circumagi naves in stationem tutam vidisse: (Meduacus amnis erat) eo invectam classem subire flumine adverso jussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis: in leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram,

pervenit. Ibi egressi, levi præsidio navibus relicto, U. C. 451.
 vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecu- A. C. 301.
 dumque prædas agunt, et dulcedine prædandi lon-
 gius usque a navibus procedunt. Hæc ubi Patavium
 sunt nunciata, (semper autem eos in armis adcolæ
 Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt:
 altera in regionem, qua effusa populatio nunciaba-
 tur; altera, ne cui prædonum obvia fieret, altero
 itinere ad stationem navium (millia autem quatuor-
 decim ab oppido aberat) ducta. In naves parvas,
 custodibus interentis, inpetus factus; territique
 nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis
 transjicere: et in terra prosperum æque in palatos
 prædatores prælium fuerat: refugientibusque ad
 stationem Græcis Veneti obsistunt. Ita in medio
 circumventi hostes cæsique; pars capti classem in-
 dicant regemque Cleonymum tria millia abesse.
 Inde, captivis proximo vico in custodiam datis, pars
 fluviatiles naves, ad superanda vada stagnorum apte
 planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis
 complent: profectique ad classem, immobiles naves,
 et loca ignota plus, quam hostem, timentes, circum-
 vadunt: fugientesque in altum acrius, quam repug-
 nantes, usque ad ostium amnis persecuti, captis qui-
 busdam incensisque navibus hostium, quas trepida-
 tio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleony-
 mus, vix quinta parte navium incolumi, nulla regi-
 one maris Hadriatici prospere adita, discessit. Ros-
 tra navium spoliaque Laconum, in æde Junonis ve-
 teri fixa, multi supersunt, qui viderunt. Patavii mo-
 numentum navalis pugnae eo die, quo pugnatum est,
 quotannis sollemni certamine navium in flumine op-
 pidi medio exercetur.

U. C. 451.
A. C. 301.
Fœdus
cum Ve-
stinis.

M. Vale-
rius dicta-
tor.

Etruscum
bellum.

III. Eodem anno Romæ cum Vestinis, petentibus amicitiâ, ictum est fœdus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare, ab Arretinorum seditionibus motu orto, nunciabatur: ubi Cilnium genus præpotens, divitiarum invidia pelli armis cœptum: simul Marsos agrum vi tueri, in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Æmilium Paullum: id magis credo, quam Q. Fabium ea ætate atque eis honoribus Valerio subjectum: ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu prælio uno Marsos fundit: compulsis deinde in urbes munitas, Milioniam, Plestinam, Fresiliam, intra dies paucos cepit: et parte agri multatis Marsis fœdus restituit. Tum in Etruscos versum bellum: et, quum dictator auspicioꝝ repetendorum causa profectus Romam esset, magister equitum, pabulatum egressus, ex insidiis circumvenitur; signisque aliquot amissis, fœda militum cæde ac fuga in castra est compulsus: qui terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen suum æquavit, tum maxime bellicis laudibus: sed etiam, quod, memor Papirianæ sævitæ, numquam, ut dictatoris injussu dimicaret, adduci potuisset.

IV. Nunciata ea clades Romam majorem, quam res erat, terrorem excivit: nam, ut exercitu deleto, ita justitium indictum; custodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ; arma, tela in muros congesta. Omnibus junioribus sacramento adactis, dictator, ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora et composita magistri equitum cura, castra in tutiorem lo-

cum redacta, cohortes, quæ signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas invenit; exercitum avidum pugnae, quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promovit. Eo et hostes secuti: et quamquam ex bene gesta re summam et in aperto certamine virium spem habebant; tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semirutæ vici, per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant. Ibi abditis armatis, pecus in conspectu præsidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus, propulsum: ad quam inlecebram quum moveretur nemo ab Romana statione, pastorum unus, progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios, cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes, *quid cessarent, quum per media castra Romana tuto agere possent?* Hæc quum legato Cærites quidam interpretarentur, et per omnes manipulos militum indignatio ingens esset, nec tamen injussu movere auderent; jubet peritos linguæ adtendere animum, pastorum sermo agresti, an urbano, propior esset. Quum referrent, sonum linguæ, et corporum habitum, et nitorem, cultiora, quam pastoralia, esse; *ite igitur, dicite, inquit, detegant nequidquam conditis insidias: omnia scire Romanum: nec magis jam dolo capi, quam armis vinci, posse.* Hæc ubi audita sunt, et ad eos, qui considerant in insidiis, perlata, consurrectum repente ex latebris est, et in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. Visa legato major acies, quam quæ ab suo præsidio sustineri posset: itaque propere ad dictatorem auxilia adcitum mittit; interea ipse impetus hostium sustinet.

U. C. 451. V. Nuncio adlato, dictator signa ferri, ac sequi
 A. C. 301. armatos jubet; sed celeriora prope omnia imperio
 erant. Rapta extemplo signa armaque; et vix ab
 inpetu et cursu tenebantur; quum ira ab accepta
 nuper clade stimulabat, tum concitator accidens
 clamor ab increscente certamine. Urgent itaque
 alii alios, hortanturque signiferos, ut ocius eant:
 quo magis festinantes videt dictator, eo impensius
 retentat agmen, ac sensim incedere jubet. Etrusci
 contra, principio exciti pugnae, omnibus copiis ad-
 rant. Et super alios alii nunciant dictatori, omnes
 legiones Etruscorum capessisse pugnam; nec jam
 ab suis resisti posse: et ipse cernit ex superiore lo-
 co, in quanto discrimine praesidium esset. Ceterum,
 satis fretus esse etiam nunc tolerando certamini le-
 gatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam
 maxime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur
 viribus fessos. Quamquam lente procedunt, jam ta-
 men ad inpetum capiendum, equiti utique, modicum
 erat spatium: prima incedebant signa legionum, ne
 quid occultum aut repentinum hostis timeret: sed
 reliquerat intervalla inter ordines peditum, qua satis
 laxo spatio equi permitti possent. Pariter sustulit
 clamorem acies; et emissus eques libero cursu in
 hostem invehitur, incompositisque adversus eques-
 trem procellam subitum pavorem obfundit. Itaque,
 ut prope serum auxilium jam pene circumventis, ita
 universa requies data est: integri accepere pugnam:
 nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. Fusi hostes castra
 repetunt, inferentibusque jam signa Romanis ce-
 dunt, et in ultimam castrorum partem conglobantur.
 Haerent fugientes in angustiis portarum: pars mag-
 na aggerem vallumque conscendant, si aut ex supe-

riore loco tueri se, aut superare aliqua et evadere possent. Forte quodam loco male densatus agger pondere superstantium in fossam procubuit: atque ea quum Deos pandere viam fugæ conclamassent, plures inermes, quam armati, evadunt. Hoc prælio fractæ iterum Etruscorum vires: et, pacto annuo stipendio, et duûm mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata: induciæ biennii datæ: dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili prælio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Arretinorum compositis, et Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius: non petentem, atque adeo etiam absentem, creatum credidere quidam; et per interregem ea comitia facta: id unum non ambigitur, consulatum cum Appuleio Pansa gessisse.

VI. M. Valerio et Q. Appuleio consulibus, satis pacatæ foris res fuere. Etruscum adversa belli res et induciæ quietum tenebant: Samnitum, multorum annorum cladibus domitum, haudum fœderis novi pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam et exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat: tamen, ne undique tranquillæ res essent, certamen injectum inter primores civitatis, patricos plebeiosque, ab tribunis plebis Q. et Cu. Ogulniis: qui, undique criminandorum Patrum apud plebem occasio-
Certamen inter patricos et plebeios, de sacerdotiis
 nibus quæsiti, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios: quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset.

U. C. 452. Rogationem ergo promulgarunt, ut, quum quatuor
A. C. 300.

augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum, quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes, adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio; quum inter augures constet, inparem numerum debere esse, ut tres antiquæ tribus, Ramnes, Titienses, Luceres, suum quæque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ceterum, quia de plebe adlegebantur, juxta eam rem ægre passi Patres, quam quum consulatum vulgari viderent. Simulabant ad Deos id magis, quam ad se, pertinere: ipsos visuros, ne sacra sua polluantur: id se optare tantum, ne qua in rempublicam clades veniat. Minus autem tetendere, adsueti jam tali genere certaminum viuci: et cernebant, adversarios non id, quod olim vix speraverint, adfectantes magnos honores, sed omnia jam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque et triumphos.

VII. Certatum tamen suadenda dissuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, et inter P. Decium Murem: qui quum eadem ferme de jure Patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, quum plebeiis consulatus rogabatur, disseruissent; retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem, quo se habitu pro populo ac

legionibus Romanis devovisset : tum P. Decium con- U. C. 452.
sulem purum piūque Deis immortalibus visum, æque A. C. 300.
ac si T. Manlius collega ejus devoveretur : eundem P. Decii oratio
Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi de sacerdo-
rite non potuisse ? id esse periculum, ne suas preces mi- tiis cum
nus audirent Dii, quam Ap. Claudii ? castius eum sa- plebe com-
era privata facere, et religiosius Deos colere, quam munican-
se ? quem pænitere votorum, quæ pro republica nun- dis.
cupaverint tot consules plebei, tot dictatores, aut ad
exercitus euntes, aut inter ipsa bella ? Numerarentur
duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu et aus-
picio res geri captæ sunt : numerarentur triumphi :
jam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pænitere : pro
certo habere, si quod repens bellum oriat, non plus
spei fore senatui populoque Romano in patriciis, quam
in plebeis ducibus. Quod quum ita se habeat, cui De-
orum hominumve indignum videri potest, inquit, eos
viros, quos vos sellis curulibus, toga prætexta, tunica
palmata, et toga picta, et corona triumphali laurea-
que honoraritis, quorum domos spoliis hostium adfixis in-
signes inter alios feceritis, pontificalia atque auguralia
insignia adjicere ? qui, Jovis optimi maximi ornatu de-
coratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium
adscenderit, si conspicitur cum capide ac lituo, capite
velato victimam cædat, auguriumve ex arce capiat ?
Cujus imaginis titulo consulatus, censuraque, et trium-
phus, æquo animo legetur ; si auguratum aut pontifi-
catum adjeveritis, non sustinebunt legentium oculi ?
Equidem (pace dixim Deum) eos nos jam populi
Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minus
reddamus dignatione nostra honoris, quam acceperi-
mus ; et Deorum magis, quam nostra causa expeta-
mus, ut, quos privatim colimus, publice colamus.

U. C. 452.
A. C. 300.

VIII. *Quid autem ego sic adhuc egi, tamquam integra sit causa patriciorum de sacerdotiis, et non jam in possessione unius amplissimi simul sacerdotii? Decemviros sacris faciundis, carminum Sibyllæ ac fatorum populi hujus interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri ceremoniarumque aliarum, plebeios videmus. Nec tum patriciis ulla injuria facta est, quum duumviris sacris faciundis adjectus est propter plebeios numerus: et nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adjecit, in quæ plebeii nominentur; non ut vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adjuvent vos homines plebeii divinis quoque rebus procurandis, sicut in ceteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubescere, Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam habere potuisti: cujus tam dictatoris magister equitum, quam magistri equitum dictator esse potes. Sabinum advenam, principem nobilitatis vestræ, seu Attum Clausum, seu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt. Ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere: multa nobiscum decora adferimus: immo omnia eadem, quæ vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe consul est factus. C. Licinius Stolo primus magister equitum, C. Marcius Rutilus primus et dictator et censor, Q. Publilius Philo primus prætor. Semper ista audita sunt eadem, penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere, vos solos justum imperium et auspiciam domi militiæque. Æque adhuc prosperum plebeium ac patricium fuit, porroque erit. En unquam fando audistis, patricios primo esse factos, non de calo demissos, sed qui patrem cedere possent, id est, nihil ultra quam ingenuos? Consulem jam patrem cedere possum, acrumque*

jam poterit filius meus. Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur: certamen tantum patricii petunt, nec curant, quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixque sit vobis ac reipublicæ, uti rogas, jubendam censeo.

IX. Vocare tribus extemplo populus jubebat, adparebatque accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus: postero die, deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur Pontifices et augures plebei. suasor legis P. Decius Mú, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius consul de provocatione Lex de provocatione tertio lata. legem tulit, diligentius sanctam: tertio ea tum post reges exactos lata est, semper a familia eadem. Caussam renovandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo civium Porcia lex. lata videtur: quod gravi pœna, si quis verberasset necassetve civem Romanum, sanxit. Valeria lex, quum eum, qui provocasset, virgis cædi, securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam inprobe factum, adjecit. Id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis: nunc vix serio ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Appuleius in Umbria Nequinum oppidum circumscedit: locus erat arduus,

U. C. 452.
A. C. 300.

atque in parte una præceps, ubi nunc Narnia sita
 U. C. 453. est: nec vi, nec munimento capi poterat. Itaque
 A. C. 299. eam infectam rem M. Fulvius Pætinus, T. Manlius
 Torquatus, novi consules, acceperunt. In eum an-
 num quam Q. Fabium consulem non petentem om-
 nes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer
 Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consula-
 tus in bellicosiore annu: eo anno majori se usui
 reipublicæ fore, urbano gesto magistratu: ita nec
 dissimulantem, quid mallet, nec petentem tamen,
 ædilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id
 ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor
 Piso effecit; qui eo anno ædiles curules fuisse tradit
 C. Domitium Cn. F. Calvinum et Sp. Carviliu Q.
 F. Maximum. Id credo cognomen errorem in ædi-
 libus fecisse: secutamque fabulam mixtam ex ædi-
 liciiis et consularibus comitiis, convenientem errori.
 Et lustrum eo anno conditum a P. Sempronio So-
 pho et P. Sulpicio Saverrione censoribus: tribus-
 que additæ duæ, Aniensis ac Terentina. Hæc Ro-
 mæ gesta.

Tribus
 novæ.

X. Ceterum ad Nequinum oppidum quum segni
 obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quo-
 rum erant ædificia juncta muro, specu facto ad sta-
 tiones Romanas itinere occulto perveniunt: inde
 ad consulem deducti, præsidium armatum se intra
 mœnia et muros accepturos confirmant. Nec ad-
 spernanda res visa, neque incaute credenda: cum
 altero eorum (nam alter obses retentus) duo explo-
 ratores per cuniculum missi: per quos satis com-
 perta re, trecenti armati, transfuga duce in urbem
 ingressi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere:
 qua refracta, consul exercitusque Romanus sine cer-

tamine urbem invasere. Ita Nequinum in ditionem U. C. 453.
A. C. 299. populi Romani venit. Colonia eo adversus Umbros missa, a flumine Narnia adpellata: exercitus eum magna præda Roman redactus. Eodem anno ab Etruseis adversus inducias paratum bellum: sed eos Etrusci bellum adversus Romanos moluntur. alia molientes Gallorum ingens exercitus, fines ingressus, paullisper a proposito avertit. Pecunia deinde, qua multum poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent. De societate haud abnuunt barbari: de mercede agitur: qua pacta acceptaque, quum parata cetera ad bellum essent, sequique Etruscus juberet, inficias eunt, *mercedem se belli Romanis inferendi pactos: quidquid acceperint, accepisse, ne agrum Etruscum vastarent, armisque lacesserent cultores. Militaturos tamen se, si utique Etrusci velint; sed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua sede certa consistant.* Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita: nec perfici quidquam potuit; non tam quia imminui agrum, quam quia adcolas sibi quisque adjungere tam effratæ gentis homines horrebat: ita dimissi Galli pecuniam ingentem sine labore ac periculo partam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adjecti: eo minus eunctanter fœdus ictum cum Picenti populo est.

XI. T. Manlio consuli Etruria provincia sorte T. Manlii cos. mors. evenit: qui, vixdum ingressus hostium fines, quum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus, extemplo prope expiravit: tertius ab eo casu dies finis vitæ consuli fuit. Quo velut omine belli accepto, Deos pro se commisisse bellum memorantes Etrusci sustulere animos. Ro-

U. C. 453. mæ, tum desiderio viri, tum incommoditate tempo-
 A. C. 299. ris, tristis nuncius fuit : ut Patres ab jubendo dicta-
 tore consulis subrogandi comitia, ex sententia prin-

M. Valerium consulem
 subfectus, cipum habita, deterruerint. M. Valerium consulem
 omnes sententiæ centuriæque dixere, quem senatus

dictatorem dici jussurus fuerat : tum extemplo in
 Etruriam ad legiones proficisci jussit. Adventus ejus
 compressit Etruscos, adeo ut nemo extra munimenta
 egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis
 esset : neque illos novus consul vastandis agris uren-
 disque tectis, quum passim non villæ solum, sed fre-
 quentes quoque vici, incendiis fumarent, elicere ad
 certamen potuit. Quum hoc segnius bellum opinio-
 ne esset, alterius belli, quod multis in vicem cladibus
 haud inmerito terribile erat, fama Picentium, novo-
 rum sociorum, indicio exorta est : *Samnites arma et*
rebellionem spectare, seque ab iis sollicitatos esse. Pi-
centibus gratiæ actæ, et magna pars curæ Patribus
ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam an-
nonæ sollicitam civitatem habuit : ventumque ad
inopiæ ultimum foret, ut scripsere, quibus ædilem
fuisse eo anno Fabium Maximum placet, ni ejus
viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestati-
bus fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione,
preparando ac convehendo frumento, fuisset. Eo
anno (nec traditur caussa) interregnum initum : in-
terreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. Is

Samnites
 rebellant.

U. C. 454. comitia consularia habuit : creavit L. Cornelium
 A. C. 298. Scipionem, Cn. Fulvium consules. Principio hujus

anni oratores Lucanorum ad novos consules vene-
 runt, questum, *quia conditionibus perlicere se nequi-*
rerint ad societatem armorum, Samnites infesto exer-
citu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum co-

*gere. Lucano populo satis superque erratum quondam : U. C. 494.
nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati A. C. 298.
tolerabilius ducant, quam ut unquam postea nomen
Romanum violent. Orare Patres, ut et Lucanos in fi-
dem accipiant, et vim atque injuriam ab se Samnitium
arceant. Se, quamquam, bello cum Samnitibus suscepto,
necessaria jam facta adversus Romanos fides sit, tamen
obsides dare paratos esse.*

XII. Brevis consultatio senatus fuit : ad unum omnes jungendum fœdus cum Lucanis, resque repe-
tendas ab Samnitibus, censent. Benigne responsum Fœdus cum Lu-
canis.
Lucanis, ictumque fœdus. Feciales missi, qui Sam-
nitum decedere agro sociorum, ac deducere exerci-
tum finibus Lucanis juberent : quibus obviam missi
ab Samnitibus, qui denunciarent, *Si quod adissent in
Samnio concilium, haud inviolatos abituros.* Hæc post-
quam audita sunt Romæ, bellum Samnitibus et Pa-
tres censuerunt, et populus jussit. Consules inter se
provincias partiti sunt : Scipioni Etruria, Fulvio
Samnites obvenerunt ; diversique, ad suum quisque
bellum, proficiscuntur. Scipioni, segne bellum et
simile prioris anni militiæ exspectanti, hostes ad
Volaterras instructo agmine occurrerunt. Pugna-
tum majore parte diei, magna utrimque cæde : nox Pugna cum
Etruscis.
incertis, qua data victoria esset, intervenit : lux in-
sequens victorem victumque ostendit. Nam Etrusci
silentio noctis castra reliquerunt. Romanus, egres-
sus in aciem, ubi profectio hostium concessam
victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum
plurima præda (nam et stativa trepide deserta fue-
rant) potitur : inde in Faliscum agrum copiis re-
ductis, quum impedimenta Faleriis cum modico præ-
sidio reliquisset, expedito agmine ad depopulandos

U. C. 434. hostium fines incedit. Omnia ferro ignique vastan-
 A. C. 298. tur; prædæ undique actæ: nec solum modo vastum
 hosti relictum, sed castellis etiam vicisque inlatus
 ignis: urbibus obpugnandis temperatum, in quas
 timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii consulis clara
 Samnites pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam am-
 victi. biguæ victoriæ fuit. Bovianum inde adgressus, nec
 ita multo post Aufidenam vi cepit.

XIII. Eodem anno Carseolos colonia in agrum
 Æquicolorum deducta. Fulvius consul de Samniti-
 bus triumphavit. Quum comitia consularia insta-
 rent, fama exorta, Etruscos Samnitesque ingentes
 conscribere exercitus; palam omnibus conciliis vex-
 ari principes Etruscorum, quod non Gallos quacum-
 que conditione traxerint ad bellum: increpari ma-
 gistratus Samnitium, quod exercitum, adversus Lu-
 canum hostem comparatum, objecerint Romanis:
 itaque suis sociorumque viribus consurgere hostes
 ad bellum, et haudquaquam pari defungendum esse
 certamine. Hic terror, quum illustres viri consula-
 tum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum, pri-
 mo non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit,
 etiam recusantem convertit. *Quid se jam senem, ac
 perfunctum laboribus laborumque præmiis, sollicita-
 rent? Nec corporis, nec animi vigorem remanere eum-
 dem: et fortunam ipsam vereri, ne cui Deorum nimia
 jam in se, et constantior, quam velint humanæ res, vi-
 deatur. Et se gloriæ seniorum subcrevisse, et ad suam
 gloriam consurgentes alios lætum adspicere: nec ho-
 nores magnos fortissimis viris Romæ, nec honoribus
 deesse fortes viros.* Acuebat hac moderatione tam
 justa studia; quæ verecundia legum restinguenda
 ratus, legem recitari jussit, qua intra decem annos

Q. Fabius
 invitus
 consul
 creatur.

eundem consulem refici non liceret. Vix præ stre-
 pitu audita lex est: tribunique plebis, *nihil id in-*
pedimenti futurum, aiebant: *se ad populum laturos,*
uti legibus solveretur. Et ille quidem in recusando
 perstabat, *quid ergo adtineret leges ferri*, rogitans,
quibus per eosdem, qui tulissent, fraus fieret? Jam re-
gi leges, non regere. Populus nihilominus suffragia
 inibat: et, ut quæque intro vocata erat centuria,
 consulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum
 consensu civitatis victus, *Dii adprobent*, inquit, *quod*
agitis, acturique estis, Quirites. *Ceterum, quoniam in*
me, quod vos vultis, facturi estis, in collega sit meæ
apud vos gratiæ locus. P. Decium, *expertum mihi*
concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente
suo, quæso, mecum consulem faciatis. Justa suffraga-
 tio visa: omnes, quæ supererant, centuriæ Q. Fa-
 bium, P. Decium consules dixere. Eo anno pleris-
 que dies dicta ab ædilibus, quia plus, quam quod
 lege finitum erat, agri possiderent: nec quisquam
 ferme est purgatus: vinculumque ingens inmodicæ
 cupiditatis injectum est.

XIV. Consules novi, Q. Fabius Maximus quar-
 tum et P. Decius Mus tertium, quum inter se agi-
 tarent, uti alter Sannites hostes, alter Etruscos de-
 ligeret; quantæque in hanc aut in illam provinciam
 copiæ satis, et uter ad utrum bellum dux idoneus
 magis esset; ab Sutrio et Nepete et Faleriis legati,
 auctores, concilia Etruriæ populorum de petenda
 pace haberi, totam belli molem in Sannium averter-
 runt. Profecti consules, quo expeditiores comincatus
 essent, et incertior hostis, qua venturum bellum fo-
 ret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum
 agrum, in Sannium legiones ducunt. Ubi in hos-

U. C. 454.
 A. C. 298.

U. C. 455.
 A. C. 297.

Arbo cons.
 in Sam-
 nium legi-
 ones ducit.
 CURI.

U. C. 455. tium fines ventum est, uterque populabundus effuso
 A. C. 297. agmine incedit: explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, inpedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico inposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras succedit. Samnites, desperato inproviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, et ipsi acie justa maluerunt concurrere: itaque et in æquum descendunt, ac fortunæ se, majore animo, quam spe, committunt. Ceterum, sive quia ex omnium Samnitium populis, quodcumque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summæ rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna præbuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri vidit, M. Fulvium et M. Valerium, tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, et adhortari, *ut, si quando unquam equestri ope adjunctam rempublicam meminerint, illo die adnitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam præsent. Peditum certamine immobilem hostem restare; omnem reliquam spem in impetu esse equitum:* et ipsos nominatim juvenes, pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc promissis onerat. Ceterum, quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juverent, ratus, Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, et ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere jubet: inde adscensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repente se ostendere.

Prælium
 atrox cum
 Samni-
 tibus.

Equites, ducibus tribunis, haud multo plus hostibus, U. C. 455.
 quam suis, ex improviso ante signa evecti, præbue- A. C. 297.
 runt tumultus. Adversus incitatas turmas stetit in-
 mota Samnitium acies, nec parte ulla pelli aut per-
 rumpi potuit. Et, postquam irritum inceptum erat,
 recepti post signa prælio excesserunt. Crevit ex eo
 hostium animus; nec sustinere frons prima tam lon-
 gum certamen increscentemque fiducia sui vim po-
 tuisset, ni secunda acies jussu consulis in primum
 successisset. Ibi integræ vires sistunt invehentem
 se jam Samnitem: et tempore improvisa ex monti-
 bus signa clamorque sublatus non vero tantum metu
 terruere Samnitium animos: nam et Fabius Decium
 collegam adpropinquare exclamavit, et pro se quis-
 que miles, *adesse alterum consulem, adesse legiones*,
 gaudio alacres fremunt; errorque utilis Romanis
 oblatus fugæ formidinisque Samnites inplevit, maxi-
 me territos, ne ab altero exercitu integro intactoque
 fessi obprimerentur: et, quia passim in fugam dissi-
 pati sunt, minor cædes, quam pro tanta victoria,
 fuit: tria millia et quadringenti cæsi: capti trecen-
 ti ferme et triginta: signa militaria capta tria et
 viginti.

Vincunt
 Romani.

XV. Samnitibus Apuli se ante prælium conjunx-
 issent, ni P. Decius consul iis ad Maleventum castra
 objecisset, extractos deinde ad certamen fudisset.
 Ibi quoque plus fugæ fuit, quam cædis: duo millia
 Apulorum cæsa: spretoque eo hoste, Decius in Sam-
 nium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus,
 diversis vagati partibus, omnia spatio quinque men-
 sium evastarunt. Quadraginta et quinque loca in
 Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: al-
 terius consulis sex et octoginta: nec valli tantum

- U. C. 455. ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigni-
 A. C. 297. ora monumenta vastitatis circa regionumque depopularum. Fabius etiam urbem Cimetricam cepit: ibi capta armatorum duo millia quadringenti: cæsi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde, comitorum causa Romam profectus, maturavit eam rem agere: quum primo vocatæ Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer et ambitiosus, non sui magis honoris causa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, quum suis, tum totius nobilitatis viribus, incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primo, de se eadem fere, quæ priore anno, dicendo, abnuere: circumstare sellam omnis nobilitas; orare, ut ex cœno plebeo consulatum extraheret, majestatemque pristinum tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius, silentio facto, media oratione studia hominum sedavit: *facturum enim se fuisse dixit, ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium, quam se, consulem fieri videret: nunc se sui rationem comitiis, quum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum.* Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio consul est factus, priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum Ap. Claudium collegam, eloquentia civilibusque artibus haud dubie præstantem.

XVI. Comitiis perfectis, veteres consules jussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequentis quoque anno, L. Volumnio, Ap. Claudio consulibus, P. Decius, qui consul in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem populari non destitit agros, donec Samni-

Q. Fabius
 consula-
 tum recu-
 sat.

U. C. 456.
 A. C. 296.

tium exercitum, nusquam se prælio committentem, postremo expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt: et, quod legationibus nequidquam sæpe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mixtis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulaverunt principum Etruriæ concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt: *omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem a populo Romano, quum bellum tolerare non possent: rebellasse, quod pax servientibus gravior, quam liberis bellum, esset. Unam sibi spem reliquam in Etruscis restare. Scire, gentem Italiæ opulentissimam armis, viris, pecunia, esse: habere adcolas Gallos, inter ferum et arma natos, feroces quum suoapte ingenio, tum adversus Romanum populum: quem captum a se auoque redemptum, haud vana jactantes, memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsenæ quondam majoribusque eorum fuerit, quin Romanos, omni agro cis Tiberim pulsos, dimicare pro salute sua, non de intolando Italiæ regno, cogant. Samnitum illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio, venisse: confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanam urbem obpugnandam ducant.*

XVII. Hæc eos in Etruria jactantes molientesque bellum domi Romanum urebat: nam P. Decius, ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato consilio, *Quid per agros, inquit, vagamur, vicitim circumferentes bellum? quin urbes et mænia adgredimur? nullus jam exercitus Samnio præsidet: cessere finibus, ac sibimet ipsi exsilium conscivere.* Adprobantibus cunctis, ad Murgantiam, va-

U. C. 456.
A. C. 296.
Samnites
pulsi fini-
bus suis
Etruriam
petunt.

Tres in
Samnio ur-
bes a Ro-
manis cap-
tæ.

U. C. 456. lidam urbem, obpugnandam ducit : tantusque ardor
 A. C. 296. militum fuit, et caritate ducis, et spe majoris, quam
 ex agrestibus populationibus, prædæ, ut uno die vi
 atque armis urbem caperent : ibi duo millia Samni-
 tium et centum pugnantes circumventi captique : et
 alia præda ingens capta est : quæ ne impedimentis
 gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius
 jubet. *Haccine, inquit, victoria sola, aut hac præda
 contenti estis futuri? Vultis vos pro virtute spes gere-
 re? omnes Samnitium urbes, fortunæque in urbibus
 relictæ, vestræ sunt; quando legiones eorum, tot præ-
 liis fusas, postremo finibus expulistis. Vendite ista, et
 illicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen : ego sub-
 inde subgeram, quæ vendatis. Ad Romuleam urbem
 hinc eamus, ubi vos labor haud major, præda major
 manet.* Divendita præda, ultro adhortantes impera-
 torem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere,
 sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi
 deterriti a muris, qua cuique proximum fuit, scalis
 raptim admotis, in mœnia evasere : captum oppi-
 dum ac direptum est : ad duo millia et trecenti oc-
 cisi ; et sex millia hominum capta ; et miles ingenti
 præda potitus : quam vendere, sicut priorem, coac-
 tus, Ferentinum inde, quamquam nihil quietis da-
 batur, tamen summa alacritate ductus. Ceterum ibi
 plus laboris ac periculi fuit : et defensa summa vi
 mœnia sunt, et locus erat munimento naturaque tu-
 tus : sed evicit omnia adsuetus prædæ miles : ad
 tria millia hostium circa muros cæsa : præda militis
 fuit. Hujus obpugnatarum urbium decoris pars ma-
 jor in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur.
 Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romu-
 leamque obpugnatas tradunt : sunt, qui novorum

consulum hanc gloriam faciant. Quidam non am- U. C. 456.
 borum, sed alterius, L. Volumnii: ei Samnium pro- A. C. 296.
 vinciam evenisse.

XVIII. Dum ea in Samnio, cujuscumque ductu Bellum Etruscum.
 auspicioque, gererentur; Romanis in Etruria iterum
 bellum ingens multis ex gentibus concitur; cujus
 auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci
 fere omnes consciverant bellum: traxerat contagio
 proximos Umbriæ populos; et Gallica auxilia mer-
 cede sollicitabantur: omnis ea multitudo ad castra
 Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens post-
 quam Romam perlatus est, quum jam L. Volumnius
 consul cum legionibus secunda ac tertia, sociorum-
 que millibus quindecim profectus in Samnium esset,
 Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam Eo profi-
 ciscitur
 Appius.
 ire placuit: duæ Romanæ legiones secutæ, prima
 et quarta, et sociorum duodecim millia: castra haud
 procul ab hoste posita. Ceterum magis eo profectum
 est, quod mature ventum erat, ut quosdam spectantes
 jam arma Etruriæ populos metus Romani nominis
 comprimeret, quam quod ductu consulis quidquam
 ibi satis scite aut fortunate gestum sit. Multa prælia Res nec
 scite nec
 fortunate
 gerit.
 locis et temporibus iniquis commissa: spesque in
 dies graviolem hostem faciebat: et jam prope erat,
 ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret.
 Literas ad collegam arcessendum ex Samnio missas,
 in trinis annalibus invenio: piget tamen incertum
 ponere, quum ea ipsa inter consules populi Romani,
 jam iterum eodem honore fungentes, discrepatio
 fuerit: Appio abnuente missas; Volumnio adfir-
 mante, Appii se literis adcitum. Jam Volumnius in
 Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria millia
 hostium cæsa erant, dimidium fere ejus captum: et

U. C. 456. Lucanorum seditiones, a plebeiis et egentibus duci-
 A. C. 296. bus ortas, summa optimatum voluntate per Q. Fa-
 bium proconsulem, missum eo cum veteri exercitu,
 compresserat. Decio depopulandos hostium agros
 relinquit : ipse cum suis copiis in Etruriam ad col-

Volumni-
 us it ad
 Appium.

legam pergat : quem advenientem læti omnes acce-
 pere. Appium ex conscientia sua credo animum ha-
 buisse haud inmerito iratum, si nihil scripserat : in-
 liberali et ingrato animo, si eguerat ope, dissimu-
 lantem. Vix enim salute mutua reddita, quum ob-
 viam egressus esset, *Satin' salvæ*, inquit, *L. Volum-*
ni ? ut sese in Samnio res habent ? Quæ te cuussa, ut
provincia tua excederes, induxit ? Volumnius in Sam-
nio res prosperas esse ait, literis ejus adcitum venisse :
quæ si falsæ fuerint, nec usus sui sit in Etruria, ex-
templo conversis signis abiturum. Tu vero abeas, inquit,
neque te quisquam moratur : etenim minime consenta-
neum est, quum bello tuo forsitan vix sufficias, hic te
ad opem ferendam aliis gloriari venisse. Bene, Her-
cules, verteret, dicere Volumnius : malle frustra ope-
ram insumtam, quam quidquam incidisse, cur non sa-
tis esset Etruriæ unus consularis exercitus.

Altercatio
 COSS.

XIX. Digredientes jam consules legati tribunique
 ex Appiano exercitu circumsi tunt : pars imperato-
 rem suum orare, *ne collegæ auxilium, quod adciendum*
ultra fuerit, sua sponte oblatum sperneretur : plures
 abeunti Volumnio obsistere atque obtestari, *ne pra-*
vo cum collega certamine rempublicam prodat. Si qua
clades incidisset, desertori magis, quam deserto, noxiæ
fore. Eo rem adductam, ut omne rei bene aut secus
gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium
sit delegatum : neminem quæsiturum, quæ verba Appii,
sed quæ fortuna exercitus fuerit. Dimitti ab Appio

eum, sed a republica et ab exercitu retineri; experiretur modo voluntatem militum. Hæc monendo obstandoque, prope restitantes consules in concionem pertraxerunt: ibi orationes longiores habitæ in eadem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. Et quum Volumnius, caussa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegæ visus esset; cavillansque Appius, *sibi acceptum referre, diceret, debere, quod ex muto atque elingui facundum etiam consulem haberent: priore consulatu, primis utique mensibus, hiscere eum nequisse, nunc jam populares orationes serere. Quam mallet, inquit Volumnius, tu a me strenue facere, quam ego abs te scite loqui didicissem. Postremo conditionem ferre, quæ decretura sit, non orator, (neque enim id desiderare rempublicam) sed imperator uter sit melior: Etruriam et Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret: suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum. Tum militum clamor ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent: quo animadverso consensu, Volumnius, Quoniam in collegæ voluntate interpretanda, inquit, errari; non committam, ut, quid vos velitis, obscurum sit: manere, an abire me velitis, clamore significate. Tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes e castris exciret: armis adreptis in aciem descendunt: et Volumnius signa canere, ac vexilla efferri e castris iussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnantem, seu quieto se, fore collegæ victoriam: deinde veritum, ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur, et ipsum flagitantibus suis signum dedisse.*

Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt: Pugna cum Samnitibus et Tuscis.
nam et Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum

U. C. 456. cum cohortibus paucis ierat; suoque inpetu magis
 A. C. 296. milites, quam cujusquam ductu aut imperio, pugnam capessebant: et Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hostem perveniret: itaque fronte inæquali concursus est: et, velut forte quadam mutante aduetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat, Appio obcurrere. Dicitur Appius in medio pugnae discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad cælum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: *Bellona, si hodie nobis victoriam duis, ast ego templum tibi roveo.* Hæc precatus velut instigante Dea, et ipse collegæ et exercitus virtutem æquavit. Duces imperatoria opera exsequuntur; et milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, adnituntur. Ergo fundunt fugantque hostes, majorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conserere adueti fuerant: urgendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra. Ibi, interventu Gellii cohortiumque Sabellarum, paullisper recruduit pugna: iis quoque mox fuis, jam a victoribus castra obpugnabantur: et, quum Volumnius ipse portæ signa inferret; Appius, Bellonam victricem idemtidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per fossas inruperunt. Castra capta direptaque: præda ingens parta et militi concessa est: septem millia ac trecenti hostium occisi, duo millia et centum viginti capti.

Romanus
 superior.

XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinât, in Samnio novi exercitus, exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Vescinos in Campaniam Falernumque

agrum transcendunt, ingentesque prædas faciunt. U. C. 456.
 Volumnium, magnis itineribus in Samnium redeun- A. C. 296.
 tem, (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii
 finis aderat) fama de Samnitium exercitu populatio-
 nibusque Campani agri ad tuendos socios convertit.
 Ut in Calenum agrum venit, et ipse cernit recentia
 cladis vestigia, et Caleni narrant, tantum jam prædæ
 hostes trahere, ut vix explicare agmen possint: ita-
 que jam propalam duces loqui, extemplo eundem in
 Samnium esse; ut, relicta ibi præda, in expeditionem
 redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi com-
 mittant. Ea, quamquam similia veris erant, certius
 tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos
 prædatores in agros palantes excipiant: ex quibus
 inquirendo cognoscit, ad Volturnum flumen sedere
 hostem; inde tertia vigilia moturum: iter in Sam-
 nium esse. His satis exploratis profectus, tanto in-
 tervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus
 propinquitate nimia nosci posset, et egredientem e
 castris hostem obrimeret. Aliquanto ante lucem ad
 castra accessit; gnarosque Oscæ linguæ, exploratum
 quid agatur, mittit. Intermixti ho tibus (quod facile
 erat in nocturna trepidatione) cognoscunt, infre-
 quentia armatis signa egressa, prædam prædæque
 custodes exire, ignobile agmen, et sua quemque mo-
 lientem, nullo inter alios consensu, nec satis certo
 imperio. Tempus adgrediendi aptissimum visum est:
 et jam lux adpetebat: itaque signa canere jussit;
 agmenque hostium adgreditur. Samnites, præda in-
 pediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac
 præ se agere prædam, pars stare, incerti utrum pro-
 gredi, an regredi in castra tutius foret, inter cuncta-
 tionem obprimuntur: et Romani jam transcederant

Obprimit
 Samnites
 prædatores
 Campaniæ.

U. C. 456. vallum, cædesque ac tumultus erat in castris. Sam-
 A. C. 296. nitium agmen, præterquam hostili tumultu, capti-
 vorum etiam repentina defectione turbatum erat :
 qui partim ipsi soluti vinctos solvebant : partim ar-
 ma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque,
 prælio ipso terribiliorem, intermixti agmini præbe-
 bant. Memorandum deinde edidere facinus : nam
 Staium Minacium ducem, adeuntem ordines hortan-
 temque, invadunt : dissipatis inde equitibus, qui cum
 eo aderant, ipsum circumsistunt, insidentemque equo
 captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata
 eo tumultu prima signa Samnitium : præliumque
 jam profligatum integratum est, nec diutius susti-
 neri potuit. Cæsa ad sex millia hominum : duo mil-
 lia et quingenti capti : in eis tribuni militum qua-
 tuor : signa militaria triginta : et, quod lætissimum
 victoribus fuit, captivorum recepta septem millia et
 quadringenti ; præda ingens sociorum : adicitque
 edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque.
 Præstituta die, quarum rerum non exstitit dominus,
 militi concessæ : coactique vendere prædam, ne alibi,
 quam in armis, animum haberent.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tu-
 multum Romæ præbuerat : et per eos forte dies ex
 Etruria adlatum erat, post deductum inde Volumni-
 anum exercitum Etruriam concitam in arma, et
 Gellium Egnatium, Samnitium ducem, et Umbros
 ad defectionem vocari, et Gallos pretio ingenti sol-
 licitari. His nunciis senatus conterritus justitium
 indici, delectum omnis generis hominum haberi jus-
 sit : nec ingenui modo aut juniores sacramento
 adacti, sed seniorum etiam cohortes factæ, liberti-
 nique centuriati : et defendendæ urbis consilia agi-

tabantur; summæque rerum prætor P. Sempronius U. C. 456.
præerat. Ceterum parte curæ exonerarunt senatum A. C. 296.

L. Volumnii consulis literæ, quibus cæsos fusosque populatores Campaniæ cognitum est. Itaque et supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt: justitium remittitur, quod fuerat dies decem et octo, supplicatioque perlæta fuit. Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Samnitibus, agitari cœptum. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinum et Falernum agrum deducerentur: una ad ostium Liris fluvii, quæ Minturnæ adpellata; altera in saltu Vescino, Falernum contingente agrum, ubi Sinope dicitur Græca urbs fuisse, Sinnessa deinde ab colonis Romanis adpellata. Tribunis plebis negotium datum est, ut plebeiscito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare: nec, qui nomina darent, facile inveniebantur, quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis, non in agros, mitti rebantur. Avertit ab eis curis senatum Etruriæ ingravescens bellum, et crebræ literæ Appii, monentis, ne regionis ejus motum negligerent: *quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros, Gallos: jam castra bifariam facta esse, quia unus locus capere tantam multitudinem non possit.* Ob hæc, et (jam adpetebat tempus) comitorum caussa L. Volumnii consul Romam revocatus: qui prius, quam ad suffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci disseruit: *jam tum, quum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Umbros, et ingentem exercitum Gallorum.* *Adversus quatuor populos*

Quatuor
gentes in
Etruria
conferunt
arma ad-
versus
Rom.

U. C. 456. *duces consules illo die deligi meminissent : se, nisi con-*
 A. C. 296. *fideret, eum consensu populi Romani consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum.*

Fabius recusans
 cos. eligitur.

XXII. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur; eumque et prærogativæ, et primo vocatæ omnes centuriæ consulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut vincebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium poscendum: *id senectuti suæ adminiculum fore: censura duobusque consulatibus simul gestis expertum se, nil concordi collegio firmiter ad rempublicam tuendam esse: novo imperii socio vix jam adsuescere senilem animum posse: cum moribus notis facilius se communicaturum consilia.* Subscripsit orationi ejus consul, quum meritis P. Decii laudibus, tum, *quæ ex concordia consulum bona, quæque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent, memorando, quam prope ultimum discrimen suis et collegæ certaminibus nuper ventum foret: admonendo Decium Fabiumque, ut uno animo, una mente viverent: esse præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæque certamina rudes: ea ingenia consularia esse. Callidos solertesque, juris atque eloquentiæ consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro præsides habendos, prætoresque ad reddenda jura creandos esse.* His agendis dies est consumtus: postridie ad præscriptum consulis et consularia et prætorica comitia habita. Consules creati Q. Fabius et P. Decius: Ap. Claudius prætor; omnes absentes: et L. Volumnio ex senatusconsulto et scito plebis prorogatum in annum imperium est.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt; quorum ^{U. C. 456.} ^{A. C. 295.} averruncandorum causa supplicationes in biduum senatus decrevit. Publice vinum ac tus præbitum: supplicatum iere frequentes viri feminæque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiae patriciæ, quæ in foro boario est ad ædem rotundam Herculis inter matronas ortum. Virginiam, Auli filiam, patriciam plebeio nuptam L. Volumnio ^{Pudicitia} consuli, matronæ, quod e Patribus enupsisset, ^{patricia.} sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit: quum se Virginia et patriciam et pudicam in patriciæ Pudicitiae templum ingressam, et uni nuptam, ad quem virgo deducta sit; nec se viri honorumve ejus ac rerum gestarum pœnitere, vero gloriaretur. Facto deinde egregio magna verba adauxit: in vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci modico sacello, exclusit; aramque ibi posuit: et, convocatis plebeiis matronis, conquesta injuriam patriciarum, *Hanc ego aram, inquit, Pudicitiae plebeiae dedico: vosque hortor, ut, quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiae inter matronas sit: detisque operam, ut hæc ara, quam illa, si* ^{Pudicitia} ^{plebeia.} *quid potest, sanctius et a castioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu et hæc ara, quo illa antiquior, culta est; ut nulla, nisi spectatæ pudicitiae matrona, et quæ uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in oblivionem venit. Eodem anno Cn. et Q. Ogulnii ædiles curules aliquot fœneratoribus diem dixerunt: quorum bonis multatis, ex eo, quod in publicum redactum est, ænea in Capitolio limina, et trium mensarum

U. C. 456. argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine
 A. C. 296. cum quadrigis, et ad ficum Ruminalem simulacra
 infantium conditorum Urbis sub uberibus lupæ po-
 suerunt; semitamque saxo quadrato a Capena porta
 ad Martis straverunt: et ab ædilibus plebeiis L.
 Ælio Pæto et C. Fulvio Cúrvo, ex multatitia item
 pecunia, quam exegerunt pecuariis damnatis, ludi
 facti; pateræque aureæ ad Cereris positæ.

U. C. 457. XXIV. Q. inde Fabius quintum et P. Decius
 A. C. 295. quartum consulatum ineunt, tribus consulatibus cen-
 suraque collegæ; nec gloria magis rerum, quæ in-
 gens erat, quam concordia, inter se clari: quæ ne
 perpetua esset, ordinum magis, quam ipsorum, inter
 se certamen intervenisse reor: patriciis tendentibus,

Inter coss.
 orta con-
 tentio de
 provin-
 ciis.

ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam habe-
 ret; plebeiis auctoribus Decio, ut ad sortem revo-
 caret. Fuit certe contentio in senatu; et, postquam
 ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum
 est: in concione, ut inter militares viros, et factis
 potius, quam dictis, fretos, pauca verba habita:
 Fabius, *quam arborem conseruisset, sub ea legere alium
 fructum, indignum esse, dicere; se aperuisse Ciminiam
 silvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse.
 Quid se id ætatis sollicitassent, si alio duce bellum
 gesturi essent? Nimirum adversarium se, non socium
 imperii, legisse, sensim exprobrat: et invidisse Decium
 concordibus collegiis tribus. Postremo, se tendere ni-
 hil ultra, quam ut, si se dignum provincia ducerent, in
 eam mitterent: in senatus arbitrio se fuisse, et in po-
 testate populi futurum. P. Decius senatus injuriam
 querebatur: quoad potuerint, Patres adnisos, ne ple-
 beiiis aditus ad magnos honores esset: postquam ipsa
 virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhono-*

rata esset, quæri, quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunæ, et in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se consules sortitos provincias esse; nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare. Si honoris ejus causa: ita eum de se, deque republica meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriæ, quæ modo non sua contumelia splendeat. Cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, quum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro supervacaneo atque inutili habeatur? Gloriarî Fabium rebus in Etruria gestis: velle et P. Decium gloriarî: et forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex inproviso incendium daret, eum se extincturum. Postremo se collegæ honores præmiaque concessurum verecundia ætatis ejus majestatisque; quum periculum, quum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum: et, si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi sit, populus jubeat potius, quam patres gratificentur. Jovem optimum maximum Deosque immortales se precari, ut ita sortem æquam sibi cum collega dent, si eundem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint: certe id et natura æquum, et exemplo utile esse, et ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius, nihil aliud precatus populum, quam ut prius, quam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii prætoris adlatas ex Etruria literas audirent, comitio abit: nec minore populi consensu, quam senatus, provin-

U. C. 457.
A. C. 295.

Fabio extra
sortem da-
tur Etruria.

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum: et pro se quisque nomina

U. C. 457. dabant : tanta cupido erat sub eo duce stipendia fa-
 A. C. 295. ciendi. Qua circumfusus turba, *Quatuor millia*, in-
 quit, *peditum et sexcentos equites dumtaxat scribere in*
animo est : hodierno et crastino die qui nomina dederit-
tis, mecum ducam : majori mihi curæ est, ut omnes lo-
cupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus.

Fabius in
 provin-
 ciam ve-
 nit.

Profectus apto exercitu, et eo plus fiducia ac spei
 gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad op-
 pidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad
 castra Appii prætoris pergit : paucis citra millibus
 lignatores ei cum præsidio obcurrunt ; qui, ut lictor-
 es prægredi viderunt, Fabiumque esse consulem ac-
 cepere, læti atque alacres Diis populoque Romano
 grates agunt, quod eum sibi imperatorem misissent.
 Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quærit
 Fabius, quo pergerent ; respondentibusque, ligna-
 tum se ire, *ain' tandem*, inquit, *num castra vallata*
non habetis ? Ad hoc quum subclamatum esset ; *du-*
plici quidem vallo, et fossa, et tamen in ingenti metu
-esse : habetis igitur, inquit, *adfatum lignorum : redite,*
et vellite vallum. Redeunt in castra, terroremque
 ibi, vellentes vallum, et iis, qui in castris remanse-
 rant, militibus, et ipsi Appio fecerunt. Tum pro se
 quisque alii aliis dicere, *consulis se Q. Fabii facere*
jussu. Postero inde die castra mota, et Appius præ-
 tor Romam dimissus : inde nusquam stativa Roma-
 nis fuere : negabat utile esse, uno loco sedere exer-
 citum : itineribus ac mutatione locorum nobiliorem
 ac salubriorem esse : fiebant autem itinera, quanta
 fieri sinebat hiems haudum exacta. Vere inde pri-
 mo, relicta secunda legione ad Clusium, quod Cam-
 mars olim adpellabant, præpositoque castris L. Sci-
 pione pro prætore, Romam ipse ad consultandum

de bello rediit: sive ipse sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat, quam quantum esse famæ crediderat; sive senatusconsulto aditus: nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio prætore retractum quidam videri volunt; quum in senatu et apud populum (id quod per literas adsidue fecerat) terrorem belli Etrusci augetet: *non subfecturum ducem unum, nec exercitum unum, adversus quatuor populos. Periculosum esse, sive juncti unum premant, sive id diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. Duas se ibi legiones Romanas reliquisse: et minus quinque millia peditum equitumque cum Fabio venisse: sibi placere, P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium provinciam dari. Si consul malit in suam provinciam ire, Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu justo consulari proficisci.* Quum magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum reipublicæ posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset; a quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis, et quot per duces esset.

XXVI. Fabius, ut Romam rediit, et in senatu et productus ad populum mediam orationem habuit, ut nec augere, nec minuire videretur belli famam; magisque in altero adsamendo duce aliorum indulgere timori, quam suo aut reipublicæ periculo consulere: *ceterum, si sibi adiutorem belli sociumque imperii darent, quonam modo se oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? Neminem omnium secum*

U. C. 457.
A. C. 295.
Rediit Romam ad consultandum de bello.

U. C. 457. *conjugi malle: et copiarum satis sibi cum P. Decio,*
 A. C. 295. *et nunquam nimium hostium fore. Sin collega quid
 aliud malit, at sibi L. Volumnium darent adiutorem.*
 Omnium rerum arbitrium et a populo, et a senatu,
 et ab ipso collega, Fabio permissum est: et quum
 P. Decius se in Samnium vel in Etruriam proficisci
 paratum esse ostendisset, tanta lætitia ac gratulatio
 fuit, ut præciperetur victoria animis, triumphusque,
 non bellum, decretum consulibus videretur. Invenio
 apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos
 in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione
 sortis provinciarum certaminumque inter collegas,
 quæ exposui. Sunt, quibus ne hæc quidem certa-
 mina exponere satis fuerit: adjecerunt et Appii cri-
 minationes de Fabio absente ad populum, et perti-
 naciam adversus præsentem consulem prætoris, con-
 tentionemque aliam inter collegas, tendente Decio,
 ut suæ quisque provinciæ sortem tueretur. Constare
 res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo con-
 sules ad bellum sunt. Ceterum, antequam consules
 in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine
 ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam
 castraque obpugnaturi. Scipio, qui castris præerat,
 loco adjuvandam paucitatem suorum militum ratus,
 in colle, qui inter urbem et castra erat, aciem erexit.
 Sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad ju-
 gum perrexit, quod hostes ceperant, parte alia egres-
 si: ita cæsa ab tergo legio, atque in medio, quum
 hostis undique urgeret, circumventa. Deletam quo-
 que ibi legionem, ita ut nuncius non superesset, qui-
 dam auctores sunt; nec ante ad consules, qui jam
 haud procul a Clusio aberant, famam ejus cladis
 perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites,

Galli le-
 gionem
 Romanam
 circumve-
 niunt.

pectoribus equorum suspensa gestantes capita, et lanceis infixæ, ovantesque moris sui carmine. Sunt, qui Umbros fuisse, non Gallos, tradant; nec tantum cladis acceptum: et circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem proprætorem subsidium e castris tulisse, victoresque Umbros, redintegrato prælio, victos esse, captivosque eis ac prædam ademtam. Similius vero est, a Gallo hoste, quam Umbro, eam cladem acceptam; quod, quum sæpe alias, tum eo anno, Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam quod ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, et magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis, ad id bellum missis, et sociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani; alii duo exercitus haud procul urbe Etruriæ obpositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius et L. Postumius Megellus, proprætore ambo, stativa in eis locis habere jussi.

XXVII. Consules ad hostes, transgresso Apennino, in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitæ: atque ita convenit, ne unis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Umbri adjecti: dies indicta pugna: Samniti Gallisque delegata pugna: inter ipsum certamen Etrusci Umbrique jussi castra Romana obpugnare. Hæc consilia turbarunt transfugæ Ciusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi: qui, editis hostium consiliis, dimissi cum donis, ut subinde, ut quæque res nova decreta esset, exploratam perferrent. Consules Fulvio, ut ex Falisco, Postumio, ut

Ambo cons.
in agro
Sentinati.

U. C. 457. ex Vaticano exercitum ad Clusium admoveant, sum-
 A. C. 295. maque vi fines hostium depopulentur, scribunt. Hu-
 Etrusci jus populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad
 avocati ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules, ut
 sua tu- absentibus iis pugnaretur: per biduum lacessere
 enda. prælio hostem: biduo nihil dignum dictu actum.

Pauci utrimque cecidere: magisque irritati sunt ad
 justum certamen animi, quam ad discrimen summa
 rerum adducta: tertio die descensum in campum
 omnibus copiis est. Quum instructæ acies starent,
 cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos
 inter duas acies decurrit; inde diversæ feræ, cerva
 ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. Lu-
 po data inter ordines via; cervam Galli confixere.
 Tum ex antesignanis Romanus miles, *Illac fuga, in-*
quit, et cædes vertit, ubi sacram Dianæ feram jacen-
tem videtis. Hinc victor Martius lupus, integer et in-
tactus, gentis nos Martiæ et conditoris nostri admonuit.

Prælium
 cum Gal-
 lis et Sam-
 nitibus.

Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constitentur:
 adversus Samnites Q. Fabius primam ac tertiam le-
 giones pro dextro cornu; adversus Gallos pro si-
 nistro Decius quintam et sextam instruxit: secunda
 et quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio
 gerebant bellum. Primo concursu adeo æquis viri-
 bus gesta res est, ut, si adfuissent Etrusci et Umbri,
 aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinassent,
 accipienda clades fuerit.

XXVIII. Ceterum, quanquam communis adhuc
 Mars belli erat, necdum discrimen fortuna fecerat,
 qua datura vires esset, haudquaquam similis pugna
 in dextro lævoque cornu erat. Romani apud Fabium
 arcebant magis, quam inferebant, pugnam; extra-
 hebaturque in quarto maxime serum diei certamen:

quia ita persuasum erat duci, et Samnites et Gallos primo inpetu feroces esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque æstus fluere; primaque eorum prælia plus quam virorum, postrema minus quam feminarum esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quam integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius et ætate et vigore animi, quantumcumque virium habuit, certamine primo effudit: et, quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat: et ipse, fortissimæ juvenum turmæ inmixtus, orat proceres juventutis, in hostem ut secum inpetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu et ab equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum: iterum longius evectos, et jam inter media equitum agmina prælium cientes, novum pugnae conterruit genus: esse dis carrisque superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rotarumque advenit, et insolitos ejus tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque improvida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum: multique inpetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani: et insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, *Quo fugerent? quamve in fuga spem haberent?* obsistere cedentibus, ac revocare fusos: deinde, ut nulla vi percussos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultra moror, inquit, familiare fatum? datum hoc nostro generi est, ut lucendis periculis publicis*

U. C. 457.
A. C. 295.

Decius se
devolet.

U. C. 457. *piacula simus. Jam ego mecum hostium legiones mac-*
 A. C. 295. *tandas Telluri ac Diis Manibus dabo.* Hæc locutus
 M. Livium pontificem, quem, descendens in aciem,
 digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, quibus
 se legionesque hostium pro exercitu populi Romani
 Quiritium devoveret. Devotus inde eadem preca-
 tione eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Ve-
 serim bello Latino se jusserat devoveri. Quum se-
 cundum sollemnes preces adiecisset, *præ se age-*
re sese formidinem ac fugam, cædemque ac cruorem,
caelestium, inferorum iras: contacturum funebribus di-
ris signa, tela, arma hostium; locumque eundem suæ
pestis et Gallorum ac Samnitium fore. Hæc exsecra-
 tus in se hostesque, qua confertissimam cernebat
 Gallorum aciem, concitat equum: inferensque se
 ipse infestis telis est interfectus.

XXIX. Vix humanæ inde opis videri pugna po-
 tuit. Romani, duce amisso, quæ res terrori alias
 esse solet, sistere fugam, ac novam de integro vel-
 le instaurare pugnam. Galli, et maxime globus cir-
 cumstans consulis corpus, velut alienata mente, va-
 na incassum jactare tela: torpere quidam, et nec
 pugnae meminisse, nec fugæ. At ex parte altera
 pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, jus-
 seratque proprætorem esse, vociferari, *Vicisse Ro-*
manos, defunctos consulis fato. Gallos Samnitesque
Telluris matris ac Deorum Manium esse. Rapere ad
se ac vocare Decium devotam secum aciem; furiorum-
que ac formidinis plena omnia ad hostes esse. Super-
 veniant deinde his restituentibus pugnam L. Cor-
 nelius Scipio et C. Marcius, cum subsidiis ex no-
 vissima acie jussu Q. Fabii consulis ad præsidium
 collegæ missi: ibi auditur P. Decii eventus, ingens

hortamen ad omnia pro republica audenda. Itaque U. C. 457.
A. C. 295. quum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede conlato videretur pugna; jussu legatorum conlecta humi pila, quæ strata inter duas acies jacebant, atque in testudinem hostium conlecta: quibus plerisque in scuta, verutis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus; ita ut magna pars integris corporibus adtoniti conciderent: hæc in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in Fabius in dextro cornu Samnites vincit. dextro, primo (ut ante dictum est) cunctando extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor hostium, nec inpetus, nec tela missa, eandem vim habere visa; præfectis equitum jussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos, quanto maximo possent inpetu, incurrerent; sensim suos signa inferre jussit, et commovere hostem. Postquam non resisti vidit, et haud dubiam lassitudinem esse; tum, conlectis omnibus subsidiis, quæ ad id tempus reservaverat, et legiones concitavit, et signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt Samnites inpetum; præterque aciem ipsam Gallorum, relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli, testudine facta, conferti stabant. Tum Fabius, audita Galli circumventi. morte collegæ, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie jubet, et circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem: tertiæ deinde legionis subsequi principes, et, qua turbatum agmen hostium viderent inpetu equitum, instare ac territos cedere. Ipse ædem Jovi Victori spoliaque hostium quum voisset, ad castra Samnitium perrexit; quo multitudo omnis consternata agebatur. Sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portæ non recepere, tentata

U. C. 457. ab exclusis turba suorum pugna est. Ibi Gellius
 A. C. 295. Egnatius imperator Samnitium cecidit: compulsi
 deinde intra vallum Samnites, parvoque certamine
 Victoria capta castra, et Galli ab tergo circumventi. Cæsa eo
 Romano- die hostium viginti quinque millia, octo capta: nec
 rum cru- enta. incruenta victoria fuit. Nam ex P. Decii exercitu
 cæsa septem millia; ex Fabii, mille ac ducenti. Fa-
 bius, dimissis ad quærendum collegæ corpus, spolia
 hostium coniecta in acervum Jovi Victori cremavit.
 Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis
 Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit: postero
 die inventum relatumque est cum multis militum
 lacrimis. Intermissa inde omnium aliarum rerum
 cura, Fabius collegæ funus omni honore laudibus-
 que meritis celebrat.

Res in
 Etruria
 bene ge-
 sta.

XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Ful-
 vio pro prætore res ex sententia gesta; et, præter
 ingentem inlatam populationibus agrorum hosti cla-
 dem, pugnatum etiam egregie est: Perusinorumque
 et Clusinorum cæsa amplius millia tria, et signa mi-
 litaria ad viginti capta. Samnitium agmen, quum
 per Pelignum agrum fugeret, circumventum a Pe-
 lignis est: ex millibus quinque ad mille cæsi. Mag-
 na ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama
 est, etiam vero stanti: sed superjecere quidam
 augendo fidem; qui in hostium exercitu peditum
 quadraginta millia trecentos triginta, equitum sex
 millia, mille carpentorum scripsere fuisse: scilicet
 cum Umbris Tuscisque, quos et ipsos pugnae adfu-
 isse: et, ut Romanorum quoque auferent copias,
 L. Volunnum pro consule ducem consulibus, ex-
 ercitusque ejus legionibus consulum adjiciunt. In
 pluribus annalibus duorum ea consulum propria

victoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, U. C. 457.
A. C. 295. Samnitiumque exercitum, in Tifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius, Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruscisque ac Samnitibus triumphavit: milites triumphantem secuti sunt. Celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quam mors præclara P. Decii est: excitataque memoria parentis, æquata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex præda militibus æris octogeni bini, sagaque et tunicæ; præmia illa tempestate militiae haudquaquam spernenda.

XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus Etrusci et
Samnites
bellum re-
parant. adhuc, nec in Etruria pax erat: nam et, Perusinis auctoribus, post deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat: et Samnites prædatum in agrum Vescinum Formianumque, et parte alia in Æserninum, quæ Vulturno adjacent flumini, descendere. Adversus eos Ap. Claudius prætor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo quatuor millia et quingentos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta: qui redempti singuli æris trecentis decem: præda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones, quum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius pro consule sequeretur, in agrum Stellatem conve-
nerunt: ibi et Samnitium legiones omnes considunt, et Appius Volumniusque castra conjungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc ira stimulante adversus rebellantes toties, illinc ab ultima jam dimicantibus spe. Cæsa ergo Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti: ex Ro-

U. C. 457. mano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix
 A. C. 295. annus bellicis rebus, pestilentia gravis, prodigiisque
 sollicitus : nam, et terram multifariam pluisse, et in
 exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos, nun-
 ciatum est : librique ob hæc aditi. Eo anno Q. Fa-
 bius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad po-
 pulum stupri damnatas pecunia multavit : ex quo
 multaticio ære Veneris ædem, quæ prope circum est,
 faciendam curavit. Supersunt etiam nunc Samnitium
 bella, quæ continua per quartum jam volumen an-
 numque sextum et quadragesimum, a M. Valerio,
 A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma in-
 tulerunt, agimus : et ne tot annorum clades utrius-
 que gentis laboresque actos nunc referam, quibus
 nequiverint tamen dura illa pectora vinci ; proximo
 anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Ti-
 fernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus,
 mixti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor duci-
 bus Romanis cæsi fuerant, imperatorem clarissi-
 mum gentis suæ amiserant ; socios belli, Etruscos,
 Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua
 ipsi erant : nec suis, nec externis viribus jam stare
 poterant ; tamen bello non abstinebant : adeo ne
 infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat : et
 vinci, quam non tentare victoriam, malebant. Qui-
 nam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bello-
 rum scribendo legendoque, quæ gerentes non fati-
 gaverunt ?

U. C. 458. XXXII. Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius
 A. C. 294. Megellus et M. Atilius Regulus consules secuti sunt.
 Samnium ambobus decreta provincia est ; quia tres
 scriptos hostium exercitus, uno Etruriam, altero po-
 pulationes Campaniæ repeti, tertiam tuendis parari

Belli
 Samnitici
 diuturni-
 tas, et
 atrocitas.

finibus, fama erat. Postunium valetudo adversa U. C. 458.
 Romæ tenuit : Atilius extemplo profectus, ut in A. C. 294.
 Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) non-
 dum egressos obrimeret. Velut ex composito ibi
 obvium habuere hostem ; ubi et intrare, nedum va-
 stare, ipsi Samnitium agrum prohiberentur : et egre-
 di inde in pacata sociorumque populi Romani fines
 Samnitium prohiberent. Quum castra castris con- Samnites
 lata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, castra Ro-
 ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima teme- mana ad-
 ritatis facit) castra Romana obpugnare : et quam- grediuntur.
 quam non venit ad finem tam audax inceptum, ta-
 men haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad
 multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet, non
 prospectu modo extra vallum adempto, sed propinquo
 etiam congregantium inter se conspectu. Hac velut
 latebra insidiarum freti Samnites, vixdum satis certa
 luce, et eam ipsam premente caligine, ad stationem
 Romanam in porta segniter agentem vigilias perve-
 niunt. Inproviso obpressis nec animi satis ad re-
 sistendum, nec virium fuit. Ab tergo castrorum
 decumana porta inpetus factus : itaque captum quæ-
 storium ; quæstorque ibi L. Opimius Pansa occisus :
 conclamatum inde ad arma.

XXXIII. Consul, tumultu excitus, cohortes duas
 sociorum, Lucanam Suessanamque, quæ proxima
 forte erant, tueri prætorium jubet : manipulos le-
 gionum principali via inducit. Vixdum satis aptatis
 armis, in ordines eunt : et clamore magis, quam
 oculis, hostem noscunt : nec, quantus numerus sit,
 æstimari potest. Cedunt primo incerti fortunæ suæ,
 et hostem introrsum in media castra accipiunt : inde
 quum consul vociferaretur, *expulsine extra vallum,*

U. C. 458. *castra deinde sua obpugnaturi essent, rogitans; cla-*
 A. C. 294. *more sublato connisi primo resistunt: deinde infe-*
 runt pedem urgentque, et impulsos semel terrore
 eodem agunt, quo cœperunt. Expellunt extra por-
 tam vallumque: inde pergere ac persequi (quia tur-
 bida lux metum circa insidiarum faciebat) non ausi,
 liberatis castris contenti, receperunt se intra vallum
 trecentis ferme hostium occisis. Romanorum sta-
 tionis primæ vigilumque et eorum, qui circa quæ-
 storium oppressi, periere ad ducentos triginta. Ani-
 mos inde Samnitibus non infelix audacia auxit; et
 non modo proferre inde castra Romanum, sed ne
 pabulari quidem per agros suos, patiebantur: retro
 in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Qua-
 rum rerum fama, tumultuosior etiam, quam res
 erant, perlata Romam, coëgit L. Postumium con-
 sulem, vixdum validum, proficisci ex urbe. Prius
 tamen, quam exiret, militibus edicto Soram jussis
 convenire, ipse ædem Victoriæ, quam ædilis curulis
 ex multatitia pecunia faciendam curaverat, dedica-
 vit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Sam-
 nium ad castra collegæ perrexit: inde postquam
 Samnites, diffisi duobus exercitibus resisti posse,
 recesserunt; diversi consules ad vastandos agros
 urbesque obpugnandas discedunt.

Urbes
 Samniti-
 um captæ.

XXXIV. Postumius Millioniam obpugnare ador-
 tus, vi primo atque inpetu, dein, postquam ea pa-
 rum procedebant, opere ac vineis demum inunctis
 muro cepit. Ibi, capta jam urbe, ab hora quarta
 usque ad octavam fere horam omnibus partibus ur-
 bis diu incerto eventu pugnatum est: postremo po-
 titur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia
 ducenti: capti quatuor millia ducenti, præter præ-

dam aliam. Inde Ferentinum ductæ legiones : unde oppidani cum omnibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per aversam portam silentio excesserunt. Igitur, simul advenit consul, primo ita compositus instructusque mœnibus successit, tamquam idem, quod ad Miloniam fuerat, certaminis foret : deinde, ut silentium vastum in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deserta mœnia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret. Duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare mœnia, atque explorare omnia jubet : equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnæ hostium fugæ. Adequitant deinde sensim portis, urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt : ad consulem referunt, excessum urbe ; solitudine haud dubia id perspicuum esse, et recentibus vestigiis fugæ, ac strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum. His auditis, consul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen : constitutisque haud procul porta signis, quinque equites jubet intrare urbem, et, modicum spatium progressos, tres manere eodem loco, si tuta videantur ; duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque, eo se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateque silentium ac solitudinem vidisse ; extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit ; ceteros interim castra communitate jussit : ingressi milites, refractis foribus, paucos graves ætate aut invalidos inveniunt, relictæque, quæ migratu difficilia essent. Ea direpta ; et cognitum ex captivis est, communi consilio

U. C. 458.
A. C. 294.

U. C. 458. aliquot circa urbes conscisse fugam ; suos prima vi-
 A. C. 294. gilia profectos : credere, eandem in aliis urbibus so-
 litudinem inventuros. Dictis captivorum fides existi-
 tit : desertis oppidis consul potitur.

Bellum
 Atilio non
 facile.

XXXV. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam obpugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit : ibi ira vires æquavit. Prælium varium et anceps fuit : tristius tamen eventu Romanis ; et quia insueti erant vinci, et quia digredientes magis, quam in ipso certamine, senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac cædis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. Tum quoque sollicita nox fuit jam invasurum castra Samnitum credentibus, aut prima luce cum victoribus conserendas manus. Minus cladis, ceterum non plus animorum, ad hostes erat : ubi primum inluxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una, et ea ipsa præter hostes, erat : qua ingressi, præbuere speciem recta tendentium ad castra obpugnanda. Consul arma capere milites jubet, et sequi se extra vallum : legatis, tribunis, præfectis sociorum imperat, quod apud quemque factum opus est. Omnes adfirmant, *se quidem omnia facturos, sed militum jacere animos : tota nocte inter vulnere et gemitus morientium vigilatum esse. Si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint : nunc pudore a fuga contineri, alioquin pro victis esse.* Quæ ubi consul accepit, sibimet ipsi circumeundos adloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere increpabat ; *Quid cessarent, tergiversarenturque ? Hostem in*

castra venturum, nisi illi extra castra exissent: et pro tentoriis suis pugnatu-
 ros, si pro vallo nollent: arma-
 tis ac dimicantibus dubiam victoriam esse. Qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutum patiendam. Hæc jurganti increpantique respondebant: *Confectos se pugna hesternæ esse: nec virium quidquam, nec sanguinis superesse: majorem multitudinem hostium adparere, quam pridie fuerit.* Inter hæc adpropinquabat agmen: et, jam breviori intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitum adfirmant, nec dubium esse, quin castra circumvallaturi sint. Tunc, enimvero, consul, indignum facinus esse, vociferari, tantam contumeliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. *Etiāne circumsedebimur, inquit, in castris, ut fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per virtutem, moriamur? Dii bene verterent, facerentque, quod se dignum quisque ducerent.* Consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversus hostes: easurumque inter signa Samnitium potius, quam circumvallari castra Romana videat. Dicta consulis legati, tribunique, et omnes turmæ equitum, et centuriones primorum ordinum, adprobavere. Tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur: longo agris, nec continenti, mæsti ac prope victi procedunt adversus hostem, nec spe, nec animo certiores. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur, *Exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos. Nul- lum inde ne fugæ quidem potere viam: illo loco aut cadendum esse, aut, stratis hostibus, per corpora eorum evadendum.*

U. C. 458. XXXVI. In medio sarcinas conjiciunt; armati
 A. C. 294. suis quisque ordinibus instruunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat spatium, et stabant expectantes, dum ab hostibus prius inpetus, prius clamor inciperet: neutris animus est ad pugnandum. Diversique integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent: sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque inpari, cœpit: nec vestigio ququam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem inmisit: quorum quum plerique delapsi ex equis essent, et alii turbati; et ab Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, et ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paullulum irritata pugna est, sed aliquanto et inpigre magis, et plures procurrerant Samnites: et turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit: hinc fuga cœpta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum consul, equo prævectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi obposita, edictoque, *ut, quicumque ad vallum tenderet, sive ille Romanus, sive Samnis esset, pro hoste haberent*; hæc ipsa minitans, obstitit profuse tendentibus suis in castra. *Quo pergis, inquit, miles? et hic arma et viros invenies: nec, vivo consule tuo, nisi victor castra intrabis. Proinde elige, cum cive, an hoste, pugnare malis.* Hæc dicente consule, equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus solum consulem, sed fors etiam adjuvit; quod non institerunt Samnites, spatiumque circumagendi signa, vertendique aciem a castris in hostem fuit. Tum

alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab signiferis rapta signa inferre: et ostendere suis, paucos et ordinibus incompositis effuse venire hostes. Inter hæc consul, manus ad cælum adtol-^{U. C. 458.}
lens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Jovi ^{A. C. 294.}
Statori vovet, si constitisset a fuga Romana acies, redintegratoque prælio cecidisset vicissetque legiones Samnitium. Omnes undique admissi ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis: numen etiam Deorum respexisse nomen Romanum visum: adeo facile inclinata res, repulsique a castris hostes; mox etiam redacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi, objacente sarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, hæserè inpediti: deinde, ne diriperentur res, orbem armorum sarcinis circumdant. Tum vero eos a fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equites: ita in medio cæsi captique. Captivorum numerus fuit septem millium ac ducentorum, qui omnes nudi sub jugum missi: cæsos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit: recensente consule biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus septem millium ac ducentorum. Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quæ via Latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati quum prædam aliam inde mixtam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent, in victorem incidunt consulem, ab Luceria redeuntem: nec prædam solum amittunt, sed ipsi longo atque inpedito agmine incompositi cæduntur. Consul, Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque re-

U. C. 458. vocatis, et exercitu ibi relicto, comitorum caussa
 A. C. 294. Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, et ob amissa tot millia militum, et quod captivos sine pactione sub jugum misisset.

Etruria a
 Postumio
 vastata.

XXXVII. Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervastaverat Volsiniensem agrum: dein cum egressis ad tuendos fines haud procul mœnibus ipsorum depugnat: duo millia octingenti Etruscorum cæsi: ceteros propinquitas urbis tutata est. In Rusellanum agrum exercitus traductus: ibi non agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros cæsa. Pax tamen clarior majorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. Tres validissimæ urbes, Etruriæ capita, Volsinii, Perugia, Arretium, pacem petiere; et, vestimentis militum frumentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos inpetraverunt: multa præsens quingentùm millium æris in singulas civitates inposita. Ob hæc res gestas, consul quum triumphum ab senatu, moris magis caussa, quam spe inpetrandi, petisset, videretque alios, quod tardius ab urbe exisset; alios, quod injussu senatus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegæ amicos, ad solatium æquatae repulsæ sibi quoque negare triumphum: *Non ita, inquit, Patres conscripti, vestræ majestatis meminero, ut me consulem esse obliviscar: eodem jure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gëstis, Samnio atque Etruria subactis, victoria et pace parta, triumphabo.* Ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta:

pars intercessuros, ne novo exemplo triumpharet, U. C. 458.
 aiebant; pars auxilio se adversus collegas trium- A. C. 294.
 phanti futuros. Jactata res ad populum est: voca-
 tusque eo consul, quum M. Horatium, L. Valerium
 consules, C. Martium Rutilum nuper, patrem ejus,
 qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus
 sed jussu populi triumphasse diceret; adjiciebat, *se*
quoque laturum fuisse ad populum, ni sciret, mancipia
nobilium tribunos plebis legem impedituros: volunta-
tem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus
jussis esse, ac futura. Posteroque die auxilio tribu- Postumius
 norum plebis trium, adversus intercessionem septem triumphat
 tribunorum et consensum senatus, celebrante popu- senatu ad-
 lo diem, triumphavit. Et hujus anni parum versante.
 constans memoria est. Postumium, auctor est Claudius,
 in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fusum
 fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam
 compulsus: ab Atilio in Etruria res gestas, eum-
 que triumphasse. Fabius, ambo consules in Sam-
 nio et ad Luceriam res gessisse, scribit, traductum-
 que in Etruriam exercitum, (sed ab utro consule
 non adjecit) et ad Luceriam utrimque multos occi-
 sos, inque ea pugna Jovis Statoris ædem votam, ut
 Romulus ante voverat: sed fanum tantum, id est
 locus, templo effatus, sacratus fuerat. Ceterum, hoc
 demum anno ut ædem etiam fieri senatus juberet,
 bis ejusdem voti damnata respublica in religionem
 venit.

XXXVIII. Sequitur hunc annum et consul in- U. C. 459.
 signis L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua A. C. 293.
 sua, et bellum ingens victoriaque, quantam de Sam-
 nitibus nemo ad eam diem, præter L. Papirium pa-
 trem consulis, pepererat: et forte eodem conatu

U. C. 459. adparatuque omni opulencia insignium armorum
 A. C. 293. bellum adornaverant: et Deorum etiam adhibuerant opes, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito nova lege: ut, qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus: ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis fere castris locus est conseptus cratibus pluteisque, et linteis contectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, sacerdote Ovio Pactio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere adfirmabat ex vetusta Samnitium religione; qua quondam usi majores eorum fuissent, quum adimendæ Etruseis Capuæ clandestinum cepissent consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator adiri jubebat nobilissimum quemque genere factisque: singuli introducebantur. Erat quum alius adparatus sacri, qui perfundere religione animum posset; tum in loco circa omni contecto aræ in medio, victimæque circa cæsæ, et circumstantes centuriones strictis gladiis. Admovebatur altaribus niles, magis ut victima, quam ut sacri particeps: adigebaturque jurejurando, quæ visa auditaque in eo loco essent, non enunciaturum. Dein jurare cogebatur diro quodam carnine, in execrationem capitis familiæque et stirpis composito, nisi isset in prælium, quo imperatores duxissent: et si aut ipse ex acie fugisset, aut, si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primo quidam abnuentes juraturos se, obtruncati circa altaria sunt:

Sacramento ad-
 iguntur
 milites
 Samnitium hor-
 rendo
 quodam
 ritu.

jacentes deinde inter stragem victimarum documento U. C. 459.
 ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium A. C. 293.
 ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab im-
 peratore, eis dictum, ut vir virum legerent, donec
 sexdecim millium numerum confecissent: ea legio
 linteata ab integumento consepti, quo sacrata no-
 bilitas erat, adpellata est. His arma insignia data,
 et cristatæ galeæ, ut inter ceteros eminent. Paul-
 lo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec cor-
 porum specie, nec gloria belli, nec adparatu linte-
 atæ legioni dispar: hic hominum numerus, quod
 roboris erat, ad Aquiloniam consedit.

XXXIX. Consules profecti ab urbe: prior Sp. Samnium
 Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius, vastant
 superioris anni consul, in agro Interamnati relique- cooss.
 rat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus,
 dum hostes, operati superstitionibus, concilia se-
 creta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi
 cepit. Cæsa ibi millia hominum duo ferme atque
 octingenti: capta quatuor millia ducenti septua-
 ginta. Papirius novo exercitu (ita decretum erat)
 scripto, Duroniam urbem expugnavit: minus, quam
 collega, cepit hominum, plus aliquanto occidit:
 præda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati
 Samnium consules, maxime depopulato Atinate
 agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquilo-
 niam (ubi summa rei Samnitium erat) pervenit:
 ibi aliquamdiu nec cessatum ab armis est, neque
 naviter pugnatum: lacessendo quietos, resistanti-
 bus cedendo, comminandoque magis, quam infe-
 rendo pugnam, dies absumebatur: quod quum in-
 ciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam

U. C. 459. parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Ro-
 A. C. 293. mana castra viginti millium spatio aberant: et ab-
 sentis collegæ consilia omnibus gerendis intererant
 rebus: intentiorque Carvilius, quo majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, jam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuncium ad collegam mittit; *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, configere cum hoste. Opus esse, et illum, quanta maxima vi posset, Cominium obpugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda.* Diem ad proficiscendum nuncius habuit: nocte rediit, adprobare collegam consulta referens. Papirius, nuncio misso, extemplo concionem habuit; multa de universo genere belli, multa de præsentis hostium adparatu, vana magis specie, quam efficaci ad eventum, disseruit. *Non enim cristas vulnera facere; et per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum: et candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occisione occisum: spoliaque ea honestiora victori hosti, quam ipsis arma, fuisse. Datum hoc forsani nomini familiæque suæ, ut adversus maximos conatus Samnitium obponerentur duces; spoliaque ea referrent, quæ insignia publicis etiam locis decorandis essent. Deos immortales adesse propter toties petita fœdera, toties rupta: tum, si qua conjectura mentis divinæ sit, nulli unquam exercitui fuisse infestiores, quam qui, nefando sacro mixta hominum pecudumque cæde respersus, incipiti Deum iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum testes Deos, hinc juris-*

Papirius
 milites
 hortatur.

*jurandi adversus fœdera suscepti execrationes horrens, U. C. 459.
 invitus juraverit, oderit sacramentum, uno tempore A. C. 293.
 Deos, cives, hostes metuat.*

XL. Hæc, comperta perfugarum indiciiis, quum apud infensos jam sua sponte milites disseruisset, simul divinæ humanæque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt; pœnitet in posterum diem dilatum certamen; moram diei noctisque ode-runt. Tertia vigilia noctis, jam relatis literis a col-lega, Papirius silentio surgit, et pullarium in auspi-cium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnæ: summi infimique æque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos, qui au-spicio intererant, pervenit: nam, quum pulli non pascerentur, pullarius, auspicium mentiri ausus, tri-pudium solistimum consuli nunciavit. Consul lætus Auspicium mentitur pullarius. auspicium egregium esse, et Deis auctoribus rem gesturos, pronunciat; signumque pugnæ proponit. Exeunti jam forte in aciem nunciat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ ferme erant) Cominium profectas, quod ne ignoraret collega, ex-temple nuncium mittit: ipse signa ocus proferri jubet, subsidiaque suis quæque locis, et præfectos subsidiis adtribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus legatos alios, Caios Cædicium et Trebonium, præfecit. Sp. Nautium mu-los, detractis clitellis, cum cohortibus alariis in tu-mulum conspectum propere circumducere jubet, at-que inde inter ipsam dimicationem, quanto maxime posset, moto pulvere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Roma-

U. C. 459. nis : qui, rem haud spernendam rati, Sp. Papirio
 A. C. 293. fratris filio consulis, ambigi de auspicio, renuncii-
 averunt. Juvenis, ante doctrinam Deos spernentem
 natus, rem inquisitam, ne quid incompertum deferret
 ad consulem, detulit. Cui ille, *Tu quidem macte
 virtute diligentiaque esto : ceterum qui auspicio adest,
 si quid falsi nunciat, in semet ipsum religionem recipit.
 Mihi quidem tripudium nunciatum, populo Romano
 exercituique egregium auspiciū est.* Centurionibus
 deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa
 constituerent. Promovent et Samnites signa ; in-
 sequitur acies ornata armataque, ut hostium quo-
 que magnificentum spectaculum esset. Priusquam cla-
 mor tolleretur, concurrereturque, emisso temere pi-
 lo ictus pullarius ante signa cecidit : quod ubi con-
 suli nunciatum est, *Dii in prælio sunt,* inquit ; *habet
 penam noxium caput.* Ante consulem hæc dicentem
 corvus voce clara occinuit : quo lætus augurio con-
 sul, adfirmans numquam humanis rebus magis præ-
 sentes interfuisse Deos, signa canere, et clamorem
 tolli jussit.

Isque
 ictus pilo
 cadit.

XLI. Prælium commissum atrox, ceterum longe
 disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certa-
 minis, avidos hostium sanguinis in prælium rapit :
 Samnitium magnam partem necessitas ac religio in-
 vitos magis resistere, quam inferre pugnam, cogit :
 nec sustinissent primum clamorem atque inpetum
 Romanorum, per aliquot jam annos vinci adsueti,
 ni potentior alius metus insidens pectoribus a fuga
 retineret. Quippe in oculis erat omnis ille occulti
 paratus sacri, et armati sacerdotes, et promiscua
 hominum pecudumque strages, et respersæ fando
 nefandoque sanguine aræ, et dira exsecratio, ac

furiale carmen, detestandæ familiæ stirpique com- U. C. 459.
 positum : his vinculis fugæ obstricti stabant, civem A. C. 293.
 magis, quam hostem, timentes. Instare Romanus
 a cornu utroque, a media acie, et cædere Deorum
 hominumque adtonitos metu : repugnatur segniter,
 ut ab iis, quos timor moraretur a fuga. Jam prope
 ad signa cædes pervenerat, quum ex transverso pul-
 vis, velut ingentis agminis incessu motus, adparuit.
 Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tra-
 dunt) dux alaribus cohortibus erat : pulverem ma-
 jorem, quam pro numero, excitabant : insidentes
 mulis calones frondosos ramos per terram trabe-
 bant : arma signaque per turbidam lucem in primo
 adparebant : post altior densiorque pulvis equitum
 speciem cogentium agmen dabat. Refellitque non
 Samnites modo, sed etiam Romanos : et consul ad-
 firmavit errorem, clamitans inter prima signa, ita ut
 vox etiam ad hostes accideret, *captum Cominium, vic-
 torem collegam adesse ; aditrentur vincere prius,
 quam gloria alterius exercitus fieret.* Hæc insidens
 equo : inde tribunis centurionibusque imperat, ut
 viam equitibus patefacian. Ipse Trebonio Cædi-
 cioque prædixerat, ut, ubi se cuspidem erectam
 quatientem vidissent, quanta maxima vi possent,
 concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia,
 ut ex ante præparato, fiunt : pandantur inter ordi-
 nes viæ : provolat eques, atque infestis cuspidibus
 in medium agmen hostium ruit : perumpitque or-
 dines, quaecumque inpetem dedit : instant Volum-
 nius et Scipio, et percussos sternunt. Tum, jam Victi Sam-
 Deorum hominumque victa vi, funduntur linteatæ nites.
 cohortes : pariter jurati injuratique fugiunt, nec
 quemquam, præter hostes, metuunt. Peditum ag-

U. C. 459. men, quod superfuit pugnae, in castra ad Aquiloniam
 A. C. 293. compulsum est : nobilitas equitesque Bovianum per-
 fugerunt : equites eques sequitur, peditem pedes : ac
 diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, læ-
 vum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius
 castra cepit : ad urbem Scipioni majore resistitur
 vi ; non quia plus animi victis est, sed melius muri,
 quam vallum, armatos arcent : inde lapidibus pro-
 pulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore, pri-
 usquam conligerentur animi, transacta res esset,
 lentio rem fore munitæ urbis obpugnationem ratus,
 interrogat milites, *Satin' æquo animo paterentur, ab
 altero cornu castra capta esse : se victores pelli a por-
 tis urbis ?* Reclamantibus universis, primus ipse,
 scuto super caput elato, pergit ad portam : secuti
 alii, testudine facta, in urbem perumpunt : detur-
 batisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros
 occupavere : penetrare in interiora urbis, quia pauci
 admodum erant, non audent.

XLII. Hæc primo ignorare consul, et intentus
 recipiendo exercitui esse : jam enim præceps in oc-
 casum sol erat, et adpetens nox periculosa et sus-
 pecta omnia etiam victoribus faciebat. Progres-
 sus longius ab dextra castra capta videt : ab læva
 clamorem in urbe mixtum pugnantium ac paventium
 frenitu esse : et tum forte certamen ad portam erat.
 Advectus deinde equo propius, ut suos in muris vi-
 det, nec jam integri quidquam esse, quoniam teme-
 ritate paucorum magnæ rei parta occasio esset, ad-
 ciri, quas receperat, copias, signaque in urbem in-
 ferri jussit. Ingressi proxima ex parte, quia nox
 adpropinquabat, quievit : nocte oppidum ab ho-
 stibus desertum est. Cæsa illo die ad Aquiloniam

Sannitium millia triginta trecenti quadraginta : cap- U. C. 459.
 ta tria millia octingenti et septuaginta : signa mili- A. C. 293.
 taria nonaginta septem. Ceterum illud memoriæ tra-
 ditur, non ferme alium ducem lætiorem in acie vi-
 sum, seu suoapte ingenio, seu fiducia bene gerundæ
 rei. Ab eodem robore animi neque controverso au-
 spicio revocari a prælio potuit ; et in ipso discrimi-
 ne, quo templa Diis immortalibus voveri mos erat,
 voverat Jovi Victori, si legiones hostium fudisset,
 pocillum mulsi prius, quam temetum biberet, sese
 facturum : id votum Diis cordi fuit : et auspicia in
 bonum verterunt. Pocillum
mulsi vo-
tum Jovi.

XLIII. Eadem fortuna ab altero consule ad Co-
 minium gesta res. Prima luce, ad mœnia omnibus
 copiis admotis, corona cinxit urbem ; subsidiaque
 firma, ne qua eruptio fieret, portis obposuit. Jam
 signum dantem eum nuncius a collega trepidus de
 viginti cohortium adventu et ab inpetu moratus est,
 et partem copiarum revocare instructam intentam-
 que ad obpugnandum coëgit. D. Brutum Scævam
 legatum cum legione prima et decem cohortibus
 alariis equitatuque ire adversus subsidium hostium
 jussit : quocumque in loco fuisset obvius, obsisteret
 ac moraretur ; manumque, si forte ita res posceret,
 conferret : modo ne ad Cominium eæ copię admo- Cominium
a Carvilio
captum.
 veri possent. Ipse scalas ferri ad muros ab omni
 parte urbis jussit, ac testudine ad portas successit :
 simul et refringebantur portæ, et vis undique in mu-
 ros fiebat. Sannites, sicut, antequam in muris vi-
 derent armatos, satis animi habuerunt ad prohiben-
 dos urbis aditu hostes ; ita, postquam jam non ex
 intervallo nec missilibus, sed cominus gerebatur res ;
 et, qui ægre successerant ex plano in muros, loco,

U. C. 459. quem magis timuerant, victo, facile in hostem in-
 A. C. 293. parem ex æquo pugnabant; relictis turribus murisque, in forum omnes compulsi, paullisper inde tentaverunt extremam pugnae fortunam. Deinde, abjectis armis, ad undecim millia hominum et quadringenti in fidem consulis venerunt: cæsa ad quatuor millia trecenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat pugna, hostes non inventi: septem millia passuum quum abessent a Cominio, revocati ab suis neutri prælio obcurrerunt. Primis ferme tenebris quum in conspectu jam castra, jam Aquiloniam habuissent, clamor eos utrimque par accidens sustinuit: deinde e regione castrorum, quæ incensa ab Romanis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipso loco prope temere sub armis strati passim inquietum omne tempus noctis, exspectando timendoque lucem, egere: prima luce, incerti quam in partem intenderent iter, repente in fugam consternantur, conspecti ab equitibus: qui, egressos nocte ab oppido Samnites persecuti, viderant multitudinem, non vallo, non stationibus firmatam. Conspecta et ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat: jamque etiam legionariæ cohortes sequebantur. Ceterum nec pedes fugientes persequi potuit: et ab equite novissimi agminis ducenti ferme et octoginta interfecti. Arma multa pavidi ac signa militaria duodeviginti reliquere: alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum est.

XLIV. Lætitiâ utriusque exercitus Romani auxit et ab altera parte feliciter gesta res: uterque

ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit; exhaustis deinde tectis ignem iniecit: eodemque die Aquilonia et Coninium deflagraverunt: et consules, cum gratulatione mutua legionum suarumque, castra conjunxerunt. In conspectu duorum exercituum et Carvilius suos pro cuiusque merito laudavit donavitque; et Papirius, apud quem multiplex in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, et quatuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: juvenem Papirium propter navatam cum equitatu et in proelio operam, et nocte, qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniæ ceperant: equites omnes, ob insignem multis locis operam, corniculis armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum, quum jam tempus esset deducendi ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certe alterius. Optimum visum, quo magis fractæ res Samnitium essent, eo pertinacius et infestius agere cetera et persequi: ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. Quando jam nullus esset hostium exercitus, qui signis conlatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium obpugnationes; quarum per excidia militem locupletare præda, et hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent. Itaque, literis missis ad senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis, diversi, Papirius ad Sæpinum, Carvilius ad Volunam obpugnandam legiones ducunt.

U. C. 459.

A. C. 293.

U. C. 459.
A. C. 293.

Etrusco-
rum re-
bellio.

XLV. Literæ consulum ingenti lætitia et in curia et in concione auditæ; et quadridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est: nec populo Romano magna solum, sed peropportuna etiam, ea victoria fuit; quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos adlatum est. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, si quid in Samnio adversi venisset; quæ, conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum, a M. Atilio prætore in senatum introductæ, querebantur, uri et vastari agros a finitimis Etruscis, quod desciscere a populo Romano nollent: obtestabanturque Patres conscriptos, ut se a vi atque injuria communium hostium tutarentur. Responsum legatis, *curæ senatui futurum, ne socios fidei suæ pœniteret: Etruscorum prope diem eamdem fortunam, quam Samnitium, fore.* Segnius tamen quod ad Etruriam adtinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, adlatum foret, arma Etruscis junxisse. Hujus propinquitas populi acuit curam Patribus, ut feciales mittendos ad res repetendas censerent: quibus non redditis, ex auctoritate Patrum jussu populi bellum Faliscis indictum est: jussique consules sortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Jam Carvilius Volanam, et Palumbinum, et Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem, quo ad nueros accessit. Ad Herculaneum bis etiam signis conlatis ancipiti prælio, et cum majore sua, quam hostium, jactura dimicavit.

Castris deinde positis, mœnibus hostem inclusit. U. C. 459.
 •bpugnatum oppidum captumque. In his tribus ur- A. C. 293.
 bibus capta aut cæsa ad decem millia hominum : ita
 ut parvo admodum plures caperentur. Sortientibus
 provincias consulibus, Etruria Carvilio evenit secun-
 dum vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio
 non patiebantur. Papirio ad Sæpinum major vis ho-
 stium restitit : sæpe in acie, sæpe in agmine, sæpe
 circa ipsam urbem adversus eruptiones hostium
 pugnatum : neque obsidio, neque bellum ex æquo
 erat : non enim muris magis se Samnites, quam
 armis ac viris mœnia, tutabantur. Tandem pug-
 nando in obsidionem justam coëgit hostes : obsi-
 dendoque vi atque operibus urbem expugnavit : ita-
 que ab ira plus cædis editum, capta urbe : septem
 millia quadringenti cæsi : capta minus tria millia
 hominum : præda, quæ plurima fuit, congestis Sam-
 nitium rebus in urbes paucas, militi concessa est.

XLVI. Nives jam omnia opleverant, nec du- ^{Papirii tri-}
 rari extra tecta poterat ; itaque consul exercitum de ^{umphus.}
 Samnio deduxit. Venienti Romam triumphus om-
 nium consensu est delatus : triumphavit in magi-
 stratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat,
 triumpho. Pedites equitesque insignes donis trans-
 iere, ac transvecti sunt : multæ civicæ coronæ, val-
 laresque, ac murales conspectæ. Inspectata spolia
 Samnitium : et decore ac pulchritudine paternis
 spoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu lo-
 corum erant, comparabantur : nobiles aliquot cap-
 tivi, clari suis patrumque factis, ducti. Æris gravis
 transvecta vicies centena et ad triginta tria millia :
 id æs redactum ex captivis dicebatur : argenti, quod
 captum ex urbibus erat, pondo millia trecenta tri-

U. C. 459. ginta : omne æs argentumque in ærarium conditum.

A. C. 293. Militibus nihil datum ex præda est : auctaque ea invidia est ad plebem, quod tributum etiam in stipendium militum conlatum est : quum, si spreta gloria fuisset captivæ pecuniæ in ærarium inlatæ, et militum dari ex præda, et stipendium militare præstari potuisset. Ædem Quirini, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, (neque, Hercule, tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre votam, filius consul dedicavit, exornavitque hostium spoliis : quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur ; sed sociis etiam colonisque finitimis, ad templorum locorumque publicorum ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter hæc Carvilius consul, in Etruria Troilium primum obpugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit : ceteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit : inde quinque castella, locis sita munitis, expugnavit. Cæsa ibi hostium duo millia quadringenti ; minus duo millia capti. Et Faliscis pacem petentibus annuas inducias dedit, pactus centum millia gravis æris, et stipendium ejus anni militibus. His rebus actis ad triumphum decessit, ut minus clarum de Samnitibus, quam collegæ triumphus fuerat, ita cumulo Etrusci belli æquatam. Æris gravis tulit in ærarium trecenta octoginta millia : de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locavit, prope ædem ejus Deæ ab rege Ser. Tullio dedicatam : et militibus ex præda centenos binos asses, et alterum

Carvili
trium-
phus.

tantum centurionibus atque equitibus (malignitate collegæ gratius accipientibus munus) divisit. Favor consulis tutatus ad populum est L. Postumium legatum ejus: qui dicta die a M. Cantio tribuno plebis, fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis, quam peragi, accusatio ejus poterat.

XLVII. Exacto jam anno, novi tribuni plebis magistratum inierant: iisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque post dies alii subfecti. Lustrum conditum eo anno est a P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, censoribus: censa capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo. Censores vicesimi sexti a primis censoribus; lustrum undevicesimum fuit. Eodem anno coronati primum, ob res bello bene gestas, ludos Romanos spectaverunt: palmæque tum primum, translato e Græcia more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via a Martis silice ad Bovillas perstrata est. Comitia consularia L. Papius habuit: creavit consules Q. Fabium Maximi filium Gurgitem et D. Junium Brutum Scævam: ipse Papius prætor factus. Multis rebus lætus annus vix ad solatium unius mali, pestilentia urentis simul urbem atque agros, subfecit; portentoque jam similis clades erat: et libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab Diis daretur. Inventum in libris, Æsculapium ab Epidauro Romanam arcessendum: neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quidquam de ea re actum: præterquam quod unum diem Æsculapio supplicatio habita est.

U. C. 459.
A. C. 293.

Lustrum
conditum

Pestilentia.

EPITOME LIBRI XI.

QUUM Fabius Gurges consul male adversus Samnites pugnasset, et senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater, deprecatus hanc filii ignominiam, eo maxime senatum movit, quod iturum se filio legatum pollicitus est, idque præstitit: ejus consiliis et opera filius consul adjutus, cæsis Samnitibus, triumphavit. C. Pontium, imperatorem Samnitium, ductum in triumpho securi percussit. Quum civitas pestilentia laboraret, missi legati, ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in nacem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco ædes Æsculapio consecrata est. L. Postunius consularis, quoniam, quum exercitui præesset, opera militum in agro suo usus erat, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quarto renovatum est. Curius Dentatus consul, Samnitibus cæsis, et Sabinis, qui rebellaverant, victis, et in dedicationem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniae deductæ sunt, Castrum, Sena, Hadria. Triumviri capitales tunc primum creati sunt. Censu acto, lustrum conditum est: censa sunt civium capita ducenta septuaginta duo millia. Plebs propter æs alienum, post graves et longas seditiones, ad ultimum se-

cessit in Janiculum: unde a Q. Hortensio dictatore deducta est, isque in ipso magistratu decessit. Res præterea contra Volsinienses gestas continet: item adversus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.

EPITOME LIBRI XII.

QUUM legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæsus est. Quum a Tarentinis classis Romana direpta esset, duumviro, qui præerat classi, occiso, legati, ad eos a senatu, ut de iis injuriis quererentur, missi, pulsati sunt: ob id, bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. Adversus eos, et Lucanos, et Bruttios, et Etruscos aliquot præliis a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Quum in præsidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Jubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupavit.

EPITOME LIBRI XIII.

---

*V*ALERIUS Lævinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime inusitata facie territis militibus. Post id prælium cum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit, populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius, missus ad eum a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege tentatus est: captivi sine pretio remissi sunt. Cineas, legatus a Pyrrho ad senatum missus, petiit, ut componendæ pacis causa rex in urbem reciperetur: de qua re quum ad frequentiore senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui propter valetudinem oculorum jamdiu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, et sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit: censa sunt civium capita ducenta septuaginta octo millia, ducenta viginti duo. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Karthaginiensibus quartum fædus renovatum est. Quum C. Fabricio consuli is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur, se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res præterea contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, et Samnites prospere gestas continet.

EPITOME LIBRI XIV.

PYRRHUS in Siciliam trajecit. Quum inter alia prodigia fulmine dejectum esset in Capitolio Jovis signum, caput ejus per aruspices inventum est. Curius Dentatus, quum delectum haberet, ejus, qui citatus non responderat, bona primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, et Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quod is decem pondo argenti facti haberet. Lustrum a censoribus condito, censa sunt capita cirium ducenta septuaginta unum millia, ducenta viginti quatuor. Cum Ptolemæo Ægypti rege societas juncta est. Sextilia virgo Vestalis, damnata incesti, viva defossa est. Coloniae deductæ sunt Posidonia et Cosa. Karthaginensium classis auxilio Tarentinis venit: quo facto ab iis fœdus violatum est. Res præterea contra Lucanos, Samnites, et Bruttios feliciter gestas, et Pyrrhi regis mortem continet.

EPITOME LIBRI XV.

VICTIS Tarentinis pax et libertas data est. Legio Campana, quæ Rhegium occupaverat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. Quum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam juvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data est: coloniæ deductæ, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento uti cæpit. Umbri et Sallentini victi in deditionem accepti sunt. Quæstorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

EPITOME LIBRI XVI.

O RIGO *Karthaginiensium et primordia urbis eorum referuntur; contra quos et Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus, quum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset. Transgressis tum primum mare equitibus Romanis, adversus Hieronem sapius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita ducenta octoginta duo millia, ducenta triginta quatuor. D. Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris dedit primus. Colonia Æsernia deducta est. Res præterea contra Pænos et Vulsinios prospere gestas continet.*

EPITOME LIBRI XVII.

CN. Cornelius consul, a classe Punica circumventus, et per fraudem velut in conloquium evocatus, captus est. C. Duilius consul adversus classem Pænorum prospere pugnavit, primusque omnium Romanorum ducum navalis victoriæ duxit triumphum: ob quam causam ei perpetuus honos habitus est, ut revertenti a cæna, tibicine canente, funale præferretur. L. Cornelius consul in Sardinia et Corsica contra Sardos, et Corsos, et Hannonem Pænorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus consul, quum in locum iniquum, a Pænis circumsessum, temere duxisset exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute et opera evasit: qui, cum trecentis militibus eruptione facta, hostes in se converterat. Hannibal dux Pænorum, victa classe, cui præfuerat, a militibus suis in crucem sublatus est. Atilius Regulus consul, victis navali prælio Pænis, in Africam trajecit.

EPITOME LIBRI XVIII.

ATILIUS Regulus in Africa serpentem portentosæ magnitudinis cum magna militum clade occidit, et, quum aliquot præliis bene adversus Karthaginienses pugnasset, successorque ei a senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per literas ad senatum missas questus est: in quibus inter causas petendi successoris erat, quod agellus ejus a mercenariis desertus esset. Quærente deinde fortuna, ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, accessito a Karthaginiensibus Xanthippo Lacedæmoniorum duce, victus prælio et captus est. Res deinde a ducebus Romanis omnibus terra marique prospere gestas deformaverunt naufragia classium. Ti. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. P. Sempronius Sophus, M. Valerius Maximus censores, quum senatum legerent, tredecim senatu moverunt: lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita ducenta nonaginta septem millia, septingenta nonaginta septem. Regulus missus a Karthaginiensibus ad senatum, ut de pace, et, si eam non posset inpetrare, de captivis commutandis ageret, et jurejurando adstrictus, rediturum se Karthaginem, si commutari captivos non placuisset; utrumque negandi auctor senatui fuit: et, quum fide custodita reversus esset, supplicio a Karthaginiensibus de eo sumto, periit.

EPITOME LIBRI XIX.

CÆCILIVS Metellus, rebus adversus Pœnos prospere gestis, speciosum egit triumphum, tredecim ducibus hostium et centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul, contra auspicia profectus, jussis mergi pullis, qui cibari volebant, infeliciter adversus Karthaginienses classe pugnavit; et, revocatus a senatu, jussusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, sortis ultimæ hominem: qui, coactus abdicare se magistratu, postea ludos prætextatus spectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captivorum commutatio facta est. Colonia deductæ sunt Fregensæ, in agro Sallentino Brundisium. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia, ducenta viginti duo. Claudia, soror P. Claudii, qui, contemptis auspiciis, male pugnaverat, a ludis revertens, quum turba premeretur, dixit: Utinam frater meus viveret, iterumque classem duceret! ob eam causam multa ei dicta est. Duo prætores tum primum creati sunt. Cæcilius Metellus pontifex maximus A. Postumium consulem, quoniam idem et flamen Martialis erat, quum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in urbe tenuit, nec passus est a sacris recedere. Rebus adversus Pœnos a pluribus ducibus prospere gestis, summam victoriæ C. Lu-

latius consul, victa ad Ægates insulas classe Pœnorum, inposuit. Petentibus Karthaginiensibus pax data est. Quum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus pontifex maximus ex incendio sacra rapuit. Duæ tribus adjectæ sunt, Velina et Quirina. Falisci quum rebellassent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt.

EPITOME LIBRI XX.

SPOLETIUM colonia deducta est. Adversus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi et Corsi, quum rebellassent, subacti sunt. Tuccia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyrius, propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictum est: subactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus est, ut essent quatuor. Galli Transalpini, qui in Italiam intruperant, cæsi sunt. Eo bello populus Romanus sui Latinique nominis trecenta millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres, aliquot præliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Virdomaro, opima spolia retulit. Istri subacti sunt. Item Illyrii, quum rebellassent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum a censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita ducenta septuaginta millia, ducenta tredecim. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, quum antea dispersi per omnes fuissent; Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius censor viam Flaminiam munivit, et circum Flaminium extruxit. Coloniae deductæ in agro de Gallis capto, Placentia et Cremona.

EPITOME LIBRI XXI.

IN Italiam belli Punici secundi ortus narratur, et Hannibalis Pænorum ducis contra fœdus per Iberum amnem transitus, a quo Saguntum, sociorum populi Romani civitas, obsessa octavo mense capta est. De quibus injuriis missi legati ad Karthaginienses, qui quererentur: quum satisfacere nollent, bellum iis indictum est. Hannibal, superato Pyrenæo saltu, per Gallias, fuis Volcis, qui obsistere conati erant, ad Alpes venit; et laborioso per eas transitu (quum montanos quoque Gallos obvios aliquot præliis repulisset) descendit in Italiam, et ad Ticinum amnem Romanos equestri prælio fudit: in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit: iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso, Hannibal Apenninum quoque, per magnam militum vexationem propter vim tempestatum, transiit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Pænos prospere pugnavit, dace hostium Magone capto.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXI.

IN parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio summæ totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime omnium memorabile, quæ umquam gesta sint, me scripturum; quod, Hannibale duce, Karthaginienses cum populo Romano gessere. Nam neque validiores opibus ullæ inter se civitates gentesque contulerunt arma, neque his ipsis tantum umquam virium aut roboris fuit: et haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conserebant bello: et adeo varia belli fortuna ancepsque Mars fuit, ut propius periculum fuerint, qui vicerunt. Odiis etiam prope majoribus certarunt, quam viribus: Romanis indignantibus, quod victoribus victi ultro inferrent arma; Pœnis, quod superbe avareque crederent imperitatum victis esse. Fama etiam est, Hannibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hispaniam, quum, perfecto Africo bello, exercitum eo trajecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris jurejurando adactum, se, quum primum posset, hostem fore populo Romano. Angebant ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissæ: nam et Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam, et Sardiniam

Belli Punici secundi magnitudo.

Hannibal odium jurat in Romanos.

Hamilcar bellum Romanum meditatatur.

inter motum Africæ fraude Romanorum, stipendio etiam insuper inposito, interceptam.

II. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit; ut adpareret, majus eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum: et, si diutius vixisset, Hamilcare duce Pœnos arma Italiæ inlaturos fuisse, quæ Hannibalis ductu intulerunt.

Moritur.

Hasdrubal
gener ei
succedit.

Mors Hamilcaris peropportuna et pueritia Hannibalis distulerunt bellum. Medius Hasdrubal inter patrem et filium octo ferme annos imperium obtinuit; flore ætatis (uti ferunt) primo Hamilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem provectoro annis adscitus, et, quia gener erat, factionis Barcinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quam modicæ erant, haud sane voluntate principum, imperio potitus. Is, plura consilio, quam vi, gerens, hospitium regulorum magis, conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut armis, rem Karthaginensem auxit. Ceterum nihilo

Occiditur.

ei pax tutior fuit: barbarus eum quidam palam, ob iram interfecti ab eo domini, obruncavit; comprehensusque ab circumstantibus haud alio, quam si evasisset, vultu; tormentis quoque quum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut, superante lætitia dolores, ridentis etiam speciem præbuerit. Cum hoc Hasdrubale, quia miræ artis in sollicitandis gentibus, imperioque jangendis suo fuerat, fœdus renovaverat populus Romanus, ut finis utriusque imperii esset annis Iberus, Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas servaretur.

III. In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit,

quin prærogativam militarem, qua extemplo juvenis Hannibal in prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque adsensu adpellatus erat, favor etiam plebis sequeretur. Hunc vixdum puberem Hasdrubal literis ad se arcessierat: actaque res etiam in senatu fuerat, Barcinis nitentibus, ut adsuesceret militiæ Hannibal, atque in paternas succederet opes. Hanno, alterius factionis princeps, *Et æquum postulare videtur, inquit, Hasdrubal; et ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum.* Quum admiratione tam ancipitis sententiæ in se omnes convertisset, *Florem ætatis, inquit, Hasdrubal, quem ipse patri Hannibalis fruentum præbuit, justo jure eum a filio repeti censeo: nos tamen minime decet, juventutem nostram pro militari rudimento adsuefacere libidini prætorum. An hoc timemus, ne Hamilcaris filius nimis sero imperia inmodica et regni paterni speciem videat? et, cujus regis genero hereditarii sint relictus exercitus nostri, ejus filio parum mature serviamus? Ego, istum juvenem domi tenendum, sub legibus, sed magistratibus docendum vivere æquo jure cum ceteris, censeo: ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet.*

Ei succedit
Hannibal.

IV. Pauci, ac ferme optimus quisque, Hannoni adsentiebantur: sed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Hamilcarem juvenem redditum sibi veteres milites credere; eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamenta que intueri: dein brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Numquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum atque impe-

Hannibal's
dotes et in-
genium.

randum, habilis fuit : itaque haud facile decerneres, utrum imperatori, an exercitui, carior esset : neque Hasdrubal alium quemquam præficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset : neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciæ ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat : nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par : cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate, modus finitus : vigiliarum somnæque nec die, nec nocte discriminata tempora. Id, quod gerendis rebus superesset, quieti datum : ea neque molli strato, neque silentio accessita. Multi sæpe militari sagulo opertum, humi jacentem inter custodias stationesque militum, conspexerunt. Vestitus nihil inter æquales excellens : arma atque equi conspicebantur. Equitum peditumque idem longe primus erat : princeps in prælium ibat : ultimus conserto prælio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia æquabant ; inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus Deum metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum atque vitiorum triennio sub Hasdrubale imperatore meruit, nulla re, quæ agenda videndaque magno futuro duci esset, prætermissa.

Hannibal bellum inferre Saguntinis statuit.

V. Ceterum ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem Hamilcarem, deinde Hasdrubalem, cunctantem casus aliquis obprimeret, Saguntinis inferre bellum statuit : quibus obpugnandis quia haud dubie Romana arma movebantur, in Ol-

cadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis, quam in ditione, Karthaginensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie, finitimis domitis gentibus, jungendoque, tractus ad id bellum videri posset. Carteiam, urbem opulentam, caput gentis ejus, expugnat diripitque. Quo metu percussæ minores civitates, stipendio imposito, imperium acceperunt: victor exercitus, opulentusque præda, Karthaginem novam in hiberna est deductus. Ibi large partiendo prædam, stipendio præterito cum fide exsolvendo, cunctis civium sociorumque animis in se firmatis, vere primo in Vaccæos promotum bellum. Hermandica et Arbocala urbes vi captæ. Arbocala et virtute et multitudine oppidanorum diu defensa. Ab Hermandica profugi, exsulibus Olcadum, priore ætate domitæ gentis, quum se junxissent, concitant Carpetanos: adortique Hannibalem, regressum ex Vaccæis, haud procul Tago flumine agmen grave præda turbavere. Hannibal prælio abstinuit; castrisque super ripam positus, quum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, annem vado trajecit: valloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. Equitibus præcepit, ut, quum ingressos aquam viderent, adorirentur. Peditum agmen in ripa, elephantos ante quadraginta disposuit. Carpetanorum cum adpendicibus Olcadum Vaccæorumque centum millia fuere; invicta acies, si æquo dimicaretur campo. Itaque et ingenio feroces, et multitudine freti, et quod metu cessisse credebant hostem, id morari victoriam rati, quod interesset annis, clamore subiato, passim sine ullius imperio, qua cuique proximum est, in annem

Sed prius
varios
Hispaniæ
populos
subigit.

ruunt. Et ex parte altera ripæ vis ingens equitum in flumen inmissa, medioque alveo haudquaquam pari certamine concursus; quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel ab inermi equite, equo tenere acto, perverti posset: eques, corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, cominus eminusque rem gereret. Pars magna flumine absunta: quidam, vorticoso amni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt: postremi, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in unum conligerentur, priusquam ex tanto pavore reciperent animos, Hannibal, agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa fecit: vastatisque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et jam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Karthaginensium erant.

VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat: ceterum jam belli causa certamina cum finitimis serebantur, maxime Turdetanis: quibus quum adesset idem, qui litis erat sator, nec certamen juris, sed vim quæri adpareret; legati a Saguntinis Romam missi, auxilium ad bellum jam haud dubie imminens orantes. Consules tunc Romæ erant P. Cornelius Scipio et Ti. Sempronius Longus: qui quum, legatis in senatum introductis, de republica retulissent, placuissetque mitti legatos in Hispaniam, ad res sociorum inspiciendas; quibus si videretur digna causa, et Hannibali denunciarent, ut ab Saguntinis, sociis populi Romani, abstineret, et Karthaginem in Africam trajicerent, ac sociorum populi Romani querimonias deferrent. Hac legatione decreta, necdum missa, omnium spe celerius Saguntum obpugnari adlatum est. Tunc relata ex integro

Saguntini
Romam
legatos
mittunt.

U. C. 534.
A. C. 218.

Sagunti
obpug-
natio.

res ad senatum. Alii, provincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes, terra marique rem gerendam censebant : alii totum in Hispaniam Hannibalemque intendebant bellum. Erant, qui non temere movendam rem tantam, exspectandosque ex Hispania legatos censerent. Hæc sententia, quæ tutissima videbatur, vicit : legatique eo maturius missi, P. Valerius Flaccus et Q. Bæbius Tamphilus, Saguntum ad Hannibalem, atque inde Karthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in pœnam fœderis rupti deponendum.

VII. Dum ea Romani parant consultantque, jam Saguntum summa vi obpugnabatur. Civitas eâ longe opulentissima ultra Iberum fuit, sita passus mille ferme a mari. Oriundi a Zacyntho insula dicuntur, mixtique etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis : ceterum in tantas brevi creverant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinæ, qua fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt. Hannibal, infesto exercitu ingressus fines, pervastatis passim agris, urbem tripartito adgreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioreque, quam cetera circa, vallem vergens : adversus eum vineas agere instituit, per quas aries mœnibus admoveri posset. Sed ut locus procul muro satis æquus agendis vineis fuit ; ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis ventum est, cœptis succedebat : et turris ingens iminebat : et murus, ut in suspecto loco, supra ceteræ modum altitudinis emunitus erat : et juvenus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi vi majore obsistebant. Ac primo missilibus submovere hos-

U. C. 534.

A. C. 218.

U. C. 534. tem, nec quidquam satis tutum munientibus pati :
 A. C. 218. deinde jam non pro mœnibus modo atque turri tela
 micare, sed ad erumpendum etiam in stationes ope-
 raque hostium animus erat : quibus tumultuariis
 certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant,
 quam Pœni. Ut vero Hannibal ipse, dum murum
 incautius subit, adversum femur tragula graviter
 ictus cecidit ; tanta circa fuga ac trepidatio fuit, ut
 non multum abesset, quin opera ac vineæ desere-
 rentur.

Hannibal
 vulnera-
 tus.

VIII. Obsidio deinde per paucos dies magis,
 quam obpugnatio, fuit, dum vulnus ducis curaretur :
 per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab
 adparatu operum ac munitionum nihil cessatum.
 Itaque acrius de integro obortum est bellum, pluri-
 busque partibus, vix accipientibus quibusdam opera
 locis, vineæ cœptæ agi, admoverique aries. Abun-
 dabat multitudine hominum Pœnus ; ad centum
 enim quinquaginta millia habuisse in armis satis
 creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda
 multifariam distineri cœpti sunt : et non subficie-
 bant (jam enim feriebantur arietibus) muri, quas-
 satæque multæ partes erant : una continentibus
 ruinis nudaverat urbem : tres deinceps turres, quau-
 tumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti
 prociderant : captumque oppidum ea ruina credide-
 rant Pœni ; qua, velut si pariter utrosque murus
 texisset, ita utrimque in pugnam procursum est.
 Nihil tumultuariæ pugnæ simile erat, quales in ob-
 pugnationibus urbium per occasionem partis alterius
 conseri solent : sed justæ acies, velut patienti cam-
 po, inter rainas muri tectaque urbis modico distan-
 tiâ intervallo constiterant : hinc spes, hinc despe-

ratio animos irritat: Pœno cepisse jam se urbem, U. C. 534.
 si paullulum adnitatur, credente; Saguntinis pro A. C. 218.
 nudata mœnibus patria corpora obponentibus, nec
 ullo pedem referente, ne in relictum a se locum
 hostem inmitteret. Itaque quo acrius et conferti
 magis utrimque pugnabant, eo plures vulnerabantur,
 nullo inter arma corporaque vano intercidente telo.
 Falarica erat Saguntinis, missile telum hastili abiigno,
 et cetera tereti, præterquam ad extremum, unde
 ferrum exstabat: id, sicut in pilo, quadratum stuppa
 circumligabant, liniebantque pice. Ferrum autem
 tres longum habebat pedes, ut cum armis transfigere
 corpus posset. Sed id maxime, etiamsi hæsisset in scuto,
 nec penetrasset in corpus, pavorem faciebat; quod,
 quum medium accensum mitteretur, conceptumque ipso
 motu multo majorem ignem ferret, arma omitti cogebat,
 nudumque militem ad insequentes ictus præbebat.

IX. Quum diu anceps fuisset certamen, et Saguntinis,
 quia præter spem resisterent, crevissent animi; Pœnus,
 quia non vicisset, pro victo esset; clamorem repente
 oppidani tollunt, hostemque in ruinas muri expellunt;
 inde inpeditum trepidantemque exturbant; postremo
 fusum fugatumque in castra redigunt. Interim ab Roma
 legatos venisse Hannibal legatos Rom. non admittit.
 nunciatum est: quibus obviam ad mare missi ab Hannibale,
 qui dicerent, nec tuto eos adituros inter tot tam effætarum
 gentium arma: nec Hannibali, in tanto discrimine rerum,
 operæ esse legationes audire. Adparebat, non admissos
 protinus Karthaginem ituros: literas igitur nunciosque
 ad principes factionis Barcinæ præmittit, ut præpararent
 suorum

U. C. 534. animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis
 A. C. 218. posset.

Legati
 Rom.
 Carthagi-
 nem eunt.
 Hanno-
 nis oratio
 in Hanni-
 balem.

X. Itaque, præterquam quod admissi auditique sunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus adverso senatu causam fœderis, magno silentio propter auctoritatem suam, non ad sensum audientium, egit. *Per Deos, fœderum arbitros ac testes, monuisse, prædixisse se, ne Hamilcaris progeniem ad exercitum mitterent: non manes, non stirpem ejus conquiescere viri: nec umquam, donec sanguinis nominisque Barcini quisquam supersit, quietura Romana fœdera. Juvenem flagrantem cupidine regni, vitamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo subcinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni præbentes, ad exercitus misistis: aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumsidet exercitus, unde arcentur fœdere: mox Carthaginem circumsidebunt Romanæ legiones, ducibus iisdem Diis, per quos priore bello rupta fœdera sunt ulti. Utrum hostem, an vos, an fortunam utriusque populi, ignoratis? Legatos, ab sociis et pro sociis venientes, bonus imperator vester in castra non admisit, jus gentium sustulit: hi tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsati ad vos veniunt, res ex fœdere repetunt: publica fraus absit; auctorem culpæ et reum criminis deposcunt. Quo lenius agunt, segnius incipiunt; eo, quum cæperint, vereor, ne perseverantius sciant. Ægates insulas Erycemque ante oculos proponite; quæ terra marique per quatuor et viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Hamilcar, Mars alter, ut isti volunt: sed Tarento, id est Italia, non abstinueramus ex fœdere: sicut nunc*

*Sagunto non abstinemus. Fecerunt ergo Dii homi- U. C. 534.
nesque; et, id de quo verbis ambigebatur, uter populus A. C. 218.
fœdus rupisset, eventus belli, velut æquus iudex, unde
jus stabat, ei victoriam dedit. Karthagini nunc Han-
nibal vineas turresque admovet: Karthaginis mœnia
quatit ariete. Sagunti ruinæ (falsus utinam vates
sim) nostris capitibus incident: susceptumque cum Sa-
guntinis bellum, habendum cum Romanis est. Dede-
mus ergo Hannibalem? dicet aliquis. Scio, meam
levem esse in eo auctoritatem propter paternas inimi-
citas. Sed et Hamilcarem eo perisse lætatus sum,
quod, si ille viveret, bellum jam cum Romanis habe-
remus; et hunc juvenem, tamquam furiam facemque
hujus belli, odi ac detestor. Nec dedendum solum id
piaculum rupti fœderis; sed, si nemo deponat, deve-
hendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegan-
dumque eo, unde nec ad nos nomen famaue ejus ac-
cedere, neque sollicitare quietæ civitatis statum possit.
Ego ita censeo, legatos extemplo Romam mittendos,
qui senatui satisfaciant: alios, qui Hannibali nuncient,
ut exercitum ab Sagunto abducat, ipsumque Hanniba-
lem ex fœdere Romanis dedant: tertiam legationem
ad res Saguntinis reddendas decerno.*

XI. Quum Hanno perorasset, nemini omnium Favet sena-
certare oratione cum eo necesse fuit: adeo prope tus Cartha-
omnis senatus Hannibalis erat; infestiusque locu- gin. Han-
tum arguebant Hannonem, quam Flaccum Vale- nibali.
rium, legatum Romanum. Responsum inde legatis
Romanis est, *Bellum ortum ab Saguntinis, non ab
Hannibale esse: populum Romanum injuste facere, si
Saguntinos vetustissimæ Karthaginiensium societati
præponat. Dum Romani tempus terunt legationi-
bus mittendis, Hannibal, quia fessum militem præliis*

U. C. 534. operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem
 A. C. 218. dedit, stationibus ad custodiam vinearum aliorum-
 que operum dispositis : interim animos eorum nunc
 ira in hostes stimulando, nunc spe præmiorum ac-
 cendit. Ut vero pro concione prædam captæ urbis
 edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt, ut, si
 extemplo signum datum esset, nulla vi resisti vide-
 retur posse. Saguntini ut a præliis quietem habu-
 erant, nec lacescentes, nec lacesiti per aliquot dies ;
 ita non nocte, non die umquam cessaverant ab
 opere, ut novum murum ab ea parte, qua patefac-
 tum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde obpug-
 natio eos aliquanto atrocior, quam ante, adorta est :
 nec, qua primum aut potissimum parte ferrent opem,
 (quum omnia variis clamoribus streperent) satis
 scire poterant. Ipse Hannibal, qua turris mobilis,
 omnia munimenta urbis superans altitudine, age-
 batur, hortator aderat : quæ quum admota, cata-
 pultis ballistisque per omnia tabulata dispositis,
 muros defensoribus nudasset ; tum Hannibal, oc-
 casionem ratus, quingentos ferme Afros cum dola-
 bris ad subruendum ab imo murum mittit : nec
 erat difficile opus, quod cæmenta non calce durata
 erant, sed interlita luto, structuræ antiquæ genere.
 Itaque latius, quam cæderetur, ruebat : perque pa-
 tentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant.
 Locum quoque editum capiunt : conlatisque eo ca-
 tapultis ballistisque, ut castellum in ipsa urbe velut
 arcem imminentem haberent, muro circumdant : et
 Saguntini murum interiorum ab nondum capta urbis
 parte ducunt. Utrisque summa vi et inveniunt, et
 pugnant : sed, interiora tuendo, minorem in dies
 urbem Saguntini faciunt. Simul crescit inopia om-

Sagunti-
 norum
 constan-
 tia.

nium longa obsidione, et minuitur expectatio ex-
 ternæ opis; quum tam procul Romani, unica spes,
 circa omnia hostium essent. Paullisper tamen ad-
 fectos animos recreavit repentina profectio Han-
 nibalis in Oretanos Carpetanosque: qui duo po-
 puli, delectus acerbitate consternati, retentis con-
 quisitoribus, metum defectionis quum præbuis-
 sent, obpressi celeritate Hannibalis, omiserunt mo-
 ta arma.

XII. Nec Sagunti obpugnatio segnior erat, Ma-
 harbale, Himilconis filio, (eum præfecerat Hanni-
 bal) ita inpigre rem agente, ut ducem abesse nec
 cives, nec hostes sentirent. Is et prælia aliquot se-
 cunda fecit, et tribus arietibus aliquantulum muri
 discussit; strataque omnia recentibus ruinis adve-
 nienti Hannibali ostendit. Itaque ad ipsam arcem
 extemplo ductus exercitus, atroxque prælium cum
 multorum utrimque cæde initum, et pars arcis capta
 est. Tentata deinde per duos est exigua pacis spes,
 Alconem Saguntinum, et Alorcum Hispanum. Al-
 con, insciis Saguntinis, precibus aliquid moturum
 ratus, quum ad Hannibalem noctu transisset,
 postquam nihil lacrimæ movebant, conditionesque
 tristes, ut ab irato victore, ferebantur, transfuga
 ex oratore factus, apud hostem mansit; meritorium
 adfirmans, qui sub conditionibus his de pace ageret.
 Postulabatur autem, redderent res Turdetanis; tra-
 ditoque omni auro atque argento, egressi urbe cum
 singulis vestimentis ibi habitarent, ubi Pœnus jus-
 sisset. Has pacis leges abnuente Alcone acceptu-
 ros Saguntinos, Alorcus, vinci animos, ubi alia
 vincantur, adfirmans, se pacis ejus interpretem fore
 pollicetur. Erat autem tum miles Hannibalis; ce-

U. C. 534.
 A. C. 218.

Pax frustra
 tentata.

U. C. 534. terum publice Saguntinis amicus atque hospes. Tra-
 A. C. 218. dito palam telo custodibus hostium, transgressus
 munimenta, ad prætorem Saguntinum (et ipse ita
 jubebat) est deductus: quo quum extemplo concur-
 sus omnis generis hominum esset factus, submota
 cetera multitudine, senatus Alorco datus est: cujus
 talis oratio fuit.

Alorci
 oratio de
 pace.

XIII. *Si civis vester Alcon, sicut ad pacem peten-
 dam ad Hannibalem venit, ita pacis condiciones ab
 Hannibale ad vos retulisset, supervacaneum hoc mihi
 fuisset iter, quo nec orator Hannibalis, nec transfuga
 ad vos venissem. Quum ille, aut vestra, aut sua
 culpa, manserit apud hostem, (si metum simulavit,
 sua; vestra, si periculum est apud vos vera referen-
 tibus) ego, ne ignoraretis, esse aliquas et salutis et
 pacis vobis condiciones, pro vetusto hospitio, quod mihi
 vobiscum est, ad vos veni. Vestra autem caussa me,
 nec ullius alterius, loqui, quæ loquor apud vos, vel ea
 fides sit, quod, neque dum vestris viribus restitistis, ne-
 que dum auxilia ab Romanis sperastis, pacis unquam
 apud vos mentionem feci. Postquam nec ab Romanis
 vobis ulla spes est, nec vestra jam aut arma vos, aut
 mœnia satis defendunt, pacem adfero ad vos magis
 necessariam, quam æquam: cujus ita aliqua spes est,
 si eum quemadmodum ut victor fert Hannibal, sic vos
 ut victi audiat: si non id, quod amittitur, in damno,
 (quum omnia victoris sint) sed, quidquid relinquitur,
 pro munere habituri estis. Urbem vobis, quam ex
 magna jam parte dirutam, captam fere totam habet,
 adimit, agros relinquit, locum adsignaturus, in quo
 novum oppidum ædificetis: aurum argentumque omne,
 publicum privatumque, ad se jubet deferri: conjugum
 vestraque corpora ac liberorum vestrorum servat in-*

violata, si inermes cum binis vestimentis velitis ab Sagunto exire. Hæc victor hostis imperat. Hæc, quamquam sint gravia atque acerba, fortuna vestra vobis suadet. Equidem haud despero, quum omnium potestas ei facta sit, aliquid ex his rebus remissurum. Sed vel hæc patienda censeo potius, quam trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra conjuges ac liberos belli jure sinatis.

U. C. 534.

A. C. 218.

XIV. Ad hæc audienda quum, circumfusa paulatim multitudine, permixtum senatui esset populi concilium; repente primores, secessione facta, (priusquam responsum daretur) argentum aurumque omne, ex publico privatoque in forum conlatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eodem plerique semet ipsi præcipitaverunt. Quum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat: perque ruinam ejus cohors Pænorum inpetu facto quum signum imperatori dedisset, nudatam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem; non cunctandum in tali occasione ratus Hannibal, totis viribus adgressus urbem, momento cepit, signo dato, ut omnes puberes interficerentur: quod imperium crudele, ceterum prope necessarium cognitum ipso eventu est. Cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum conjugibus ac liberis domos super se ipsos concremaverunt, aut armati nullum ante finem pugnae, quam morientes, fecerunt?

Captum
Saguntum.

XV. Captum oppidum est cum ingenti præda. Quamquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant, et in cædibus vix ullum discrimen ætatis ira fecerat, et captivi militum præda fuerant;

U. C. 534. tamen et ex pretio rerum venditarum aliquantum
 A. C. 218. pecuniæ redactum esse constat, et multam pretio-
 sam suppellectilem vestemque missam Karthaginem.
 Octavo mense, quam cœptum obpugnari, captum
 Saguntum, quidam scripsere : inde Karthaginem no-
 vam in hiberna Hannibalem concessisse : quinto
 deinde mense, quam ab Karthagine profectus sit, in
 Italiam pervenisse. Quæ si ita sunt, fieri non potuit,
 ut P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerint, ad
 quos et principio obpugnationis legati Saguntini mis-
 si sint, et qui in suo magistratu cum Hannibale, al-
 ter ad Ticinum annem, ambo aliquanto post ad
 Trebiam, pugnaverint. Aut omnia breviora aliquan-
 to fuere, aut Saguntum principio anni, quo P. Cor-
 nelius, Ti. Sempronius consules fuerunt, non cœp-
 tum obpugnari est, sed captum. Nam excessisse
 pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii et C. Fla-
 minii non potest : quia Flaminius Arimini consula-
 tum iniit, creatus ab Ti. Sempronio consule ; qui,
 post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Ro-
 manam quum venisset, comitiis perfectis ad exercitum
 in hiberna rediit.

Capto Sa-
 gunto tre-
 pidant Ro-
 mani.

XVI. Sub idem fere tempus et legati, qui redie-
 rant a Karthagine, Romam retulerunt, omnia hosti-
 lia esse, et Sagunti excidium nunciatum est : tan-
 tusque simul mœror Patres, misericordiaque socio-
 rum peremtorum indigne, et pudor non lati auxilii,
 et ira in Karthaginienses, metusque de summa rerum
 cepit, velut si jam ad portas hostis esset ; ut, tot
 uno tempore motibus animi turbati, trepidarent ma-
 gis, quam consulerent. Nam neque hostem acrio-
 rem bellicosioremq; secum congressum ; nec rem
 Romanam tam desidem umquam fuisse atque inbel-

lem. Sardos, Corsosque, et Istros, atque Illyrios, U. C. 534.
 lacessisse magis, quam exercuisse, Romana arma : A. C. 218.
 et cum Gallis tumultuatam verius, quam belligera-
 tum. Pœnum, hostem veteranum, trium et viginti
 annorum militia durissima inter Hispanas gentes
 semper victorem, primum Hamilcare, deinde Has-
 drubale, nunc Hannibale, duce acerrimo adsuetum,
 recentem ab excidio opulentissimæ urbis, Iberum
 transire : trahere secum tot excitos Hispanorum
 populos : concituum avidas semper armorum Gal-
 licas gentes : cum orbe terrarum bellum gerendum
 in Italia ac pro mœnibus Romanis esse.

XVII. Nominatæ jam antea consulibus provinciæ Belli adpa-
 erant ; tum sortiri jussi. Cornelio Hispania, Sem- ratus apud
 pronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum Romanos.
 num decretæ legiones, et socium quantum ipsis vide-
 retur, et classis quanta parari posset. Quatuor et
 viginti peditum Romanorum millia sunt scripta, et
 mille octingenti equites : sociorum quadraginta mil-
 lia peditum, quatuor millia et quadringenti equites :
 naves ducentæ viginti quinqueremes, celoces viginti
 deductæ. Latum inde ad populum, *vellent, juberent,*
populo Karthaginensi bellum indici. Ejusque belli
 caussa supplicatio per urbem habita, atque adorati
 Dii, ut bene ac feliciter eveniret, quod bellum popu-
 lus Romanus jussisset. Inter consules ita copiæ di-
 visæ. Sempronio datæ legiones duæ, (ea quaterna
 millia erant peditum, et trecenti equites) et sociorum
 sexdecim millia peditum, equites mille octingenti :
 naves longæ centum sexaginta, celoces duodecim.
 Cum his terrestribus maritimisque copiis Ti. Sem-
 pronius missus in Siciliam ; ita in Africam trans-
 missurus, si ad arcendum Italia Pœnum consul alter

U. C. 534, satis esset. Cornelio minus copiarum datum, quia L. A. C. 218. Manlius prætor et ipse cum haud invalido præsidio in Galliam mittebatur. Navium maxime Cornelio numerus deminutus : sexaginta quinqueremes datæ (neque enim mari venturum, aut ea parte belli dimicaturum hostem credebant) et duæ Romanæ legiones cum suo justo equitatu, et quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille sexcentis. Duas legiones Romanas, et decem millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos Gallia provincia eodem anno versa in Punicum bellum habuit.

Legati
missi Car-
thaginem.

XVIII. His ita comparatis, ut omnia justa ante bellum fierent, legatos majores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Æmilium, C. Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittunt ad percunctandos Karthaginenses, publicone consilio Hannibal Saguntum obpugnasset? et si, id quod facturi videbantur, faterentur, ac defenderent publico consilio factum, ut indicerent populo Karthaginensi bellum. Romani postquam Karthaginem venerunt, quum senatus datus esset, et Q. Fabius nihil ultra, quam unum, quod mandatum erat, percunctatus esset; tum ex Karthaginensibus unus : *Præceps vestra, Romani, et prior legatio fuit, quum Hannibalem, tamquam suo consilio Saguntum obpugnantem deposcebatis : ceterum hæc legatio verbis adhuc lenior est, re asperior. Tunc enim Hannibal et insimulabatur, et deposcebatur : nunc ab nobis et confessio culpæ exprimitur ; et, ut a confessis, res extemplo repetuntur. Ego autem non, privato publicone consilio Saguntum obpugnatum sit, quærendum censeam : sed utrum jure, an injuria. Nostra enim hæc questio atque animadversio in civem nos-*

trum est; nostro, an suo fecerit arbitrio. *Vobiscum una disceptatio est, licueritne per fœdus fieri. Itaque quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid sua sponte imperatores faciant; nobis vobiscum fœdus est a Lutatio consule ictum: in quo quum caveretur utrorumque sociis, nihil de Saguntinis (nec dum enim erant socii vestri) cautum est. At enim eo fœdere, quod cum Hasdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur: adversus quod nihil ego dicturus sum, nisi quod a vobis didici. Vos enim, quod C. Lutatius consul primo nobiscum fœdus icit, quia neque auctoritate Patrum, nec populi jussu ictum erat, negastis vos eo teneri: itaque aliud de integro fœdus publico consilio ictum est. Si vos non tenent vestra fœdera, nisi ex auctoritate aut jussu vestro icta; ne nos quidem Hasdrubalis fœdus, quod nobis insciis icit, obligare potuit. Proinde omitte Sagunti atque Iberi mentionem facere, et, quod diu parturit animus vester, aliquando pariat. Tum Romanus, sinu ex toga facto, Hic, inquit, vobis bellum et pacem portamus; utrum placet, sumite. Sub hanc vocem haud minus ferociter, daret, utrum vellet, subclamatum est: et quum is iterum sinu effuso bellum dare dixisset, accipere se omnes responderunt, et, quibus acciperent animis, iisdem se gesturos.*

U. C. 534.
A. C. 218.

Bellum indicunt.

XIX. Hæc directa percunctatio ac denunciatio belli magis ex dignitate populi Romani visa est, quam de fœderum jure verbis disceptare, quum antea, tum maxime Sagunto excisa: nam, si verborum disceptationis res esset, quid fœdus Hasdrubalis cum Lutatii priore fœdere, quod mutatum est, comparandum erat? quum in Lutatii fœdere diserte additum esset, *ita id ratum fore, si populus censuisset; in Hasdrubalis fœdere nec exceptum tale quidquam*

Disceptatio de fœderum jure.

U. C. 534. fuerit, et tot annorum silentio ita vivo eo compro-
 A. C. 218. batum sit foedus, ut ne mortuo quidem auctore
 quidquam mutaretur. Quamquam, etsi priore foedere staretur, satis cautum erat Saguntinis, sociis utrorumque exceptis : nam neque additum erat, *iis, qui tunc essent : nec, ne qui postea adsumerentur* : et quum adsumere novos liceret socios, quis æquum censeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi ? aut receptos in fidem non defendi ? tantum, ne Karthaginensium socii aut sollicitarentur ad defectionem, aut sua sponte desciscerent reciperentur. Legati Romani ab Karthagine, sicut his Romæ imperatum erat, in Hispaniam, ut adirent civitates, ut in societatem perlicerent, aut averterent a Pœnis, trajecerunt. Ad Bargusios primum venerunt : a quibus benigne excepti, quia tædebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novæ fortunæ erexerunt. Ad Volcianos inde est ventum : quorum celebre per Hispaniam responsum ceteros populos ab societate Romana avertit : ita enim maximus natu ex iis in concilio respondit : *Quæ verecundia est, Romani, postulare vos, uti vestram Karthaginensium amicitiam præponamus, quum, qui id fecerunt, Saguntinos crudelius, quam Pœnus hostis perdidit, vos socii prodideritis ? ibi quæratissimos socios, censeo, ubi Saguntina clades ignota est. Hispanis populis, sicut lugubre, ita insigne documentum Sagunti ruinæ erunt, ne quis fidei Romanæ aut societati confidat.* Inde extemplo abire finibus Volcianorum jussi, ab nullo deinde concilio Hispaniæ benigniora verba tulere : itaque nequidquam peragrata Hispania, in Galliam transeunt.

Legati Romani in Hispaniam trajiciunt.

XX. In his nova terribilisque species visa est,

quod armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt: quum, verbis extollentes gloriam virtutemque populi Romani ac magnitudinem imperii, petissent, ne Pæno, bellum Italiæ inferenti, per agros U. C. 534.
A. C. 218. Gallos Gallos
adeunt. urbesque suas transitum darent; tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut vix a magistratibus majoribusque natu juvenus sedaretur. Adeo stolidi impudensque postulatio visa est, censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos id avertere in se, agrosque suos pro alienis populandos objicere. Sedato tandem fremitu, responsum legatis est, *Neque Romanorum in se meritum esse, neque Karthaginensium injuriam, ob quæ aut pro Romanis, aut adversus Pænos sumant arma. Contra ea audire sese, gentis suæ homines agris finibusque Italiæ pelli a populo Romano, stipendiumque pendere, et cetera indigna pati.* Eadem ferme in ceteris Galliæ conciliis dicta auditaque: nec hospitale quidquam pacatumve satis prius auditum, quam Massiliam venere. Ibi omnia, ab sociis inquisita cum cura ac fide, cognita, *preoccupatos jam ante ab Hannibale Gallorum animos esse: sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore, (adeo ferocia atque indomita ingenia esse) ni subinde auro, cujus avidissima gens est, principum animi concilientur.* Ita peragratis Hispaniæ et Galliæ populis, legati Romam redeunt, haud ita multo post, quam consules in provincias profecti erant: civitatem omnem in expectationem belli erectam invenerunt, satis constante fama, jam Iberum Pænos transmisisse.

XXI. Hannibal, Sagunto capto, Karthaginem novam in hiberna concesserat: ibique, auditis, quæ Romæ, quæque Karthagine acta decretaque forent,

U. C. 534. seque non ducem solum, sed etiam caussam esse
 A. C. 218. belli, partitis divenditisque reliquiis prædæ, nihil
 ultra differendum ratus, Hispani generis milites con-
 vocat: *Credo ego vos, inquit, socii, et ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniæ populis, aut finiendam nobis militiam, exercitusque dimittendos esse: aut in alias terras transferendum bellum: ita enim hæ gentes non pacis solum, sed etiam victoriae, bonis florebut, si ex aliis gentibus prædam et gloriam quæremus. Itaque, quum longinqua ab domo instet militia, incertumque sit, quando domos vestras, et quæ cuique ibi cara sunt, visuri sitis, si quis vestrum suos invisere vult, conmeatum do. Primo vere, edico, adsitis; ut, Diis bene juvantibus, bellum ingentis gloriæ prædæque futurum incipiamus. Omnibus fere visendi domos oblata ultro potestas grata erat, et jam desiderantibus suos, et longius in futurum providentibus desiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores, aut jam exhaustos, aut mox exhauriendos, renovavit corpora animosque ad omnia de integro patienda.*

Adparatus
 Hannibalis
 ad bellum.

Vere primo ad edictum convenere. Hannibal, quum recensisset omnium auxilia gentium, Gades profectus Herculi vota exsolvit: novisque se obligat votis, si cetera prospera evenissent. Inde partiens curas simul in inferendum atque arcendum bellum, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset, valido præsidio firmare eam statuit. Pro eo supplementum ipse ex Africa, maxime jaculatorum, levium armis, petiit; ut Afri in Hispania, in Africa Hispani, melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati, stipendia facerent. Tredecim millia octin-

gentos quinquaginta pedites cætratos misit in Afri- U. C. 534.
 cam, et funditores Baliares octingentos septuaginta: A. C. 218.
 equites mixtos ex multis gentibus mille ducentos.
 Has copias partim Karthagini præsidio esse, partim
 distribui per Africam jubet: simul conquisitoribus
 in civitates missis, quatuor millia conscripta delectæ
 juventutis, præsidium eosdem et obsides, duci Kar-
 thaginem jubet.

XXII. Neque Hispaniam negligendam ratus,
 (atque ideo haud minus, quod haud ignarus erat,
 circumitam ab Romanis eam legatis ad sollicitandos
 principum animos) Hasdrubali fratri, viro inpigro,
 eam provinciam destinat, firmatque eum Africis
 maxime præsiidiis, peditum Afrorum undecim milli-
 bus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis,
 Baliaribus quingentis: ad hæc peditum auxilia ad-
 diti equites Libyphœnices (mixtum Punicum Afris
 genus) trecenti, et Numidæ Maurique adcolæ Ocea-
 ni ad mille octingentos, et parva Ilergetum manus
 ex Hispania, ducenti equites: et, ne quid terrestris
 decisset auxilii genus, elephantum quatuordecim: clas-
 sis præterea data ad tuendam maritimam oram,
 (quia, qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem
 gesturos Romanos, credi poterat) quinquaginta quin-
 queremes, quadriremes duæ, triremes quinque: sed
 aptæ instructæque remigio triginta et duæ quinque-
 remes erant, et triremes quinque. Ab Gadibus
 Karthaginem ad hiberna exercitus rediit: atque
 inde, profectus præter Etovissam urbem, ad Ibe-
 rum maritimamque oram ducit. Ibi, fama est, in
 quiete visum ab eo juvenem divina specie, qui *se ab*
Jove diceret ducem in Italiam Hannibali missum: Somnium
proinde sequeretur, neque usquam a se deflecteret ocu- Hannibalis.

U. C. 534. *los.* Pavidum primo, nusquam circumspicientem aut
 A. C. 218. respicientem, secutum; deinde, cura humani ingenii,
 quum, quidnam id esset, quod respicere vetitus esset,
 agitaret animo, temperare oculis nequivisse; tum
 vidisse, post sese serpentem mira magnitudine cum
 ingenti arborum ac virgultorum strage ferri, ac post
 insequi cum fragore cœli nimum: tum, *quæ moles*
ea, quidve prodigiū esset, quærentem audisse: *Vasti-*
tatem Italiæ esse: pergeret porro ire, nec ultra inqui-
reret, sineretque fata in occulto esse.

Hannibal
 Iberum
 transit.

XXIII. Hoc visu lætus tripartito Iberum copias
 trajecit, præmissis, qui Gallorum animos, qua tradu-
 cendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque
 transitus specularentur: nonaginta millia peditum,
 duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes
 inde, Bargasiosque, et Ausetanos, et Lacetanium,
 quæ subjecta Pyrenæis montibus est, subegit: oræ-
 que huic omni præfecit Hannonem, ut fauces, quæ
 Hispanias Galliis jungunt, in potestate essent. De-
 cem millia peditum Hannoni ad præsidium obti-
 nendæ regionis data, et mille equites. Postquam
 per Pyrenæum saltum traduci exercitus est cœptus,
 rumorque per barbaros manavit certior de bello Ro-
 mano; tria millia inde Carpetanorum peditum iter
 averterunt: constabat, non tam bello motos, quam
 longinquitate viæ insuperabilique Alpium transitu.
 Hannibal, quia revocare aut vi retinere eos anceps
 erat, ne ceterorum etiam feroces animi irritarentur,
 supra septem millia hominum domos remisit, quos
 et ipse gravari militia senserat, Carpetanos quoque
 ab se dimissos simulans.

Pyrenæ-
 um sal-
 tum su-
 perat.

XXIV. Inde, ne mora atque otium animos sol-
 licitent, cum reliquis copiis Pyrenæum transgre-

ditur, et ad oppidum Illiberi castra locat. Galli U. C. 534.
A. C. 218. quamquam Italiae bellum inferri audiebant, tamen, quia vi subactos trans Pyrenæum Hispanos fama erat, præsidiaque valida inposita, metu servitutis ad arma consternati, Ruscinonem aliquot populi conveniunt: quod ubi Hannibali nunciatum est, Gallos sibi
conciat. moram magis, quam bellum, metuens, oratores ad regulos eorum misit, *conloqui semet ipsum velle cum his; et vel illi propius Illiberi accederent, vel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo congressus faciliior esset: nam et accepturum eos in castra sua se lætum, nec cunctanter se ipsum ad eos venturum. Hospitem enim se Galliae, non hostem, advenisse: nec stricturum ante gladium, si per Gallos liceat, quam in Italiam venisset.* Et per nuncios quidem hæc. Ut vero reguli Gallorum, castris ad Illiberim extemplo motis, haud gravate ad Pœnum venerunt; capti donis, cum bona pace exercitum per fines suos præter Ruscinonem oppidum transmiserunt.

XXV. In Italiam interim nihil ultra, quam Iberum transisse Hannibalem, a Massiliensium legatis Romam perlatum erat: quum perinde, ac si Alpes jam transisset, Boii, sollicitatis Insubribus, defecerunt; nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quam quod nuper circa Padum, Placentiam Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Itaque, armis repente adreptis, in eum ipsum agrum inpetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agrestis modo multitudo, sed ipsi triumviri Romani, qui ad agrum venerant adsignandum, diffisi Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius, C. Servilius, T.

U. C. 534. **Annius.** Lutatii nomen haud dubium est : pro C. Servilio et T. Annio, Q. Acilium et C. Herennium habent quidam annales : alii P. Cornelium Asinam et C. Papirium Masonem. Id quoque dubium est, legati, ad expostulandum missi ad Boios, violati sint, an in triumviros agrum metantes inpetus sit factus. Mutinæ quum obsiderentur, et gens, ad obpugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis adsideret muris, simulari cœptum de pace agi : evocatique ab Gallorum principibus legati ad conloquium, non contra jus modo gentium, sed violata etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur ; negantibus Gallis, nisi obsides sibi redderentur, eos dimissuros. Quum hæc de legatis nunciata essent, et Mutina præsidiumque in periculo esset, L. Manlius prætor, ira accensus, effusum agmen ad Mutinam ducit. Silvæ tunc circa viam erant, plerisque incultis : ibi, inexplorato profectus, in insidias præcipitatus, multaque cum cæde suorum ægre in apertos campos emersit : ibi castra communita ; et, quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, relecti sunt militum animi, quamquam adcisas res satis constabat. Iter deinde de integro cœptum ; nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, adparuit hostis ; ubi rursus silvæ intratæ, tum postremos adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites occiderunt, sex signa ademere. Finis et Gallis territandi, et pavendi Romanis fuit, ut e saltu invio atque inpedito evasere : inde, apertis locis facile tutantes agmen, Romani Tanetum, vicum propinquum Pado, contendere : ibi se munimento

Manlius
prætor
male rem
gerit.

ad tempus com meatibusque fluminis et Brixianorum Gallorum auxilio, adversus crescentem in dies multitudinem hostium, tutabantur. U. C. 534.
A. C. 219.

XXVI. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus, et Punicum insuper Gallico bello auctum Patres acceperunt; C. Atilium prætorem cum una legione Romana et quinque millibus sociorum, delectu novo a consule conscriptis, auxilium ferre Manlio jubent: qui sine ullo certamine (abscesserant enim metu hostes) Tanetum pervenit. Et P. Cornelius, in locum ejus, quæ missa cum prætore fuerat, transcripta legione nova, profectus ab urbe sexaginta longis navibus, præter oram Etruriæ Ligurumque, et inde Salyum montes, pervenit Massiliam, et ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim divisus amnis in mare decurrit) castra locat: vixdum satis credens, Hannibalem superasse Pyrenæos montes: quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit, incertus, quoniam ei loco obcurreret, necdum satis reffectis ab jactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus et auxiliariis Gallis, ad exploranda omnia visendosque ex tuto hostes præmittit. Hannibal, ceteris metu aut pretio pacatis, jam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validæ. Colunt autem circa utramque ripam Rhodani: sed, diffusi citeriore agro arceri Pœnum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum trajectis, ulteriorem ripam amnis armis obtinebant. Ceteros adcolas fluminis Hannibal, et eorum ipsorum quos sedes tenuerant, simul perlicit donis ad naves undique contrahendas fabricandasque: simul et ipsi trajici

P. Cornelius cos. cum classe pervenit Massiliam.

Hannibal ad Rhodanum.

U. C. 534. exercitum, levarique quamprimum regionem suam
 A. C. 218. tanta urgente hominum turba cupiebant. Itaque
 ingens coacta vis navium est lintriumque temere ad
 vicinalem usum paratarum: novasque alias primum
 Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus:
 deinde et ipsi milites, simul copia materiæ, simul
 facilitate operis inducti, alveos informes, (nihil,
 dummodo innare aquæ et capere onera possent, cu-
 rantes) quibus se suaque transvherent, raptim fa-
 ciebant.

Hanniba-
 lis strata-
 gema.

XXVII. Jamque omnibus satis comparatis ad
 trajiciendum, terrebant ex adverso hostes, omnem
 ripam equites virique obtinentes: quos ut averteret,
 Hannonem, Bomilcaris filium, vigilia prima noctis,
 cum parte copiarum, maxime Hispanis, adverso
 flumine ire iter unius diei jubet; et, ubi primum
 possit, quam occultissime trajecto amni, circumdu-
 cere agmen, ut, quum opus facto sit, adoriatur ab
 tergo hostem. Ad id dati duces Galli edocent, inde
 millia quinque et viginti ferme supra, parvæ insulæ
 circumfusum amnem, latiore, ubi dividebatur, eo-
 que minus alto alveo, transitum ostendere: ibi rap-
 tim cæsa materia ratesque fabricatæ, in quibus equi
 virique et alia onera trajicerentur. Hispani sine
 ulla mole, in utres vestimentis coniectis, ipsi cætris
 subpositis incubantes, flumen tranavere. Et alius
 exercitus, ratibus junctis trajectus, castris prope
 flumen positus, nocturno itinere atque operis labore
 fessus, quiete unius diei reficitur, intento duce ad
 consilium opportune exsequendum. Postero die,
 profecti ex loco, prodito fumo significant, se trans-
 isse, et haud procul abesse: quod ubi accepit Han-
 nibal, ne tempori deesset, dat signum ad trajicien-

dum. Jam paratas aptatasque habebat pedes lin- U. C. 534.
 tres : equites fere propter equos nantes navium ag- A. C. 218.
 men, ad excipiendum adversi inpetum fluminis parte Trajicit
 superiore transmittens, tranquillitatem infra traji- Rhoda-
 cientibus lintribus præbebat. Equorum pars mag- num.
 na nantes loris a puppibus trahebantur, præter eos,
 quos instructos frenatosque, ut extemplo egresso in
 ripam equiti usui essent, inposuerant in naves.

XXVIII. Galli obcursant in ripam cum variis
 ululatibus cantuque moris sui, quatientes scuta su-
 per capita, vibrantesque dextris tela : quamquam et
 ex adverso terrebat tanta vis navium cum ingenti
 sono fluminis et clamore vario nautarum et mili-
 tum, qui nitebantur perrumpere inpetum fluminis,
 et qui ex altera ripa trajicientes suos hortabantur.
 Jam satis paventes adverso tumultu terribilior ab
 tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis :
 mox et ipse aderat, ancepsque terror circumstabat,
 et e navibus tanta vi armatorum in terram evadente,
 et ab tergo improvisa premente acie. Galli, post-
 quam, ultro vim facere conati, pellebantur, qua pa-
 tere visum maxime iter, perrumpunt, trepidique in
 vicos passim suos diffugiunt. Hannibal, ceteris
 copiis per otium trajectis, spernens jam Gallicos
 tumultus, castra locat. Elephantorum trajiciendo- Elephantum
 rum varia consilia fuisse credo : certe variata me- quomodo
 moria actæ rei : quidam, congregatis ad ripam ele- trajecti.
 phantis, tradunt, ferocissimum ex iis irritatum ab
 rectore suo, quem refugientem in aquam nantem
 sequeretur, traxisse gregem, ut quemque timentem
 altitudinem destituerat vadum, inpetu ipso fluminis
 in alteram ripam rapiente. Ceterum magis constat,
 ratibus trajectos id ut tutius consilium ante reata

U. C. 534. foret, ita, acta re, ad fidem pronius est. Ratem
 A. C. 218. unam, ducentos longam pedes, quinquaginta latam,
 a terra in amnem porrexerunt: quam, ne secunda
 aqua deferretur, pluribus validis retinaculis parte
 superiore ripæ religatam, pontis in modum humo
 injecta constraverunt; ut belluæ audacter velut per
 solum ingrederentur: altera ratis, æque lata, longa
 pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic
 copulata est: et quum elephanti, per stabilem ra-
 tem, tamquam viam, prægredientibus feminis, acti,
 in minorem adplicatam transgressi sunt; extemplo
 resolutis, quibus leviter adnexa erat, vinculis, ab
 actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertra-
 hitur: ita primis expositis, alii deinde repetiti ac
 trajecti sunt. Nihil sane trepidabant, donec con-
 tinenti velut ponte agerentur: primus erat pavor,
 quum, soluta ab ceteris rate, in altum raperentur:
 ibi, urgentes inter se, cedentibus extremis ab aqua,
 trepidationis aliquantum edebant; donec quietem
 ipse timor circumspectantibus aquam fecisset: ex-
 cidere etiam sævientes quidam in flumen: sed, pon-
 dere ipso stabiles, dejectis rectoribus, quærendis
 pedetentim vadis, in terram evasere.

XXIX. Dum elephanti trajiciuntur, interim Han-
 nibal Numidas equites quingentos ad castra Romana
 miserat speculatum, ubi, et quantæ copiæ essent, et
 quid pararent. Huic alæ equitum missi, ut ante
 dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum
 equites obcurrunt: prælium atrocius, quam pro nu-
 mero pugnantium, editur. Nam præter multa vul-
 nera, cædes etiam prope par utrimque fuit: fugaque
 et pavor Numidarum Romanis, jam admodum fes-
 sis, victoriam dedit: victores ad centum sexaginta,

Equestre
 prælium
 inter Nu-
 midas et
 Rom.

nec omnes Romani, sed pars Gallorum: victi amplius ducenti ceciderunt. Hoc principium simul omenque belli, ut summæ rerum prosperum eventum, ita haud sane incruentam ancipitisque certaminis victoriam, Romanis portendit. Ut, re ita gesta, ad utrumque ducem sui redierunt, nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis cœptisque hostis et ipse conatus caperet: et Hannibalem incertum, utrum cœptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus consereret, avertit a præsentis certamine Boiorum legatorum regulique Magali adventus: qui se duces itinerum, socios periculi fore, adfirmantes, integro bello, nusquam ante libatis viribus, Italiam adgrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostem, nondum oblitterata memoria superioris belli: sed magis iter immensum Alpesque, rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat.

XXX. Itaque Hannibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire, atque Italiam petere, advocata concione, varie militum versat animos castigando adhortandoque. *Mirari se, quinam pectora semper inpavida repens terror invaserit: per tot annos vincentes eos stipendia facere; neque ante Hispania excussisse, quam omnes gentesque et terræ eæ, quas duo diversa maria amplectantur, Karthaginensium essent. Indignatos deinde, quod, quicumque Saguntum obessissent, velut ob noxam, sibi dedi postularet populus Romanus, Iberum trajecisse ad delendum nomen Romanorum, liberandumque orbem terrarum. Tum nemini visum id longum, quum ab occasu solis ad exortus intenderent iter. Nunc, postquam multo majorem par-*

U. C. 534.

A. C. 218.

Hannibal
hortatur
milites.

U. C. 594. *tem itineris emensam cernant, Pyrenæum saltum inter
A. C. 218. ferocissimas gentes superatum, Rhodanum, tantum am-
nem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domita etiam
ipsius fluminis vi, trajectum, in conspectu Alpes ha-
beant, quarum alterum latus Italiæ sit; in ipsis portis
hostium fatigatos subsistere, quid Alpes aliud esse cre-
dentes, quam montium altitudines? Fingerent altiores
Pyrenæi jugis: nullas profecto terras cælum contin-
gere, nec inexsuperabiles humano generi esse. Alpes
quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes:
pervias paucis esse, exercitibus invias? eos ipsos, quos
cernant, legatos non pennis sublime elatos Alpes trans-
gressos: ne majores quidem eorum indigenas; sed ad-
venas Italiæ cultores, has ipsas Alpes ingentibus sæpe
agminibus cum liberis ac conjugibus, migrantium modo,
tuto transmisisse. Militi quidem armato, nihil secum
præter instrumenta belli portanti, quid invium aut in-
exsuperabile esse? Saguntum ut caperetur, quid per
octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse?
Romam, orbis terrarum caput, petentibus quidquam
adco asperum atque arduum videri, quod inceptum
moretur? Cepisse quondam Gallos ea, quæ adiri posse
Pænus desperet: proinde aut cederent animo atque
virtute genti, per eos dies toties ab se victæ: aut iti-
neris finem sperent campum interjacentem Tiberi ac
mænibus Romanis.*

Mediterranea Gal-
liæ petit.

XXXI. His adhortationibus incitatos corpora
curare, atque ad iter se parare jubet. Postero die,
profectus adversa ripa Rhodani, mediterranea Gal-
liæ petit: non quia rectior ad Alpes via esset, sed,
quantum a mari recessisset, minus obvium fore Ro-
manum credens: cum quo, priusquam in Italiam
ventum foret, non erat in animo manus conserere.

Quartis castris ad Insulam pervenit: ibi Arar Rhodanusque amnes, diversis ex Alpibus decurrentes, agri aliquantum amplexi, confluunt in unum. Mediis campis Insulæ nomen inditum. Incolunt prope Allobroges, gens jam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior: tum discors erat. Regni certamine ambigebant fratres: major, et qui prius imperitarat, Brancus nomine, minore ab fratre et cœtu juniorum, qui jure minus, vi plus poterant, pellebatur. Hujus seditionis peropportuna disceptatio quum ad Hannibalem rejecta esset, arbiter regni factus, quod ea senatus principumque sententia fuerat, imperium majori restituit: ob id meritum comteatu copiaque rerum omnium, maxime vestis, est adjunctus, quam infames frigoribus Alpes præparari cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, quum jam Alpes peteret, non recta regione iter instituit; sed ad lævam in Tricastinos flexit; inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud usquam inpedita via, priusquam ad Druentiam flumen pervenit. Is et ipse Alpinus amnis longe omnium Galliæ fluminum difficillimus transitu est: nam, quum aquæ vim vehat ingentem, non tamen navium patiens est: quia nullis coërcitus ripis, pluribus simul, neque iisdem alveis fluens, nova semper vada novosque gurgites faciens, (et ob eadem pediti quoque incerta via est) ad hæc saxa glareosa volvens, nihil stabile nec tutum ingredienti præbet; et tum, forte imbris auctus, ingentem transgredientibus tumultum fecit, quum super cetera trepidatione ipsi sua atque incertis clamoribus turbarentur.

U. C. 534.

A. C. 218.

Druentia
amnis.

XXXII. P. Cornelius consul, triduo fere post, quam Hannibal ab ripa Rhodani movit, quadrato

P. Cornelius classe
in Italiam
redit.

U. C. 594. agmine ad castra hostium venerat, nullam dimi-
 A. C. 218. candi moram facturus: ceterum, ubi deserta muni-
 menta, nec facile se tantum prægressos adsecutu-
 rum videt; ad mare ac naves rediit, tutius facilius-
 que ita descendentem ab Alpibus Hannibali obcur-
 sus. Ne tamen nuda auxiliis Romanis Hispania
 Hannibal esset, quam provinciam sortitus erat, Cn. Scipionem
 transit fratrem cum maxima parte copiarum adversus Has-
 Alpes. drubalem misit; non ad tuendos tantummodo ve-
 teres socios conciliandosque novos, sed etiam ad
 pellendum Hispania Hasdrubalem: ipse cum ad-
 modum exiguis copiis Genuam repetit, eo, qui circa
 Padum erat, exercitu Italiam defensurus. Hanni-
 bal ab Druentia campestri maxime itinere cum bona
 pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum perve-
 nit. Tum, quamquam fama prius (qua incerta in
 majus vero ferri solent) præcepta res erat, tamen
 ex propinquo visa montium altitudo, nivesque cælo
 prope inmixtæ, tecta informia inposita rupibus, pe-
 cora jumenta que torrida frigore, homines intonsi et
 inculti, animalia inanima que omnia rigentia gelu,
 cetera visu, quam dictu, fœdiora, terrorem renova-
 runt. Erigentibus in primos agmen clivos adparue-
 runt imminentes tumulos insidentes montani: qui,
 si valles occultiores insedissent, coorti in pugnam
 repente, ingentem fugam stragemque dedissent.
 Hannibal consistere signa jubet; Gallisque ad vi-
 senda loca præmissis, postquam comperit, transitum
 ea non esse, castra inter confragosa omnia prærup-
 taque, quam extentissima potest valle, locat. Tum
 per eosdem Gallos, haud sane multum lingua mori-
 busque abhorrentes, quum se inmiscuissent conlo-
 quiis montanorum, edoctus interdum tantum obsideri

saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta; luce prima subiit tumulos, ut ex aperto atque interdium vim per angustias facturus. Die deinde simulando aliud, quam quod parabatur, consumto, quum eodem quo constiterant, loco castra communissent, ubi primum degressos tumulis montanos laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus, quam pro numero manentium, in speciem factis, impedimentisque cum equite relictis, et maxima parte peditum; ipse cum expeditis, acerrimo quoque viro, raptim angustias evadit: iisque ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, consedit.

U. C. 534.

A. C. 218.

XXXIII. Prima deinde luce castra mota, et agmen reliquum incedere cœpit. Jam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant; quum repente conspiciunt alios, arce occupata sua, super caput imminentes, alios via transire hostes. Utraque simul objecta res oculis animisque immobiles parumper eos defixit: deinde ut trepidationem in angustiis, suoque ipsum tumultu misceri agmen videre, equis maxime consternatis, quidquid adjecissent ipsi terroris, satis ad perniciem fore rati, perversis rupibus juxta invia ac devia adsueta discurrunt. Tum vero simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Pœni obpugnabantur; plusque inter ipsos, (sibi quoque tendente, ut periculo prius evaderet) quam cum hostibus, certaminis erat. Equi maxime infestum agmen faciebant, qui et clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussæque valles augebant, territi trepidabant; et icti forte aut vulnerati adeo consternabantur, ut stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent: multosque turba, quum præcipites de-

U. C. 534. ruptæque utrimque angustiae essent, in inmensum
 A. C. 218. altitudinis dejecit; quosdam et armatos: sed ruinæ
 maximæ modo jumenta cum oneribus devolveban-
 tur. Quæ quamquam fœda visu erant, stetit pa-
 rumper tamen Hannibal, ac suos continuit, ne tu-
 multum ac trepidationem augetet: deinde postquam
 interrumpi agmen vidit, periculumque esse, ne exu-
 tum impedimentis exercitum nequidquam incolumem
 traduxisset, decurrit ex superiore loco; et, quum
 inpetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum
 auxit: sed is tumultus momento temporis, postquam
 liberata itinera fuga montanorum erant, sedatur:
 nec per otium modo, sed prope silentio, mox omnes
 traducti. Castellum inde, quod caput ejus regionis
 erat, viculosque circumjectos capit, et captivorum
 pecoribus per triduum exercitum aluit: et quia nec
 montanis primo percussis, nec loco magnopere in-
 pediebantur, aliquantum eo triduo viæ confecit.

XXXIV. Perventum inde ad frequentem cultori-
 bus alium, ut inter montana, populum: ibi non bello
 aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidiis est
 prope circumventus. Magno natu principes castel-
 lorum oratores ad Pœnum veniunt: *alienis malis,*
utili exemplo, doctos, memorantes, amicitiam malle,
quam vim experiri Pœnorum: itaque obedienter im-
perata facturos, commeatum itinerisque duces, et ad
fidem promissorum obsides acciperet. Hannibal nec
 temere credendo, nec adspernando, ne repudiati
 aperte hostes fierent, benigne quum respondisset;
 obsidibus, quos dabant, acceptis, et commeatu,
 quem in viam ipsi detulerant, usus, nequaquam ut
 inter pacatos, composito agmine duces eorum sequi-
 tur. Primum agmen elephanti et equites erant:

ipse post cum robore peditum, circumspectans sollicitusque omnia, incedebat. Ubi in angustiorem viam ex parte altera subjectam jugo insuper imminenti ventum est, undique ex insidiis barbari a fronte, ab tergo coorti, cominus eminus petunt: saxa ingentia in agmen devolvunt: maxima ab tergo vis hominum urgebat: in eos versa peditum acies haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi ac prope perniciem ventum est: nam, dum cunctatur Hannibal demittere agmen in angustias; quia non, ut ipse equitibus præsidio erat, ita peditibus quidquam ab tergo auxilii reliquerat; obscursantes per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam insedere; noxque una Hannibali sine equitibus atque inpedimentis acta est.

XXXV. Postero die, jam segnius intercursantibus barbaris, junctæ copiæ, saltusque haud sine clade (majore tamen jumentorum, quam hominum, pernicie) superatus: inde montani pauciores jam, et latrocinii magis quam belli more, concursabant; modo in primum, modo in novissimum agmen, utcumque aut locus opportunitatem daret, aut progressi morative aliquam occasionem fecissent. Elephantum, sicut præcipites per artas vias magna mora agebantur, ita tutum ab hostibus, quacumque incederent, (quia insuetis adeundi propius metus erat) agmen præbebant. Nono die in jugum Alpium perventum est, per invia pleraque et errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides iis non esset, temere inita valles a conjectantibus iter, faciebant. Biduum in jugo stativa habita: fessisque labore ac pug-

U. C. 534.
A. C. 218.

U. C. 534. nando quies data militibus: jumenta^{que} ædiquot,
 A. C. 218. quæ prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia
 agminis in castra pervenere. Fessis tædio tot ma-
 lorum nivis etiam casus, occidente jam sidere Ver-
 giliarum, ingentem terrorem adjecit. Per omnia
 nive oppleta quum, signis prima luce motis, segniter
 agmen incederet, pigritiaque et desperatio in om-
 nium vultu emineret; prægressus signa Hannibal
 in promontorio quodam, unde longe ac late pro-
 spectus erat, consistere jussis militibus Italiam osten-
 tat, subjectosque Alpibus montibus Circumpadanis
 campos: *mæniaque eos tum transcendere non Italiæ
 modo, sed etiam urbis Romanæ: cetera plana, procli-
 via fore: uno, aut summum altero prælio arcem et
 caput Italiæ in manu ac potestate habituros.* Pro-
 cedere inde agmen cœpit; jam nihil ne hostibus
 quidem, præter parva furta per occasionem, tentan-
 tibus. Ceterum iter multo, quam in adscensu fuerat,
 (ut pleraque Alpium ab Italia sicut breviora, ita ad-
 rectora sunt) difficilius fuit: omnis enim ferme via
 præceps, angusta, lubrica erat: ut neque sustinere
 se a lapsu possent; nec, qui paullulum titubassent,
 hæerere afflictis vestigio suo; aliique super alios, et
 jumenta et homines, occiderent.

XXXVI. Ventum deinde ad multo angustio-
 rupem, atque ita rectis saxis, ut ægre expeditus mi-
 les tentabundus, manibusque retinens virgulta ac
 stirpes circa eminentes, demittere sese posset. Na-
 tura locus jam ante præceps, recenti lapsu terræ in
 pedum mille admodum altitudinem abruptus erat.
 Ibi quum, velut ad finem viæ, equites constitissent,
 miranti Hannibali, quæ res moraretur agmen, nun-
 tiatur, rupem inviam esse: digressus deinde ipse ad

locum visendum: haud dubia res visa, quin per in-
 via circa nec trita antea, quamvis longo ambitu,
 circumduceret agmen. Ea vero via insuperabilis
 fuit: nam quum super veterem nivem intactam no-
 va modicæ altitudinis esset, molli nec præaltæ nivi
 facile pedes ingredientium insistebant: ut vero tot
 hominum jumentorumque incessu dilapsa est, per
 nudam infra glaciem fluentemque tabem liquescentis
 nivis ingrediebantur. Tetra ibi luctatio erat: ut a
 lubrica glacie, non recipiente vestigium, et in prono
 citius pede se fallente, et, seu manibus in adsurgendo
 seu genu se adjuvissent, ipsis adminiculis prolapsis,
 iterum corruissent, nec stirpes circa radice-
 ve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset,
 erant; ita in levi tantum glacie tabidaque nive
 volutabantur: jumenta secabant; interdum etiam,
 tum infimam ingredientia nivem, et prolapsa jactan-
 dis gravius in continendo unguis, penitus perfringe-
 bant: ut pleraque, velut pedica capta, hærent in
 durata et alte concreta glacie.

XXXVII. Tandem, nequidquam jumentis atque
 hominibus fatigatis, castra in jugo posita, ægerrime
 ad id ipsum loco purgato: tantum nivis fodiendum
 atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniendam,
 per quam unam via esse poterat, milites ducti, quum
 cædendum esset saxum, arboribus circa inmanibus
 dejectis detruncatisque, struem ingentem lignorum
 faciunt: eamque (quum et vis venti apta faciendo
 igni coorta esset) succendunt, ardentiaque saxa in-
 fuso aceto putrefaciunt. Ita torr'dam incendio ru-
 pem ferro pandunt, molliuntque amfractibus modicis
 clivos, ut non jumenta solum, sed elephantibus
 etiam, deduci possent. Quatriduum circa rupem

Rupes igne
 et aceto
 mollita.

U. C. 534. consumtum, jumentis prope fame absumtis : nuda
 A. C. 218. enim fere cacumina sunt, et, si quid est pabuli,
 obruunt nives. Inferiora valles et apricos quosdam
 colles habent, rivosque prope silvas, et jam humano
 cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum missa,
 et quies nuniendo fessis hominibus data triduo :
 inde ad planum descensum, etiam locis mollioribus
 et adcolarum ingeniis.

Italiam
 ingreditur
 Hannibal.

XXXVIII. Hoc maxime modo in Italiam per-
 ventum est, quinto mense a Karthagine nova, (ut
 quidam auctores sunt) quinto decimo die Alpibus
 superatis. Quantæ copiæ transgresso in Italiam
 Hannibali fuerint, nequaquam inter auctores constat :
 qui plurimum, centum millia peditum, viginti
 equitum fuisse scribunt ; qui minimum, viginti mil-
 lia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui
 captum se ab Hannibale scribit, maxime auctor me
 moveret, nisi confunderet numerum, Gallis Ligu-
 ribusque additis : cum his octoginta millia peditum,
 decem equitum, adducta in Italiam : (magis ad-
 fluxisse verisimile est, et ita quidam auctores sunt :)
 ex ipso autem audisse Hannibale, postquam Rho-
 danum transierit, triginta sex millia hominum, in-
 gentemque numerum equorum et aliorum jumentec-
 rum amisisse in Taurinis, quæ Gallis proxima gens
 erat, in Italiam degresso. Id quum inter omnes
 constet, eo magis miror ambigi, quam Alpes
 transierit : et vulgo credere, Penino, atque inde
 nomen et jugo Alpium inditum, transgressum. Cæ-
 lius per Cremonis jugum dicit transisse : qui ambo
 saltus eum non in Taurinos, sed per Salassos mon-
 tanos ad Libuos Gallos deduxissent. Nec verisimile
 est, ea tum ad Galliam patuisse itinera ; utique, quæ

ad Peninum ferunt, obsepta gentibus semigermanis U. C. 534.
 fuissent: neque, Hercule, montibus his (si quem A. C. 218.
 forte id movet) ab transitu Pœnorum ullo Veragri,
 incolæ jugi ejus, norunt nomen inditum; sed ab eo,
 quem, in summo sacratum vertice, Peninum mon-
 tani adpellant.

XXXIX. Peropportune ad principia rerum Tau-
 rinis, proximæ genti, adversus Insubres motum bel-
 lum erat: sed armare exercitum Hannibal, ut parti
 alteri auxilio esset, (in reficiendo maxime sentien-
 tem contracta ante mala) non poterat: otium ete-
 nim ex labore, copia ex inopia, cultus ex inluevie
 tabeque, squalida et prope efferata corpora varie
 movebant. Ea P. Cornelio consuli caussa fuit, quum Cornelius
 Pisas navibus venisset, exercitu a Manlio Atilioque cos. ei ob-
 accepto tirone, et in novis ignominiis trepido, ad viam ve-
 Padum festinandi; ut cum hoste nondum refecto
 manum consereret: sed cum Placentiam consul ve-
 nit, jam ex stativis moverat Hannibal; Taurino-
 rumque unam urbem, caput gentis ejus, quia vo-
 lentis in amicitiam non veniebant, vi expugnarat:
 junxissetque sibi, non metu solum, sed etiam volun-
 tate, Gallos adcolas Padi; ni eos, circumspectantes
 defectionis tempus, subito adventus consulis obpres-
 sisset. Et Hannibal movit ex Taurinis, incertos,
 quæ pars sequenda esset, Gallos præsentem se se-
 cuturos ratus. Jam prope in conspectu erant exer-
 citus, convenerantque duces sicuti inter se nondum
 satis noti, ita jam inbutus uterque quadam admira-
 tione alterius. Nam Hannibalis et apud Romanos,
 jam ante Sagunti excidium, celeberrimum nomen
 erat: et Scipionem Hannibal eo ipso, quod adver-
 sus se dux potissimum lectus esset, præstantem vi-

U. C. 534. rum credebat: et auxerant inter se opinionem, Sci-
 A. C. 218. pio, quod, relictus in Gallia, obvius fuerat in Ita-
 liam transgresso Hannibali; Hannibal, et conatu
 tam audaci trajiciendarum Alpium, et effectu. Oc-
 cupavit tamen Scipio Padum trajicere, et, ad Tici-
 num amnem motis castris, prius, quam educeret in
 aciem, adhortandorum militum caussa, talem ora-
 tionem exorsus est:

Cornelius
 milites
 suos ad-
 hortatur.

XL. *Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud vos: quid enim adhortari referret aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregie vicissent, aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem secutus, confessionem cedentis ac detractantis certamen pro victoria habui? Nunc, quia ille exercitus, Hispaniæ provinciæ scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit, ubi eum gerere senatus populusque Romanus voluit; ego, ut consulem ducem adversus Hannibalem ac Pænos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli; novo imperatori apud novos milites pauca verba facienda sunt. Ne genus belli, neve hostem ignoretis; cum iis est vobis, milites, pugnandum, quos terra marique priore bello vicistis: a quibus stipendium per viginti annos exegistis: a quibus capta belli præmia, Siciliam ac Sardiniam, habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illisque animus, qui victoribus et victis esse solet. Nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detractavere, eos, duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis, (quum plures pene perierint, quam supersunt) plus spei nactos esse. At enim vauci quidem sunt, sed vigentes animis corporibusque,*

quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla possit. ^{U. C. 534.}
Effigies, immo umbræ hominum, fame, frigore, inlu- ^{A. C. 218.}
vie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa
rupesque: ad hæc, præusti artus, nive rigentes nervi,
membra torrida gelu, quassata fractaque arma, claudi
ac debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc pedite pug-
naturi estis: reliquias extremas hostium, non hostes,
habebitis. Ac nihil magis vereor, quam ne, vos quum
pugnaveritis, Alpes vicisse Hannibulem videantur. Sed
ita forsitan decuit, cum fæderum ruptore duce ac po-
pulo Deos ipsos, sine ulla humana ope, committere ac
profligare bellum: nos, qui secundum Deos violati su-
mus, commissum ac profligatum conficere.

XLI. Non vereor, ne quis me hoc vestri adhortandi
caussa magnifice loqui existimet; ipsum aliter animo
adfectum esse. Licuit in Hispaniam, provinciam meum,
quo jam profectus eram, cum exercitu ire meo: ubi et
fratrem consilii participem ac periculi socium haberem,
et Hasdrubalem potius, quam Hannibalem, hostem, et
minorem haud dubie molem belli: tamen, quum præ-
terveherer navibus Galliæ oram, ad famam hujus hos-
tis in terram egressus, præmisso equitatu, ad Rhoda-
num movi castra. Equestri prælio, qua parte copia-
rum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi:
peditum agmen, quod in modum fugientium raptim
agebatur, quia adsequi terra non poteram, regressus ad
naves, quanta maxima celeritate potui, tanto maris
terrarumque circuitu, in radicibus Alpium obvius fui.
Huic timendo hosti utrum, quum declinarem certamen,
inprovisus incidisse videor, an obcurrere in vestigiis
ejus? lacessere ac trahere ad decernendum? Experiri
juvat, utrum alios repente Karthaginienses per viginti
annos terra ediderit: an iidem sint, qui ad Ægates

U. C. 534. *pugnauerunt insulas, et quos ab Eryce duodevicensis de-*
 A. C. 218. *nariis æstimatos emisistis: et utrum Hannibal hic sit æmulus itinerum Herculis, ut ipse fert, an vectigalis stipendiariusque et servus populi Romani a patre relictus: quem nisi Saguntinum scelus agigaret, respiceret profecto, si non patriam victam, domum certe, patremque, et fœdera Hamilcaris scripta manu: qui, jussus a consule nostro, præsidium deduxit ab Eryce: qui graves inpositas victis Karthaginiensibus leges fremens mærensque accepit: qui decedere Sicilia, qui stipendium populo Romano dare pactus est. Itaque vos ego, milites, non eo solum animo, quo adversus alios hostes soletis, pugnare velim; sed cum indignatione quadam atque ira: velut si servos videatis vestros arma repente contra vos ferentes. Licuit ad Erycem clausos, ultimo supplicio humanorum, fame interficere: licuit victricem classem in Africam trajicere, atque intra paucos dies sine ullo certamine Karthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emisimus ex obsidione: pacem cum victis fecimus: tutelæ deinde nostræ duximus, quum Africo bello urgerentur. Pro his inpartitis, furiosum juvenem sequentes, obpugnatum patriam nostram veniunt. Atque utinam pro decore tantum hoc vobis, et non pro salute, esset certamen: non de possessione Siciliæ ac Sardinia, de quibus quondam agebatur, sed pro Italia vobis est pugnandum: nec est alius ab tergo exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat; nec Alpes aliæ sunt, quas dum superant, comparari nova possint præsidia: hic est obstandum, milites, velut si ante Romana mœnia pugnemus. Unusquisque se non corpus suum, sed conjugem ac liberos parvos armis protegere putet: nec domesticas solum agitet curas, sed idemtidem hoc animo reputet, nostras*

nunc intueri manus senatum populumque Romanum : qualis nostra vis virtusque fuerit, talem deinde fortunam illius urbis ac Romani imperii fore.

U. C. 534.
A. C. 218.

XLII. Hæc apud Romanos consul. Hannibal, rebus prius, quam verbis, adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio statuit; armisque Gallicis ante eorum pedes projectis, interrogare interpretem jussit, equis, si vinculis levaretur, armaque et equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Quum ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent, et dejecta in id sors esset, se quisque cum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. Ut cujusque sors exciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exsultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat: ubi vero dimicarent, is habitus animorum non inter ejusdem modo conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgo, ut non vincentium magis, quam bene morientium, fortuna laudaretur.

Hannibal
rebus prius,
quam ver-
bis, milites
hortatur.

XLIII. Dum sic aliquot spectatis paribus adfectos dimisisset, concione inde advocata, ita apud eos locutus fertur. *Si, quem animum in alienæ sortis exemplo paullo ante habuistis, eundem mox in æstimanda fortuna vestra habueritis, vicimus, milites: neque enim spectaculum modo illud, sed quædam veluti imago vestræ conditionis erat. Ac nescio, an majora vincula majoresque necessitates vobis, quam captivis vestris, fortuna circumdederit. Dextra lævaque duo maria claudunt, nullam, ne ad effugium quidem, navem habentibus: circa Padus annis, major Padus ac violentior Rhodano; ab tergo Alpes urgent, vix integris vobis ac vigentibus transitæ. Hic vincendum aut moriendum, milites, est, ubi primum hosti occurristis: et*

Ejus ora-
tio.

U. C. 534. eadem fortuna, quæ necessitatem pugnandi inposuit,
 A. C. 218. præmia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora
 homines ne ab Diis quidem immortalibus optare solent.
 Si Siciliam tantum ac Sardiniam, parentibus nostris
 ereptas, nostra virtute recuperaturi essemus, satis ta-
 men ampla pretia essent: quidquid Romani tot trium-
 phis partum congestumque possident, id omne vestrum
 cum ipsis dominis futurum est. In hanc tam opimam
 mercedem, agite, cum Diis bene juvantibus arma capite.
 Satis adhuc in vastis Lusitaniæ Celtiberiæque montibus,
 pecora consecrando, nullum emolumentum tot laborum
 periculorumque vestrorum vidistis: tempus est jam,
 opulenta vos ac ditia stipendia facere, et magna operæ
 pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque
 et tot armatas gentes emensos. Hic vobis terminum
 laborum fortuna dedit: hic dignam mercedem emeritis
 stipendiis dabit. Nec, quam magni nominis bellum
 est, tam difficilem existimaritis victoriam fore: sæpe
 et contemptus hostis cruentum certamen edidit, et incliti
 populi regesque perlevi momento victi sunt. Nam,
 demto hoc uno fulgore nominis Romani, quid est, cur
 illi vobis comparandi sint? Ut viginti annorum mili-
 tiam vestram cum illi virtute, cum illa fortuna ta-
 ceam; ab Herculis columnis, ab oceano terminisque
 ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispaniæ et Gal-
 liæ populos vincentes huc pervenistis: pugnabitis cum
 exercitu tirone, hac ipsa æstate cæso, victo, circumses-
 so a Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignorantique ducem.
 An me, in prætorio patris, clarissimi imperatoris, prope
 natum, certe eductum, domitorem Hispaniæ Galliæque,
 victorem eundem non Alpinarum modo gentium, sed
 ipsarum, quod multo majus est, Alpium, cum semestri
 hoc conferam duce, desertore exercitus sui? Cui si

quis, dentis signis, Pænos Romanosque hodie ostendat, U. C. 534.
A. C. 218. ignoraturum certum habeo, utrius exercitus sit consul.

Non ego illud parvi æstimo, milites, quod nemo vestrum est, cujus non ante oculos ipse sæpe militare aliquod ediderim facinus; cui non idem ego, virtutis spectator ac testis, notata temporibus locisque referre sua possim decora. Cum laudatis a me millies donatisque, alumnus prius omnium vestrum, quam imperator, procedam acie adversus ignotos inter se ignorantesque.

XLIV. Quocumque circumtuli oculos, plena omnia video animorum ac roboris; veteranum peditem, generosissimarum gentium equites frenatos et infrenatos, vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Karthaginenses, quum ob patriam, tum ob iram justissimam, pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam, tanto audacius fortiusque pugnaturi, quanto major spes, major est animus inferentis vim, quam arcentis. Accendit præterea animos et stimulat dolor, injuria, indignitas: ad supplicium depoposcerunt me ducem primum, deinde vos omnes, qui Saguntum obpugnassetis: deditos ultimis cruciatibus adfecturi fuerunt. Crudelissima ac superbissima gens sua omnia sui que arbitrii facit: cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum inponere æquum censet: circumscribit includitque nos terminis montium fluminumque, quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, terminos observat. Ne transieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis. Ad Iberum est Saguntum: nusquam te vestigio moveris. Parum est, quod veterimas provinciâs meas Siciliam et Sardiniam adimis: etiam Hispanias? et inde cessero, in Africam transcendes. Transcendes autem, dico? duos consules

U. C. 534. *hujus anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam*
 A. C. 218. *miserunt: nihil usquam nobis relictum est, nisi quod*
armis vindicarinus. Illis timidis et ignavis licet esse,
qui respectum habent, quos suus ager, sua terra, per
tuta ac pacata itinera fugientes, accipient: vobis ne-
cesse est fortibus viris esse, et, omnibus inter victoriam
mortemve certa desperatione abruptis, aut vincere, aut,
si fortuna dubitabit, in prælio potius, quam in fuga,
mortem obpetere. Si hoc bene fixum omnibus destina-
tamque in animo est, iterum dicam, vicistis: nullum
momentum ad vincendum homini ab Diis immortalibus
acrius datum est.

XLV. His adhortationibus quum utrimque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis causa castellum insuper inponunt. Pœnus, opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit: Gallis parci quam maxime jubet, principumque animos sollicitari ad defectionem. Ponte perfecto, traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum a Victumviis consedit. Ibi Hannibal castra habebat: revocatoque prope Maharbale atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil unquam satis dictum præmonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem certa præmia pronuntiat, in quorum spem pugnarent. *Agrum sese daturum esse in Italia, Africa, Hispania, ubi quisque velit, immunem ipsi, qui accepisset, liberisque; qui pecuniam, quam agrum, maluisset, ei se argento satisfacturum: qui sociorum cives Karthaginienses fieri vellet, potestatem facturum: qui domos redire mal-*

Præmia
 suis pronuntiat
 Hannibal.

lent, daturum se operam, ne cuius suorum popularium U. C. 534.
mutatam secum fortunam esse vellent. Servis quoque A. C. 218.
 dominos prosecutis libertatem proponit, binaque
 pro his mancipia dominis se redditurum. Eaque ut
 rata scirent fore, agnum læva manu, dextera silicem
 retinens, si falleret, Jovem ceterosque precatus Deos,
 ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum mac-
 tasset, secundum precationem caput pecudis saxo
 elisit. Tum vero omnes, velut Diis auctoribus in
 spem suam quisque acceptis, id moræ, quod non-
 dum pugnarent, ad potienda sperata rati, prælium
 uno animo et voce una poscunt.

XLVI. Apud Romanos haudquaquam tanta ala-
 critas erat, super cetera recentibus etiam territos
 prodigiis: nam et lupus intraverat castra, laniatis- Prodigia
 que obviis ipse intactus evaserat; et examen apum in castris
 in arbore prætorio imminente consederat. Quibus Romanis.
 procuratis, Scipio, cum equitatu jaculatoribusque
 expeditis profectus ad castra hostium, exque pro-
 pinquo copias, quantæ, et cuius generis essent, spe-
 culandas, obvius fit Hannibali, et ipsi cum equitibus
 ad exploranda circa loca progresso: neutri alteros
 primo cernebant: densior deinde incessu tot homi-
 num equorumque oriens pulvis signum propinquan-
 tium hostium fuit. Constitit utrumque agmen, et
 prælio sese expediebant. Scipio jaculatores et Gal-
 los equites in fronte locat; Romanos, sociorumque Pugna
 quod roboris fuit, in subsidiis. Hannibal frenatos equestris
 equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. ad Tici-
num.
 Vixdum clamore sublato, jaculatores fugerunt inter
 subsidia ad secundam aciem: inde equitum certa-
 men erat aliquamdiu anceps: dein, quia turbabant
 equos pedites intermixti, multis labentibus ex equis,

U. C. 534. aut desilientibus, ubi suos premi circumventos vi-
 A. C. 218. dissent, jam magna ex parte ad pedes pugna ierat :
 donec Numidæ, qui in cornibus erant, circumvecti
 paullulum, ab tergo se ostenderunt. Is pavor per-
 culit Romanos, auxitque pavorem consulis vulnus,
 periculunique iutercursu tum primum pubescentis fi-
 Cos. a filio
 servatus. lii propulsatum. Hic erit juvenis, penes quem per-
 fecti hujusce belli laus est, Africanus ob egregiam
 victoriam de Hannibale Pœnisque adpellatus. Fuga
 tamen effusa jaculatorum maxime fuit, quos primos
 Numidæ invaserunt. Alius confertus equitatus con-
 sulem in medium acceptum, non armis modo, sed
 etiam corporibus suis, protegens, in castra, nus-
 quam trepide neque effuse cedendo, reduxit. Ser-
 vati consulis decus Cœlius ad servum natione Ligu-
 rem delegat: malim equidem de filio verum esse,
 quod et plures tradidere auctores, et fama obti-
 nuit.

Ultra Pa-
 dum rece-
 dunt Ro-
 mani.

XLVII. Hoc primum cum Hannibale prælium
 fuit; quo facile adparuit, et equitatu meliorem Pœ-
 num esse, et ob id campos patentes, quales sunt
 inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis ap-
 tos non esse. Itaque proxima nocte, jussis militi-
 bus vasa silentio conligere, castra ab Ticino mota,
 festinatumque ad Padum est; ut ratibus, quibus
 junxerat flumen, nondum resolutis, sine tumultu
 atque insectatione hostis, copias trajiceret. Prius
 Placentiam pervenere, quam satis sciret Hannibal
 ab Ticino profectos: tamen ad sexcentos morato-
 rum in citeriore ripa, segniter ratem solventes, ce-
 pit: transire non potuit pontem, ut extrema reso-
 luta erant, tota rate in secundam aquam labente.
 Cœlius auctor est, Magonem cum equitatu et His-

panis peditibus flumen extemplo transnasse; ipsum Hannibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum impetum fluminis obpositis. Ea peritis annis ejus vix fidem fecerint: nam neque equites, armis equisque salvis, tantam vim fluminis superasse verisimile est, ut jam Hispanos omnes inflati transvexerint utres: et multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerant, qua exercitus gravis impedimentis traduci posset. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locum rate jungendo flumini inventum tradunt; ea cum Magone equites Hispanorum expeditos præmissos: dum Hannibal, circa flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen, interim Mago equitesque ab transitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes contendunt. Hannibal paucis post diebus sex milia a Placentia castra communivit, et postero die, in conspectu hostium acie directa, potestatem pugnae fecit.

U. C. 534.
A. C. 218.

Sequitur
eos Han-
nibal.

XLVIII. Insequenti nocte cædes in castris Romanis, tumultu tamen quam re major, ab auxiliariis Gallis facta est: ad duo millia peditum et ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Hannibalem transfugiunt: quos Pœnus benigne adlocutus, et spe ingentium donarum accensos, in civitates quemque suas, ad sollicitandos popularium animos dimisit. Scipio, cædem eam signum defectio- nis omnium Gallorum esse ratus, contactosque eo scelere, velut injecta rabie, ad arma ituros; quamquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium, in loca altiora collesque inpedi-

Gallorum
pars magna
transfugi-
unt ad
Hanniba-
lem.

Scipio ad
Trebiam
recedit.

U. C. 534. tiores equiti castra movet. Minus, quam ad Tici-
 A. C. 218. num, fefellit: missisque Hannibal primum Numidis,
 deinde omni equitatu, turbasset utique novissimum
 agmen, ni aviditate prædæ in vacua Romana castra
 Numidæ devertissent. Ibi dum, perscrutantes loca
 omnia castrorum, nullo satis digno moræ pretio
 tempus terunt, emissus hostis de manibus est: et
 quum jam transgressos Trebiam Romanos, metan-
 tesque castra conspexissent, paucos moratorum oc-
 ciderunt, citra flumen interceptos. Scipio, nec vex-
 ationem vulneris in via jactanti ultra patiens, et
 collegam (jam enim et revocatum ex Sicilia audie-
 rat) ratus expectandum, locum, qui prope flumen
 tutissimus stativis est visus, delectum communit.
 Nec procul inde Hannibal quum consedisset, quan-
 tum victoria equestri elatus, tantum anxius inopia,
 quæ per hostium agros euntem, nusquam præpara-
 tis comeatibus, major in dies excipiebat, ad Clasti-
 dium vicum, quo magnum frumenti numerum con-
 gesserant Romani, mittit: ibi quum vim pararent,
 spes facta proditiōnis: nec sane magno pretio,
 nummis aureis quadringentis, Dasio Brundusino
 præfecto præsidii corrupto, traditur Hannibali Cla-
 stidium: id horreum fuit Pœnis sedentibus ad Tre-
 biam. In captivos ex tradito præsidio, ut fama cle-
 mentiæ in principio rerum conligeretur, nihil sævi-
 tum est.

Res circa
 Siciliam
 terra ma-
 rique
 gestæ.

XLIX. Quum ad Trebiam terrestre constitisset
 bellum, interim circa Siciliam insulasque Italiæ in-
 minentes, et a Sempronio consule, et ante adven-
 tum ejus, terra marique res gestæ: viginti quinque-
 remes cum mille armatis ad depopulandam oram
 Italiæ a Karthaginiensibus missæ, novem Liparas,

octo insulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum U. C. 534.
 avertit æstus. Ad eas conspectas a Messana duo- A. C. 218.
 decim naves ab Hierone rege Syracusanorum mis-
 sæ, qui tum forte Messanæ erat, consulem Roma-
 num obperiens, nullo repugnante captas naves Mes-
 sanam in portum deduxerunt. Cognitum ex cap-
 tivis, præter viginti naves, cujus ipsi classis essent,
 in Italiam missas, quinque et triginta alias quinque-
 remes Siciliam petere ad sollicitandos veteres socios.
 Lilybæi occupandi præcipuam curam esse: credere
 eadem tempestate, qua ipsi disjecti forent, cum
 quoque classem ad Ægates insulas dejectam. Hæc
 sicut audita erant, rex M. Æmilio prætori, cujus
 Sicilia erat provincia, perscribit, monetque, Lily-
 bæum firmo teneret præsidio. Extemplo et circa
 prætorem ad civitates missi legati tribunique, qui
 suos ad curam custodiæ intenderent; ante omnia
 Lilybæum teneri: ad adparatum belli, edicto pro-
 posito, ut socii navales decem dierum cocta cibaria
 ad naves deferrent; ubi signum datum esset, ne
 quis moram conscendendi faceret: perque omnem
 oram qui erant, ex speculis prospicerent adventan-
 tem hostium classem. Simul itaque (quamquam de
 industria morati cursum navium erant Karthagini-
 enses, ut ante lucem accederent Lilybæum) præsen-
 sum tamen est, quia et luna pernox erat, et sublatis
 armamentis veniebant; extemplo datum e speculis
 signum, et in oppido ad arma conclamatum est, et
 in naves conscensum: pars militum in muris porta-
 rumque in stationibus, pars in navibus erant. Et
 Karthaginienses, quia rem fore haud cum inparatis
 cernebant, usque ad lucem portu se abstinuerunt,
 demendis armamentis eo tempore aptandaque ad

U. C. 534. pugnam classe absumto. Ubi inluxit, recepere classem in altum, ut spatium pugnae esset, exitumque liberum e portu naves hostium haberent. Nec Romani detractavere pugnam, et memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti, et militum multitudine ac virtute.

Pugna navalis ad Lilybaeum.

L. Ubi in altum evecti sunt, Romanus conserere pugnam, et ex propinquo vires conferre velle: contra eludere Pœnus, et arte, non vi, rem gerere, naviumque, quam virorum aut armorum, malle certamen facere: nam ut sociis navalibus adfatim instructam classem, ita inopem milite habebant: et, sicubi conserta navis esset, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadversum est, et Romanis multitudo sua auxit animum, et paucitas illis minuit. Extemplo septem naves Punicæ circumventæ; fugam ceteræ ceperunt: mille et septingenti fuere in navibus capti, milites nautæque; in his tres nobiles Karthaginensium. Classis Romana incolumis, una tantum perforata navi, sed ea quoque ipsa reduce, in portum rediit. Secundum hanc pugnam, nondum gnaris ejus, qui Messanæ erant, Ti. Sempronius consul Messanam venit. Ei fretum intranti rex Hiero classem ornata obviâ duxit: transgressusque ex regia in prætoriam navem, gratulatus sospitem cum exercitu et navibus advenisse, precatusque prosperum ac felicem in Siciliam transitum; statum deinde insulae et Karthaginensium conata exposuit: pollicitusque est, quo animo priore bello populum Romanum juvenis adjuvisset, eo senem adjuturum. Frumentum vestimenta que sese legionibus consulis sociisque navalibus gratis præbiturum: grande pe-

riculum Lilybæo maritimisque civitatibus esse, et quibusdam volentibus novas res fore. Ob hæc consuli nihil cunctandum visum, quin Lilybæum classe peteret; et rex regiaque classis una profecti: navigantes inde, pugnatum ad Lilybæum, fusasque et captas hostium naves, acceperunt.

LI. A Lilybæo consul, Hierone cum classe regia dimisso, relictoque prætore ad tuendam Siciliæ oram, ipse in insulam Melitam, quæ a Karthaginensibus tenebatur, trajecit. Adveniendi Hamilcar, Gisgonis filius, præfectus præsidii, cum paullo minus duobus millibus militum, oppidumque cum insula traditur: inde post paucos dies reditum Lilybæum, captivique et a consule et a prætore, præter insignes nobilitate viros, sub corona venierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani (quia fama erat, stare ibi Punicam classem) trajecit: nec quisquam hostium circa eas insulas inventus. Jam forte transmiserant ad vastandam Italiæ oram: depopulatoque Vibonensi agro, urbem etiam terrebant. Repetenti Siciliam consuli exscensio hostium in agrum Vibonensem facta nunciatur: literæque ab senatu de transitu in Italiam Hannibalis, et, ut primo quoque tempore collegæ ferret auxilium, missæ traduntur. Multis simul anxius curis, exercitum, extemplo in naves inpositum, Ariminum supero mari misit: Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus Vibonensem agrum maritimamque oram Italiæ tuendam adtribuit: M. Æmilio prætori quinquaginta navium classem explevit: ipse, compositis Siciliæ rebus, decem navibus oram Italiæ legens, Ariminum pervenit:

U. C. 534.
A. C. 218.

Sempronius Melitam capit.

Revocatur in Italiam.

Ad collegam venit.

U. C. 534. inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen,
A. C. 218. collegæ conjungitur.

LII. Jam ambo consules, et quidquid Romanarum virium erat, Hannibali obpositum, aut illis copiis defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen consul alter, equestri prælio uno et vulnere suo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant; in duorum præpotentium populorum certamine, per ambiguum favorem, haud dubie gratiam victoris spectantes. Id Romani, ne quid modo moverent, æquo satis, Pænus periniquo animo ferebat, ab Gallis aditum se venisse ad liberandos eos, dictitans. Ob eam iram, simul ut præda militem aleret, duo millia peditum et mille equites, Numidas plerosque, mixtos quosdam et Gallos, populari omnem deinceps agrum usque ad Padi ripas jussit. Egentes ope Galli, quum ad id dubios servassent animos, coacti ab auctoribus injuriæ ad vindices futuros declinant: legatisque ad consulem missis, auxilium Romanorum terræ, ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti, orant. Cornelio nec causa, nec tempus agendæ rei placebat: suspectaque ei gens erat, quum ob infida multa facinora, tum, ut alia vetustate obsolevissent, ob recentem Boiorum perfidiam. Sempronius contra, continendis in fide sociis maximum vinculum esse primos, qui egressis ope, defensos, censebat. Tum, collega cunctante, equitatum suum, mille peditum jaculatoribus ferme admixtis, ad defendendum Gallicum agrum trans

Trebiam mittit. Ii, sparsos et incompósitos, ad hoc graves præda plerosque, quum inopinatos invasissent, ingentem terrorem cædemque ac fugam usque ad castra stationesque hostium fecere: unde multitudine effusa pulsī, rursus subsidio suorum prælium restituere. Varia inde pugna sequentes, quamquam ad extremum æquassent certamen, major tamen hostium Romanis fama victoriæ fuit.

LIII. Ceterum nemini omnium major justiorque, quam ipsi consuli, videri; gaudio efferrī, *qua parte copiarum alter consul victus foret, ea se vicisse: restitutos ac reffectos militibus animos: nec quemquam esse, præter collegam, qui dilatam dimicationem vellet: eum, animo magis, quam corpore, ægrum, memoria vulneris aciem ac tela horrere. Sed non esse cum ægro senescendum. Quid enim ultra differri aut teri tempus? Quem tertium consulem, quem alium exercitum expectari? Castra Karthaginiensium in Italia, ac prope in conspectu urbis esse: non Siciliam ac Sardiniam victis ademptas, nec cis Iberum Hispaniam peti, sed solo patrio terraque, in qua geniti forent, pelli Romanos. Quantum ingemiscant, inquit, patres nostri, circa mænia Karthaginis bellare soliti, si videant nos, progeniem suam, duos consules consularesque exercitus, in media Italia paventes intra castra? Penum, quod inter Alpes Apenninumque agri sit, suæ ditionis fecisse? Hæc adsidens ægro collegæ, hæc in prætorio prope concionabundus agere. Stimulabat et tempus propinquum comitorum, ne in novos consules bellum differretur, et occasio in se unum vertendæ gloriæ, dum æger collega erat. Itaque, nequidquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites jubet. Hannibal, quum, quid optimum foret hosti, cerne-*

U. C. 534.

A. C. 218.

Prælium
equestre
dubium.Sempro-
nius pug-
næ cupi-
dus.

U. C. 534. ret, vix ullam spem habebat, temere atque impro-
 A. C. 218. vide quidquam consules acturos: quum alterius ingenium, fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, ferociusque factum prospero cum prædatoribus suis certamine crederet; adesse gerendæ rei fortunam haud diffidebat: cujus ne quod prætermitteret tempus, sollicitus intentusque erat, dum tiro hostium esset miles, dum meliorem ex du-cibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent: quorum ingentem multitudinem sciebat segnius secuturam, quanto longius ab domo trahe-
 Locum insidiis Hannibal circum-spectat.
 rentur. Quum ob hæc taliaque speraret propinquum certamen, et facere, si cessaretur, cuperet; speculatoresque Galli ad ea exploranda, quæ vellet, tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnæ esse Romanos retulissent; locum insidiis circum-spectare Pœnus cœpit.

LIV. Erat in medio rivus, præaltis utrimque clausus ripis, et circa obsitus palustribus herbis et, quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusque: quem ubi ad equites quoque tegendos satis latebrosum locum circumvectus ipse oculis perlustravit; *Hic erit locus*, Magoni fratri ait, *quem teneas. Delige centenos viros ex omni peditate atque equite; cum quibus ad me vigilia prima venias. Nunc corpora curare tempus est.* Ita prætorium niisum: mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorum cereno*, inquit Hannibal: *sed, ut et numero etiam, non animis modo, valeatis, singulis vobis novenos ex turmis manipulisque vestri similes eligite: Mago locum monstrabit, quem insideatis. Hostem cæcum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Hannibal prima luce Numidas

equites, transgressos Trebiam flumen, obequitare U. C. 534.
 jubet hostium portis, jaculandoque in stationes eli- A. C. 218.
 cere ad pugnam hostem: injecto deinde certamine,
 cedendo sensim citra flumen pertrahere. Hæc man-
 data Numidis: ceteris ducibus peditum equitumque
 præceptum, ut prandere omnes juberent: armatos
 deinde, instratisque equis, signum expectare. Sem-
 pronius, ad tumultum Numidarum primum omnem
 equitatum, ferox ea parte virium, deinde sex millia
 peditum, postremo omnes copias ad destinatum jam
 ante consilio, avidus certaminis, eduxit. Erat forte
 brumæ tempus et nivalis dies in locis Alpibus Apen-
 ninoque interjectis, propinquitate etiam fluminum
 ac paludium prægelidis: ad hoc raptim eductis ho-
 minibus atque equis, non capto ante cibo, non ope
 ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil calor in-
 erat: et quidquid auræ fluminis adpropinquabant,
 adflabat acrior frigoris vis. Ut vero refugientes Nu-
 midas insequentes aquam ingressi sunt, (et erat pec-
 toribus tenuis aucta nocturno imbri) tum utique
 egressis rigere omnibus corpora, ut vix armorum
 tenendorum potentia essent, et simul lassitudine
 procedente jam die, fame etiam deficere.

LV. Hannibalis interim miles, ignibus ante ten-
 toria factis, oleoque per manipulos, ut mollirent ar-
 tus, misso, et cibo per otium capto, ubi transgres-
 sos flumen hostes nunciatum est, alacer animis cor-
 poribusque arma capit, atque in aciem procedit.
 Baliares locat ante signa, levem armaturam, octo
 ferme millia hominum; dein graviores armis pedi-
 tem, quod virium, quod roboris erat: in cornibus
 circumfudit decem millia equitum; et ab cornibus
 in utramque partem divisos elephantos statuit. Con-

U. C. 534. sul effusos sequentes equites, quum ab resistantibus
 A. C. 218. subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui
 dato, revocatos circumdedit peditibus. Duodevigi-
 nti millia Romani erant, socium nominis Latini
 viginti; auxilia præterea Cenomanorum: ea sola in
 fide manserat Gallica gens: his copiis concursum
 est. Prælium a Baliaribus ortum est; quibus quum
 majore robore legiones obsisterent, deductæ propere
 in cornua leves armaturæ sunt: quæ res effecit, ut
 equitatus Romanus extemplo urgeretur: nam quum
 vix jam per se resisterent decem millibus equitum
 quatuor millia, et fessi plerisque integris, obruti
 sunt insuper velut nube jaculorum a Baliaribus con-
 jecta: ad hoc elephantum, eminentes ab extremis cor-
 nibus, (equis maxime non visu modo, sed odore in-
 solito territis) fugam late faciebant. Pedestris pu-
 gna par animis magis quam viribus erat; quas re-
 centes Pœnus, paullo ante curatis corporibus, in
 prælium adtulerat: contra, jejuna fessaque corpora
 Romanis et rigentia gelu torpebant: restitissent ta-
 men animis, si cum pedite solum foret pugnatum.
 Sed et Baliares, pulso equite, jaculabantur in latera,
 et elephantum jam in mediam peditum aciem sese tu-
 lerant: et Mago Numidæque, simul latebras eorum
 improvida præterlata acies est, exorti ab tergo in-
 gentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot
 circumstantibus malis mansit aliquamdiu innota
 acies, maxime præter spem omnium adversus ele-
 phantos: eos velites, ad id ipsum locati, verutis
 conjectis et avertere, et insecuti aversos sub caudis,
 qua maxime molli cute vulnera accipiunt, fodie-
 bant.

LVI. Trepidantesque prope jam in suos conster-

natos media acie in extremam, ad sinistrum cornu, U. C. 534.
 adversus Gallos auxiliares agi jussit Hannibal. Ex- A. C. 218.
 templo haud dubiam fecere fugam: additus quoque
 novus terror Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt.
 Itaque, quum jam in orbem pugnarent, decem mil- Vincuntur
 lia ferme hominum, quum alii evadere nequissent, Romani.
 media Afrorum acie, quæ Gallicis auxiliis firmata
 erat, cum ingenti cæde hostium perrupere: et, quum
 neque in castra reditus esset flumine interclusis, ne-
 que præ imbri satis decernere possent, qua suis
 opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere.
 Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ; et,
 qui flumen petiere, aut gurgitibus absumti sunt, aut
 inter cunctationem ingrediendi ab hostibus ob-
 essi: qui passim per agros fuga sparsi erant, vestigia
 cedentis sequentes agminis, Placentiam contendere: Placentiam
 aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fe- fugiunt.
 cit, transgressique in castra pervenerunt. Imber nive
 mixtus, et intoleranda vis frigoris, et homines mul-
 tos, et jumenta, et elephantos prope omnes, absum-
 sit. Finis insequendi hostis Pœnis flumen Trebia
 fuit: et ita torpentes gelu in castra rediere, ut vix
 lætitiâ victoriæ sentirent. Itaque nocte inse-
 quenti, quum præsidium castrorum, et quod reli-
 quum ex magna parte militum erat, ratibus Tre-
 biam trajicerent, aut nihil sentire, obstrepente plu-
 via; aut, quia jam moveri præ lassitudine nequi-
 bant ac vulneribus, sentire sese dissimularunt: qui-
 etisque Pœnis, tacito agmine ab Scipione consule
 exercitus Placentiam est perductus: inde Pado tra-
 jectus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis
 una colonia premeretur.

LVII. Romam tantus terror ex hac clade perla-

U. C. 534.
A. C. 218.
Romæ tre-
pidatio.

Comitia
consularia.

tus est, ut jam ad urbem crederent infestis signis hostem venturum; nec quidquam spei aut auxilii esse, quo portis mœnibusque vim arcerent. *Uno consule ad Ticinum victo, altero ex Sicilia revocato, duobus consulibus, duobus consularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones esse, quæ arcessantur?* Ita territis Sempronius consul advenit, ingenti periculo per effusos passim ad prædandum hostium equites (audacia magis, quam consilio aut spe fallendi resistendive, si non falleret) transgressus. Id quod unum maxime in præsentia desiderabatur, comitiis consularibus habitis, in hiberna rediit. Creati consules Cn. Servilius et C. Flaminius. Ceterum ne hiberna quidem Romanis quietæ erant, vagantibus passim Numidis equitibus, et, qua his inpediiora erant, Celtiberis Lusitanisque. Omnes igitur clausi undique commeatus erant, nisi quos Pado naves subveherent. Emporium prope Placentiam fuit, et opere magno munitum, et valido firmatum præsidio: ejus castelli obpugnandi spe cum equitibus ac levi armatura profectus Hannibal, quum plurimum in celando incepto ad effectum, spei habuisset, nocte adortus, non fefellit vigiles. Tantis repente clamor est sublatus, ut Placentiæ quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, jussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre prælium interim commissum: in quo, quia saucius Hannibal pugna excessit, pavore hostibus injecto, defensum egregie præsidium est. Paucorum inde dierum quiete sumta, et vixdum satis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit obpugnandas. Id emporium a Romanis Gallico bello fuerat munitum: inde locum frequentaverant adcolæ

mixti undique ex finitimis populis; et tum terror populationum eo plerosque ex agris compulerat. U. C. 534.
A. C. 218. Hujus generis multitudo, fama inpigre defensi ad Placentiam præsidii accensa, armis adreptis obviam Hannibali procedit. Magis agmina, quam acies, in via concurrerunt; et, quum ex altera parte nihil, præter inconditam turbam, esset, in altera et dux militi, et duci fidens miles, ad triginta quinque milia hominum a paucis fusa. Postero die, deditioe facta, præsidium intra mœnia acceperè: jussique arma tradere quum dicto paruisent, signum repente victoribus datur, ut tamquam vi captam urbem diriperent: neque ulla, quæ in tali re memorabilis scribentibus videri solet, prætermissa clades est: adeo omnis libidinis, crudelitatisque, et inhumanæ superbiæ editum in miseros est exemplum. Hæ fuisse hibernæ expeditiones Hannibalis.

LVIII. Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: et ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adjuncturus. Transeuntem Apenninum adeo atrox adorta tempestas est, ut Alpium fœditatem prope superaverit. Transitum
Apennini
tentat Han-
nibal. Vento mixtus imber quum ferretur in ipsa ora, primo, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vortice intorti adfligebantur, constitere: dein, quum jam spiritum includeret, nec reciprocare animam sineret, aversi a vento parumper consedere. Tum vero ingenti sono cœlum strepere, et inter horrendos fragores micare ignes: capti auribus et oculis metu omnes torpere. Tandem, effuso imbri, quum eo magis accensa vis venti esset, ipso illo, quo

U. C. 534. deprehensi erant, loco castra ponere necessarium
 A. C. 218. visum est. Id vero laboris velut de integro initium
 fuit: nam nec explicare quidquam, nec statuere poterant: nec, quod statutum esset, manebat, omnia perscendente vento et rapiente: et mox aqua levata vento, quum super gelida montium juga concreta esset, tantum nivosa grandinis dejecit, ut, omnibus omissis, procumberent homines, tegminibus suis magis obruti, quam tecti: tantaque vis frigoris insecuta est, ut, ex illa miserabili hominum jumentorumque strage quum se quisque adtollere ac levare vellet, diu nequiret, quia, torpentibus rigore nervis, vix flectere artus poterant: deinde, ut tandem agitando sese movere ac recepere animos, et raris locis ignis fieri est coeptus, ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum eo loco, velut obsessi, mansere: multi homines, multa jumenta, elephantique ex his, qui praelio ad Trebiam facto superfuerant, septem absumti.

Regreditur.

Pugna inter Sempronium et Hannibalem.

LIX. Degressus Apennino retro ad Placentiam castra movit, et ad decem millia progressus conседit: postero die duodecim millia peditum, quinque equitum adversus hostem ducit. Nec Sempronius consul (jam enim redierat ab Roma) detractavit certamen: atque eo die tria millia passuum inter bina castra fuere. Postero die ingentibus animis, vario eventu, pugnatum est: primo concursu adeo res Romana superior fuit, ut non acie vincerent solum, sed pulsos hostes in castra persequerentur; mox castra quoque obpugnarent. Hannibal, paucis propugnatoribus in vallo portisque positus, ceteros confertos in media castra recepit, intentosque signum ad erumpendum spectare jubet. Jam nona fer-

me diei hora erat, quum Romanus, nequidquam fa-
 tigato milite, postquam nulla spes erat potiundi cas-
 tris, signum receptui dedit. Quod ubi Hannibal
 accepit, laxatamque pugnam et recessum a castris
 vidit, extemplo equitibus dextra lævaque emissis in
 hostem, ipse cum peditum robore medius castris
 erupit: pugna raro ulla magis sæva, et cum utrius-
 que partis pernicie clarior fuisset, si extendi eam
 dies in longum spatium sivisset. Nox accensum
 ingentibus animis prælium diremit: itaque acrior
 concursus fuit, quam cædes; et, sicut æquata ferme
 pugna erat, ita clade pari discessum est: ab neutra
 parte sexcentis plus peditibus, et dimidium ejus
 equitum cecidit. Sed major Romanis, quam pro nu-
 mero, jactura fuit: quia equestris ordinis aliquot,
 et tribuni militum quinque, et præfecti sociorum
 tres, sunt interfecti. Secundum eam pugnam Han-
 nibal in Ligures, Sempronius Lucam concessit.
 Venienti in Ligures Hannibali per insidias inter-
 cepti duo quæstores Romani, C. Fulvius et L. Lu-
 cretius, cum duobus tribunis militum, et quinque
 equestris ordinis senatorum ferme liberis, quo magis
 ratam fore cum his pacem societatemque crederet,
 traduntur.

LX. Dum hæc in Italia geruntur, Cn. Cornelius
 Scipio, in Hispaniam cum classe et exercitu missus,
 quum, ab ostio Rhodani profectus, Pyrenæosque
 montes circumvectus, Emporiis adpulisset classem,
 exposito ibi exercitu, orsus a Lacetanis, omnem
 oram usque ad Iberum flumen, partim renovandis
 societatibus, partim novis instituendis, Romanæ di-
 tionis fecit. Inde conciliata clementiæ fama, non ad
 maritimos modo populos, sed, in mediterraneis quo-

U. C. 534.

A. C. 218.

Res gestæ

a Cn. Scipi-

one in

Hispania.

U. C. 534. que ac montanis, ad ferociōres jam gentes valuit :
 A. C. 218. nec pax modo apud eos, sed societas etiam armorum, parata est : validæque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conscriptæ sunt. Hannonis cis Iberum provincia erat : eum reliquerat Hannibal ad regionis ejus præsidium : itaque prius, quam alienarentur omnia, obviam eundem ratus, castris in conspectu hostium positis, in aciem eduxit : nec Romano differendum certamen visum : quippe qui sciret, cum Hannone et Hasdrubale sibi dimicandum esse ; malletque adversus singulos separatim, quam adversus duos simul, rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit : sex millia hostium cæsa, duo capta cum præsidio castrorum : nam et castra expugnata sunt, atque ipse dux cum aliquot principibus capiuntur : et Scissis, propinquum castris oppidum, expugnatur. Ceterum præda oppidi parvi pretii rerum fuit ; supellex barbarica, ac vilium mancipiorum : castra militem ditavere ; non ejus modo exercitus, qui victus erat, sed et ejus, qui cum Hannibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus (ne gravia impedimenta ferentibus essent) citra Pyrenæum relictis.

LXI. Priusquam certa hujus cladis fama accideret, transgressus Iberum Hasdrubal cum octo millibus peditum, mille equitum, tamquam ad primum adventum Romanorum obcursorus, postquam perditas res ad Scissim amissaque castra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone classicos milites navalesque socios, vagos palantesque per agros, (quod ferme fit, ut secundæ res negligentiam creent) equite passim dimisso, cum magna cæde, majore fuga ad naves compellit : nec diutius circa

ea loca morari ausus, ne a Scipione obprimeretur, U. C. 534. trans Iberum sese recepit. Et Scipio, raptim ad fa- A. C. 218. mam novorum hostium agmine acto, quum in paucos præfectos navium animadvertisset, præsidio Tarracone modico relicto, Emporias cum classe rediit. Vixdum digresso eo, Hasdrubal aderat: et, Ilergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso, cum eorum ipsorum juventute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rursus cedit agro. Scipio, relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem quum infesto exercitu invasisset, compulsis omnibus Athanagiam, urbem (quæ caput ejus populi erat) circumscedit: intraque dies paucos, pluribus quam ante obsidibus imperatis, Ilergetes, pecunia etiam multatos, in jus ditionemque recepit. Inde in Ausetanos prope Iberum, socios et ipsos Pœnorum, procedit: atque, urbe eorum obsessa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul jam urbe, quum intrare vellent, exceptit insidiis. Cæsa ad duodecim millia: exuti pene omnes armis, domos passim palantes per agros diffugere; nec obsessos alia ulla res, quam iniqua obpugnantibus hiems, tutabatur: triginta dies obsidio fuit: per quos raro umquam nix minus quatuor pedes alta jacuit: adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola, ignibus aliquoties conjectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit. Postremo quum Amusitus princeps eorum ad Hasdrubalem profugisset, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

LXII. Romæ aut circa urbem multa ea hieme Prodigia. prodigia facta: aut (quod evenire solet, motis semel

U. C. 534. in religionem animis) multa nunciata, et temere
 A. C. 218. credita sunt: in quibus ingenuum infantem semestrem
 in foro olitorio triumphum clamasse: et foro boario
 bovem in tertiam contignationem sua sponte escen-
 disse: atque inde tumultu habitatorum territum sese
 dejecisse: et navium speciem de cœlo adfulsisse, et
 ædem Spei, quæ est in foro olitorio, fulmine ictam:
 et Lanuvii hastam se commovisse: et corvum in
 ædem Junonis devolasse, atque in ipso pulvinario
 consedissee: et in agro Amiternino multis locis ho-
 minum specie procul candida veste visos, nec cum
 ullo congressos: et in Piceno lapidibus pluisse; et
 Cære sortes extenuatas: et in Gallia lupum vigili
 Procurata. gladium e vagina raptum abstulisse. Ob cetera pro-
 digia libros adire decemviri jussi: quod autem lapi-
 dibus plisset in Piceno, novemdiale sacrum edic-
 tum, et subinde aliis procurandis prope tota civitas
 operata fuit. Jam primum omnium urbs lustrata
 est, hostiæque majores, quibus editum est, Diis
 cæsæ; et donum ex auri pondo quadraginta Lanu-
 vium ad Junonis portatum est; et signum æneum
 matronæ Junoni in Aventino dedicaverunt; et lec-
 tisternium Cære, ubi sortes adtenuatæ erant, impe-
 ratum; et supplicatio Fortunæ in Algido; Romæ
 quoque et lectisternium Juventati, et supplicatio
 ad ædem Herculis nominatim; deinde universo po-
 pulo circa omnia pulvinaria, indicta: et Genio ma-
 jores hostiæ cæsæ quinque; et C. Atilius Serranus
 prætor vota suscipere jussus, si in decem annos res-
 publica eodem stetisset statu. Hæc procurata vota-
 que ex libris Sibyllinis, magna ex parte levaverant
 religione animos.

LXIII. Consulum designatorum alter Flaminius,

cui eæ legiones, quæ Placentiæ hibernabant, sorte U. C. 534.
 evenerant, edictum et literas ad consulem misit, ut A. C. 218.
 is exercitus Idibus Martiis Arimini adesset in cas-
 tris. Huic in provincia consulatum inire consilium Temeritas
 erat, memori veterum certaminum cum Patribus ; et adrogan-
 quæ tribunus plebis, et quæ postea consul, prius de tia Flami-
 consulatu, qui abrogabatur, dein de triumpho ha- nii.
 buerat : invisus etiam Patribus ob novam legem,
 quam Q. Claudius tribunus plebis adversus senatum
 uno Patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat ; ne quis
 senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam
 navem, quæ plus quam trecentarum amphorarum
 esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris
 vectandos : quæstus omnis Patribus indecorus visus.
 Res, per summam contentionem acta, invidiam apud
 nobilitatem suasori legis Flaminio, favorem apud
 plebem alterumque inde consulatum, peperit. Ob
 hæc ratus auspiciis ementiendis, Latinarumque fe-
 riarum mora, et consularibus aliis impedimentis re-
 tenturos se in urbe, simulato itinere privatus clam
 in provinciam abiit. Ea res, ubi palam facta est, Clam in
 novam insuper iram infestis jam ante Patribus mo- provinciam
 vit : *Non cum senatu modo, sed jam cum Diis immor-* abit.
talibus, C. Flaminium bellum gerere : consulem ante
inauspicato factum revocantibus ex ipsa acie Diis at-
que hominibus non paruisse ; et nunc conscientia spre-
torum et Capitolium et sollemnem votorum nuncupa-
tionem fugisse : ne die initi magistratus Jovis optimi
maximi templum adiret : ne senatum, invisus ipse, et
sibi uni invisum, videret consuleretque : ne Latinas in-
diceret, Jovique Latiari sollemne sacrum in monte fa-
ceret : ne, auspicato profectus in Capitolium ad vota
nuncupanda, paludatus inde cum lictoribus ad provin-

U. C. 534. *ciam iret : lixæ modo sine insignibus, sine lictoribus,*
 A. C. 218. *profectum clam, furtim, haud aliter quam si exsilii*
caussa solum vertisset : magis pro majestate videlicet
imperii Arimini, quam Romæ, magistratum initurum,
et in deversorio hospitali, quam apud penates suos,
prætextam sumturum. Revocandum universi retra-
hendumque censuerunt ; et cogendum omnibus prius
præsentem in Deos hominesque fungi officiis, quam
 Frustra re- *ad exercitum et in provinciam iret. In eam lega-*
 vocatur. *tionem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius et*
M. Antistius profecti, nihilo magis eum moverunt,
quam priori consulatu literæ moverant ab senatu
 U. C. 535. *missæ. Paucos post dies magistratum iniit, inmo-*
 A. C. 217. *lantique ei vitulus jam ictus e manibus sacrifican-*
tium sese quum proripuisset, multos circumstantes
cruore respersit. Fuga procul etiam major apud ig-
naros, quid trepidaretur, et concursatio fuit : id a
plerisque in omen magni terroris acceptum. Legio-
nibus inde duabus a Sempronio prioris anni con-
sule, duabus a C. Atilio prætore acceptis, in Etru-
riam per Apennini tramites exercitus duci est
cœptus.

EPITOME LIBRI XXII.

HANNIBAL, per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Etruriam : per quas paludes quatrinduo et tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius consul, homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quæ tolli non poterant, et ab equo, quem conscenderat, per caput devolutus, insidiis ab Hannibale circumventus, ad Trasimenum lacum cum exercitu cæsus est. Sex millia, quæ eruperant, fide ab Maharbale data, perfidia Hannibalis vincta sunt. Quum ad nuncium cladis Romæ luctus esset, duæ matres, ex insperato receptis filiis, gaudio mortuæ sunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum. Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator, adversus Hannibalem missus, nollet acie cum eo configere, ne, contra ferocem tot victoriis hostem, terrorem adversis præliis militem pugnae committeret, et, obponendo se tantummodo, conatus Hannibalis impederet : M. Minucius magister equitum, ferox et temerarius, criminando dictatorem tamquam segnem et timidum, effecit, ut populi jussu æquaretur ei cum dictatore imperium ; divisoque exercitu, quum iniquo loco conflixisset, et in maximo discrimine legiones ejus essent, superveniente cum exercitu Fabio Maximo discrimine liberatus est : quo beneficio victus castra cum eo junxit, et patrem eum salutavit ; idemque facere milites jus-

sit. Hannibal, vastata Campania, inter Casilinum oppidum et Calliculam montem a Fabio clausus, sarmentis ad cornua boum adligatis et incensis, præsidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugavit: et sic transgressus est saltum: idemque Q. Fabii Maximi dictatoris, quum circumposita ureret, agro pepercit, ut illum tanquam proditorem suspectum faceret. Æmilio deinde Paulo et Terentio Varrone consulibus et ducibus, cum maxima clade adversus Hannibalem ad Cannas pugnatum est: cæsaque eo prælio Romanorum quadraginta quinque millia, cum Paulo consule et senatoribus octoginta, consularibus atque prætoribus aut ædiliciis triginta. Post quam cladem quum a nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui postea Africanus nuncupatus est, stricto super capita deliberantium ferro, juravit, se pro hoste habiturum eum, qui in verba sua non jurasset; effecitque, ut omnes minime relictum iri a se Italiam jurejurando adstringerentur. Præterea trepidationem urbis et luctum, et res in Hispania meliore eventu gestas continet. Opimia et Floronia, Vestales virgines, incesti damnatæ sunt. Propter paucitatem vero militum servorum octo millia armata sunt: captivi, quum potestas esset redimendi, redempti non sunt. Varroni obriam itum est, et gratiæ actæ, quod de republica non desperasset.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXII.

JAM ver adpetebat, quum Hannibal ex hibernis U. C. 535.
movit, et nequidquam ante conatus transcendere A. C. 217.
Apenninum intolerandis frigoribus, et cum ingenti Hannibal
periculo moratus ac metu. Galli, quos prædæ po- movet ex
pulationumque conciverat spes, postquam pro eo, ut hibernis.
ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas terras
sedem belli esse, premique utriusque partis exerci-
tuum hibernis viderunt; verterunt retro ad Hanni-
balem ab Romanis odia: petitusque sæpe princi-
pum insidiis, ipsorum inter se fraude, eadem levi-
tate, qua consenserant, consensum indicantium, ser-
vatus erat; et, mutando nunc vestem, nunc tegu-
menta capitis, errore etiam sese ab insidiis muni-
erat. Ceterum hic quoque ei timor causa fuit ma-
turius movendi ex hibernis. Per idem tempus Cn.
Servilius consul Romæ Idibus Martiis magistratum
iniit. Ibi quum de republica retulisset, redintegrata
in C. Flaminium invidia est. *Duos se consules cre-* Querelæ
asse, unum habere: quod enim illi justum imperium, Romano-
quod auspiciis esse? Magistratus id a domo, publicis rum de
privatisque penetibus, Latinis feriis actis, sacrificio in Flaminio.
monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis, se-
cum ferre: nec privatum auspiciis sequi, nec sine aus-
piciis profectum in externo ea solo nova atque integra

U. C. 535. *concipere posse.* Augebant metum prodigia ex pluri-
 A. C. 217. bus simul locis nunciata : in Sicilia militibus ali-
 Prodigia. quot spicula, in Sardinia autem in muro circum-
 eunti vigilias equiti scipionem, quem manu tenuerat,
 arsisse, et litora crebris ignibus fulsisse, et scuta
 duo sanguine sudasse, et milites quosdam ictos ful-
 minibus, et solis orbem minui visum : et Præneste
 ardentes lapides cœlo cecidisse : et Arpis parmas in
 cœlo visas, pignantemque cum luna solem : et Ca-
 penæ duas interdium lunas ortas : et aquas Cæretes
 sanguine mixtas fluxisse ; fontemque ipsum Hercu-
 lis cruentis manasse sparsum maculis : et in Antiati
 metentibus cruentas in corbem spicas cecidisse : et
 Faleriis cœlum findi velut magno hiatu visum ; qua-
 que patuerit, ingens lumen effulsisse : sortes sua
 sponte adtenuatas, unamque excidisse, ita scriptam :
MAVORS TELUM SUUM CONCVTIT : et per idem tem-
 pus Romæ signum Martis Appia via ad simulacra
 luporum sudasse : et Capuæ speciem cœli ardentis
 fuisse, lunæque inter imbrem cadentis. Inde mino-
 ribus etiam dictu prodigiis fides habita : capras la-
 natas quibusdam factas, et gallinam in marem, gal-
 lum in feminam sese vertisse. His, sicut erant nun-
 ciata, expositis, auctoribusque in curiam introductis,
 Procurata. consul de religione Patres consuluit. Decretum, ut
 ea prodigia, partim majoribus hostiis, partim lac-
 tentibus, procurarentur : et uti supplicatio per tri-
 duum ad omnia pulvina habetur. Cetera, quum
 decemviri libros inspexissent, ut ita fierent, quem-
 admodum cordi esse Divi carminibus præferentur.
 Decemvirorum monitu decretum est, Jovi primum
 donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret ;
 Junoni Minervæque ex argento dona darentur : et

Junoni Reginae in Aventino, Junonique Sospitae La- U. C. 535.
 nuvii majoribus hostiis sacrificaretur; matronaeque, A. C. 217.
 pecunia conlata, quantum conferre cuique commo-
 dum esset, donum Junoni Reginae in Aventinum
 ferrent, lectisterniumque fieret; quin et libertinae ut
 ipsae, unde Feroniae donum daretur, pecuniam pro
 facultatibus suis conferrent. Haec ubi facta, decenu-
 viri Ardeae in foro majoribus hostiis sacrificarunt:
 postremo Decembri jam mense ad aedem Saturni
 Romae inmolatum est, lectisterniumque imperatum,
 (et eum lectum senatores straverunt) et convivium
 publicum; ac per urbem Saturnalia diem ac noctem
 clamatum, populusque eum diem festum habere ac
 servare in perpetuum jussus.

II. Dum consul placandis Romae Diis trahendo-
 que delectu dat operam, Hannibal, profectus ex hi- Hannibal
 bernis, quia jam Flaminium consulem Arretium per- Etruriam
 venisse fama erat, quum aliud longius, ceterum com- petit.
 modius, ostenderetur iter, propiorem viam per palu-
 dem petit, qua fluvius Arnus per eos dies solito ma-
 gis inundaverat. Hispanos et Afros, (id omne vete-
 rani erat robur exercitus) admixtis ipsorum inpedi-
 mentis, necubi consistere coactis necessaria ad usus
 deessent, primos ire jussit: sequi Gallos, ut id ag-
 minis medium esset; novissimos ire equites: Ma-
 gonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen,
 maxime Gallos, si taedio laboris longaeque viae (ut
 est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsiste-
 rent, cohibentem. Primi, qua modo praerent du- Molestum
 ces per praeltas fluvii ac profundas voragines, hau- iter per
 sti pene limo inmergentesque se, tamen signa seque- paludes.
 bantur. Galli neque sustinere se prolapsi, neque
 adsurgere ex voraginibus poterant; aut corpora ani-

U. C. 535. mis, aut animos spe sustinebant; alii fessa ægre
 A. C. 217. trahentes membra; alii, ubi semel victis tædio ani-
 mis procubuissent, inter jumenta, et ipsa jacentia
 passim, morientes: maximeque omnium vigiliæ
 conficiebant, per quadriduum jam et tres noctes to-
 leratæ. Quum, omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi
 in sicco fessa sternerent corpora, inveniri posset,
 cumulatis in aquas sarcinis insuper incumbebant:
 jumentorum itinere toto prostratorum passim acervi
 tantum, quod exstaret aqua, quærentibus ad quietem
 parvi temporis necessarium cubile dabant. Ipse
 Hannibal, æger oculis ex verna primum intemperie
 variante calores frigoraque, elephanto, qui unus su-
 perfuerat, quo altius ab aqua exstaret, vectus; vigi-
 liis tandem et nocturno humore palustrique cœlo
 gravante caput, et quia medendi nec locus nec tem-
 pus erat, altero oculo capitur.

Hannibal
 oculum
 amittit.

III. Multis hominibus jumentisque fœde amissis,
 quum tandem de paludibus emersisset, ubi primum
 in sicco potuit, castra locat: certumque per præmis-
 sos exploratores habuit, exercitum Romanum circa
 Arretii mœnia esse: consulis deinde consilia atque
 animum, et situm regionum, itineraque, et copias
 ad commeatus expediendos, et cetera, quæ cognosse
 in rem erat, summa omnia cum cura inquirendo ex-
 sequebatur. Regio erat in primis Italiæ fertilis, E-
 trusci campi, qui Fæsulas inter Arretiumque jacent,
 frumenti ac pecoris et omnium copia rerum opu-
 lenti. Consul ferox ab consulatu priore, et non
 modo legum ac Patrum majestatis, sed ne Deorum
 quidem satis metuens. Hanc insitam ingenio ejus
 temeritatem fortuna prospero civilibus bellicisque
 rebus successu aluerat. Itaque satis adpærebat, nec

Flamini
 cos. ferocia.

Deos nec homines consulentem, ferociter omnia ac
 præpropere acturum : quoque pronior esset in vitia
 sua, agitare eum atque irritare Pœnus parat : et,
 læva relicto hoste, Fæsulas petens, medio Etruriæ
 agro prædatum profectus, quantam maximam vasti-
 tatem potest, cædibus incendiisque consuli procul
 ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste
 ipse quieturus erat, tum vero, postquam res socio-
 rum ante oculos prope suos ferri agique vidit, suum
 id dedecus ratus, per mediam jam Italiam vagari
 Pœnum, atque, obsistente nullo, ad ipsa Romana
 mœnia ire obpugnanda ; ceteris omnibus in consilio
 salutaria magis, quam speciosa, suadentibus, *colle-
 gam expectandum, ut conjunctis exercitibus, communi
 animo consilioque rem gererent ; interim equitatu aux-
 iliisque levium armorum ab effusa prædandi licentia
 hostem cohibendum ; iratus se ex consilio proripuit,
 signumque simul itineris pugnæque proposuit. Quin
 immo Arretii ante mœnia sedeamus, inquit ; hic enim
 patria et penates sunt. Hannibal emissus e manibus
 perpopuletur Italiam, vastandoque et urendo omnia ad
 Romana mœnia perveniat ; nec ante nos hinc movcri-
 mus, quam, sicut olim Camillum ab Veis, C. Flami-
 nium ab Arretio Patres advixerint. Hæc simul incre-
 pans, quum ocius signa convelli juberet, et ipse in
 equum insilisset, equus repente conruit, consulem-
 que lapsum super caput effudit. Territis omnibus,
 qui circa erant, velut fædo omine incipiendæ rei,
 insuper nunciatur, signum, omni vi moliente signi-
 fero, convelli nequire. Conversus ad nuncium, *Num
 literas quoque, inquit, ab senatu adfers, quæ me rem
 gerere vetent ? Abi, nuncia, signum effodiunt, si ad
 convellendum manus præ metu obtorpuerint. Incedere**

U. C. 535.

A. C. 217.

Ex equo
prolabitur.Signum
convelli
nequit.

U. C. 535. inde agmen cœpit: primoribus, super quam quod
 A. C. 217. dissenserant a consilio, territis etiam duplici prodi-
 gio; milite in vulgus læto ferocia ducis, quum spem
 magis ipsam, quam caussam spei, intueretur.

Pugna ad
 Trasime-
 num.

IV. Hannibal, quod agri est inter Cortonam ur-
 bem Trasimenumque lacum, omni clade belli per-
 vastat, quo magis iram hosti ad vindicandas socio-
 rum injurias acuat. Et jam pervenerant ad loca in-
 sidiis nata, ubi maxime montes Cortonenses Trasi-
 menus subit: via tantum interest perangusta, velut
 ad id ipsum de industria relicto spatio: deinde paul-
 lo latior patescit campus, inde colles adsurgunt.
 Ibi castra in aperto locat, ubi ipse cum Afris modo
 Hispanisque consideret. Baliæres ceteramque levem
 armaturam post montes circumducit: equites ad ip-
 sas fauces saltus, tumulis apte tegentibus, locat; ut,
 ubi intrassent Romani, objecto equitatu, clausa om-
 nia lacu ac montibus essent. Flaminius quum pri-
 die solis occasu ad lacum pervenisset, inexplorato,
 postero die, vix dum satis certa luce, angustiis supe-
 ratis, postquam in patientiorem campum pandi ag-
 men cœpit, id tantum hostium, quod ex adverso erat,
 conspexit: ab tergo et super caput decepere insidiæ.
 Pœnus ubi, id quod petierat, clausum lacu ac mon-
 tibus et circumfusum suis copiis habuit hostem, sig-
 num omnibus dat simul invadendi: qui ubi, qua
 cuique proximum fuit, decucurrere, eo magis Ro-
 manis subita atque improvisa res fuit, quod orta ex
 lacu nebula campo, quam montibus, densior sede-
 rat, agminaque hostium ex pluribus vallibus ipsa
 inter se satis conspecta, eoque magis pariter decu-
 currerunt. Romanus clamore prius undique orto,
 quam satis cerneret, se circumventum esse sensit;

et ante in frontem lateraque pugnari cœptum est, U. C. 595. quam satis instrueretur acies, aut expediri arma, A. C. 217. stringique gladii possent.

V. Consul, percussis omnibus, ipse satis, ut in trepida re, inpavidus, turbatos ordines, vertente se quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tempus locusque patitur; et, quacumque adire audirique potest, adhortatur, ac stare et pugnare jubet; *nec enim inde votis aut inploratione Deum, sed vi ac virtute, evadendum esse. Per medias acies ferro viam fieri: et, quo timoris minus sit, eo minus ferme periculi esse.* Ceterum præ strepitu ac tumultu nec consilium nec imperium accipi poterat: tantumque aberat, ut sua signa atque ordinem et locum nosceret miles, ut vix ad arma capienda aptandaque pugnae competeret animus: obprimerenturque quidam, onerati magis his, quam tecti: et erat in tanta caligine major usus aurium, quam oculorum. Ad gemitus vulnerum ictusque corporum aut armorum, et mixtos strepentium paventiumque clamores, circumferebant ora oculosque. Alii fugientes pugnantium globo inlati hærebant: alios redeuntes in pugnam avertebat fugientium agmen. Deinde, ubi in omnes partes nequidquam inpetus capti, et ab lateribus montes ac lacus, a fronte et ab tergo hostium acies claudebat, adparuitque, nullam, nisi in dextra ferroque, salutis spem esse; tum sibi quisque dux adhortatorque factus ad rem gerendam, et nova de integro pugna exorta est; non illa ordinata per principes hastatosque ac triarios, nec ut pro signis antesignani, post signa alia pugnaret acies; nec ut in sua legione miles, aut cohorte, aut manipulo esset. Fors conglobat, et animus suus cuique ante

U. C. 535. aut post pugnandi ordinem dabat: tantusque fuit
 A. C. 217. ardor armorum, adeo intentus pugnæ animus, ut
 Terræ eum motum terræ, qui multarum urbium Italiæ
 motum nemo magnas partes prostravit, avertitque cursu rapido
 pugnantium sentit. amnes, mare fluminibus invexit, montes lapsu in-
 genti proruit, nemo pugnantium senserit.

VI. Tres ferme horas pugnatum est, et ubique
 atrociter: circa consulem tamen acrior infestiorque
 pugna est. Eum et robora virorum sequebantur, et
 ipse, quacumque in parte premi ac laborare senserat
 suos, inpigre ferebat opem; insignemque armis et
 hostes summa vi petebant, et tuebantur cives: do-
 nec Insuber eques (Ducario nomen erat) facie quo-
 que noscicans, *Consul, en, inquit, hic est, popularibus*
 Mors Fla- suis; *qui legiones nostras cecidit, agrosque et urbem*
 minii. *est depopulatus. Jam ego hanc victimam manibus per-*
emptorum fæde civium dabo: subditisque calcaribus
 equo, per confertissimam hostium turbam inpetum
 facit: obtruncatoque prius armigero, qui se infesto
 venienti obviam objecerat, consulem lancea trans-
 fixit: spoliare cupientem triarii objectis scutis arcu-
 ere. Magnæ partis fuga inde primum cœpit: et jam
 nec lacus, nec montes obstabant pavori: per omnia
 arta præruptaque velut cæci evadunt: armaque et
 viri super alium alii præcipitantur. Pars magna,
 ubi locus fugæ deest, per prima vada paludis in
 aquam progressi, quoad capitibus humerisque ex-
 stare possunt, sese immergunt: fuere, quos incon-
 sultus pavor nando etiam capessere fugam inpulerit.
 Quæ ubi immensa ac sine spe erat, aut deficientibus
 animis hauriebantur gurgitibus, aut nequidquam
 fessi vada retro ægerrime repetebant, atque ibi ab
 ingressis aquam hostium equitibus passim trucidanda-

Fugiunt
 Romani.

bantur. Sex millia ferme primi agminis, per ad-
 versos hostes eruptione inpigre facta, ignari om-
 nium, quæ post se agerentur, ex saltu evasere: et,
 quum in tumulto quodam constitissent, clamorem
 modo ac sonum armorum audientes, quæ fortuna
 pugnae esset, neque scire, nec perspicere præ cali-
 gine poterant. Inclinata denique re, quum incales-
 cente sole dispulsa nebula aperuisset diem, tum li-
 quida jam luce montes campique perditas res stra-
 tamque ostendere fœde Romanam aciem: itaque,
 ne in conspectos procul inmitteretur eques, sublatis
 raptim signis, quam citatissimo poterant agmine,
 sese abriperunt. Postero die, quum super cetera
 extrema fames etiam instaret, fidem dante Mahar-
 bale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte con-
 secutus erat, si arma tradidissent, abire cum singulis
 vestimentis passurum, sese dediderunt: quæ Punica
 religione servata fides ab Hannibale est, atque in
 vincula omnes conjecit.

VII. Hæc est nobilis ad Trasimenum pugna, at-
 que inter paucas memorata populi Romani clades.
 Quindecim millia Romanorum in acie cæsa sunt; Numerus
 cæsorū
 utrimque.
 decem millia, sparsa fuga per omnem Etruriam, di-
 versis itineribus urbem petiere. Mille quingenti ho-
 stium in acie, multi postea utrimque ex vulneribus
 periere. Multiplex cædes utrimque facta traditur
 ab aliis. Ego, præterquam quod nihil haustum ex
 vano velim, quo nimis inclinant ferme scribentium
 animi, Fabium æqualem temporibus hujusce belli
 potissimum auctorem habui. Hannibal, captivorum
 qui Latini nominis essent, siue pretio dimissis, Ro-
 manis in vincula datis, segregata ex hostium coacer-
 vatorum cumulis corpora suorum quum sepeliri jus-

U. C. 535.

A. C. 217.

U. C. 535. A. C. 217. Romæ magnus terror. sisset, Flamini quoque corpus, funeris causa magna cum cura inquisitum, non invenit. Romæ, ad primum nuncium cladis ejus, cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. Matronæ vagæ per vias, quæ repens clades adlata, quæve fortuna exercitus esset, obvios percunctantur: et quum frequentis concionis modo turba in comitium et curiam versa magistratus vocaret; tandem haud multo ante solis occasum M. Pomponius prætor, *Pugna*, inquit, *magna victi sumus*: et, quamquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio inpleti rumoribus domos referunt, *consulem cum magna parte copiarum cæsum: superesse paucos, aut fuga passim per Etruriam sparsos, aut captos ab hoste*. Quot casus exercitus victi fuerant, tot in curas dispersi eorum animi erant, quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignorantium, quæ cujusque suorum fortuna esset: nec quisquam satis certum habet, quid aut speret, aut timeat. Postero, ac deinceps aliquot diebus, ad portas major prope mulierum, quam virorum, multitudo stetit, aut suorum aliquem, aut nuncios de his obperiens: circumfundebanturque obviis sciscitantes; neque avelli, utique ab notis, prius, quam ordine omnia inquisissent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nunciis cerneret, ut cuique aut læta aut tristia nunciabantur: gratulantesque aut consolantes redeuntibus domos circumfusos. Feminarum præcipue et gaudia insignia erant, et luctus. Unam in ipsa porta, sospiti filio repente oblatam, in conspectu ejus exspirasse ferunt; alteram, cui mors filii falso nunciata erat, inæstam sedentem domi, ad primum conspectum redeuntis filii gaudio nimio ex-

Matres receptis filiis gaudio exanimatæ.

animatam. Senatum prætores per dies aliquot ab U. C. 535.
 orto usque ad occidentem solem in curia retinent, A. C. 217.
 consultantes, quonam duce, aut quibus copiis, re-
 sisti victoribus Pœnis posset.

VIII. Priusquam satis certa consilia essent, re- Alia clades.
 pens alia nunciatur clades: quatuor millia equitum,
 cum C. Centenio pro prætore missa ad collegam ab
 Servilio consule, in Umbria, quo post pugnam ad
 Trasimenum auditam averterant iter, ab Hannibale
 circumventa. Ejus rei fama varie homines adfecit:
 pars, occupatis majore ægritudine animis, levem, ex
 comparatione priorum, ducere recentem equitum
 jacturam: pars non id, quod acciderat, per se æsti-
 mare, sed, ut in adfecto corpore quamvis levis caus-
 sa magis, quam valido gravior, sentiretur; ita tum
 ægræ et adfectæ civitati quodcumque adversi incide-
 rit, non rerum magnitudine, sed viribus extenuatis,
 quæ nihil, quod adgravaret, pati possent, æstiman-
 dum esse. Itaque ad remedium, jam diu neque de-
 sideratum nec adhibitum, dictatorem dicendum, ci-
 vitas confugit: et quia et consul aberat, a quo uno
 dici posse videbatur; nec per occupatam armis Pu-
 nicis Italiam facile erat aut nuncium, aut literas
 mitti; nec dictatorem populus creare poterat, quod
 numquam ante eam diem factum erat: prodictatorem
 populus creavit Q. Fabium Maximum, et magistrum Fabius pro-
 equitum M. Minucium Rufum. Hisque negotium ab dictator.
 senatu datum, ut muros turresque urbis firmarent, et
 præsidia disponderent, quibus locis videretur, pon-
 tesque rescinderent fluminum: ad penates pro urbe
 dimicandum esse, quando Italiam tueri nequissent.

IX. Hannibal recto itinere per Umbriam usque Hannibal
 ad Spoletum venit: inde, quum perpopulato agro Spoletum
 frustra frustra
 tentat. tentat.

U. C. 535. urbem obpugnare adortus esset, cum magna cæde
 A. C. 217. suorum repulsus, conjectans ex unius coloniæ haud
 nimis prospere tentatæ viribus, quanta moles Ro-
 manæ urbis esset; in agrum Picenum avertit iter,
 non copia solum omnis generis frugum abundantem,
 sed refertum præda, quam effuse avidi atque egentes
 rapiebant. Ibi per dies aliquot stativa habita: re-
 fectusque miles, hibernis itineribus ac palustri via
 prælioque, magis ad eventum secundo, quam levi
 aut facili, adfectus. Ubi satis quieti datum, præda
 ac populationibus magis, quam otio aut requie,
 gaudentibus profectus, Prætutianum, Hadrianum-
 que agrum, Marsos inde Marrucinosque et Pelignos
 devastat, circaque Arpos et Luceriam proximam
 Apuliæ regionem. Cn. Servilius consul, levibus præ-
 liis cum Gallis actis, et uno oppido ignobili expug-
 nato, postquam de collegæ exercitusque cæde audi-
 vit, jam mœnibus patriæ metuens, ne abesset in dis-
 crimine extremo, ad urbem iter intendit. Q. Fabius
 Maximus dictator iterum, quo die magistratum iniit,
 vocato senatu, ab Diis orsus, quum edocuisset Pa-
 tres, plus negligentia ceremoniarum auspicio-
 rumque, quam temeritate atque inscitia, peccatum a C.
 Flamini consule esse, quæque piacula iræ Deum
 essent, ipsos Deos consulendos esse; pervicit, ut,
 quod non ferme decernitur, nisi quum tetra prodigia
 nunciata sunt, decemviri libros Sibyllinos adire ju-
 berentur: qui, inspectis fatalibus libris, retulerunt
 Patribus, *quod ejus belli causa votum Marti foret, id
 non rite factum, de integro atque amplius faciendum
 esse: et Jovi ludos magnos, et ædes Veneri Erycinæ ac
 Menti vovendas esse, et supplicationem lectisterniumque
 habendum, et rer sacrum vovendum, si bellatum pros-*

Vastat
 Italiam.

Libri Si-
 byllini in-
 specti.

pere esset, resque publica in eodem, quo ante bellum U. C. 535.
fuisse, statu permansisset. Senatus, quoniam Fabium A. C. 217.
 belli cura occupatura esset, M. Æmilium prætorem,
 ex collegii pontificum sententia, omnia ea ut mature
 fiant, curare jubet.

X. His senatusconsultis perfectis, L. Cornelius
 Lentulus pontifex maximus, consulente collegio
 prætorum, omnium primum populum consulendum
 de vere sacro censet: injussu populi voveri non
 posse. Rogatus in hæc verba populus, *Velitis ju-* Ver sacrum
beatissime hoc sic fieri? si res publica populi Romani votum.
Quiritium ad quinquennium proximum, sicut velim
eam, salva servata erit hisce duellis; datum donum
duit populus Romanus Quiritium, (quod duellum po-
pulo Romano cum Karthaginensi est, quæque duella
cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt) quod ver adtulerit
ex suillo, ovillo, caprino, bovillo grege, quæque pro-
fana erunt, Jovi fieri, ex qua die senatus populusque
jusserit. Qui faciet, quando volet, quaque lege volet,
facito: quo modo faxit, probe factum esto. Si id mo-
ritur, quod fieri oportebit, profanum esto, neque scelus
esto: si quis rumpet occidetve insciens, ne fraus esto:
si quis clepsit, ne populo scelus esto, neve cui cleptum
erit: si atro die faxit insciens, probe factum esto: si
nocte sive luce, si servus sive liber faxit, probe factum
esto: si anteidea senatus populusque jusserit fieri, ac
faxit, eo populus solutus, liber esto. Ejusdem rei
 caussa ludi magni voti æris trecentis triginta tribus
 millibus, trecentis triginta tribus, triente: præterea
 bubus Jovi trecentis, multis aliis Divis bubus albis,
 atque ceteris hostiis. Votis rite nuncupatis, suppli-
 catio edicta: supplicatumque iere cum conjugibus
 ac liberis non urbana multitudo tantum, sed agre-

U. C. 535. stium etiam, quos in aliqua sua fortuna publicæ
 A. C. 217. quoque contingebat cura. Tum lectisternium per
 Lectister- triduum habitum, decemviris sacrorum curantibus :
 nium. sex pulvinaria in conspectu fuere : Jovi ac Junoni
 unum ; alterum Neptuno ac Minervæ ; tertium Marti
 ac Veneri ; quartum Apollini ac Dianæ ; quintum
 Vulcano ac Vestæ ; sextum Mercurio ac Cereri.
 Tum ædes votæ. Veneri Erycinæ ædem Q. Fabius
 Maximus dictator vovit ; quia ita ex fatalibus libris
 editum erat, ut is voveret, cujus maximum imperium
 in civitate esset. Menti ædem T. Otacilius prætor
 vovit.

XI. Ita rebus divinis peractis, tum de bello reque
 de publica dictator retulit, quibus quotve legionibus
 victori hosti obviam eundum esse Patres censerent.
 Decretum, *ut ab Cn. Servilio consule exercitum acci-*
peret : scriberet præterea ex civibus sociisque, quantum
equitum ac peditum videretur : cetera omnia ageret fa-
ceretque, ut e re publica duceret. Fabius duas se le-
 giones adjecturum ad Servilianum exercitum dixit :
 his, per magistrum equitum scriptis, Tibur diem ad
 conveniendum edixit : edictoquoque proposito, ut, qui-
 bus oppida castellaque inmunita essent, uti in loca
 tuta conmigrarent ; ex agris quoque demigrarent
 omnes regionis ejus, qua iturus Hannibal esset :
 tectis prius incensis ac frugibus corruptis, ne cujus
 rei copia esset ; ipse, via Flaminia profectus obviam
 consuli exercituique, quum ad Tiberim circa Ocri-
 culum prospexisset agmen, consulemque cum equi-
 tibus ad se prodeuntem, viatorem misit, qui consuli
 nunciaret, ut sine lictoribus ad dictatorem veniret.
 Qui quum dicto paruisset, congressusque eorum in-
 gentem speciem dictaturæ apud cives sociosque, ve-

Fabii con-
 silia de
 bello ge-
 rendo.

tastate jam prope oblitos ejus imperii, fecisset; li-
 teræ ab urbe adlatæ sunt, naves onerarias, commea-
 tum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes,
 a classe Punica circa portum Cosanum captas esse.
 Itaque extemplo consul Ostiam proficisci jussus, na-
 vibusque, quæ ad urbem Romanam aut Ostiæ essent,
 completis milite ac navalibus sociis, persequi ho-
 stium classem, ac litora Italiæ tutari. Magna vis
 hominum conscripta Romæ erat: libertini etiam,
 quibus liberi essent, et ætas militaris, in verba ju-
 raverant. Ex hoc urbano exercitu, qui minores
 quinque et triginta annis erant, in naves inpositi.
 alii, ut urbi præsiderent, relictæ.

U. C. 535.

A. C. 217.

XII. Dictator, exercitu consulis accepto a Fulvio
 Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quo die
 ad conveniendum edixerat novis militibus, venit:
 inde Præneste, ac transversis limitibus in viam La-
 tinam est egressus: unde, itineribus summa cum
 cura exploratis, ad hostem ducit; nullo loco, nisi
 quantum necessitas cogeret, fortunæ se commissu-
 rus. Quo primum die haud procul Arpis in con-
 spectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin
 Pœnus educeret in aciem, copiamque pugnandi fa-
 ceret: sed ubi quietæ omnia apud hostes, nec castra
 ullo tumultu mota videt; increpans quidem, victos
 tandem quoque Martios animos Romanis, debella-
 tumque, et concessum propalam de virtute ac gloria
 esse, in castra rediit: ceterum tacita cura animum
 incensus, quod cum duce, haudquaquam Flaminio
 Sempronioque simili, futura sibi res esset; ac tum
 demum edocti malis Romani parem Hannibali du-
 cem quæsisserent. Et prudentiam quidem, non vim,
 dictatoris extemplo timuit: constantiam haud dum

Fabius pu-
gnam de-
tractat.

U. C. 535. expertus, agitare ac tentare animum movendo cre-
 A. C. 217. bro castra, populandoque in oculis ejus agros socio-
 rum, cœpit: et modo citato agmine e conspectu
 abibat, modo repente in aliquo flexu viæ, si exci-
 pere degressum in æquum posset, occultus subsiste-
 Fabii ar-
 tes. bat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico
 ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum, neque
 congrederetur. Castris, nisi quantum usus neces-
 sario cogeret, tenebatur miles: pabulum et ligna
 nec pauci petebant, nec passim. Equitum levisque
 armaturæ statio, composita instructaque in subitos
 tumultus, et suo militi tuta omnia, et infesta effusis
 hostium populatoribus præbebat: neque universo
 periculo summa rerum committebatur: et parva
 momenta levium certaminum ex tuto cœptorum, fi-
 nitimo receptu, adsuefaciebant territum pristinis cla-
 dibus militem, minus jam tandem aut virtutis, aut
 fortunæ pœnitere suæ. Sed non Hannibalem magis
 infestum tam sanis consiliis habebat, quam magis-
 trum equitum: qui nihil aliud, quam quod inpar
 erat imperio, moræ ad rempublicam præcipitandam
 Mag.
 equitum
 ferocia. habebat, ferox rapidusque in consiliis, ac lingua in-
 modicus; primo inter paucos, dein propalam in vul-
 gus, pro cunctatore segnem, pro cauto timidum, ad-
 fingens vicina virtutibus vitia, compellabat: pre-
 mendorumque superiorum arte (quæ pessima ars ni-
 mis prosperis multorum successibus crevit) sese ex-
 tollebat.

XIII. Hannibal ex Hirpinis in Samnium transit:
 Beneventanum depopulatur agrum: Telesiam urbem
 capit: irritat etiam de industria ducem, si forte ac-
 census tot indignitatibus cladibusque sociorum de-
 trahere ad æquum certamen possit. Inter multitu-

dinem sociorum Italici generis, qui ad Trasimenum capti ab Hannibale dimissique fuerant, tres Campani equites erant, multis jam tum inlecti donis promissisque Hannibalis ad conciliandos popularium animos. Hi nunciantes, si in Campaniam exercitum admovisset, Capuæ potiendæ copiam fore, quum res major, quam auctores, esset, dubium Hannibalem, alternisque fidentem ac diffidentem, tamen, ut Campanos ex Samnio peteret, moverunt: monitos, ut etiam atque etiam promissa rebus adfirmarent, iustosque, cum pluribus et aliquibus principum redire ad se, dimisit. Ipse imperat duci, ut se in agrum Casinatem ducat: edoctus a peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad operendam sociis interclusurum. Sed Punicum abhorrens os ab Latinorum nominum prolatione, pro Casino Casilinum dux ut acciperet, fecit; aversusque ab suo itinere, per Allifanum, Calatinumque, et Calenum agrum, in campum Stellatam descendit: ubi quum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset, vocatum ducem percunctatur, ubi terrarum esset? Quum is Casilini eo die mansurum eum dixisset, tum demum cognitus est error, et Casinum longe inde alia regione esse: virgisque cæso duce, et ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimisit. Usque ad aquas Sinuessanas populatio ea pervenit: ingentem cladem, fugam tamen terroremque latius, Numidæ fecerunt. Nec tamen is terror, quum omnia bello flagrarent, fide socios dimovit: videlicet quia justo et moderato regebantur imperio; nec abnue-

U. C. 535.
A. C. 217.
Hannibal
Campaniam
petit.

Errore
ducis ad
Casilinum
deducitur.

U. C. 535. bant, quod unum vinculum fidei est, melioribus pa-
 A. C. 217. rere.

Seditio in
 castris Fa-
 bii.

Minucii
 seditiosa
 oratio.

XIV. Ut vero ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebaturque amœnissimus Italiæ ager, villæque passim incendiis fumabant, per juga Massici montis Fabio ducente, tum prope de integro seditio accensa: quieverant enim per paucos dies; quia quum celerius solito ductum agmen fuisset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crederant. Ut vero in extrema juga Massici montis ventum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri colonorumque Sinuessæ tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnæ, *Spectatumne huc, inquit Minucius, ut rem fruendam oculis, sociorum cædes et incendia venimus? nec si nullius alterius nos, ne civium quidem horum pudet, quos Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta hæc ora esset: quam nunc non vicinus Samnis urit, sed Pænus advena, ab extremis orbis terrarum terminis, nostra cunctatione et socordia, jam huc progressus. Tantum (pro!) degeneramus a parentibus nostris, ut, præter quam oram illi Punicas vagari classes, dedecus esse imperii sui duxerint, eam nos nunc plenam hostium Numidarumque ac Maurorum jam factam videamus? Qui modo, Saguntum obpugnari indignando, non homines tantum, sed fœdera et Deos, ciebamus, scandentem mœnia Romanæ coloniæ Hannibalem lenti spectamus. Fumus ex incendiis villarum agrorumque in oculos atque ora venit; strepunt aures clamoribus plorantium sociorum, sæpius nos, quam Deorum invocantium opem: nos hic pecorum modo per æstivos saltus deviasque calles exercitum ducimus, conditi nubibus silvisque. Si hoc modo*

peragrando cacumina saltusque M. Furius recipere a Gallis urbem voluisset, quo hic novus Camillus (nobis dictator unicus in rebus adfectis quæsitus) Italiam ab Hannibule recuperare parat, Gallorum Roma esset: quam vereor, ne, sic cunctantibus nobis, Hannibali ac Pænis toties servaverint majores nostri: sed vir, ac vere Romanus, quo die, dictatorem eum ex auctoritate Patrum jussuque populi dictum, Veios adlatum est, quum esset satis altum Janiculum, ubi sedens prospectaret hostem, descendit in æquum: atque illo ipso die media in urbe, qua nunc busta Gallica sunt, et postero die citra Gabios cecidit Gallorum legiones. Quid? post multos annos, quum ad Furculas Caudinas ab Samnite hoste sub jugum missi sumus, utrum tandem L. Papirius Cursor juga Samnii perlustrando, an Luceriam premendo obsidendoque, et lacessendo victorem hostem, depulsum ab Romanis cervicibus jugum superbo Samniti inposuit? Modo C. Lutatio quæ alia res, quam celeritas victoriam dedit? quod postero die, quam hostem vidit, classem gravem comæatibus, inpeditam suomet ipsam instrumento atque adparatu, obpressit. Stultitia est, sedendo aut votis debellari credere posse: armari copias oportet, deducendas in æquum, ut vir cum viro congrediaris. Audendo atque agendo res Romana crevit, non his segnibus consiliis, quæ timidi cauta vocant. Hæc velut concionanti Minucio circumfundebatur tribunorum equitumque Romanorum multitudo, et ad aures quoque militum dicta ferocia volebantur: ac, si militaris suffragii res esset, haud dubie ferebant, Minucium Fabio duci prælaturos.

XV. Fabius pariter, in suos haud minus quam in hostes intentus, prius ab illis invictum animum præstat: quamquam probe scit, non in castris modo

U. C. 535.
A. C. 217.

Fabius in
cunctatione
perstat.

U. C. 535.
A. C. 217. suis, sed jam etiam Romæ infamem suam cunctationem esse, obstinatus tamen eodem consiliorum tenore ætatis reliquum extraxit: ut Hannibal, destitutus ab spe summopere petiti certaminis, jam hibernis locum circumspectaret: quia ea regio præsentis erat copiæ, non perpetuæ, arbusta vineæque, et consita omnia magis amœnis, quam necessariis fructibus. Hæc per exploratores relata Fabio. Quum satis sciret, per easdem angustias, quibus iutruerat Falernum agrum, rediturum, Calliculam montem et Casilinum occupat modicis præsiidiis; quæ urbs, Vulturno flumine diremta, Falernum ac Campanum agros dividit: ipse jugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum cum quadringentis equitibus sociorum L. Hostilio Mancino: qui ex turba juvenum audientium sæpe ferociter concionantem magistrum equitum, progressus primo exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem, ubi vagos passim per vicus Numidas vidit, per occasionem etiam paucos occidit: extemplo occupatus certamine est animus, excideruntque præcepta dictatoris; qui, quantum tuto posset, progressum prius recipere sese jusserat, quam in conspectum hostium veniret. Numidæ, alii atque alii obscursantes refugientesque, ad castra prope ipsum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere: inde Karthalo, penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis invectus, quum prius, quam ad conjectum teli veniret, avertisset hostem, quinque millia ferme continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus, postquam nec hostem desistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos in prælium rediit, omni parte virium impar. Itaque ipse, et delecti equitum, circumventi occi-

dantur: ceteri effuso rursus cursu Cales primum, inde prope inviis callibus ad dictatorem perfugerunt. Eo forte die Minucius se conjunxerat Fabio, missus ad firmandum præsidio saltum, qui super Tarracinam, in artas coactus fauces, inminet mari, ne inmunito Appiæ limite Pœnus pervenire in agrum Romanum posset. Coniunctis exercitibus dictator ac magister equitum castra in viam deferunt, qua Hannibal ducturus erat: duo inde millia hostes aberant.

XVI. Postero die Pœni, quod viæ inter bina castra erat, agmine complevere. Quum Romani sub ipso constitissent vallo, haud dubie æquiore loco, successit tamen Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad lacesendum hostem carptim et procursando recipiendoque sese pugnare: restitit suo loco Romana acies: lenta pugna et ex dictatoris magis, quam Hannibalis, fuit voluntate: ducenti ab Romanis, octingenti hostium cecidere. Inclusus inde videri Hannibal, via ad Casilinum obsessa: quum Capua et Samnium, et tantum ab tergo divitum sociorum Romanis commeatus subveheret; Pœnus contra inter Formiana saxa ac Literni arenas stagnaque perhorrida situ hibernaturus esset. Nec Hannibalem fefellit, suis se artibus peti: itaque, quum per Casilinum evadere non posset, petendique montes et jugum Calliculæ superandum esset, necubi Romanus inclusum vallibus agmen adgrederetur; ludibrium oculorum, specie terribile, ad frustrandum hostem commentus, principio noctis furtim succedere ad montes statuit. Fallacis consilii talis apparatus fuit. Faces undique ex agris conlectæ, fascisque virgarum, atque arida sarmenta præligantur cor-

U. C. 535.
A. C. 217.

Inclusus
Hannibal
se explicat
arte.

U. C. 535. nibus boum, quos domitos indomitosque multos in-
 A. C. 217. ter ceteram agrestem prædam agebat: ad duo mil-
 Boves ac- lia ferme boum effecta: Hasdrubalique negotium
 census cor- datum, ut primis tenebris noctis id armentum ac-
 nibus. census cornibus ad montes ageret; maxime, si pos-
 set, super saltus ab hoste insessos.

XVII. Primis tenebris silentio mota castra; boves aliquanto ante signa acti: ubi ad radices montium viasque angustas ventum est, signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in adversos concitentur montes: et metus ipse relucens flammæ ex capite, calorque, jam ad vivum, ad imaque cornuum adveniens, velut stimulos furore agebat boves: quo repente discursu, haud secus quam silvis montibusque accensis, omnia circum virgulta ardere: capitumque irrita quassatio, excitans flammam, hominum passim discurrentium speciem præbebat. Qui ad transitum saltus insidendum locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumventos se esse rati, præsidio excessere; qua minime densæ micabant flammæ, velut tutissimum iter, petentes summa montium juga, tamen in quosdam boves palatos ab suis gregibus inciderunt. Et primo, quum procul cernerent, veluti flammam spirantium miraculo adtoniti constiterunt: deinde, ut humana adparuit fraus, tum vero insidias rati esse, dum majore metu concitant se in fugam, levi quoque armaturæ hostium incurrere: ceterum nox æquato timore neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea, toto agmine Hannibal transducto per saltum, et quibusdam in ipso saltu hostium obpressis, in agro Allifano posuit castra.

XVIII. Hunc tumultum sensit Fabius: ceterum

et insidias esse ratus, et ab nocturno utique abhorrens certamine, suos munimentis tenuit. Luce prima sub jugo montis prælium fuit; quo interclusam ab suis levem armaturam facile (etenim numero aliquantum præstabant) Romani superassent, nisi Hispanorum cohors, ad id ipsum remissa ab Hannibale, pervenisset: ea adsuetior montibus, et ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac levior, cum velocitate corporum, tum armorum habitu, campestrem hostem, gravem armis statariumque, pugnae genere facile elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani fere omnes incolumes, Romani, aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque movit castra: transgressusque saltum super Allifas, loco alto ac munito consedit. Tum, per Samnium Romam se petere simulans, Hannibal usque in Pelignos populabundus rediit. Fabius medius inter hostium agmen urbemque Romam jugis ducebat; nec absistens, nec congregiendi. Ex Pelignis Pœnus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Geronium pervenit; urbem metū, quia conlapsa ruinis pars mœnium erat, ab suis desertam. Dictator in Larinate agro castra communiit: inde sacrorum caussa Romam revocatus, non imperio modo, sed consilio etiam, ac prope precibus agens cum magistro equitum, *ut plus consilio, quam fortunæ, confidat: et se potius ducem, quam Sempronium, Flaminiumque, imitetur: ne nihil actum censeret, extracta prope æstate per ludificationem hostis: medicos quoque plus interdum quiete, quam movendo atque agendo, proficere. Haud parvam rem esse, ab toties victore hoste vinci desisse, et ab continuis cladibus respirasse.*

U. C. 535.
A. C. 217.

Dictator it
Romam.

U. C. 535. Hæc nequidquam præmonito magistro equitum, Ro-
 A. C. 217. mam est profectus.

Res gestæ
 in His-
 pania.

XIX. Principio æstatis, qua hæc gerebantur, in Hispania quoque terra marique cœptum bellum est. Hasdrubal ad eum navium numerum, quem a fratre instructum paratumque acceperat, decem adjecit: quadraginta navium classem Himilconi tradidit: atque ita Karthagine profectus navibus prope terram, exercitum in litore ducebat, paratus configere, quacumque parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipioni, postquam movisse ex hibernis hostem audiit, primo idem consilii fuit: deinde, minus terra, propter ingentem famam novorum auxiliorum, concurrere ausus, delecto milite ad naves inposito, quinque et triginta navium classe ire obviam hosti pergit. Altero ab Tarracone die ad stationem, decem millia passuum distantem ab ostio Iberi amnis, pervenit: inde duæ Massiliensium speculatoriæ præmissæ retulerunt, classem Punicam stare in ostio fluminis, castraque in ripa posita. Itaque, ut improvidos incautosque universo simul effuso terrore obrimeret, sublatis ancoris ad hostem vadit. Multas et locis altis positas turres Hispania habet, quibus et speculis et propugnaculis adversus latrones utuntur: inde primo, conspectis hostium navibus, datum signum Hasdrubali est; tumultusque prius in terra et castris, quam ad mare et ad naves, est ortus, nondum aut pulsu remorum strepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus classem promontoriis: quum repente eques, alius super alium ab Hasdrubale missus, vagos in litore quietosque in tentoriis suis, nihil minus quam hostem aut prælium eo die exspec-

tantes, conscendere naves propere atque arma capere jubet: classem Romanam jam haud procul portu esse. Hæc equites dimissi passim imperabant: mox Hasdrubal ipse cum omni exercitu aderat: varioque omnia tumultu strepunt, ruentibus in naves simul remigibus militibusque, fugientium magis e terra, quam in pugnam euntium modo. Vix dum omnes conscenderant, quum alii resolutis oris in ancoras evehuntur; alii, ne quid teneat, ancoralia incidunt: raptimque omnia præpropere agendo, militum adparatu nautica ministeria inpediuntur, trepidatione nautarum capere et aptare arma miles prohibetur. Et jam Romanus non adpropinquabat modo, sed direxerat etiam in pugnam naves: itaque non ab hoste et prælio magis Pœni, quam suomet ipsi tumultu turbati, tentata verius pugna, quam inita, in fugam averterunt classem: et quum adversi amnis os lato agmine ac tam multis simul venientibus haud sane intrabile esset, in litus passim naves egerunt: atque alii vadis, alii sicco litore excepti, partim armati, partim inermes, ad instructam per litus aciem suorum perfugere. Duæ tamen primo concursu captæ erant Punicæ naves, quatuor suppressæ.

U. C. 535.
A. C. 217.

Classis Punicæ in fugam versa.

XX. Romani, quamquam terra hostium erat, armatamque aciem toto prætentam in litore cernebant, haud cunctanter insecuti trepidam hostium classem, naves omnes, quæ non aut perfregerant proras litore inlidas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere: ad quinque et viginti naves ex quadraginta cepere. Neque id pulcherrimum ejus victoriæ fuit, sed quod una levi pugna toto ejus oræ mari potiti erant: itaque ad Honoscam classe pro-

U. C. 535. facti, excensione ab navibus in terram facta, quum
 A. C. 217. urbem vi cepissent, captamque diripissent, Kartha-
 ginem inde petunt: atque, omnem agrum circa de-
 populati, postremo tecta quoque conjuncta muro
 portisque incenderunt. Inde jam præda gravis ad
 Longunticam pervenit classis: ubi vis magna sparti
 ad rem nauticam congesta ab Hasdrubale: quod sa-
 tis in usum fuit, sublato, ceterum omne incensum
 est. Nec continentis modo projectas oras præter-
 vecta, sed in Ebusum insulam transmissum: ubi
 urbe, quæ caput insulæ est, biduum nequidquam
 summo labore obpugnata, ubi in spem irritam frus-
 tra teri tempus animadversum est, ad populationem
 agri versi, direptis aliquot incensisque vicis, majore,
 quam ex continenti, præda parta, quum in naves se
 recepissent, ex Baliaribus insulis legati pacem peten-
 tes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro classis,
 reditamque in citeriora provinciæ; quo omnium po-
 pulorum, qui Iberum incolunt, multorum et ultimæ
 Hispaniæ legati concurrerunt. Sed, qui vere ditio-
 nis imperique Romani facti sunt, obsidibus datis,
 populi amplius fuerunt centum viginti. Igitur ter-
 restribus quoque copiis satis fidens Romanus usque
 ad saltum Castulonensem est progressus. Hasdru-
 bal in Lusitaniam ac propius oceanum concessit.

XXI. Quietum inde fore videbatur reliquum æsta-
 tis tempus, fuissetque per Pœnum hostem; sed, præ-
 terquam quod ipsorum Hispanorum inquieta avida-
 que in novas res sunt ingenia, Mandonius Indibilis-
 que, qui antea Ilergetum regulus fuerat, postquam
 Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, con-
 citis popularibus, in agrum pacatum sociorum Ro-
 manorum ad populandum venerunt. Adversus eos

tribunus militum cum expeditis auxiliis, a Scipione missi, levi certamine, ut tumultuariam manum, fudere omnes; occisis quibusdam captisque, magna pars armis exuta. Hic tamen tumultus cedentem ad oceanum Hasdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilercaonensium, castra Romana ad novam classem erant, quum fama repens alio avertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis suæ legatos miserant, obsidesque dederant Romanis, nuncio misso a Scipione exciti, arma capiunt, provinciamque Karthaginensium valido exercitu invadunt: tria oppida vi expugnant: inde, cum ipso Hasdrubale duobus præliis egregie pugnantes, quindecim millia hostium occiderunt, quatuor millia cum multis militaribus signis capiunt.

U. C. 535.
A. C. 217.

Celtiberi
arma ad-
versus Pœ-
nos ca-
piunt.

XXII. Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in provinciam venit, prorogato post consulatum imperio ab senatu missus, cum triginta longis navibus, et octo millibus militum, magnoque comœatu ad-
vecto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul visa, cum magna lætitia civium sociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit: ibi milite exposito, profectus Scipio fratri se conjungit: ac deinde communi animo consilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Karthaginensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur; nec ullo viso hoste, Saguntum pergunt ire, quod ibi obsides totius Hispaniæ custodiæ traditos ab Hannibale fama erat modico in arce custodiri præsidio: id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniæ populorum animes morabatur, ne sanguine liberum suorum culpa defectionis lueretur. Eo vin-

P. Scipio
classe ad-
vehitur in
Hispaniam.

Obsides
Hispano-
rum Sa-
gunti.

U. C. 535.
A. C. 217.
Eos Abelux tradit Romanis.

culo Hispaniam vir unus, solerti magis quam fideli consilio, exsolvit. Abelux erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus ante Pœnis: tum (qualia plerumque sunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem: ceterum, transfugam, sine magnæ rei proditione venientem ad hostes, nihil aliud quam unum vile atque infame corpus esse ratus, id agebat, ut quam maximum emolumentum novis sociis esset. Circumspectis igitur omnibus, quæ fortuna potestatis ejus poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum adjecit: eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniæ amicitiam. Sed quum, injussu Bostaris præfecti, satis sciret, nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum arte adgreditur. Castra extra urbem in ipso litore habebat Bostar, ut aditum ex portu intercluderet Romanis: ibi eum in secretum abductum, velut ignorantem, monet, quo statu sit res. *Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent: nunc cis Iberum castra Romana esse, arcem tutam perfugiumque novas volentibus res: itaque, quos metus non teneat, beneficio et gratia devinciendos esse.* Miranti Bostari percunctantique, quodnam id subitum tantæ rei donum possit esse? *Obsides, inquit, in civitates remitte: id et privatim parentibus, quorum maximum nomen in civitatibus est suis, et publice populis gratum erit. Vult sibi quisque credi, et habita fides ipsam plerumque obligat fidem. Ministerium restituendorum domos obsidum mihimet deposco ipse, ut opera quoque impensa consilium adjuvem meum, et rei suapte natura gratæ, quantam insuper gratiam possim, adjiciam.* Homini, non ad cetera Punica ingenia callido, ut persuasit,

nocte clam progressus ad hostium stationes, con-
 ventis quibusdam auxiliariis Hispanis, et ab iis ad
 Scipionem perductus, quid adferret, expromit. Fide
 accepta dataque, ac loco et tempore constituto ad
 obsides tradendos, Saguntum redit; diem insequen-
 tem absumsit cum Bostare, mandatis ad rem agen-
 dam accipiendis: dimissus, quum se nocte iturum,
 ut custodias hostium falleret, constituisset, ad com-
 positam cum iis horam excitatis custodibus puerorum
 profectus, veluti ignarus in præparatas sua fraude
 insidias ducit. In castra Romana perducti: cetera
 omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare
 constitutum erat, acta per eundem ordinem, quo si
 Karthaginensium nomine sic ageretur. Major ali-
 quanto Romanorum gratia fuit in re pari, quam
 quanta futura Karthaginensium fuerat: illos enim,
 graves superbosque in rebus secundis expertos, for-
 tuna et timor mitigasse videri poterat. Romanus
 primo adventu, incognitus ante, ab re clementi li-
 beralique initium fecerat: et Abelux, vir prudens,
 haud frustra videbatur socios mutasse: itaque in-
 genti consensu defectionem omnes spectare: arma-
 que extemplo mota forent, ni hiems, quæ Romanos
 quoque et Karthaginenses concedere in tecta coë-
 git, intervenisset.

U. C. 535.
 A. C. 217.

In castra
 Romana
 perductos
 suis reddit
 Scipio.

XXIII. Hæc in Hispania quoque secunda æstate
 Punici belli gesta, quum in Italia paullum intervalli
 cladibus Romanis solers cunctatio Fabii fecisset:
 quæ ut Hannibalem non mediocri sollicitum cura ha-
 bebat, tandem eum militiæ magistrum delegisse Ro-
 manos cernentem, qui bellum ratione, non fortuna,
 gereret; ita contenta erat inter cives, armatos pa-
 riter togatosque; utique postquam, absente eo, te-

Fabii cunc-
 tatio Romæ
 invisæ.

U. C. 535. meritate magistri equitum, læto verius dixerim, quam
A. C. 217. prospero eventu, pugnatum fuerat. Accesserant duæ

Hannibalis dolus ad augendam invidiam dictatoris. res ad augendam invidiam dictatoris: una fraude ac dolo Hannibalis, quod, quum a perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo æquatis, ab uno eo ferrum ignemque et vim omnem hostium abstineri jussit, ut occulti alicujus pacti ea merces videri posset: altera ipsius facto, primo forsitan dubio, quia non exspectata in eo senatus auctoritas est; ad extremum haud ambigue in maximam laudem verso, in permutandis captivis: quod, sicut primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanum Pœnumque, ut, quæ pars plus reciperet, quam daret, argenti pondo bina et selibras in militem præstaret. Ducentos quadraginta septem quum

Fabius pecunia sua captivos redimit. plures Romanus, quam Pœnus, recepisset, argentumque pro eis debitum, sæpe jactata in senatu re, quoniam non consulisset Patres, tardius erogaretur: inviolatum ab hoste agrum, misso Romam Quinto filio, vendidit, fidemque publicam inpendio privato exsolvit. Hannibal pro Geronii mœnibus, cujus urbis, captæ atque incensæ ab se, in usum horreorum pauca reliquerat tecta, in stativis erat: inde frumentatum duas exercitus partes mittebat: cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris præsidio, et circumspectans, necunde inpetus in frumentatores fieret.

XXIV. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat: præerat Minucius magister equitum, profecto, sicut ante dictum est, ad urbem dictatore. Ceterum castra, quæ in monte alto ac tuto loco posita fuerant, jam in planum deferuntur: agitabanturque pro ingenio ducis consilia calidiora, ut inpetus aut

Eo absente Minucius rem non improspere gerit.

in frumentatores palatos, aut in castra, relicta cum U. C. 535.
 levi præsidio, fieret. Nec Hannibalem fefellit, cum A. C. 217.
 duce mutatam esse belli rationem, et ferocius, quam
 consultius, rem hostes gesturos. Ipse autem, (quod
 minime quis crederet) quum hostis propius esset,
 tertiam partem militum frumentatum, duabus in ca-
 stris retentis, dimisit; dein castra ipsa propius ho-
 stem movit, duo ferme a Geronio millia, in tumulum
 hosti conspectum; ut intentum sciret esse ad fru-
 mentatores, si qua vis fieret, tutandos. Propior in-
 de ei, atque ipsis inminens Romanorum castris tu-
 mulus adparuit: ad quem capiendum si luce palam
 iretur, quia haud dubie hostis breviora via præventu-
 rus erat, nocte clam missi Numidæ ceperunt: quos
 tenentes locum, contempta paucitate, Romani pos-
 tero die quum eiecissent, ipsi eo transferunt castra.
 Tum itaque, ut exiguum spatii vallum a vallo aberat,
 et id ipsum totum prope compleverat Romana acies,
 simul et per aversa castra a castris Hannibalis equi-
 tatus, cum levi armatura emissus in frumentatores,
 late cædem fugamque hostium palatorum fecit: nec
 acie certare Hannibal ausus; quia tanta paucitate
 vix castra, si obpugnarentur, tutari poterat. Jamque
 artibus Fabii, (pars exercitus aberat) jam ferme se-
 dendo et cunctando bellum gerebat, receperatque
 suos in priora castra, quæ pro Geronii mœnibus
 erant. Justa quoque acie et conlatis signis dimica-
 tum, quidam auctores sunt: primo concursu Pœ-
 num usque ad castra fusum, inde eruptione facta re-
 pente versum terrorem in Romanos: Num. Deci-
 mii Samnitis deinde interventu prælium restitu-
 tum. Hunc, principem genere ac divitiis non Bo-
 viani modo, unde erat, sed toto Samnio, jussu dic-

U. C. 535. tatoris octo millia peditum, et equites quingentos
 A. C. 217. ducentem in castra, ab tergo quum adparuisset Hannibali, speciem parti utrique præbuisse novi præsidii, cum Q. Fabio ab Roma venientis: Hannibalem insidiarum quoque aliquid timentem recepisse suos: Romanum insecutum, adjuvante Samnite, duo castella eo die expugnasse: sex millia hostium cæsa, quinque admodum Romanorum: tamen in tam pari prope clade famam egregiæ victoriæ cum vanioribus literis magistri equitum Romam perlatam.

Oratio
 Metilii
 trib. pl. in
 Fabium.

XXV. De his rebus persæpe et in senatu et in concione actum est. Quum, læta civitate, dictator unus nihil nec famæ, nec literis crederet; ut vera omnia essent, secunda se magis, quam adversa, timere diceret: tum M. Metilius tribunus plebis, *id enim ferendum esse negat. Non præsentem solum dictatorem obstitisse rei bene gerendæ, sed absentem etiam gestæ obstare: et in ducendo bello sedulo tempus terere, quo diutius in magistratu sit, solusque et Romæ et in exercitu imperium habeat. Quippe consulum alterum in acie cecidisse; alterum, specie classis Punicæ persequendæ, procul ab Italia ablegatum. Duos prætores Sicilia atque Sardinia occupatos, quorum neutra hoc tempore provincia prætore egeat. M. Minucium magistrum equitum, ne hostem videret, ne quid rei bellicæ gereret, prope in custodiam habitum. Itaque, Hercule, non Samnium modo, quo jam, tamquam trans Iberum agro, Pænis concessum sit, et Campanum, Calenumque, et Falernum agros pervastatos esse, sedente Casilini dictatore, et legionibus populi Romani agrum suum tutante: exercitum cupientem pugnare, et magistrum equitum, clausos prope intra vallum retentos; tamquam hostibus captivis arma ademta: tandem, ut abscesserit*

inde dictator, ut obsidione liberatos, extra vallum egres-
 sos fudisse ac fugasse hostes. Quas ob res, si antiquus
 animus plebi Romanæ esset, audaciter se laturum fuisse
 de abrogando Q. Fabii imperio: nunc modicam roga-
 tionem promulgaturum de æquando magistri equitum
 et dictatoris jure: nec tamen ne ita quidem prius mit-
 tendum ad exercitum Q. Fabium, quam consulem in lo-
 cum C. Flamini subfecisset. Dictator concionibus se
 abstinuit, in actione minime popularis: ne in senatu
 quidem satis æquis auribus audiebatur, tunc quum
 hostem verbis extolleret, biennique clades per te-
 meritatem atque inscientiam ducum acceptas refer-
 ret: magistroque equitum, quod contra dictum suum
 pugnasset, rationem diceret reddendam esse. Si penes
 se summa imperii consiliique sit, propediem effecturum,
 ut sciant homines, bono imperatori haud magni fortu-
 nam momenti esse: mentem rationemque dominari. Se
 in tempore et sine ignominia servasse exercitum, quam
 multa millia hostium occidisse, majorem gloriam esse.
 Hujus generis orationibus frustra habitis, et consule
 creato M. Atilio Regulo, ne præsens de jure imperii
 dimicaret, pridie quam rogationis ferendæ dies ad-
 esset, nocte ad exercitum abiit. Luce orta, quum
 plebis concilium esset, magis tacita invidia dictato-
 ris favorque magistri equitum animos versabat, quam
 satis audebant homines ad suadendum, quod vulgo
 placebat, prodire: et, favore superante, auctoritas
 tamen rogationi deerat. Unus inventus est suasor
 legis C. Terentius Varro, qui priore anno prætor
 fuerat, loco non humili solum, sed etiam sordido,
 ortus: patrem lanium fuisse ferunt, ipsum instito-
 rem mercis, filioque hoc ipso in servilia ejus artis
 ministeria usum.

U. C. 535.
 A. C. 217.

Fabius se
 defendit
 apud sena-
 tum.

M. Atilius
 subfectus
 cos.

C. Teren-
 tius Varro

U. C. 535.
A. C. 217.

XXVI. Is juvenis, ubi ex eo genere quæstus pecunia a patre relicta animos ad spem liberalioris fortunæ fecit, togaque et forum placere, proclamando pro sordidis hominibus caussisque adversus rem et famam bonorum, primum in notitiam populi, deinde ad honores pervenit: quæstura quoque et duabus ædilitatibus, plebeia et curuli, postremo et prætura perfunctus, jam ad consulatus spem quum adtolleret animos, haud parum callide auram favoris popularis ex dictatoria invidia petiit, scitique plebis unam gratiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Romæ, quique in exercitu erant, æqui atque iniqui, præter ipsum dictatorem, in contumeliam ejus latam acceperunt: ipse, qua gravitate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat, eadem et populi in se sævientis injuriam tulit: acceptisque in ipso itinere literis senatusconsulti de æquato imperio, satis fidens, haudquaquam cum imperii jure artem imperandi æquatam, cumque invicto a civibus hostibusque animo ad exercitum rediit.

Æquatur
dictatori
mag.
equitum.

XXVII. Minucius vero, quum jam ante vix tolerabilis fuisset secundis rebus ac favore vulgi, tum utique inmodice inmodesteque, non Hannibale magis victo ab se, quam Q. Fabio, gloriari: *Illum in rebus asperis unicum ducem ac parem quæsitum Hannibali, majorem minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, jussu populi æquatam in eadem civitate, in qua magistri equitum virgas ac secures dictatoris tremere atque horrere soliti sint. In tantum suam felicitatem virtutemque enituisse. Ergo secuturum se fortunam suam, si dictator in cunctatione ac segnitie, Deorum hominumque judicio damnata, perstaret.* Itaque, quo die primum congressus

est cum Q. Fabio, *statuendum omnium primum*, ait, U. C. 535.
esse, quemadmodum imperio æquato utantur. Se op- A. C. 217.
timum ducere, aut diebus alternis, aut, si majora in-
tervalla placerent, partitis temporibus, alterius sum-
munum jus imperiumque esse: ut par hosti non solum
consilio, sed viribus etiam esset, si quam occasionem
rei gerendæ habuisset. Q. Fabio haudquaquam id pla-
cere: omnia enim fortunam habituram, quæcumque
temeritas collegæ habuisset. Sibi communieatum cum
illo, non ademtum, imperium esse. Itaque se nunquam
volentem parte, qua posset, rerum consilio gerendarum
cessurum: nec se tempora aut dies imperii cum eo, ex-
ercitus divisurum, suisque consiliis, quoniam omnia non
liceret, quæ posset, servaturum. Ita obtinuit, uti le-
 giones, sicut consulibus mos esset, inter se divide-
 rent: prima et quarta Minucio, secunda et tertia Fa-
 bio evenerunt. Item equites pari numero, socium-
 que et Latini nominis auxilia dividerunt: castris se
 quoque separari magister equitum valuit.

Exercitus
inter eos
dividuntur.

XXVIII. Duplex inde Hannibali gaudium fuit:
 neque enim quidquam eorum, quæ apud hostes age-
 rentur, eum fallebat, et perfugis multa indicantibus,
 et per suos explorantem: nam et liberam Minucii
 temeritatem se suo modo captaturum, et solertiæ
 Fabii dimidium virium decessisse. Tumulus erat
 inter castra Minucii Pœnorumque: eum qui occu-
 passet, haud dubie iniquiorem erat hosti locum fac-
 turus: eum non tam capere sine certamine volebat
 Hannibal, (quamquam id operæ pretium erat) quam
 causam certaminis cum Minucio, quem semper ob-
 cursurum ad obsistendum satis sciebat, contrahere.
 Ager omnis medius erat prima specie inutilis insi-
 diatori, quia non modo silvestre quidquam, sed ne

U. C. 535. vepribus quidem vestitum habebat: re ipsa natus
 A. C. 217. tegendis insidiis, eo magis quod in nuda valle nulla
 talis fraus timeri poterat: et erant in amfractibus
 cavæ rupes, ut quædam earum ducenos armatos pos-
 sent capere. In has latebras, quot quemque locum
 apte insidere poterant, quinque millia conduntur pe-
 ditum equitumque: necubi tamen aut motus alicujus
 temere egressi, aut fulgor armorum fraudem in valle
 tam aperta detegeret; missis paucis prima luce ad
 capiendum, quem ante diximus, tumulum, avertit
 oculos hostium. Primo statim conspectu contempta
 paucitas: ac sibi quisque deposcere pellendos inde
 hostes: ad locum capiendum dux ipse inter stoli-
 dissimos ferocissimosque ad arma vocat; et vanis
 animis et minis increpat hostem. Principio levem
 armaturam dimittit, deinde conferto agmine mittit
 equites: postremo, quum hostibus quoque subsidia
 mitti videret, instructis legionibus procedit. Et
 Hannibal, laborantibus suis alia atque alia, cres-
 cente certamine, mittens auxilia peditum equitum-
 que, jam justam expleverat aciem, ac totis utrimque
 viribus certabatur. Prima levis armatura Romano-
 rum, præoccupatum inferiore loco succedens tumu-
 lum, pulsa detrusaque terrorem in succedentem in-
 tulit equitem, et ad signa legionum refugit: pedi-
 tam acies inter percussos inpavida sola erat, videba-
 turque, si justa aut si recta pugna esset, haudqua-
 quam impar futura: tantum animorum fecerat pros-
 pere ante paucos dies res gesta. Sed exorti repente
 insidiatores eum tumultum terroremque, in latera
 utrimque ab tergoque incursantes, fecerunt, ut ne-
 que animus ad pugnam, neque ad fugam spes cui-
 quam superesset.

Pugna in-
 ter Hanni-
 balem et
 Minu-
 cium.

Laborat
 Minucius.

XXIX. Tunc Fabius, primo clamore paventium U. C. 535.
 audito, dein conspecta procul turbata acie, *Ita est,* A C. 217.
 inquit, *non celerius, quam timui, apprehendit fortuna* A Fabio
temeritatem. Fabio æquatus imperio Hannibalem et servatur.
virtute et fortuna superiorem videt. Sed aliud jur-
gandi succensendique tempus erit: nunc signa extra
vallum proferte. Victoriam hosti extorqueamus, con-
fessionem erroris civibus. Jam magna ex parte cæsis
aliis, aliis circumspiciantibus fugam, Fabiana se
acies repente, velut cœlo demissa, ad auxilium
ostendit. Itaque, priusquam ad conjectum teli ve-
niret, aut manum consereret, et suos a fuga effusa,
et ab iniis feroci pugna hostes continuit: qui so-
luti ordinibus vage dissipati erant, undique confu-
gerunt ad integram aciem; qui plures simul terga
dederant, conversi in hostem, volventesque orbem,
nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare:
ac jam prope una acies facta erat victi atque integri
exercitus, inferebantque signa in hostem; quum
Pœnus receptui cecinit, palam ferente Hannibale,
ab se Minucium, se a Fabio victum. Ita per variam
fortunam diei majore parte exacta, quum in castra
reditum esset, Minucius, convocatis militibus, Sæpe Minucius
ego, inquit, audivi, milites, eum primum esse virum, errorem
qui ipse consulat, quid in rem sit; secundum eum, suum ag-
qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec
alteri parere sciat, eum extremi ingenii esse. Nobis quo-
niam prima animi ingeniique negata sors est, secundam
ac mediam teneamus: et, dum imperare discimus, pa-
rere prudenti in animum inducamus. Castra cum Fabio
jungamus: ad prætorium ejus signa quum tulerimus, ubi
ego eum parentem adpellavero, quod beneficio ejus er-
ga nos ac majestate ejus dignum est; vos, milites, eos,

U. C. 535. *quorum vos modo arma dexteræque texerunt, patronos*
 A. C. 217. *salutabitis, et, si nihil aliud, gratorum certe nobis ani-*
morum gloriam dies hæc dederit.

Sub impe-
 rium Fabii
 redit.

XXX. Signo dato, conclamatur inde, ut conli-
 gantur vasa: profecti et agmine incedentes ad dicta-
 toris castra in admirationem et ipsum, et omnes, qui
 circa erant, converterunt. Ut constituta sunt ante
 tribunal signa, progressus ante alios magister equi-
 tum, quum *patrem* Fabium adpellasset, circumfusos-
 que militum ejus totum agmen *patronos* consalutas-
 set, *Parentibus*, inquit, *meis, dictator*, (*quibus te modo*
nomine, quo fando possum, æquavi) *vitam tantum de-*
beo: tibi quum meam salutem, tum omnium horum.
Itaque plebeiscitum, quo oneratus magis, quam hono-
ratus sum, primus antiquo abrogoque: et, quod tibi
mihique, quod exercitibusque his tuis, servato ac con-
servatori, sit felix, sub imperium auspiciumque tuum
redeo, et signa hæc legionesque restituo. Tu, quæso,
placatus me magisterium equitum, hos ordines suos
quemque tenere jubeas. Tum dextræ interjunctæ, mi-
 litesque, concione dimissa, a notis ignotisque be-
 nigne atque hospitaliter invitati: lætusque dies, ex
 admodum tristi paullo ante ac prope execrabili,
 factus. Romæ, ut est perlata fama rei gestæ, dein
 literis non magis ipsorum imperatorum, quam vulgo
 militum ex utroque exercitu adfirmata, pro se quis-
 que Maximum laudibus ad cælum ferre. Par gloria
 apud Hannibalem hostesque Pænos erat: ac tum
 denum sentire, cum Romanis atque in Italia bellum
 esse. Nam biennio ante adeo et duces Romanos et
 milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum
 esse crederent, cujus terribilem eam famam a patri-
 bus accepissent. Hannibalem quoque ex acie rede-

untem dixisse ferunt, *tandem eam nubem, quæ sedere* U. C. 585.
in jugis montium solita sit, cum procella imbrem dedisse. A. C. 217.

XXXI. Dum hæc gerantur in Italia, Cn. Ser- Servilius
 vilius Geminus consul cum classe centum viginti cos. male
 navium, circumvectus Sardiniaë et Corsicæ oram, et rem gerit
in Africa

obsidibus utrimque acceptis, in Africam transmisit :
 et, priusquam in continentem excensiones faceret,
 Menige insula vastata, et ab incolentibus Cercinam,
 ne et ipsorum ureretur diripereturque ager, decem
 talentis argenti acceptis, ad litora Africaë accessit,
 copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum
 ducti milites, navalesque socii juxta effusi, ac si in-
 sulis cultorum egentibus prædarentur : itaque in in-
 sidias temere inlati, quum a frequentibus palantes,
 ab locorum gnaris ignari circumvenirentur, cum
 multa cæde ac fœda fuga retro ad naves compulsi
 sunt. Ad mille hominum, cum his Sempronio Blæso
 quæstore, amissum : classis, a litoribus hostium ple-
 nis trepide soluta, in Siciliam cursum tenuit : tradi-
 taque Lilybæi T. Otacilio prætori, ut ab legato ejus
 P. Sura Romam reduceretur : ipse, per Siciliam pe-
 dibus profectus, freto in Italiam trajecit, literis Q.
 Fabii aditus et ipse, et collega ejus M. Atilius, ut
 exercitus ab se, exacto jam prope semestri imperio,
 acciperent. Omnium prope annales Fabium dicta-
 torem adversus Hannibalem rem gessisse tradunt.
 Cælius etiam eum primum a populo creatum dicta-
 torem scribit. Sed et Cælium et ceteros fugit, uni
 consuli Cn. Servilio, qui tum procul in Gallia pro-
 vincia aberat, jus fuisse dicendi dictatoris : quam
 moram quia exspectare territa jam clade civitas non
 poterat, eo decursum esse, ut a populo crearetur,
 qui pro dictatore esset : res inde gestas gloriamque

Utrum Fa-
 bius dicta-
 tor, an pro
 dictatore
 fuerit.

U. C. 535. insignem ducis et augentes titulum imaginis poste-
 A. C. 217. ros, ut, qui pro dictatore, dictator diceretur, facile
 obtinuisse.

Coss. arti-
 bus Fabii
 bellum
 gerunt.

XXXII. Consules, Atilius Fabiano, Geminus
 Servilius Minuciano exercitu accepto, hibernaculis
 mature communitis, (extremum autumnus erat) Fabii
 artibus cum summa inter se concordia bellum ges-
 serunt. Frumentatum exeunti Hannibali diversis lo-
 cis opportuni aderant, carpentes agmen, palatosque
 excipientes: in casum universæ dimicationis, quam
 omnibus artibus petebat hostis, non veniebant: ad-
 eoque inopia est coactus Hannibal, ut, nisi tum fu-
 gæ speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus
 fuerit, nulla relicta spe alendi exercitus in eis locis,
 si insequentes consules eisdem artibus bellum gere-
 rent. Quum ad Geronium jam hieme impediante
 constitisset bellum, Neapolitani legati Romam ve-
 nere: ab iis quadraginta pateræ aureæ magni pon-
 deris in curiam inlatæ, atque ita verba facta, ut di-
 cerent: *Scire sese, Romani populi ærarium bello ex-*
hauriri: et, quum juxta pro urbibus agrisque sociorum,
ac pro capite atque arce Italiæ, urbe Romana atque
imperio geratur, æquum censuisse Neapolitanos, quod
auri sibi quum ad templorum ornatum, tum ad subsi-
dium fortunæ a majoribus relictum foret, eo jurare po-
pulum Romanum. Si quam opem in sese crederent,
eodem studio fuisse oblaturus: gratum sibi Patres Ro-
manos populumque facturum, si omnes res Neapolita-
norum suas duxissent; dignosque judicaverint, ab qui-
bus donum, animo ac voluntate eorum, qui libentes da-
rent, quam re, majus ampliusque, acciperent. Legatis
gratiæ actæ pro munificentia curaque: patera, quæ
ponderis minimi fuit, accepta.

Neapolita-
 ni aurum
 obferunt
 Romanis.

XXXIII. Per eosdem dies speculator Karthagi-
 niensis, qui per biennium fefellerat, Romæ depre-
 hensus, præcisisque manibus dimissus : et servi quin-
 que et viginti in crucem acti, quod in Campo Martio
 conjurassent : indici data libertas et æris gravis vi-
 ginti millia. Legati et ad Philippum Macedonum
 regem missi ad deprecandum Demetrium Pharium,
 qui, bello victus, ad eum fugisset : et alii in Ligures
 ad exostulandum, quod Pœnum opibus auxiliisque
 suis juvissent : simul ad visendum ex propinquo, quæ
 in Boiis atque Insubribus gererentur. Ad Pineum
 quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium,
 cujus dies exierat, poscendum ; aut, si diem proferre
 vellet, obsides accipiendos : adeo, etsi bellum ingens
 in cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura
 Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In re-
 ligionem etiam venit, ædem Concordiæ, quam per
 seditionem militarem biennio ante L. Manlius præ-
 tor in Gallia vovisset, locatam ad id tempus non
 esse : Itaque duumviri ad eam rem creati a M. Æmi-
 lio prætore urbis, Cn. Pupius et K. Quinctius Flami-
 ninus, ædem in arce faciendam locaverunt. Ab eo-
 dem prætore ex senatusconsulto literæ ad consules
 missæ, ut, si iis videretur, alter eorum ad consules
 creandos Romam veniret : se in eam diem, quam
 jussissent, comitia edicturum. Ad hæc a consulibus
 rescriptum, *Sine detrimento reipublicæ abscedi non
 posse ab hoste : itaque per interregem comitia habenda
 esse potius, quam consulum alter a bello avocaretur.*
 Patribus rectius visum est, dictatorem a consule dici
 comitorum habendorum causa : dictus L. Veturius
 Philo, M. Pomponium Mathonem magistrum equi-
 tum dixit. His vitio creatis, jussisque die quarto-

U. C. 536
 A. C. 217.
 Speculator
 Pœnus.

Legati in
 varia loca
 missi.

decimo se magistratu abdicare, ad interregnum res rediit.

U. C. 536.
A. C. 216.
Interreges.

XXXIV. Consulibus prorogatum in annum imperium: interreges prodi a Patribus C. Claudius, Ap. filius, Centho, inde P. Cornelius Asina. In ejus interregno comitia habita magno certamine Patrum ac plebis. C. Terentio Varroni, quem, sui generis hominem, plebei insectatione principum popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus et dictatorio imperio concussis aliena invidia splendentem, vulgus et extrahere ad consulatum nitebatur, Patres summa ope obstabant, ne se insectando sibi æquari adsuescerent homines. Q. Bæbius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terentii, criminando non senatum modo, sed etiam augures, quod dictatorem prohibuissent comitia perficere, per invidiam eorum favorem candidato suo conciliabat.

C. Terentius Varro
consulatus candidatus.

Bæbii trib.
pl. oratio
in nobiles.

Ab hominibus nobiles, per multos annos bellum quærentibus, Hannibalem in Italiam adductum: ab iisdem, quum debellari possit, fraude id bellum trahi: cum quatuor militum legionibus universis pugnari posse adparuisse eo, quod M. Minucius, absente Fabio, prospere pugnasset; duas legiones hosti ad cædem objectas, deinde ex ipsa cæde ereptas, ut pater patronusque adpellaretur, qui prius vincere prohibuisset Romanos, quam vinci. Consules deinde Fabianis artibus, quum debellare possent, bellum traxisse. Id fœdus inter omnes nobiles ictum: nec finem ante belli habituros, quam consulem vere plebeium, id est, hominem novum, fecissent: nam plebeios nobiles jam eisdem initiatos esse sacris, et contemnere plebem, ex quo contemni desierint a Patribus, cæpisse. Cui non id adparere, id actum et quæsitum esse, ut interregnum iniretur, ut in Patrum

potestate comitia essent? Id consules ambos ad exercitum morando quæsisse: id postea, quia invitis iis dictator esset dictus comitiorum caussa, expugnatum esse, ut vitiosus dictator per augures fieret. Habere igitur interregnum eos: consulatum unum certe plebis Romanæ esse: populum liberum habiturum ac daturum ei, qui magis vere vincere, quam diu imperare, malit.

XXXV. Quum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merenda, L. Manlio Vulsone, M. Æmilio Lepido, duobus nobilibus jam familiarum plebei, C. Atilio Serrano et Q. Ælio Pæto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu ejus essent comitia rogando collegæ. Tum experta nobilitas, parum fuisse virium in competitoribus, L. Æmilium Paullum, qui cum M. Livio consul fuerat, et damnatione collegæ, et sua prope, ambustus evaserat, infestum plebei, diu ac multum recusantem, ad petitionem compellit: is proximo comitali die, concedentibus omnibus, qui cum Varrone certaverant, par magis in adversandum, quam collega, datur consuli. Inde prætoriam comitia habita. Creati M. Pomponius Matho et P. Furius Philus. Romæ juri dicundo urbana sors Pomponio, inter cives Romanos et peregrinos P. Furio Philo evenit. Additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes creati sunt; nec cuiquam eorum, præter Terentium consulem, mandatus honos, quem jam non antea gessisset, præteritis aliquot fortibus ac strenuis viris; quia in tali tempore nulli novus magistratus videbatur mandandus.

XXXVI. Exercitus quoque multiplicati sunt.

U. C. 536. A. C. 216. **Quantæ autem peditum equitumque additæ sint copiæ, adeo et numero et genere copiarum variant auctores, ut vix quidquam satis certum adfirmare ausim. Decem millia novorum militum alii scripta in supplementum; alii novas quatuor legiones, ut octo legionibus rem gererent: numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum et centenis equitibus in singulas adjectis; ut quina millia peditum, treceni equites essent; socii duplicem numerum equitum darent, pedites æquarent. Septem et octoginta millia armatorum et ducentos in castris Romanis, quum pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discrepat, majore conatu atque inpetu rem actam, quam prioribus annis; quia spem, posse vinci hostem, dictator præbuerat. Ceterum, priusquam signa ab urbe novæ legiones moverent, decemviri libros adire atque inspicere jussi propter territos vulgo homines novis prodigiis: nam, et Romæ in Aventino et Aricia, nunciatum erat, sub idem tempus lapidibus pluisse: et multo cruore signa in Sabinis cædis, aquas e fonte calidas manasse. Id quidem etiam, quod sæpius acciderat, magis terrebat: et in via Fornicata, quæ ad Campum erat, aliquot homines de cælo tacti exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati a Pæsto pateras aureas Roman adtulerunt: iis, sicut Neapolitanis, gratiæ actæ, aurum non acceptum.**

Legati cum donis ab Hierone Romam missi.

XXXVII. Per eosdem dies ab Hierone classis Ostiam cum magno commeatu accessit. Legati Syracusani in senatum introducti nunciarunt: *Cædem C. Flamini consulis exercitusque adlatam adeo ægre tulisse regem Hieronem, ut nulla sua propria regnique*

sui clade moveri magis potuerit. Itaque, quamquam probe sciat, magnitudinem populi Romani admirabilem prope adversis rebus, quam secundis, esse; tamen se omnia, quibus a bonis fidelibusque sociis bella juvari soleant, misisse: quæ ne accipere abnuant, magno opere se Patres conscriptos orare. Jam omnium primum omnis causa Victoriam auream pondo trecentum viginti adferre sese: acciperent eam, tenerentque, et haberent propriam et perpetuam. Advexisse etiam trecenta milia modium tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent: et, quantum præterea opus esset, quo jussissent, subvecturos. Milite atque equite scire, nisi Romano Latinique nominis, non uti populum Romanum: levium armatorum auxilia etiam externa vidisse in castris Romanis. Itaque misisse mille sagittariorum ac funditorum, aptam manum adversus Baliares ac Mauros, pugnacesque alias missili telo gentes. Ad ea dona consilium quoque addebant, Ut prætor, cui provincia Sicilia evenisset, classem in Africam trajiceret; ut et hostes in terra sua bellum haberent, minusque laxamenti daretur iis ad auxilia Hannibali submittenda. Ab senatu ita responsum regi est: Virum bonum egregiumque socium Hieronem esse, atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni tempore ac loco munifice adjurisse: id, perinde ac deberet, gratum populo Romano esse. Aurum et a civitatibus quibusdam adlatum, gratia rei accepta, non accepisse populum Romanum. Victoriam omenque accipere; sedemque ei se Divæ dare, dicare Capitolium, templum Jovis Optimi Maximi: in ea arce urbis Romanæ sacratam, volentem propitiamque, firmam ac stabilem fore populo Romano. Funditores, sagittarii, et frumentum traditum consulibus.

U. C. 536. Quinqueremes ad navium classem, quæ cum T. Otacilio præpore in Sicilia erant, quinque et viginti additæ, permissumque est, ut, si e republica censeret esse, in Africam trajiceret.

XXXVIII. Delectu perfecto, consules paucos morati dies, dum socii ab nomine Latino venirent. *Milites ju-rejurando adacti.* Milites tunc, quod numquam antea factum erat, jurjurando ab tribunis militum adacti, jussu consulum conventuros, neque injussu abituros: nam ad eam diem nihil præter sacramentum fuerat; et, ubi ad decuriatum aut centuriatum convenissent, sua voluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites conjurabant, sese fugæ atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, et aut hostis ferendi, aut civis servandi causa: id ex voluntario inter ipsos fœdere a tribunis ad legitimam jurisjurandi adactionem translatum. Conciones, priusquam ab urbe signa moverentur, consulis Varronis multæ ac feroces fuere, denunciantes, bellum arcessitum in Italiam ab nobilibus, mansurumque in visceribus reipublicæ, si plures Fabios imperatores haberet; se, quo die hostem vidisset, perfecturum. Collegæ ejus Paulli una, pridie quam ex urbe proficiscerentur, concio fuit verior, quam gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum, nisi id modo; *Mirari se, quomodo quis dux, priusquam aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset, jam nunc locatus in urbe sciret, quæ sibi agenda armato forent; et diem quoque prædicere posset, quæ cum hoste signis conlatis esset dimicaturus. Se, quæ consilia magis res dent hominibus, quam homines rebus, ea ante tempus immatura non præcepturum: optare,*

ut, quæ caute atque consulte gesta essent, satis prospere evenirent. Temeritatem, præterquam quod stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse. Id sua sponte adparebat, tuta celeribus consiliis præpositurum: et, quo id constantius perseveraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem adlocutus fertur.

XXXIX. Si aut collegam (id quod mallet) tui similem, L. Æmili, haberes, aut tu collegæ tui similis esses, supervacanea esset oratio mea: nam et duo boni consules, etiam me indicente, omnia e republica fide vestra faceretis: et mali nec mea verba auribus vestris, nec consilia animis acciperetis. Nunc et collegam tuum et te talem virum intuenti mihi tecum omnis oratio est: quem video nequidquam et virum bonum et civem fore, si altera parte claudicet respublica: malis consiliis idem ac bonis juris et potestatis erit. Erras enim, L. Paulte, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quam cum Hannibale, futurum censes: nescio, an infestior hic adversarius, quam ille hostis maneat: cum illo in acie tantum, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es: et adversus Hannibalem legionesque ejus tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est: Varro dux tuis militibus te est obpugnaturus. Ominis etiam tibi caussa absit C. Flamini memoria: tamen ille consul demum, et in provincia, et ad exercitum, cæpit furere. Hic, priusquam peteret consulatum, deinde in petendo consulatu; nunc quoque consul, priusquam castra videat aut hostem, insunit: et, qui tantas jam nunc procellas, prælia atque acies jactando, inter togatos ciet, quid inter armatam juventutem censes facturum, et ubi extemplo verba res sequitur? Atqui si hic, quod futurum se denunciat, extemplo pugnaverit; aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut no-

U. C. 536.
A. C. 216.

Monet Fabius Paulum.

U. C. 536. *biliior alius Trasimeno locus nostris cladibus erit. Nec
 A. C. 216. gloriandi tempus adversus unum est; ut ego, contem-
 nendo potius, quam adpetendo, gloriam, modum ex-
 cesserim. Sed ita res habet: una ratio belli gerendi
 adversus Hannibalem est, qua ego gessi: nec eventus
 modo hoc docet, (stultorum iste magister est) sed eadem
 ratio, quæ fuit, futuraque, donec res eadem manebunt,
 immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac
 solo nostro: omnia circa plena civium ac sociorum
 sunt: armis, viris, equis, commeatibus juvant, juva-
 buntque: id jam fidei documentum in adversis rebus
 nostris dederunt: meliores, prudentiores, constantiores
 nos tempus diesque facit. Hannibal contra in aliena,
 in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque, pro-
 cul ab domo, procul ab patria: neque illi terra, neque
 mari est pax: nullæ eum urbes accipiunt, nulla mæ-
 nia: nihil usquam sui videt: in diem raptò vivit. Par-
 tem vix tertiam exercitus ejus habet, quem Iberum am-
 nem trajecit: plures fames, quam ferrum, absumsit;
 nec his paucis jam victus subpeditat. Dubitas ergo,
 quin sedendo superaturi simus eum, qui senescat in
 dies? non commeatus, non subplementum, non pecu-
 niam habeat? Quamdiu pro Geronii, castelli Apuliæ
 inopis, tamquam pro Karthaginis mœnibus? Sed ne
 adversus te quidem ego gloriabor. Cn. Servilius atque
 Atilius, proximi consules, vide, quemadmodum eum lu-
 dificati sint. Hæc una salutis est via, L. Paulte, quam
 difficilem infestamque cives sibi magis, quam hostes, fa-
 cient. Idem enim tui, quod hostium milites, volent;
 idem Varro, consul Romanus, quod Hannibal, Pœnus
 imperator, cupiet: duobus ducibus unus resistas, oportet:
 resistes autem, adversus famam rumoresque homi-
 num si satis firmus steteris: si te neque collegæ vana*

gloria, neque tua falsa infamia moverit. Veritatem laborare nimis sæpe, aiunt, exstingui numquam. Gloriam qui spreverit, veram habebit. Sine, timidum pro cauto, tardum pro considerato, inbellem pro perito belli vocent: malo te sapiens hostis metuat, quam stulti cives laudent. Omnia audentem contemnet Hannibal; nil temere agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, moneo; sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna: tuæ potestatis semper, tuaque omnia sint: armatus intentusque sis, neque occasione tuæ desis, neque suam occasionem hosti des. Omnia non properanti clara certaque erunt: festinatio improvida est et cæca.

XL. Adversus ea oratio consulis haud sane læta fuit, magis fatentis, ea, quæ diceret, vera, quam facilia factu, esse. *Dictatori magistrum equitum intollerabilem fuisse; quid consuli adversus collegam seditionis ac temerarium virium atque auctoritatis fore? Se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse: optare, ut omnia prospere evenirent: at, si quid adversi caderet, hostium se telis potius, quam suffragiis iratorum civium, caput objecturum.* Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequentibus primoribus Patrum. Plebeium consulem sua plebes prosecuta, turba, quam dignitate, conspexit. Ut in castra venerunt, permixto novo exercitu ac vetere, castris bifariam factis, ut nova minorra essent propius Hannibalem, in veteribus major pars et omne robur virium esset; tum consulum anni prioris M. Atilium, ætatem excusantem, Romam miserunt; Geminum Servilium in minoribus castris legioni Romanæ et socium peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Hannibal, quamquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat, tamen

U. C. 536.
A. C. 216.

Pauli responsuri.

Hannibalis angustia

U. C. 536. adventu consulum mire gaudere : non solum enim
 A. C. 216. nihil ex raptis in diem com meatibus superabat, sed
 ne, unde raperet, quidem quidquam reliqui erat, om-
 ni undique frumento, postquam ager parum tutus
 erat, in urbes munitas convecto : ut vix decem die-
 rum (quod compertum postea est) frumentum super-
 esset, Hispanorumque ob inopiam transitio parata
 fuerit, si maturitas temporum exspectata foret.

XLI. Ceterum temeritati consulis ac præpropere
 ingenio materiam etiam fortuna dedit : quod in pro-
 hibendis prædatoribus tumultuario prælio, ac pro-
 cursu magis militum, quam ex præparato aut jussu
 imperatorum, orto, haudquaquam par Pœnis dimi-
 catio fuit : ad mille et septingenti cæsi, non plus
 centum Romanorum sociorumque occisis : ceterum
 victoribus effuse sequentibus metu insidiarum obsti-
 tit Paullus consul ; cujus eo die (nam alternis im-
 peritabant) imperium erat, Varrone indignante ac
 vociferante, emissum hostem e manibus ; debellari-
 que, ni cessatum foret, potuisse. Hannibal id dam-
 num haud ægerrime pati : quin potius credere, vel-
 ut inescatam temeritatem ferocioris consulis ac no-
 vorum maxime militum esse : et omnia ei hostium,
 haud secus quam sua, nota erant : dissimiles discor-
 desque imperitare, duas prope partes tironum mili-
 tum in exercitu esse. Itaque, locum et tempus in-
 sidiis aptum se habere ratus, nocte proxima nihil
 præter arma ferentes secum milites ducens, castra
 plena omnis fortunæ publicæ privatæque relinquit ;
 transque proximos montes læva pedites instructos
 condit, dextra equites, impedimenta per convallem,
 medium agmen, traducit : ut diripiendis velut de-
 sertis fuga dominorum castris occupatum inpedi-

Pabulato-
 res Pœnos
 cædunt
 Romani.

Hanni-
 balis in-
 sidiæ.

tumque hostem obrimeret. Crebri relictis in castris ignes, ut fides fieret, dum ipse longius spatium fugæ præciperet, falsa imagine castrorum (sicut Fabium priore anno frustratus esset) tenere in locis consules voluisse. U. C. 536.
A. C. 216.

XLII. Ubi inluxit, subductæ primo stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silentium admirationem fecit. Jam satis comperta solitudine, in castris concursus fit ad prætoria consulum, nunciantium fugam hostium adeo trepidam, ut, tabernaculis stantibus, castra reliquerint: quoque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignes. Clamor inde ortus, ut signa proferri juberent, ducerentque ad persequendos hostes, ac protinus castra diripienda. Et consul alter velut unus turbæ militaris erat. Paulus etiam atque etiam dicere, providendum præcavendumque esse: postremo, quum aliter neque seditionem neque ducem seditionis sustinere posset, Marium Statilium præfectum cum turma Lucana exploratum mittit: qui, ubi adequitavit portis, subsistere extra munimenta ceteris jussis, ipse cum duobus equitibus vallum intravit: speculatusque omnia cum cura renunciat, insidias profecto esse: ignes in parte castrorum, quæ vergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, et omnia cara in promptu relicta: argentum quibusdam locis temere per vias, velut objectum ad prædam, vidisse. Quæ ad deterrendos a cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt; et, clamore orto a militibus, *ni signum detur, sine ducibus ituros*, haudquaquam dux defuit: nam extemplo Varro signum dedit proficiscendi. Paullus, quum ei sua sponte cunctanti pulli quoque auspicio non addixissent, obnunciari jam efferenti porta signa collegæ jus-

U. C. 536. sit: quod quamquam Varro ægre est passus, Flami-
 A. C. 216. nii tamen recens casus, Claudiique consulis primo
 Punico bello memorata navalis clades, religionem
 animo incussit. Dii prope ipsi eo die magis distu-
 lere, quam prohibuere, imminentem pestem Roma-
 nis: nam forte ita evenit, ut, quum referri signa in
 castra jubenti consuli milites non parerent, servi
 duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui, Ser-
 vilio atque Atilio consulibus, inter pabulatores ex-
 cepti a Numidis fuerant, profugerent eo die ad do-
 minos: qui deducti ad consules nunciant, omnem ex-
 ercitus Hannibalis trans proximos montes sedere in
 insidiis. Horum opportunus adventus consules im-
 perii potentes fecit, quum ambitio alterius suam pri-
 mum apud eos prava indulgentia majestatem solvis-
 set.

Depre-
 hendun-
 tur.

XLIII. Hannibal, postquam motos magis incon-
 sulte Romanos, quam ad ultimum temere evectos,
 vidit; nequidquam, detecta fraude, in castra rediit.
 Ibi plures dies propter inopiam frumenti manere ne-
 quibat; novaque consilia in dies non apud milites
 solum, mixtos ex conlutione omnium gentium, sed
 etiam apud ipsum ducem, oriebantur: nam quum
 initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset ex-
 poscentium stipendium debitum, querentiumque an-
 nonam primo, postremo famem; et mercenarios mi-
 lites, maxime Hispani generis, de transitione cepisse
 consilium fama esset: ipse etiam interdum Hanni-
 bal de fuga in Galliam dicitur agitasse, ita ut, relicto
 peditatu omni, cum equitibus se proriperet. Quum
 hæc consilia atque hic habitus animorum esset in
 castris, movere inde statuit, in calidiora atque eo
 maturiora læssibus Apuliæ loca: simul ut, quo lon-

Hanniba-
 lis inopia
 et anxie-
 tas.

Castra
 movet.

gius ab hoste recessisset, transfugia inpeditiona levi- U. C. 536.
 bus ingeniis essent. Profectus est nocte, ignibus si- A. C. 216.
 militer factis, tabernaculisque paucis in speciem re-
 lictis, ut insidiarum par priori metus contineret Ro-
 manos. Sed, per eundem Lucanum Statilium, omni-
 bus ultra castra transque montes exploratis, quum
 relatum esset, visum procul hostium agmen; tum
 de insequendo eo consilia agitari cœpta. Quum
 utriusque consulis eadem, quæ semper ante, fuisset
 sententia; ceterum Varroni fere omnes, Paulo ne-
 mo, præter Servilium prioris anni consulem, adsen-
 tiretur; majoris partis sententia ad nobilitandas cla-
 de Romana Cannas, urgente fato, profecti sunt. Ad Cannas
 Prope eum vicum Hannibal castra posuerat aversa a castra po-
 Vulturno vento, qui campis torridis siccitate nubes nit.
 pulveris vehit: id quum ipsis castris percommodum
 fuit, tum salutare præcipue futurum erat, quum
 aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tantum adflante
 vento, in obcæcatum pulvere effuso hostem pugna-
 turi.

XLIV. Consules, satis exploratis itineribus, se- Romani
 quentes Pœnum, ut ventum ad Cannas est, ubi in bina castra
 conspectu Pœnum habebant, bina castra communi- muniunt.
 unt, eodem ferme intervallo, quo ad Geronium, sic-
 ut ante, copiis divisit. Aufidus amnis, utrisque cas-
 tris adfluens, aditum aquatoribus ex sua cujusque
 opportunitate haud sine certamine dabat: ex mino-
 ribus tamen castris, quæ posita trans Aufidum erant,
 liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nul-
 lum habebat hostium præsidium. Hannibal spem
 nactus, locis natis ad equestrem pugnam, qua parte
 virium invictus erat, facturos copiam pugnandi con-
 sules, dirigat aciem, lacessitque Numidarum procur-

U. C. 536. satione hostes. Inde rursus sollicitari seditione mi-
 A. C. 216. litari ac discordia consulum Romana castra: quum
 Discordia Paullus Semproniique et Flamini temeritatem Var-
 ross. roni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus
 exemplum Fabium objiceret: testareturque Deos
 hominesque hic, *nullam penes se culpam esse, quod
 Hannibal jam velut usucepisset Italiam: se constrictum
 a collega teneri; ferrum atque arma iratis et pugnare
 cupientibus adimi militibus; ille, si quid projectis ac
 proditis ad inconsultam atque improvidam pugnam legi-
 onibus accideret, se omnis culpæ exsortem, omnis even-
 tus participem fore diceret: videret, ut, quibus lingua
 tam prompta ac temeraria, æque in pugna vigerent ma-
 nus.*

XLV. Dum altercationibus magis, quam consi-
 liis, tempus teritur, Hannibal ex acie, quam ad
 multum diei tenuerat instructam, quum in castra ce-
 teras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex
 minoribus castris Romanorum aquatores trans flu-
 men mittit: quam inconditam turbam quum vixdum
 in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, in
 stationem quoque pro vallo locatam atque ipsas pro-
 pe portas eveci sunt. Id vero indignum visum, ab
 tumultuario auxilio jam etiam castra Romana ter-
 reri: ut ea modo una causa, ne extemplo transi-
 rent flumen, dirigerentque aciem, tenuerit Romanos,
 quod summa imperii eo die penes Paullum fuerit.
 Itaque Varro postero die, cui sors ejus diei imperii
 erat, nihil consulto collega, signum pugnae propo-
 suit, instructasque copias flumen traduxit, sequente
 Paulo; quia magis non probare, quam non adju-
 vare, consilium poterat. Transgressi flumen eas
 quoque, quas in castris minoribus habuerant, copias

Varro sig-
 num pug-
 nae pro-
 ponit.

Instruit
 aciem.

suis adjungunt : atque ita instructa acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites : lævum cornu extremi equites sociorum, intra pedites, ad medium juncti legionibus Romanis tenuerunt jaculatores : ex ceteris levium armorum auxiliis prima acies facta. Consules cornua tenuerunt ; Terentius lævum, Æmilius dextrum. Gemino Servilio media pugna tuenda data.

U. C. 536.
A. C. 216.

XLVI. Hannibal luce prima, Baliaribus levique alia armatura præmissa, transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hispanosque equites prope ripam lævo in cornu adversus Romanum equitatum : dextrum cornu Numidis equitibus datum, media acie peditibus firmata ; ita, ut Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his medii Galli atque Hispani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem : ita armati erant, armis et ad Trebiam, ceterum magna ex parte ad Trasimenum captis. Gallis Hispanisque scuta ejusdem formæ fere erant : dispares ac dissimiles gladii : Gallis prælongi ac sine mucronibus : Hispano, punctim magis, quam cæsim, adueto petere hostem, brevitate habiles et cum mucronibus : ante ceteros habitus gentium harum tum magnitudine corporum, tum specie terribilis erat. Galli super umbilicum erant nudi : Hispani linteis prætextis purpura tunicis, candore miro fulgentibus, constiterant. Numerus omnium peditum, qui tum steterunt in acie, millium fuit quadraginta, decem equitum. Duces cornibus præerant : sinistro Hasdrubal, dextro Maharbal : mediam aciem Hannibal ipse cum fratre Magone tenuit. Sol, seu de industria ita locatis, seu quod forte ita starent, peropportune

Hannibal
aciem in-
struit.

U. C. 536. utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem,
 A. C. 216. Pœnis in septentrionem versis : ventus, (Vulturum
 incolæ regionis vocant) adversus Romanis coortus,
 multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

Prælium
 ad Can-
 nas.

XLVII. Clamore sublato, procursum ab auxiliis,
 et pugna levibus primum armis commissa : deinde
 equitum Gallorum Hispanorumque lævum cornu
 cum dextro Romano concurrat, minime equestris
 more pugnæ : frontibus enim adversis concurrendum
 erat, quia, nullo circa ad evagandum relicto spatio,
 hinc annis, hinc peditum acies claudebant in direc-
 tum utrimque nitentes. Stantibus ac confertis pos-
 tremo turba equis, vir virum amplexus detrahebat
 equo : pedestre magna jam ex parte certamen fac-
 tum erat : acrius tamen, quam diutius, pugnatum
 est ; pulsique Romani equites terga vertunt. Sub
 equestris finem certaminis coorta est peditum pugna :
 primo et viribus et animis pares constabant ordines
 Gallis Hispanisque : tandem Romani, diu ac sæpe
 connisi, æqua fronte acieque densa inpulere hostium
 cuneum nimis tenuem, eoque parum validum, a ce-
 tera prominentem acie : impulsis deinde ac trepide
 referentibus pedem insistere : ac tenore uno per
 præceps pavore fugientium agmen in mediam pri-
 mum aciem inlati, postremo, nullo resistente, ad
 subsidia Afrorum pervenerunt ; qui utrimque reduc-
 tis alis constiterant, media, qua Galli Hispanique
 steterant, aliquantum prominente acie : qui cuneus
 ut pulsus æquavit frontem primum, deinde nitendo
 etiam sinum in medio dedit, Afri circa jam cornua
 fecerant ; inruentibusque incaute in medium Roma-
 nis, circumdedere alas : mox, cornua extendendo,

clausere et ab tergo hostes. Hinc Romani, defuncti U. C. 536.
 nequidquam prælio uno, omissis Gallis Hispanisque, A. C. 216.
 quorum terga ceciderant, etiam adversus Afros inte-
 gram pugnam ineunt, non tantum eo iniquam, quod
 inclusi adversus circumfusos, sed etiam quod fessi
 cum recentibus ac vegetis pugnabant.

XLVIII. Jam et in sinistro cornu Romano, ubi
 sociorum equites adversus Numidas steterant, con-
 sertum prælium erat, segne primo, et a Punica cœp-
 tum fraude. Quingenti ferme Numidæ, præter so-
 lita arma telaque, gladios occultos sub loriceis ha-
 bentes, specie transfugarum quum ab suis, parmas
 post terga habentes, adequitassent, repente ex equis
 desiliunt; parmisque et jaculis ante pedes hostium
 projectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ul-
 timos, considerare ab tergo jubentur; ac, dum præ-
 lium ab omni parte conseritur, quieti manserunt:
 postquam omnium animos oculosque occupaverat
 certamen, tum, adreptis scutis, quæ passim inter
 acervos cæсорum corporum strata erant, aversam
 adoriuntur Romanam aciem; tergaque ferientes, ac
 poplites cædentes, stragem ingentem, ac majorem
 aliquanto pavorem ac tumultum, fecerunt. Quum
 alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala jam spe
 prælium esset; Hasdrubal, qui ea parte præerat,
 subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum
 cum adversis pugna erat, ad persequendos passim
 fugientes mittit: Hispanos et Gallos pedites, jam
 Afris prope fessis, cæde magis quam pugna, adjun-
 git.

XLIX. Parte altera pugnæ Paullus, quamquam
 primo statim prælio funda graviter ictus fuerat, ta-
 men et obcurrit sæpe cum confertis Hannibali, et

U. C. 536. aliquot locis prælium restituit, protegentibus eum
 A. C. 216. equitibus Romanis; omissis postremo equis, quia
 consulem et ad regendum equum vires deficiebant:
 tum denunciante cuidam, jussisse consulem ad pedes
 descendere equites, dixisse Hannibalem ferunt:
 Vincit Hannibal. *Quam mallem, vinctos mihi traderet!* Equitum pedes-
 tre prælium, quale jam haud dubia hostium victoria,
 fuit; quum victi mori iam vestigio mallent, quam fu-
 gere; victores, morantibus victoriam irati, trucidarent,
 quos pellere non poterant: pepulerunt tamen
 jam paucos superantes, et labore ac vulneribus fesos.
 Inde dissipati omnes sunt, equosque ad fugam,
 qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus tribunus
 militum, quum, prætervehens equo, sedentem in saxo
 L. Æmilii cos. mors. cruore oppletum consulem vidisset: *L. Æmili, in-
 quit, quem unum insontem culpæ cladis hodiernæ Dii
 respicere debent, cape hunc equum: dum et tibi virium
 aliquid superest, comes ego te tollere possum ac prote-
 gere: ne funestam hanc pugnam morte consulis feceris.
 Etiam sine hoc lacrimarum satis luctusque est. Ad ea
 consul: Tu quidem, Cn. Corneli, macte virtute esto!
 Sed cave, frustra miserando exiguum tempus e manibus
 hostium evadendi absumas. Abi, nuncia publice Pa-
 tribus, urbem Romanam muniant, ac prius, quam hos-
 tis victor adveniat, præsidiis firment: privatimque Q.
 Fabio, L. Æmilium præceptorum ejus memorem et vix-
 isse, et adhuc mori. Me in hac strage militum meo-
 rum patere expirare, ne aut reus iterum e consulatu
 sim, aut accusator collegæ existam, ut alieno crimine
 innocentiam meam protegam.* Hæc exigentes prius
 turba fugientium civium, deinde hostes, obpressere:
 consulem, ignorantes quis esset, obruere telis:
 Lentulum inter tumultum abripuit equus: tum

inde effuse fugiunt. Septem millia hominum in
 minora castra, decem in majora, duo ferme in vicum
 ipsum Cannas perfugerunt: qui extemplo a Kartha-
 lone atque equitibus, nullo munimento tegente vi-
 cum, circumventi sunt. Consul alter, seu forte, seu
 consilio, nulli fugientium infestus agmini, cum sep-
 tuaginta fere equitibus Venusiam perfugit. Qua-
 draginta millia peditum, duo millia septingenti equi-
 tes, et tanta prope civium sociorumque pars, cæsi
 dicuntur; in his ambo consulum quæstores **L. Atili-**
lius et **L. Furius Bibaculus**: unus et viginti tri-
 buni militum; consulares quidam prætoriique et
 ædilicii: inter eos **Cn. Servilium Geminum** et **M.**
Minucium numerant, qui magister equitum priore
 anno, aliquot ante consul fuerat: octoginta præter-
 ea aut senatores, aut qui eos magistratus gessissent,
 unde in senatum legi deberent, quum sua voluntate
 milites in legionibus facti essent. Capta eo præ-
 lio tria millia peditum et equites trecenti dicuntur.

Clades
 quanta
 fuerit.

L. Hæc est pugna Cannensis, Alliensi cladi nobi-
 litate par: ceterum ut illis, quæ post pugnam acci-
 dere, levior, quia ab hoste cessatum est; sic strage
 exercitus gravior fædiorque: fuga namque ad Al-
 liam sicut urbem prodidit, ita exercitum servavit: ad
 Cannas fugientem consulem vix septuaginta secuti
 sunt: alterius morientis prope totus exercitus fuit.
 Binis in castris quum multitudo semiermis sine du-
 cibus esset, nuncium, qui in majoribus erant, mit-
 tunt; *dum prælio, deinde ex lætitia epulis fatigato,*
quies nocturna hostes premeret, ut ad se transirent: uno
agmine Canusium abituros esse. Eam sententiam alii
 totam adspernari: *Cur enim illos, qui se arcessant,*
ipsos non venire, quum æque conjungi possent: quia
 Canusium
 multi Ro-
 manorum
 fugiunt.

U. C. 536. *videlicet plena hostium omnia in medio essent : et aliorum, quam sua, corpora tanto periculo mallent obicere.*
 A. C. 216. Aliis non tam sententia displicere, quam animus desse. P. Sempronius Tuditanus tribunus militum, *Capi ergo mavultis, inquit, ab avarissimo et crudelissimo hoste, aestimarique capita vestra, et exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis sis, an Latinus socius, ut ex tua contumelia et miseria alteri honos quaeratur? Non tu : si quidem L. Æmilii consulis, qui se bene mori, quam turpiter vivere, maluit, et tot fortissimorum virorum, qui circa eum cumulati jacent, cives estis. Sed ante, quam obprimit lux, majoraque hostium agmina obsepunt iter, per hos, qui inordinati atque incompositi obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audacia via fit, quamvis per confertos hostes : cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmen, ut si nihil obstet, transibimus. Itaque ite mecum, qui et vosmet ipsos et rempublicam salvam vultis.* Hæc ubi dicta dedit, stringit gladium, cuneoque facto per medios vadit hostes : et, quum in latus dextrum, quod patebat, Numidæ jacularentur, translatis in dextrum scutis, in majora castra ad sexcentos evaserunt : atque inde protinus, alio magno agmine adjuncto, Canusium incolumes perveniunt. Hæc apud victos magis inpetu animorum, quod ingenium suum cuique aut fors dabat, quam ex consilio ipsorum, aut imperio cujusquam, agebantur.

Hannibal
 victoria
 uti nescit.

LI. Hannibali victori quum ceteri circumfusi gratularentur, suaderentque, ut, tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset, noctisque insequentis, quietem et ipse sibi sumeret, et fessis daret militibus ; Maharbal, præfectus equitum, minime cessandum ratus, *Immo, ut, quid hac pugna sit actum, scias, die*

quinto, inquit, victor in Capitolio epulaberis. Sequere : U. C. 536.
 cum equite, ut prius venisse, quam venturum, sciant, A. C. 216.
 præcedam. Hannibali nimis læta res est visa, ma-
 jorque, quam ut eam statim capere animo posset.
 Itaque, voluntatem se laudare Maharbalis, ait : ad
 consilium pensandum temporis opus esse. Tum Ma-
 harbal, Non omnia, nimirum, eidem Dii dedere : vin-
 cere scis, Hannibal ; victoria uti nescis. Mora ejus
 diei satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio.
 Postero die ubi primum inluxit, ad spolia legenda
 fœdamque etiam hostibus spectandam stragem in-
 sistunt. Jacebant tot Romanorum millia, pedites
 passim equitesque, ut quem cuique fors aut pugna
 junxerat aut fuga : adsurgentes quidam ex strage
 media cruenti, quos stricta matutino frigore excita-
 verant vulnera, ab hoste obpressi sunt. Quosdam
 et jacentes vivos succisis feminibus poplitibusque
 invenerunt, nudantes cervicem jugulumque, et reli-
 quum sanguinem jubentes haurire. Inventi sunt
 quidam mersis in effossam terram capitibus, quos
 sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora superjecta
 humo interclusisse spiritum adparebat. Præcipue
 convertit omnes substratus Numida mortuo superin-
 cubanti Romano vivus, naso auribusque laceratis :
 quum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in
 rabiem ira versus, laniando dentibus hostem exspi-
 rasset.

LII. Spoliis ad multum diei lectis, Hannibal ad
 minora ducit castra obpugnanda, et omnium pri-
 mum, brachio objecto, flumine eos excludit. Cete-
 rum ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam
 fessis, maturior ipsius spe deditio est facta : pacti,
 ut arma atque equos traderent, in capita Romana

Strages
 etiam
 hostibus
 miserabi-
 lis.

Bina Ro-
 manorum
 castra se
 dedunt
 victori.

U. C. 536. trecentis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in
 A. C. 216. servos centenis, et ut, eo pretio persoluto, cum sin-
 gulis abirent vestimentis, in castra hostes accepe-
 runt; traditique in custodiam omnes sunt, seorsum
 cives sociique. Dum ibi tempus teritur, interea quum
 ex majoribus castris, quibus satis virium aut animi
 fuit, ad quatuor millia hominum et ducenti equites,
 alii agmine, alii palati passim per agros, quod haud
 minus tutum erat, Canusium perfugissent, castra
 ipsa ab sauciis timidisque eadem conditione, qua al-
 tera, tradita hosti. Præda ingens parta est: et,
 præter equos virosque, et si quid argenti, (quod plu-
 rimum in phaleris equorum erat; nam ad vescendum
 facto perexiguo, utique militantes, utebantur) om-
 nis cetera præda diripienda data est. Tum scpeli-
 endi causa conferri in unum corpora suorum jussit.
 Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum viro-
 rum. Consulem quoque Romanum conquisitum se-
 pultumque, quidam auctores sunt. Eos, qui Canu-
 sium perfugerant, mulier Apula, nomine Busa, ge-
 nere clara ac divitiis, mœnibus tantum tectisque a
 Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam
 juvit; pro qua ei munificentia postea, bello per-
 fecto, ab senatu honores habiti sunt.

Pœnorum
 ad octo
 millia in
 acie cæsi.

LIII. Ceterum, quum ibi tribuni militum quatuor
 essent, Fabius Maximus de legione prima, cujus pa-
 ter priore anno dictator fuerat, et de legione secunda
 L. Publicius Bibulus et P. Cornelius Scipio, et de le-
 gione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime ædi-
 lis fuerat; omnium consensu ad P. Scipionem, ad-
 modum adolescentem, et ad Ap. Claudium summa
 imperii delata est: quibus consultantibus inter pau-
 eos de summa rerum nunciat P. Furius Philus, con-

sularis viri filius, *Nequidquam eos perditam spem fo-* U. C. 536.
vere: desperatam comploratamque rem esse publicam. A. C. 216.
Nobiles juvenes quosdam, quorum principem L. Cæci- Conjura-
lium Metellum, mare ac naves spectare, ut, deserta tio dese-
Italia, ad regem aliquem transfugiant. Quod malum, rendæ Ita-
 præterquam atrox, super tot clades etiam novum, liæ caus-
 quum stupore ac miraculo torpidos defixisset, et, sa.
 qui aderant, consilium advocandum de eo censerent;
 negat consilii rem esse Scipio juvenis, fatalis dux
 hujusce belli. *Audendum atque agendum, non con-*
sultandum, ait, in tanto malo esse. Irent secum ex-
templo armati, qui rempublicam salvam vellent: nullo
verius, quam ubi ea cogitentur, hostium castra esse.
 Pergit ire, sequentibus paucis, in hospitium Metelli: A Scipione
 et, quum concilium ibi juvenum, de quibus adlatum obprimatur.
 erat, invenisset, stricto super capita consultantium
 gladio, *Ex mei animi sententia, inquit, ut ego rem-*
publicam populi Romani non deseram, neque alium ci-
vem Romanum deserere patiar. Si sciens fallo, tum
me, Jupiter optime maxime, domum, familiam, rem-
que meam pessimo leto adificias! In hæc verba, L. Cæ-
cili, jures, postulo, ceterique, qui adestis: qui non ju-
raverit, in se hunc gladium strictum esse sciat. Haud
 secus pavidi, quam si victorem Haunibalem cerne-
 rent, jurant omnes: custodiendosque semet ipsos
 Scipioni tradunt.

LIV. Eo tempore, quo hæc Canusii agebantur, Venusiam
 Venusiam ad consulem ad quatuor millia peditum ex fuga
 equitumque, qui sparsi fuga per agros fuerant, per- coeunt ad
 venere. Eos omnes Venusini per familias benigne quatuor
 accipiendos curandosque quum divisissent, in singu- hominum
 los equites togas et tunicas et quadrigatos nummos millia.
 quinos vicenos, et peditibus denos, et arma, quibus

U. C. 536. deerant, dederunt: ceteraque publice ac privatim
 A. C. 216. hospitaliter facta: certatumque, ne a muliere Canusina populus Venusinus officiis vinceretur. Sed gravius onus Busæ multitudo faciebat, et jam ad decem millia hominum erant. Appiusque et Scipio, postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nuncium extemplo mittunt, quantæ secum peditum equitumque copiæ essent: sciscitatumque simul, utrum Venusiam adduci exercitum, an manere juberet Canusii? Varro ipse Canusium copias traduxit: et jam aliqua species consularis exercitus erat; mœnibusque se certe, si non armis, ab hoste videbantur defensuri. Romam, ne has quidem reliquias superesse civium sociorumque, sed occidione occisos cum duobus exercitibus consules, deletasque omnes copias, adlatum fuerat. Numquam, salva urbe, tantum pavoris tumultusque intra mœnia Romana fuit: itaque subcumbam oneri, neque adgreddiar narrare, quæ edissertando minora vero fecero. Consule exercituque ad Trasimenum priore anno amisso, non vulnus super vulnus, sed multiplex clades, cum duobus consulibus duo consulares exercitus amissi nunciabantur: nec ulla jam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Hannibalis Apuliam, Sannium, ac jam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta esset. Comparem cladem ad Ægates insulas Karthaginensium prælio navali acceptam, qua fracti Sicilia ac Sardinia cessere, hinc vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt? aut pugnam adversam in Africa, cui postea hic ipse Hannibal subcubuit? nulla ex parte comparandæ sunt, nisi quod minore animo latæ sunt.

Pavor Romæ maximus.

LV. P. Furius Philus et M. Pomponius prætores senatum in curiam Hostiliam vocaverunt, ut de urbis custodia consulerent: neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hostem ad obpugnandam Romam, quod unum opus belli restaret, venturum. Quum in malis, sicut ingentibus, ita ignotis, ne consilium quidem satis expedirent, obstreperetque clamor lamentantium mulierum, et, nondum palam facto, vivi mortuique per omnes pene domos promiscue complorarentur; tum Q. Fabius Maximus censuit, *equites expeditos et Appia et Latina via mittendos, qui, obvios percunctando aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos, forte referant, quæ fortuna consulum atque exercituum sit; et si quid Diï immortales, miseriti imperii, reliquum Romano nomini fecerint: ubi eæ copię sint: quo se Hannibal post prælium contulerit: quid paret, quid agat, acturusque sit. Hæc exploranda noscendaque per impigros juvenes esse: illud per Patres ipsos agendum, quoniam magistratum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant, continerique intra suum quamque limen cogant: comploratus familiarum coercant: silentium per urbem faciant: nuncios rerum omnium ad prætores deducendos curent: suæ quisque fortunæ doini auctorem expectent, custodesque præterea ad portas ponant, qui prohibeant, quemquam egredi urbem; cogantque homines nullam, nisi urbe ac manibus salvis, salutem sperare. Ubi conticuerit tumultus, recte tum in curiam Patres revocandos, consulendumque de urbis custodia esse.*

U. C. 536.

A. C. 216.

Senatus
consultitur
de urbis
custodia.

Sententia

Fabii Max.

LVI. Quum in hanc sententiam pedibus omnes issent, submotaque foro per magistratus turba, Patres diversi ad sedandos tumultus discessissent; tum

U. C. 536. demum literæ a Terentio consule adlatæ sunt; L.
 A. C. 216. *Æmilium consulem exercitumque cæsum; sese Canusii esse, reliquias tantæ cladis velut ex naufragio conligentem: ad decem millia militum ferme esse incompositorum inordinatorumque. Pænum sedere ad Cannas, in captivorum pretiis prædaque alia, nec victoris animo, nec magni ducis more, nundinantem. Tum privatæ quoque per domos clades vulgatæ sunt; adeoque totam urbem oplevit luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona expers luctus fuerat. Itaque, ne ob eandem causam alia quoque sacra publica aut privata desererentur, senatusconsulto diebus triginta luctus est finitus. Ceterum quum sedato urbis tumultu, revocati in curiam Patres essent, aliæ insuper ex Sicilia literæ adlatæ sunt ab T. Otacilio pro prætore, *Regnum Hieronis classe Punica vastari: cui quum opem imploranti ferre vellet, nunciatum sibi esse, aliam classem ad Ægates insulas stare, paratam instructamque; ut, ubi se versum ad tuendam Syracusanam oram Pæni sensissent, Lilybæum extemplo provinciamque aliam Romanam adgrederentur: itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent.**

Cereris sacrum intermissum.

Vestales stupri compertæ.

LVII. Literis consulis proprætorisque lectis, M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti præesset, Canusium ad exercitum mittendum, scribendumque consuli, ut, quum prætori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum republicæ fieri posset, Romam veniret. Territi etiam super tantas clades, quum ceteris prodigiis, tum quod duæ Vestales eo anno, Opimia atque Flo-
 roniam, stupri compertæ, et altera sub terra, ut mos

est, ad portam Collinam necata fuerat, altera sibi-
 met ipsa mortem consciverat. **L** Cantilius, scriba
 pontificis, quos nunc minores pontifices adpellant,
 qui cum Floronia stuprum fecerat, a pontifice maxi-
 mo eo usque virgis in comitio cæsus erat, ut inter
 verbera exspiraret. Hoc nefas quum inter tot, ut
 fit, clades in prodigium versum esset, decemviri li-
 bros adire jussi sunt. Et **Q.** Fabius Pictor Delphos
 ad oraculum missus est sciscitatum, quibus precibus
 suppliciisque Deos possent placare, et quænam futu-
 ra finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus
 libris sacrificia aliquot extraordinaria facta; inter
 quæ Gallus et Galla, Græcus et Græca, in foro bo-
 ario sub terra vivi demissi sunt in locum saxo con-
 ceptum, jam ante hostiis humanis, minime Romano
 sacro, inbutum. Placatis satis, ut rebantur, Deis,
M. Claudius Marcellus ab Ostia mille et quingentos
 milites, quos in classem scriptos habebat, Romam,
 ut urbi præsidio essent, mittit; ipse, legione classis
 (ea tertia legio erat) cum tribunis militum Teanum
 Sidicinum præmissa, classe tradita **P.** Furio Philo
 collegæ, paucos post dies Canusium magnis itineri-
 bus contendit. Dictator ex auctoritate Patrum dictus
M. Junius, et **Ti.** Sempronius magister equitum, de-
 lectu edicto, juniores ab annis septemdecim, et quos-
 dam prætextatos, scribunt: quatuor ex his legiones
 et mille equites effecti. Item ad socios Latinumque
 nomen, ad milites ex formula accipiendos, mittunt:
 arma, tela, alia parari jubent: et vetera hostium
 spolia detrahunt templis porticibusque. Et aliam
 formam novi delectus inopia liberorum capitum ac
 necessitas dedit: octo millia juvenum validorum ex
 servitiis, prius sciscitantes singulos, vellentne mili-

U. C. 536.
 A. C. 216.

Hostiæ hu-
 manæ in-
 molatæ.

Octo millia
 servorum
 armantur.

U. C. 536. tare, emta publice armaverunt. Hic miles magis
 A. C. 216. placuit, quum pretio minore redimendi captivos
 copia fieret.

Hannibalis oratio ad captivos Rom.

LVIII. Namque Hannibal, secundum tam prosperam ad Cannas pugnam, victoris magis, quam bellum gerentis, intentus curis, quum, captivis productis segregatisque, socios, sicut ante ad Trebiam Trasimenumque lacum, benigne adlocutus, sine pretio dimisisset; Romanos quoque vocatos (quod nunquam alias antea) satis miti sermone adloquitur: *Non internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare. Et patres virtuti Romanæ cessisse: et se id admitti, ut suæ in vicem simul felicitati et virtuti cedatur. Itaque redimendi se captivis copiam facere: pretium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, servo centum.* Quamquam aliquantum adjiciebatur equitibus ad id pretium, quod pepigerant dedentes se; læti tamen quamcumque conditionem paciscendi acceperunt. Placuit suffragio ipsorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent: nec pignus aliud fidei, quam ut jurarent se redituros, acceptum. Missus cum his Karthalo nobilis Karthaginiensis: qui, si forte ad pacem inclinarent animos, condiciones ferret. Quum egressi castris essent, unus ex iis, minime Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, jurisjurandi solvendi caussa quum in castra redisset, ante noctem comites adsequitur. Ubi eos Romam venire nunciatum est, Karthalonem obviam lictor missus, qui dictatoris verbis nunciaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis.

Legati captivorum.

Eorum principis oratio in senatu.

LIX. Legatis captivorum senatus ab dictatore datus est. Quorum princeps M. Junius, *Patres cor-*

scripti, inquit, nemo nostrum ignorat, nulli unquam U. C. 536.
 civitati viliores fuisse captivos, quam nostrae. Cete- A. C. 216.
 rum, nisi nobis plus justo nostra placet causa, non alii
 unquam minus negligendi vobis, quam nos, in hostium
 potestatem venerunt: non enim in acie per timorem ar-
 ma tradidimus; sed, quum prope ad noctem super-
 stantes cumulis caesorum corporum praelium extraxisse-
 mus, in castra recepimus nos. Diei reliquum ac noctem
 insequentem, fessi labore ac vulneribus, vallum sumus
 tutati. Postero die, quum circumsessi ab exercitu vic-
 tore aqua arceremur, nec ulla jam per confertos hostes
 erumpendi spes esset, nec esse nefas duceremus, quin-
 quaginta millibus hominum ex acie nostra trucidatis,
 aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare;
 tum demum pacti sumus pretium, quo redempti dimitte-
 remur: arma, in quibus nihil jam auxilii erat, hosti
 tradidimus. Majores quoque acceperamus se a Gallis
 auro redemisse: et patres vestros, asperrimos illos ad
 conditionem pacis, legatos tamen captivorum redimen-
 dorum gratia Tarentum misisse: atqui, et ad Alliam
 cum Gallis, et ad Heracleam cum Pyrrho, utraque non
 tam clade infamis, quam pavore ac fuga, pugna fuit.
 Cannenses campos acervi Romanorum corporum tegunt:
 nec supersumus pugnae, nisi in quibus trucidandis et fer-
 rum et vires hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris
 quidam, qui ne in acie quidem refugerunt: sed, praesi-
 dio castris relictis, quum castra traderentur, in potesta-
 tem hostium venerunt. Haud equidem ullius civis et
 commilitonis fortunae aut conditioni invidio, nec pre-
 mendo alium me extulisse velim: ne illi quidem, (nisi
 pernicitatis pedum et cursus aliquod praemium est) qui
 plerique inermes ex acie fugientes non prius, quam Ve-
 nusiae aut Canusii, constiterunt, se nobis merito pratu-

U. C. 536. *lerint, gloriatique sint, in se plus, quam in nobis, præ-*
 A. C. 216. *sidii reipublicæ esse. Sed illis et bonis ac fortibus mi-*
litibus utemini : et nobis etiam promptioribus pro patria,
quod beneficio vestro redempti atque in patriam restituti
fuimus. Delectum ex omni ætate et fortuna habetis :
octo millia servorum audio armari : non minor nume-
rus noster est, nec majore pretio redimi possumus, quam
hi emuntur : nam si conferam nos cum illis, injuriam
nomini Romano faciam. Illud etiam in tali consilio
animadvertendum vobis censeam, Patres conscripti, (si
tamen duriores esse velitis, quod nullo nostro merito fa-
ciatis) cui nos hosti relicturi sitis. Pyrrho videlicet,
qui nos hospitum numero habuit captivos, an barbaro
ac Pæno ; qui utrum avarior, an crudelior, sit, vix ex-
istimari potest. Si videatis catenas, squalorem, defor-
mitatem civium vestrorum, non minus profecto vos ea
species moveat, quam si ex altera parte cernatis stratas
Cannensibus campis legiones vestras. Intueri potestis
sollicitudinem et lacrimas in vestibulo curiæ stantium
cognatorum nostrorum, expectantiumque responsum ve-
strum : quum ù pro nobis proque iis, qui absunt, ita
suspensi ac solliciti sint ; quem censetis animum ipso-
rum esse, quorum in discrimine vita libertasque est ? Si,
me Deus fidius, ipse in nos mitis Hannibal contra na-
turam suam esse velit, nihil tamen nobis vita opus esse
censeamus, quum indigni, ut a vobis redimeremur, visi
sumus. Rediere Romam quondam remissi a Pyrrho
sine pretio capti : sed rediere cum legatis, primoribus
civitatis, ad redimendos sese missis. Redeam ego in
patriam, trecentis nummis non æstimatus civis ? Suum
quisque habet animum, Patres conscripti. Scio in dis-
crimine esse vitam corpusque meum. Magis me famæ
periculum movet, ne a vobis damnati ac repulsi abea-

mus: neque enim vos pretio pepercisse homines cre- U. C. 536.
dent. A. C. 216.

LX. Ubi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quæ in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiam tendebant orantes, ut sibi liberos, fratres, cognatos redderent. Feminas quoque metus ac necessitas in foro turbæ huic virorum inniscuerat. Senatus, submotis arbitris, consuli cœptus. Ibi quum sententiis variaretur, et alii redimendos de publico, alii nullam publice inpensam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi; si quibus argentum in præsentia deesset, dandam ex ærario pecuniam mutuatam, prædibusque ac prædiis cavendum populo, censerent; tum T. Manlius Tor-

Manlius
suadet ne
captivi re-
dimantur.

quatus, priscae ac nimis duræ, ut plerisque videbatur, severitatis, interrogatus sententiam, ita locutus fertur: *Si tantummodo postulassent legati pro iis, qui in hostium potestate sunt, ut redimerentur, sine ullius insectatione eorum, brevi sententiam peregissem. Quid enim aliud quam admonendi essetis, ut morem traditum a patribus, necessario ad rem militarem exemplo, servaretis? Nunc autem quum prope gloriati sint, quod se hostibus dediderint, præferrique non captis modo in acie ab hostibus, sed etiam iis, qui Venusiam Canusiumque pervenerunt, atque ipsi C. Terentio consuli, æquum censuerint; nihil vos eorum, Patres conscripti, quæ illic acta sunt, ignorare patiar. Atque utinam hæc, quæ apud vos acturus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem, optimum testem ignaviæ cujusque et virtutis: aut unus hic saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent, milites hodie in castris Romanis, non captivi in hostium potestate essent? Sed quum, fessis pugnando hostibus, tum victoria lætis, et*

U. C. 536. *ipsis plerisque regressis in castra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent, et septem armatorum hominum millia perrumpere etiam confertos hostes potuissent; neque per se ipsi id facere conati sunt, neque alium sequi voluerunt. Nocte prope tota P. Sempronius Tuditanus non destitit monere, adhortari eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegeret, se duces sequerentur: ante lucem pervenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. Sicut avorum memoria P. Decius tribunus militum in Samnio; sicut, nobis adolescentibus, priore Punico bello Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, quum ad tumultum eos capiendum situm inter medios hostes, duceret, dixit: Moriamur, milites, et morte nostra eripiamus ex obsidione circumventas legiones. Si hoc P. Sempronius diceret; nec viros quidem, nec Romanos vos duceret, si nemo tantæ virtutis extitisset comes. Viam non ad gloriam magis, quam ad salutem, ferentem demonstrat; reduces in patriam, ad parentes, ad conjuges ac liberos facit. Ut servemini, deest vobis animus? quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia civium sociorumque circa vos eo ipso die cæsa jacent: si tot exempla virtutis non movent, nihil unquam movebit: si tanta clades vilem vitam non fecit, nulla faciet. Liberi atque incolumes desiderate patriam: immo desiderate, dum patria est, dum cives ejus estis: sero nunc desideratis, deminuti capite, abalienati jure civium, servi Karthaginensium facti. Pretio redituri estis eo, unde ignavia ac nequitia abistis? P. Sempronium, civem vestrum, non audistis, arma capere ac sequi se jubentem: Hannibalem post paullo audistis, castra prodi et arma tradi jubentem. Quam ego ignaviam istorum accuso,*

quum scelus possim accusare? Non enim modo sequi U. C. 536.
 recusarunt bene monentem, sed obsistere ac retinere co- A. C. 216.
 nati sunt, nisi strictis gladiis viri fortissimi inertes sub-
 movissent: prius, inquam, P. Sempronio per civium
 agmen, quam per hostium, fuit erumpendum. Hos
 cives patria desideret? quorum si ceteri similes fuis-
 sent, neminem hodie ex iis, qui ad Cannas pugnave-
 runt, civem haberet. Ex millibus septem armatorum
 sexcenti exstiterunt, qui erumpere auderent, qui in pa-
 triam liberi atque armati redirent: neque iis quadra-
 ginta millia hostium obstitere. Quam tutum iter dua-
 rum prope legionum agmini futurum censetis fuisse?
 Haberetis hodie viginti millia armatorum Canusii, for-
 tia, fidelia, Patres conscripti: nunc autem quemadmo-
 dum hi boni fidelesque (nam fortes ne ipsi quidem dix-
 erint) cives esse possunt? nisi quis credere potest fuisse,
 ut erumpentibus, quin erumperent, obsistere conati
 sunt: aut non invidere eos, quum incolumitati, tum
 gloriæ illorum per virtutem partæ, quum sibi timorem
 ignaviamque servitutis ignominiosæ causam esse sciant.
 Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque ho-
 stem expectare, quum silentio noctis erumpendi occasio
 esset. At enim ad erumpendum e castris defuit animus;
 ad tutanda fortiter castra animum habuerunt. Dies
 noctesque aliquot obsessi, vallum armis, se ipsi tutati
 vallo sunt: tandem ultima ausi passique, quum omnia
 subsidia vitæ abessent, adfectisque fame viribus, arma
 jam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis,
 quam armis, victi sunt. Orto sole hostis ad vallum
 accessit: ante secundam horam, nullam fortunam cer-
 tamini experti, tradiderunt arma ac se ipsos. Hæc
 vobis ipsorum per biduum militia fuit: quum in acie
 stare ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt:

U. C. 536. *quum pro vallo pugnandum erat, castra tradiderunt,*
 A. C. 216. *neque in acie neque in castris utiles. Vos redimam?*
quum erumpere castris oportet, cunctamini ac manetis:
quum manere, castra tutari armis necesse est; et castra
et arma et vos ipsos traditis hosti. Ego non magis istos
redimendos, Patres conscripti, censeo, quam illos de-
dendos Hannibali, qui per medios hostes e castris eru-
perunt, ac per summam virtutem se patriæ restitu-
erunt.

Senatus
 censet
 captivos
 non esse
 redimen-
 dos.

LXI. Postquam Manlius dixit, quamquam Pa-
 trum quoque plerosque captivi cognatione adtinge-
 bant, præter exemplum civitatis minime in captivos
 jam inde antiquitus indulgentis, pecuniæ quoque
 summa homines movit: quia nec ærarium exhauri-
 re, magna jam summa erogata in servos ad militiam
 emendos armandosque, nec Hannibalem maxime hu-
 jusce rei, ut fama erat, egentem locupletari vole-
 bant. Quum triste responsum, *non redimi captivos,*
 redditum esset, novusque super veterem luctus tot
 jactura civium adjectus esset, cum magnis fletibus

Nimis cal-
 lida juris-
 jurandi
 interpreta-
 tio.

questibusque legatos ad portam prosecuti sunt. Unus
 ex iis domum abiit, quod fallaci reditu in castra ju-
 rejurando se exsolvisset. Quod ubi innotuit, rela-
 tumque ad senatum est, omnes censuerunt, compre-
 hendendum et custodibus publice datis deducendum
 ad Hannibalem esse. Est et alia de captivis fama,
 decem primos venisse: de eis quum dubitatum in
 senatu esset, admitterentur in urbem, nec ne; ita
 admissos esse, ne tamen iis senatus daretur. Mo-
 rantibus deinde longius omnium spe, alios tres insu-
 per legatos venisse, L. Scribonium, et C. Calpur-
 nium, et L. Manlium: tum demum ab cognato Scri-
 bonii tribuno plebis de redimendis captivis relatum

esse, nec censuisse redimendos senatum: et novos U. C. 536.
legatos tres ad Hannibalem revertisse, decem vete- A. C. 216.

res remansisse; quod, per causam recognoscendi nomina captivorum ad Hannibalem ex itinere regressi, religione sese exsolvissent: de iis dedendis magna contentione actum in senatu esse: victosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint: ceterum proximis censoribus adeo omnibus notis ignominiisque confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consciverint: ceteri non foro solum omni deinde vita, sed prope luce ac publico, caruerint. Mirari magis, adeo discrepare inter auctores, quam, quid veri sit, discernere queas. Quanto autem major ea clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, quod, qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare cœperunt, nulla profecto alia de re, quam quod desperaverant de imperio.

Defecere autem ad Pœnos hi populi: Atellani, Ca- Defectio so-
latini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites præter ciorum.

Pentros, Bruttii omnes, Lucani: præter hos Surrentini, et Græcorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, et Cisalpini omnes Galli. Nec tamen hæ clades defectionesque so-

ciorum moverunt, ut pacis umquam mentio apud Pacis ta-
Romanos fieret; neque ante consulis Romam ad- men men-
ventum, nec postquam is rediit, renovavitque me- tio nulla.

moriam acceptæ cladis: quo in tempore ipso adeo magno animo civitas fuit, ut consuli, ex tanta clade,

cujus ipse causa maxima fuisset, redeunti, et obviam Varroni ob-
itum frequenter ab omnibus ordinibus sit, et gratiæ viam itum,
actæ, quod de republica non desperasset: cui, si et gratiæ
actæ.

Karthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii foret.

EPITOME LIBRI XXIII.

C*CAMPANI ad Hannibalem defecerunt. Nuncius Cannensis victoriae Mago Karthaginem missus anulos aureos, a digitis occisorum Romanorum detractos, in vestibulo curiae effudit: quos excessisse modii mensuram traditur. Post quem nuncium Hanno, vir ex Pœnis nobilissimus, suadebat senatui Karthaginensium, ut pacem a populo Romano peterent: nec tenuit, obstrepente Barcina factione. Claudius Marcellus prætor ad Nolam, eruptione adversus Hannibalem ex oppido facta, prospere pugnavit. Exercitus Hannibalis per hiberna Capuæ ita luxuriatus est, ut corporum viribus atque animorum enervaretur. Casilinum, a Pœnis obsessum, ita fame vexatum est, ut lora et pelles scutis detractas, item mures, essent; et nucibus, per Vulturum annem a Romanis missis, vixerint. Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est. L. Postumius prætor a Gallis cum exercitu casus est. Cn. et P. Scipiones in Hispania Hasdrubalem vicerunt, et Hispaniam suam fecerunt. Reliquiæ Cannensis exercitus in Siciliam relegatæ sunt; ne recederent inde, nisi finito bello. Inter Philippum Macedonum regem et Hannibalem societas juncta est. Sempronius Gracchus consul Campanos cecidit. Præterea in Sardinia feliciter a T. Manlio prætore adversus Pœnos Sardosque res gestas continet: a quo Hasdrubal*

dux, et Mago, et Hanno capti. Claudius Marcellus prætor Hannibalis exercitum ad Nolam prælio fudit et vicit: primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXIII.

U. C. 536.
A. C. 216.
Hannibal
in Sam-
nium mo-
vet.

HANNIBAL, post Cannensem pugnam, castra capta ac direpta, confestim ex Apulia in Samnium moverat: aditus in Hirpinos a Statio, pollicente se Compsam traditurum. Compsanus erat Trebius nobilis inter suos: sed premebat eum Mopsiorum factio, familiæ per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnae, vulgatumque Trebii sermonibus adventum Hannibalis, quum Mopsiani urbem excessissent; sine certamine tradita urbs Pæno, præsidiumque acceptum est. Ibi præda omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis ejus urbes, aut deficientes ab Romanis accipere, aut detractantes cogere ad defectionem jubet: ipse per agrum Campanum mare inferum petit, obpugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis, (et pleræque cavæ sunt viæ, sinusque occulti) quacumque apte poterat, disposuit: alios, præ se actam prædam ex agris ostentantes, obequitare portis jussit: in quos, quia nec multi, et incompositi videbantur, quum turma equitum erupisset, ab cedentibus consulto tracta in insidias, circumventa est: nec evasisset quisquam, ni mare propinquum, et haud procul li-

Tum in
Campaniam.

tore naves piscatoriæ pleræque conspectæ peritis U. C. 536.
 nandi dedissent effugium. Aliquot tamen eo prælio A. C. 216.
 nobiles juvenes capti cæsique sunt: inter quos et
 Hegeas præfectus equitum, intemperantius cedentes
 secutus, cecidit. Ab urbe obpugnanda Pœnum abs-
 terruere conspecta mœnia, haudquaquam prompta
 obpugnanti.

II. Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longe
 felicitate atque indulgentia fortunæ, maxime tamen,
 inter corrupta omnia, licentia plebis sine modo li-
 bertatem exercentis. Senaturn et sibi et plebi ob-
 noxium Pacuvius Calavius fecerat; nobilis idem ac
 popularis homo, ceterum malis artibus nactus opes: Pacuvius
 Calavius
 senatum
 Campa-
 num sibi
 obnoxium
 facit.
 is quum eo forte anno, quo res male gesta ad Tra-
 simenum est, in summo magistratu esset, jam diu
 infestam senatui plebem, ratus, per occasionem no-
 vandi res, magnum ausuram facinus, ut, si in ea lo-
 ca Hannibal cum victore exercitu venisset, trucidato
 senatu traderet Capuam Pœnis; improbus homo, sed
 non ad extremum perditus, quum mallet incolumi,
 quam eversa, republica dominari; nullam autem in-
 columem esse orbatam publico consilio crederet, ra-
 tionem iniit, qua et senatum servaret, et obnoxium
 sibi ac plebi faceret. Vocato senatu, quum, sibi de-
 fectionis ab Romanis consilium placiturnum nullo
 modo, nisi necessarium fuisset, præfatus esset; *quip-
 pe qui liberos ex Ap. Claudii filia haberet, filiamque
 Romam nuptum Livio dedisset; ceterum majorem mul-
 to rem magisque timendam instare. Non enim per de-
 fectionem ad tollendum ex civitate senatum plebem
 spectare, sed per cædem senatus vacuam rempublicam
 tradere Hannibali ac Pœnis velle. Eo se periculo posse
 liberare eos, si se permittant sibi, et, certaminum in re-*

U. C. 536. *publica obliti, credant.* Quum omnes victi metu per-
 A. C. 216. mitterent; *Claudum in curia vos, inquit, et tamquam*
et ipse cogitati facinoris particeps, adprobando consilia,
quibus nequidquam adversarer, viam salutis vestræ in-
veniam. In hoc fidem, quam vultis ipsi, accipite. Fide
 data egressus, claudi curiam jubet, præsidiumque in
 vestibulo reliquit; ne quis adire curiam injussu suo,
 neve inde egredi possit.

III. Tunc vocato ad concionem populo, *Quod*
sæpe, inquit, optastis, Campani, ut supplicii sumendi
vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset; eam
nunc, non per tumultum expugnantes domos singulo-
rum, quas præsiidiis clientium servorumque tuentur,
cum summo vestro periculo, sed tutam habetis ac libe-
ram. Clausos omnes in curiam accipite, solos, iner-
mes: nec quidquam raptim, aut forte temere egeritis:
de singulorum capite vobis jus sententiæ dicendæ fa-
ciam, ut, quas quisque meritus est, pœnas pendat. Sed
ante omnia ita vos iræ indulgere oportet, ut potio-rem
ira salutem atque utilitatem vestram habeatis: etenim
hos (ut opinor) odistis senatores; non senatum omnino
habere non vultis: quippe aut rex, (quod abominan-
dum) aut, quod unum liberæ civitatis consilium est, se-
natus habendus est. Itaque duæ res simul agendæ sunt
vobis, ut et veterem senatum tollatis, et novum coopte-
tis. Citari singulos senatores jubebo, de quorum capite
vos consulam; quod de quoque censueritis, fiet. Sed
prius in ejus locum virum fortem ac strenuum novum
senatorem cooptabitis, quam de noxio supplicium su-
matur. Inde consedit, et, nominibus in urnam con-
jectis, citari, quod primum sorte nomen excidit, ip-
sumque e curia produci jussit. Ubi auditum est no-
men, malum et improbum pro se quisque clamare, et

supplicio dignum. Tum Pacuvius, *Video, quæ de hoc sententia sit data. Eligite pro malo atque inprobo bonum senatorem et justum.* Primo silentium erat inopia potioris subjiciundi; deinde, quum aliquis, ommissa verecundia, quempiam nominasset, multo major extemplo clamor oriebatur, quum alii negarent nosse; alii nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam, et pudendæ artis aut quæstus genus, objicerent. Hoc multo magis in secundo ac tertio citato senatore est factum: ut ipsius pœnitere homines adpareret; quem autem in ejus substituerent locum, deesse: quia nec eosdem nominari adtinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos, et multo humiliores obscurioresque ceteri erant eis, qui primi memoriæ obcurrerant. Ita dilabi homines, notissimum quodque malum maxime tolerabile dicentes esse, jubentesque senatum ex custodia dimitti.

IV. Hoc modo Pacuvius quum obnoxium vitæ beneficio senatum multo sibi magis, quam plebi, fecisset, sine armis, jam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc senatores, ommissa dignitatis libertatisque memoria, plebem adulari, salutare, benigne invitare, adparatis accipere epulis, eas causas suscipere, ei semper parti adesse, secundum eam litem judices dare, quæ magis popularis aptiorque in vulgus favori conciliando esset. Jam vero nihil in senatu actum aliter, quam si plebis ibi esset concilium. Prona semper civitas in luxuriam, non ingeniorum modo vitio, sed adfluenti copia voluptatum, et inlecebris omnis amœnitatis maritimæ terrestrique; tum vero ita obsequio principum et licentia plebei lascivire, ut nec libidini nec sumptibus modus

U. C. 536.
A. C. 216.

U. C. 536. esset : ad contemptum legum, magistratum, senatus,
 A. C. 216. accessit tum, post Cannensem cladem, ut, cujus aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium spernerent : id modo erat in mora, ne extemplo deficerent, quod connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat : et quod, quum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in præsidia Sicularum urbium delecti ab Romanis ac missi.

Legati
 Campanorum
 ad cos.
 Rom.

V. Horum parentes cognatique ægre pervicerunt, ut legati ad consulem Romanum mitterentur. Ii, nondum Canusium profectum, sed Venusiæ cum paucis ac semiermibus consulem invenerunt, quam poterat maxime miserabilem bonis sociis ; superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum sui que contemptum consul nimis detegendo cladem nudandoque. Nam quum legati, ægre ferre senatum populumque Campanum, adversi quidquam evenisse Romanis, nunciassent, pollicerenturque omnia, quæ ad bellum opus essent ; *Morem magis, inquit, loquendi cum sociis servastis, Campani, jubentes, quæ opus essent ad bellum, imperare, quam convenienter ad præsentem fortunæ nostræ statum locuti estis. Quid enim nobis ad Cannas relictum est, ut, quasi aliquid habeamus, id, quod deest, expleri ab sociis velimus ? Pedites vobis imperemus, tamquam equites habeamus ? pecuniam deesse dicamus, tamquam ea tantum desit ? Nihil, ne quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna : legiones, equitatus, arma, signa, equi virique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut binis postero die amissis castris perierunt. Itaque non juvenis nos in bello oportet, Campani, sed pene bellum pro*

Respon-
 sum con-
 sulis.

nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut trepidos quon- U. C. 536.
dam majores vestros intra mœnia compulsos, nec Sam- A. C. 216.
nitem modo hostem, sed etiam Sidicinum parentes, re-
ceptos in fidem apud Saticulam defenderimus, cœptum-
que propter vos cum Samnitibus bellum per centum
prope annos, variante fortuna eventum, tulerimus. Ad-
juçite ad hæc, quod fœdus æquum deditis, quod leges
vestras, quod ad extremum (id quod ante Camnensem
certe cladem maximum fuit) civitatem nostram magnæ
parti vestrûm dedimus, communicavimusque vobiscum.
Itaque communem vos hanc cladem, quæ accepta est,
credere, Campani, oportet, communem patriam tuen-
dam arbitrari esse. Non cum Samnite aut Etrusco res
est, ut, quod a nobis ablatum sit, in Italia tamen im-
perium maneat. Pœnus hostis, ne Africæ quidem in-
digenam, ab ultimis terrarum oris, freto Oceani Her-
culisque columnis, expertem omnis juris et conditionis
et linguæ prope humanæ, militem trahit. Hunc, na-
tura et moribus inmitem ferumque, insuper dux ipse
effervit, pontibus ac molibus ex humanorum corporum
strue faciendis, et (quod proloqui etiam piget) vesci hu-
manis corporibus docendo. Hos, infandis pastos epulis,
quos contingere etiam nefas sit, videre atque habere do-
minos, et ex Africa et a Karthagine jura petere, et Ita-
liam Numidarum ac Maurorum pati provinciam esse,
cui non, genito modo in Italia, detestabile sit? Pul-
chrum erit, Campani, prolapsam clade Romanum im-
perium vestra fide, vestris viribus retentum ac recupe-
ratum esse. Triginta millia peditum, quatuor equitum
arbitror ex Campania scribi posse: jam pecuniæ adfa-
tim est frumentique. Si parem fortunæ vestræ fidem
habetis, nec Hannibal se vicisse sentiet, nec Romani
victos esse.

U. C. 536. VI. Hac oratione consulis dimissis redeuntibusque
 A. C. 216. domum legatis, unus ex iis, Vibius Virrius, *Tempus venisse, ait, quo Campani non agrum solum, ab Romanis quondam per injuriam ademptum, recuperare, sed imperio etiam Italiae potiri possint. Fœdus enim cum Hannibale, quibus velint legibus, facturos: neque controversiam fore, quin, quum ipse confecto bello Hannibal victor in Africam decedat, exercitumque deportet, Italiae imperium Campanis relinquatur.* Hæc Virrio loquenti adsensi omnes, ita renunciant legationem, uti deletum omnibus videretur nomen Romanum. Ex templo plebes ad defectionem ac pars major senatus spectare: extracta tamen, auctoritatibus seniorum, per paucos dies est res: postremo vicit sententia plurium, ut iidem legati, qui ad consulem Romanum ierant, ad Hannibalem mitterentur. Quo priusquam iretur, certumque defectionis consilium esset, Romanam legatos missos a Campanis, in quibusdam annalibus invenio, postulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Romanam adjuvari vellent: indignatione orta, submoveri a curia jussos esse: missumque lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos juberet. Quia nimis compar Latinorum quondam postulatio erat, Cœliusque et alii id haud sine causa prætermiserant scriptores, ponere pro certo sum veritus.

Campani
 deficient
 ad Hanni-
 balem.

VII. Legati ad Hannibalem venerunt, pacemque cum eo conditionibus fecerunt: *Ne quis imperator magistratusve Pœnorum jus ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret, munusve faceret: ut suæ leges, sui magistratus Capuæ essent: ut trecentos ex Romanis captivis Pœnus daret Campanis, quos ipsi elegissent; cum quibus equitum Campa-*

rorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret. Hæc pacta: illa insuper, quam quæ pacta erant, facinora Campani ediderunt: nam præfectos sociûm civesque Romanos alios, partim aliquo militiæ munere occupatos, partim privatis negotiis implicitos, plebs repente omnes comprehensos, velut custodiæ causa, balneis includi jussit: ubi, fervore atque æstu anima interclusa, foedum in modum exspirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Pœnum, summa ope Decius Magius, vir cui ad summam auctoritatem nihil, præter sanam civium mentem, defuit, restiterat: ut vero præsidium mitti ab Hannibale audivit, Pyrrhi superbam dominationem, miserabilemque Tarentinorum servitutem, exempla referens, primo, ne reciperetur præsidium, palam vociferatus est: deinde, ut receptum aut ejiiceretur, aut, si malum facinus, quod a vetustissimis sociis consanguineisque defecissent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, ut, interfecto Punico præsidio, restituerent se Romanis. Hæc (neque enim occulte agebantur) quum relata Hannibali essent, primo misit, qui vocarent Magium ad sese in castra: deinde, quum is ferociter negasset se iturum, (nec enim Hannibali jus esse in civem Campanum) concitatus ira Pœnus, comprehendi hominem, vinctumque adtrahi ad se jussit: veritus deinde, ne quid inter vim tumultus, atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis oriretur, ipse, præmisso nuncio ad Marium Blosium prætorem Campanum, postero die se Capuæ futurum, proficiscitur e castris cum modico præsidio. Marius concione advocata edicit, ut frequentes cum conjugibus ac liberis obviam irent Hannibali. Ab universis id non

U. C. 536.

A. C. 216.

Decius Magius adversatur Pœnis.

U. C. 536. obedienter modo, sed enise, favore etiam vulgi, et
 A. C. 216. studio visendi tot jam victoriis clarum imperatorem,
 Eius con-stantia. factum est. Decius Magius nec obviam egressus
 est, nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, privatim se tenuit: in foro cum filio clientibusque paucis otiose inambulavit, trepidante tota civitate ad excipiendum Pœnum visendumque. Hannibal, ingressus urbem, senatum extemplo postulat, precantibusque inde primoribus Campanorum, ne quid eo die seriæ rei gereret, diemque ut ipse adventu suo festum lætus ac libens celebraret; quamquam præceps ingenio in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, visenda urbe magnam diei partem consumpsit.

VIII. Deversatus est apud Ninnios Celeres, Stenium Pacuviumque, inclitos nobilitate ac divitiis. Eo Pacuvius Calavius, de quo ante dictum est, princeps factionis ejus, quæ traxerat rem ad Pœnos, filium juvenem adduxit, abstractum abs Decii Magii latere, cum quo ferocissime pro Romana societate adversus Punicum fœdus steterat; nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria majestas sententia depulerat. Huic tum pater juveni Hannibalem deprecando magis, quam purgando, placavit, victusque patris precibus lacrimisque etiam ad cœnam eum cum patre vocari jussit: cui convivio neminem Campanum, præterquam hospites, Jubelliumque Tauream, insignem bello virum, adhibiturus erat. Cœperunt epulari de die, et convivium non ex more Punico, aut militari disciplina esse; sed, ut in civitate atque etiam domo luxuriosa, omnibus voluptatum inlecebris instructum. Unus nec dominorum invitatione, nec ipsius interdum Hanni-

Pacuvius
 veniam in-
 petrat filio
 suo Pe-
 rollæ.

balis, Calavii filius Perolla vinci potuit; ipse valetudinem excusans, patre animi quoque ejus haud mirabilem interturbationem caussante. Solis ferme occasu patrem Calavium, ex convivio egressum, secutus filius, ubi in secretum (hortus erat posticis ædium partibus) pervenerunt, *Consilium*, inquit, *adfero, pater, quo non veniam solum peccati, quod defecimus ad Hannibalem, inpetraturi ab Romanis, sed in multo majore dignitate et gratia simus Campani, quam umquam fuimus.* Quum mirabundus pater, *quidnam id esset consilii, quæreret*; toga rejecta ab humero, latus subcinctum gladio nudat: *Jam ego, inquit, sanguine Hannibalis sanciam Romanum fœdus: te id prius scire volui, si forte abesse, dum facinus patratur, mallet.*

U. C. 596.
A. C. 216.

Perolla occisurus Hannibalem, rem significat patri.

IX. Quæ ubi vidit audivitque senex, velut si jam agendis, quæ audiebat, interesset, amens metu, *Per ego te, inquit, fili, quæcumque jura liberos jungunt parentibus, precor quæsoque, ne ante oculos patris facere et pati omnia infanda velis. Pauca horæ sunt, intra quas jurantes per quidquid Deorum est, dextræ dextras jungentes, fidem obstrinximus, ut sacratas fide manus, digressi ab conloquio, extemplo in eum armaremus? Ab hospitali mensa surgis, ad quam tertius Campanorum adhibitus es ab Hannibale, ut eam ipsam mensam cruentares hospitis sanguine? Hannibalem pater filio meo potui placare, filium Hannibali non possum? Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere adferunt. Unus adgressurus es Hannibalem? quid illa turba tot liberorum servorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpescentne in amentia illa? Vultum ipsius Hannibalis, quem ar-*

Dehortatur eum pater.

U. C. 536. *mati exercitus sustinere nequeunt, quem horret populus*

A. C. 216. *Romanus, tu sustinebis? et, alia auxilia desint, me ipsum scire, corpus meum obponentem pro corpore Hannibalis, sustinebis? Atqui per meum pectus petendus ille tibi transfigendusque est: deterreri hic sine te potius, quam illic vinci. Valeant preces apud te meæ, sicut pro te hodie valuerunt.*

Patri cedit
Perolla.

Lacrimantem inde juvenem cernens, medium complectitur, atque, osculo hærens, non ante precibus abstinit, quam pervicit, ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis, *Ego quidem, inquit, quam patriæ debeo, pietatem exsolvam patri: tuam doleo vicem, cui ter proditæ patriæ sustinendum est crimen; semel, quum defectionis ab Romanis; iterum, quum pacis cum Hannibule fuisti auctor; tertio hodie, quum restituendæ Romanis Capuæ mora atque impedimentum es. Tu, patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem defendere volebam, hosti minime parcens, quando parens extorquet, recipere.* Hæc quum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abiecit: et quo minus res suspecta esset, se ipse convivio reddidit.

Hannibal
Dec. Magi-
um sibi
dedi postu-
lat.

X. Postero die senatus frequens datus Hannibali: ubi prima ejus oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias egit Campanis, quod amicitiam suam Romanæ societati præposuissent: et inter cetera magnifica promissa pollicitus, brevi caput Italiæ onni Capuam fore, juraque inde cum ceteris populis Romanum etiam petiturum. Unum esse exsortem Punicæ amicitiae fœderisque secum facti, quem neque esse Campanum, neque dici debere, Magium Decium: cum postulare, ut sibi dedatur, ac se præsentem de eo referatur, senatusque consultum fiat. Omnes in eam sententiam ierunt: quamquam ma-

gnæ parti et vir indignus ea calamitate, et haud parvo initio minui videbatur jus libertatis. Egressus curia, in templo magistratus consedit; comprehendique Decium Magium, atque ante pedes destitutum caussam dicere jussit. Qui quum, manente ferocia animi, negaret lege fœderis id cogi posse, tum injectæ catenæ, ducique ante lictorem in castra est jussus. Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circumfusam undique multitudinem vociferans: *Habetis libertatem, Campani, quam petistis: foro medio, luce clara, videntibus vobis, nulli Campanorum secundus, vinctus ad mortem rapior. Quid violentius Capua capta fieret? Ite obviam Hannibali, exornate urbem, diemque adventus ejus consecrate, ut hunc triumphum de cive vestro spectetis.* Hæc vociferanti, quum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est, ociusque rapi extra portam jussus: ita in castra perducitur: extemploque inpositus in navim, et Karthaginem missus; ne, motu aliquo Capuæ ex indignitate rei orto, senatum quoque pœniteret dediti principis: et, legatione missa ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primum peterent, obfendendi sibi novi socii; aut tribuendo, habendus Capuæ esset seditiois ac turbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempestas, quæ tum in ditione regum erant: ibi quum Magius ad statuam Ptolemæi regis confugisset, deportatus a custodibus Alexandriam ad Ptolemæum, quum eum docuisset, contra jus fœderis vinctum se ab Hannibale esse, vinculis liberatur; permissumque, ut rediret, seu Romam, seu Capuam mallet. *Nec Magius Capuam sibi tutam dicere; et Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanosque bellum sit, transfugæ magis, quam hospitis, fore domi-*

U. C. 536.
A. C. 216.

Magius ab-
ducitur in
castra Han-
nibalis.

Cyrenas
adpulsus
confugit
ad statuam re-
gis.

U. C. 536. *cilium : nusquam malle, quam in regno ejus, vivere,*
 A. C. 216. *quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.*

Redit a
 Delphis
 legatus
 Roma-
 nus.

XI. Dum hæc geruntur, Q. Fabius Pictor legatus a Delphis Romam rediit, responsumque ex scripto recitavit: Divi quoque in eo erant, quibus quoque modo supplicaretur: tum, *Si ita faxitis, Romani, vestrae res meliores facilioresque erunt: magisque ex sententia respublica vestra vobis procedet, victoriaque duelli populi Romani erit. Pythio Apollini, respublica vestra bene gesta servataque, lucris meritis donum mittitote, deque præda, manubiis, spoliisque honorem habetote, lasciviam a vobis prohibetote.* Hæc ubi ex Græco carmine interpretata recitavit, tum dixit, *se oraculo egressum extemplo his omnibus Divis rem divinam ture ac vino fecisse: jussunque ab templi antistite, sicut coronatus laurea corona et oraculum adisset, et rem divinam fecisset; ita coronatum navim adscendere, nec ante deponere eam, quam Romam pervenisset. Se, quæcumque imperata sint, cum summa religione ac diligentia executum; coronam Romæ in aram Apollinis deposuisse.* Senatus decrevit, ut eæ res divinæ supplicationesque primo quoque tempore

Mago Carthaginem a fratre missus.

cum cura fierent. Dum hæc Romæ atque in Italia geruntur, nuncius victoriæ ad Cannas Karthaginem venerat Mago Hamilcaris filius: non ex ipsa acie a fratre missus, sed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum, quæque deficiebant. Is, quum ei senatus datus esset, res gestas in Italia a fratre

Exponit res gestas Hannibal.

exponit: *Cum sex imperatoribus eum, quorum quatuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint, cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse: occidisse supra ducenta millia hostium: supra quinquaginta millia cepisse. Ex quatuor consulibus duos occidisse;*

ex duobus saucium alterum, alterum toto exercitu amis-
 so, vix cum quinquaginta hominibus effugisse. Magis-
 trum equitum, quæ consularis potestas sit, fuscum fuga-
 tumque: dictatorem, quia se in aciem numquam com-
 miserit, unicum haberi imperatorem. Bruttios Apulos-
 que, partim Samnitium ac Lucanorum defecisse ad Pæ-
 nos. Capuam, quod caput, non Campaniæ modo, sed,
 post adfictam rem Romanam Cannensi pugna, Italiæ
 sit, Hannibali se tradidisse. Pro his tantis totque victo-
 riis, verum esse, grates Deis immortalibus agi haberique.

XII. Ad fidem deinde tam lætarum rerum, effun-
 di in vestibulo curiæ jussit annulos aureos, qui tan-
 tus acervus fuit, ut, metientibus dimidium super tres
 modios explesse, sint quidam auctores. Fama tenuit,
 quæ propior vero est, haud plus fuisse modio. Ad-
 jecit deinde verbis, quo majoris cladis indicium esset,
 neminem, nisi equitem, atque eorum ipsorum pri-
 mores, id gerere insigne. Summa fuit orationis, Quo
 propius spem belli perficiendi sit, eo magis omni ope
 juvandum Hannibalem esse: procul enim ab domo mi-
 litiam esse, in media hostium terra: magnam vim fru-
 menti, pecuniæ, absumi: et tot acies, ut hostium exer-
 citus delesse, ita victoris etiam copias parte aliqua mi-
 nuisse. Mittendum igitur supplementum esse, mitten-
 dam in stipendium pecuniam frumentumque tam bene
 meritis de nomine Punico militibus. Secundum hæc
 dicta Magonis lætis omnibus, Himilco, vir factionis
 Barcinæ, locum Hannonis increpandi esse ratus, Quid
 est, Hanno? inquit: etiam nunc pœnitet belli suscepti
 adversus Romanos? Jube dedi Hannibalem: veta in
 tam prosperis rebus grates Diis immortalibus agi: au-
 diamus Romanum senatorem in Karthaginensium curia.
 Tum Hanno: Tacuissem hodie, Patres conscripti, ne

Annuli au-
 rei ad modii
 mensuram.

Hanno-
 nem in-
 crepat Hi-
 milco.

U. C. 536. *quid in communi omnium gaudio, minus letum quod*
 A. C. 216. *esset vobis, loquerer : nunc interroganti senatori, pœni-*
 Oratio *teatne me adhuc suscepti adversus Romanos belli, si re-*
 Hanno- *ticeam, aut superbus, aut obnoxius videar : quorum al-*
 nis de *terum est hominis alienæ libertatis oblitus ; alterum suæ.*
 Flanni- *Respondeam igitur Himilconi, non desisse pœnitere me*
 bale. *belli, neque desitutum ante invictum vestrum impera-*
torem incusare, quam finitum aliqua tolerabili condi-
tione bellum videro : nec mihi pacis antiquæ desiderium
ulla alia res, quam pax nova finiet. Itaque ista, quæ
modo Mago jactavit, Himilconi ceterisque Hannibalis
satellitibus jam lata sunt : mihi possunt lata esse, quia
res bello bene gestæ, si volumus fortuna uti, pacem no-
bis æquiores dabunt : nam si prætermittimus hoc tem-
pus, quo magis dare, quam accipere, possumus videri
pacem, vereor, ne hæc quoque lætitia luxuriet nobis, ac
vana evadat. Quæ tamen nunc quoque qualis est ? Oc-
cidi exercitus hostium : mittite milites mihi : quid aliud
rogares, si esses victus ? Hostium cepi bina castra,
prædæ videlicet plena et commeatum ; frumentum et
pecuniam date : quid aliud, si spoliatus, si exutus cas-
tris esses, peteres ? Et, ne omnia ipse nurer, (mihi quo-
que enim, quoniam respondi Himilconi, interrogare jus
fasque est) velim seu Himilco, seu Mago respondeat ;
quum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad
Cannas sit, constetque in defectione totam Italiam esse ;
primum ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos ?
deinde ecquis homo, ex quinque et triginta tribubus, ad
Hannibalem transfugerit ? Quum utrumque Mago ne-
gasset : Hostium quidem ergo, inquit, adhuc nimis
multum superest : sed, multitudo ea quid animorum,
quidve spei habeat, scire velim.

Discepta-
tio cum
Magonæ.

XIII. Quum, id nescire, Mago diceret ; Nihil fa-

cilius scitu est, inquit. *Ecquos legatos ad Hannibalem* U. C. 536.
A. C. 216.
*Romani miserunt de pace? ecquam denique mentionem
pacis Romæ factam esse, adlatum ad vos est? Quum
id quoque negasset, Bellum igitur, inquit, tam inte-
grum habemus, quam habuimus, qua die Hannibal in
Italiam est transgressus. Quam varia victoria priore
Punico bello fuerit, plerique, qui meminimus, super-
sumus: numquam terra marique magis prosperæ res
nostræ visæ sunt, quam ante consules C. Lutatium et
A. Postumium fuerunt. Lutatio et Postumio consuli-
bus, devicti ad Ægates insulas sumus. Quod si (id
quod Diû omen avertant) nunc quoque fortuna aliquid
variaverit; tum pacem speratis, quum vincemur, quam
nunc, quum vincimus, dat nemo? Ego, si quis de pace
consulet, seu deferenda hostibus, seu accipienda, habeo,
quid sententiæ dicam: si de iis, quæ Mago postulat,
refertis, nec victoribus mitti adtinere puto, et frus-
trantibus nos falsa atque inani spe multo minus censeo
mittenda esse. Haud multos movit Hannonis oratio:
nam et simultas cum familia Barcina leviolem auc-
torem faciebat, et occupati animi præsentis lætitiæ
nihil, quo vanius fieret gaudium suum, auribus ad-
mittebant: debellatumque mox fore, si adniti paul-
lulum voluissent, rebantur. Itaque ingenti consen-
su fit senatusconsultum, ut Hannibali quatuor Nu-
midarum millia in supplementum mitterentur, et qua-
draginta elephantis, et argenti multa talenta. Dicta-
torque cum Magone in Hispaniam præmissus est, ad
conducenda viginti millia peditum, quatuor equitum,
quibus exercitus, qui in Italia, quique in Hispania
erant, supplerentur.*

XIV. Ceterum hæc, ut in secundis rebus, segniter otioseque gesta. Romanos, præter insitam in-

U. C. 536. dustriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat :
 A. C. 216. nam nec consul ulli rei, quæ per eum agenda esset,
 Romani inpigre bellum adparant. deerat : et dictator M. Junius Pera, rebus divinis perfectis, latoque, ut solet, ad populum, ut equum escendere liceret, præter duas urbanas legiones, quæ principio anni a consulibus conscriptæ fuerant, et servorum delectum, cohortesque ex agro Piceno et Gallico conlectas, ad ultimum prope desperatæ reipublicæ auxilium, quum honesta utilibus cedunt, descendit, edixitque : *Qui capitalem fraudem ausi, quique pecuniæ judicati in vinculis essent, qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque sese exsolvi jussurum.* Ea sex millia hominum Gallicis spoliis, quæ triumpho C. Flamini translata erant, armavit : itaque cum viginti quinque millibus armatorum ab urbe proficiscitur. Hannibal, Capua recepta, quum iterum Neapolitanorum animos, partim spe, partim metu, nequidquam tentasset, in agrum Nolanum exercitum traducit : et ut non hostiliter statim, quia non desperabat voluntariam deditioem ; ita, si morarentur spem, nihil eorum, quæ pati aut timere possent, prætermisurus. Senatus, ac maxime primores ejus, in societate Romana cum fide perstare ; plebs novarum, ut solet, rerum atque Hannibalis tota esse ; metumque agrorum populationis, et patientia in obsidione multa gravia indignaque proponere animo : neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi senatum metus cepit, si propalam tenderent, resisti multitudini concitatæ non posse ; clam simulando dilationem mali inveniunt : placere enim sibi defectionem ad Hannibalem simulant : quibus autem conditionibus in foedus amicitiamque novam transcant, parum constare. Ita spatio sumto, legatos pro-

Nolæ dis-
 cordia.

pere ad prætorem Romanum Marcellum Claudium, qui Casilini cum exercitu erat, mittunt, docentque, quanto in discrimine sit Nolana res, agrum Hannibalis esse et Pœnorum, urbem extemplo futuram, ni subveniatur: concedendo plebei senatum, ubi velint, defecturos se, ne deficere præfestinarent, effecisse. Marcellus, conlaudatis Nolanis, eadem simulatione extrahi rem in suum adventum jussit: interim celari, quæ secum acta essent, spemque omnem auxilii Romani. Ipse a Casilino Calatiam petit: atque inde, Vulturno amni trajecto, perque agrum Saticulanum Trebulanumque super Suessulam per montes Nolam pervenit.

XV. Sub adventum prætoris Romani Pœnus agro Nolano excessit, et ad mare proxime Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quo cursus navibus tutus ex Africa esset. Ceterum, postquam Neapolim a præfecto Romano teneri accepit, (M. Junius Silanus erat, ab ipsis Neapolitanis aditus) Neapoli quoque, sicut Nola, omissa, petit Nuceriam: eam quum aliquamdiu circumsedisset, sæpe vi, sæpe sollicitandis nequidquam nunc plebe nunc principibus, fame demum in deditionem accepit, pactus, ut inerræes cum singulis abirent vestimentis: deinde, ut qui a principio mitis omnibus Italicis, præter Romanos, videri vellet, præmia atque honores, qui remanerent, ac militare secum voluissent, proposuit. Nec ea spe quemquam tenuit: dilapsi omnes, quocumque hospitia aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniæ urbes, maxime Nolam Neapolimque. Quum ferme triginta senatores, ac forte primus quisque, Capuam petissent, exclusi inde, quod portas Hannibali clausissent, Cumas se

U. C. 536.
A. C. 216.
Senatus
Nolanus
vocat Mar-
cellum.

Hannibal
Nuceriam
capit.

U. C. 536.
A. C. 216.

Bantium
Marcellus
Romanis
conciliat.

contulerunt. Nuceriæ præda militi data est, urbs direpta atque incensa. Nolam Marcellus non sui magis fiducia præsidii, quam voluntate principum, habebat: plebes timebatur, et ante omnes L. Bantius, quem consensus adtentatæ defectionis, ac metus a prætore Romano, nunc ad proditionem patriæ, nunc, si ad id fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. Erat juvenis acer, et sociorum ea tempestate prope nobilissimus eques, seminecem eum ad Cannas in acervo cæsorum corporum inventum, curatumque benigne, etiam cum donis Hannibal domum remiserat: ob ejus gratiam meriti rem Nolanam in jus ditionemque dare voluerat Pœno: anxiumque eum et sollicitum cura novandi res prætor cernebat. Ceterum, quum aut pœna cohibendus esset, aut beneficio conciliandus, sibi adsumsisse, quam hosti ademisse, fortem ac strenuum maluit socium, adcitumque ad se benigne adpellat: *Multos eum invidios inter populares habere, inde existimatu facile esse, quod nemo civis Nolanus sibi indicaverit, quam multa ejus egregia facinora militaria essent. Sed, qui in Romanis militaverit castris, non posse obscuram ejus virtutem esse: multos sibi, qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui vir esset ille, quæque et quoties pericula pro salute ac dignitate populi Romani adisset: utique Cannensi prælio non prius pugna abstiterit, quam prope exsanguis ruina superincidentium virorum, equorum, armorumque sit oppressus. Itaque macte virtute esto,* inquit: *apud me tibi omnis honos atque omne præmium erit: et, quo frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati atque emolumento esse: lætoque juveni promissis equum eximium dono dat, bigatosque quingentos quæstorem numerare jubet: lictor-*

ribus imperat, ut eum se adire, quoties velit, p-^{U. C. 536.}
tiantur. ^{A. C. 216.}

XVI. Hac comitate Marcelli ferocis juvenis animus adeo est mollitus, ut nemo inde sociorum rem Romanam fortius ac fidelius juverit. Quum Han-^{Hannibal}
nibal ad portas esset, (Nolan enim rursus a Nuce-^{ad Nolam.}
ria moverat castra) plebesque Nolana de integro ad defectionem spectaret, Marcellus sub adventum hostium intra muros se recepit; non castris metuens, sed ne prodendæ urbis occasionem nimis multis in eam imminentibus daret. Instrui deinde utrimque acies cœptæ, Romanorum pro mœnibus Nolæ, Pœnorum ante castra sua: prælia hinc parva inter urbem castraque, et vario eventu fiebant: quia duces nec prohibere paucos temere provocantes, nec dare signum universæ pugnæ volebant. In hac cotidiana duorum exercituum statione principes Nolanorum nunciant Marcello, *Nocturna colloquia inter plebem ac Pœnos fieri; statutumque esse, ut, quum Romana acies egressa portis iret, impedimenta eorum ac sarcinas diriperent, clauderent deinde portas, murosque occuparent, ut, potentes rerum suarum atque urbis, Pœnum inde pro Romano acciperent.* Hæc ubi nunciata sunt Marcello, conlaudatis senatoribus Nolanis, prius-^{Marcellus}
quam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnæ ^{vincit.} experiri statuit. Ad tres portas in hostes versas tripartito exercitum instruxit: impedimenta subsequi jussit; calones lixasque et invalidos milites vallum ferre: media porta robora legionum et Romanos equites, duabus circa portis novos milites levemque armaturam ac sociorum equites statuit. Nolani muros portasque adire vetiti; subsidiaque destinata impedimentis data, ne, occupatis prælio legionibus, in

U. C. 536. ea inpetus fieret : ita instructi intra portas stabant.
 A. C. 216. Hannibali, sub signis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie stanti, primo miraculo esse, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quisquam in muris esset : ratus deinde prodita conloquia esse, metuque residues factos, partem militum in castra remittit, jussos propere adparatum omnem obpugnandæ urbis in primam aciem adferre ; satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Dum in sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa, succeditque ad muros acies, patefacta repente porta, Marcellus signa canere, clamoremque tolli, ac pedites primum, deinde equites, quanto maximo possent inpetu, in hostem erumpere jubet. Satis terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, quum duabus circa portis P. Valerius Flaccus et C. Aurelius legati in cornua hostium erupere. Addidère clamorem lixæ calonesque, et alia turba custodiæ impedimentorum adposita, ut paucitatem maxime spernentibus Pœnis ingentis repente exercitus speciem fecerint. Vix equidem ausim adfirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia et octingentos hostium cæsos ; non plus quingentos Romanum amisisse. Sive tanta, sive minor victoria fuit, ingens eo die res, ac nescio, an maxima illo bello gesta sit : non vinci enim ab Hannibale vincentibus difficilior fuit, quam postea vincere.

XVII. Hannibal, spe potiundæ Nolæ adempta, quum Acerras recessisset, Marcellus extemplo, clausis portis custodibusque dispositis, ne quis egrederetur, quæstionem in foro de iis, qui clam in conloquiis hostium fuerant, habuit : supra septuaginta

damnatos proditiōis securi percussit, bonaque eorum jussit publica populi Romani esse: et, summa rerum senatui tradita, cum exercitu omni profectus, supra Suessulam castris positus consedit. Pœnus, Acerras primum ad voluntariam deditiōem conatus perlicere, postquam obstinatos vidit, obsidere inde atque obpugnare parat: ceterum Acerranis plus animi, quam virium, erat: itaque, desperata tutela urbis, ut circumvallari mœnia viderunt, priusquam continuarentur hostium opera, per intermissa munita neglectasque custodias silentio noctis dilapsi, per vias inviaque, qua quemque aut consilium aut error tulit, in urbes Campaniæ, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt. Hannibal, Acerris direptis atque incensis, quum a Casilino dictatorem Romanum legionesque novas adiri nunciasent, ne quis tam propinquis hostium castris Capuam quoque recurrat, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore quingenti Prænestini habebant, cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannensis clades contulerat: hi, non confecto Præneste ad diem delectu, serius profecti domo, quum Casilinum ante adversæ pugnæ famam venissent, et aliis adgregarent sese Romanis sociisque, profecti a Casilino cum satis magno agmine irent; avertit eos retro Casilinum nuncius Cannensis pugnæ: ibi quum dies aliquot, suspecti Campanis timentesque, cavendis ac struendis in vicem insidiis traduxissent, jamque de Capuæ defectione agi, accipique Hannibalem satis pro certo habuere, interfecit nocte oppidanis, partem urbis, quæ cis Vulturnum est, (eo enim dividitur anni) occupavere: idque præsidium Casilini habebant Romani. Addi-

U. C. 536.

A. C. 216.

Acerras capit Pœnus.

U. C. 536. tur et Perusina cohors, homines quadringenti sex-
 A. C. 216. aginta, eodem nuncio, quo Prænestini paucos ante
 dies, Casilinum compulsi: et satis ferme armato-
 rum ad tam exigua mœnia, et flumine altera parte
 cincta, tuenda erat: penuria frumenti, nimium et-
 iam ut videretur hominum, efficiebat.

Casilinum XVIII. Hannibal quum jam inde haud procul
 Hannibal esset, Gætulos cum præfecto, nomine Isalca, præ-
 obpugnat. mittit: ac primo, si fiat conloquii copia, verbis be-
 nignis ad portas aperiendas præsidiumque accipien-
 dum perlicere jubet: si in pertinacia perstent, rem
 gerere ac tentare, si qua parte invadere urbem pos-
 sit. Ubi ad mœnia accessere, quia silentium erat,
 solitudo visa; metuque concessum barbarus ratus,
 moliri portas et claustra refringere parat: quum,
 patefactis repente portis, cohortes duæ, ad id ipsum
 instructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt,
 stragemque hostium faciunt. Ita primis repulsis,
 Maharbal, cum majore robore virorum missus, nec
 ipse eruptionem cohortium sustinuit: postremo
 Hannibal, castris ante ipsa mœnia obpositis, par-
 vam urbem parvumque præsidium summa vi atque
 omnibus copiis obpugnare parat: ac, dum instat la-
 cessitque, corona undique circumdatis mœnibus,
 aliquot milites et promptissimum quemque, e muro
 turribusque ictos, amisit. Semel ultro erumpentes
 agmine elephantorum obposito prope interclusit,
 trepidosque compulit in urbem, satis multis, ut ex
 tanta paucitate, interfectis: plures cecidissent, ni
 nox prælio intervenisset. Postero die omnium ani-
 mi ad obpugnandum accenduntur; utique postquam
 corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux
 castelli, plano loco positi, segnem obpugnationem

Sagunti expugnatoribus exprobrabat, Cannarum Tra-
 *simenique et Trebiæ singulos admonens universos-
 que. Inde vineæ quoque cœptæ agi cuniculique : nec
 ad varios conatus hostium aut vis ulla, aut ars deerat.
 Socii Romanorum propugnacula adversus vineas sta-
 tuere, transversis cuniculis hostium cuniculos ex-
 cipere, et palam et clam cœptis obviam ire ; donec
 pudor etiam Hannibalem ab incepto avertit : cas-
 trisque communitis, ac præsidio modico inposito, ne
 omissa res videretur, in hiberna Capuam concessit.
 Ibi partem majorem hiemis exercitum in tectis
 habuit, adversus omnia humana mala sæpe ac diu
 duratum, bonis inexpertum atque insuetum : itaque,
 quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona
 ac voluptates inmodicæ ; et eo inpensius, quo avi-
 dius ex insolentia in eas se merserant. Somnus
 enim, et vinum, et epulæ, et scorta, balineaque, et
 otium, consuetudine in dies blandius, ita enervave-
 runt corpora animosque, ut magis deinde præteritæ
 victoriæ eos, quam præsentis tutarentur vires ; ma-
 jusque id peccatum ducis apud peritos artium milita-
 rium haberetur, quam quod non ex Cannensi acie
 protinus ad urbem Romanam duxisset : illa enim
 cunctatio distulisse modo victoriam videri potuit ;
 hic error vires ademisse ad vincendum. Itaque,
 Hercule, velut si cum alio exercitu a Capua exiret,
 nihil usquam pristinæ disciplinæ tenuit : nam et re-
 dierunt plerique scortis impliciti : et, ubi primum
 sub pellibus haberi cœpti sunt, viaque et alius mili-
 taris labor excepit, tironum modo corporibus ani-
 misque deficiebant : et deinde per omne æstivorum
 tempus magna pars sine com meatibus ab signis dila-

U. C. 536.
 A. C. 216.

Hannibal
 it Capuam
 in hiberna.

Conrum-
 pitur illic
 ejus exer-
 citus.

U. C. 536. bebantur : neque aliæ latebræ, quam Capua, deser-
A. C. 216. toribus erant.

XIX. Ceterum, mitescente jam hieme, educto ex hibernis milite, Casilinum redit : ubi, quamquam ab obpugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata oppidanos præsidiumque ad ultimum inopiæ adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempronius præerat, dictatore auspicioꝝ repetendorum causa profecto Romam. Marcellum, et ipsum cupientem ferre auxilium obsessis, et Vulturnus amnis inflatus aquis, et preces Nolanorum atque Acerranorum, tenebant, Campanos timentium, si præsidium Romanum accessisset. Gracchus, adsidens tantum Casilino, quia prædictum erat dictatoris, ne quid absente eo rei gereret, nihil movebat : quamquam, quæ facile omnem patientiam vincerent, nunciabantur a Casilino : nam et, præcipitasse se quosdam non tolerantes famem, constabat ; et stare incrimas in muris, nuda corpora ad missilium telorum ictus præbentes. Ea ægre patiens Gracchus, quum neque pugnam conserere dictatoris injussu auderet, (pugnandum autem esse, si palam frumentum inportaret, videbat) neque clam inportandi spes esset, farre, ex agris circa undique convecto, quum complura dolia complexset, nuncium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperent dolia, quæ amnis deferret. Insequenti nocte, intentis omnibus in flumen ac spem ab nuncio Romano factam, dolia medio missa amni defluerunt : æqualiter inter omnes frumentum divisum. Id postero quoque die ac tertio factum est ; nocte et mittebantur et perveniebant : eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis citior solito amnis, transverso

Casilinum
in doliis per
amnem
frumen-
tum mit-
titur.

vortice dolia inpulit ad ripam, quam hostes servabant: ibi hærentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur: nunciatumque Hannibali est, et deinde intentiore custodia cautum, ne quid falleret Vulturno ad urbem missum. Nuces tamen fusæ ab Romanis castris, quum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremo ad id ventum inopiæ est, ut lora detractasque scutis pelles, ubi fervida mollissent aqua, mandere conarentur: nec muribus aliove animali abstinerent, et omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent; et, quum hostes obarassent, quidquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen injecerunt, ut Hannibal, *Eone usque, dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum?* exclamaret: et, qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemptione liberorum capitum. Septunces auri in singulos pretium convenit. Fide accepta, sese tradiderunt: donec omne aurum persolutum est, in vinculis habiti: tum remissi Cumas cum fide. Id verius est, quam ab equite in abeuntes inmisso interfectos. Prænestini maxima pars fuere: ex quingentis septuaginta, qui in præsidio fuerunt, minus dimidium ferrum famesque absumsit: ceteri incolumes Præneste cum prætore suo Manicio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua ejus indicio fuit, Præneste in foro statuta, loricata, anicta toga, velato capite; et tria signa cum titulo lamnæ æneæ inscripto, *Manicium pro militibus, qui Casilini in præsidio fuerint, votum vovisse.* Idem titulus tribus signis in æde Fortunæ positus fuit subjectus.

XX. Casilinum oppidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Han-

U. C. 536.
A. C. 216.

Nuces mit-
tuntur.

Casilini lo-
ra pelles-
que man-
duntur.

Hannibali
deditur Ca-
silinum.

U. C. 536. nibalis præsidio; ne, ubi Pœnus inde abscessisset,
 A. C. 216. Romani obpugnarent. Prænестinis militibus senatus Romanus duplex stipendium et quinquennii militiæ vacationem decrevit: civitate quum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Perusinorum casus obscurior fama est; quia nec ipsorum monumento ullo est inlustratus, nec decreto Romanorum. Eodem tempore Petelinos, qui uni ex Bruttiiis manserant in amicitia Romana, non Karthaginienses modo, qui regionem obtinebant, sed Bruttii quoque ceteri, ob separata ab se consilia, obpugnabant. Quibus quum obsistere malis nequirent Petelini, legatos Romam ad præsidium petendum miserunt: quorum preces lacrimæque (in questus enim flebiles, quum sibi met ipsi consulere jussi sunt, sese in vestibulo curiæ profuderunt) ingentem misericordiam Patribus ac populo moverunt: consultique iterum a M. Pomponio prætore Patres, circumspectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil jam longinquis sociis in se præsidii esse, redire domum, fideque ad ultimum expleta, consulere sibi met ipsos in reliquum præsentī fortuna jusserunt. Hæc postquam renunciata legatio Petelinis est, tantus repente mœror pavorque senatum eorum cepit, ut pars profugiendi, qua quisque posset, ac deserendæ urbis auctores essent; pars, quando deserti a veteribus sociis essent, adjungendi se ceteris Bruttiiis, ac per eos dedendi Hannibali. Vicit tamen ea pars, quæ nihil raptim nec temere agendum, consulendumque de integro censuit. Re laxata postero die per minorem trepidationem tenuerunt optimates, ut, convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

XXI. Per idem fere tempus literæ ex Sicilia Sar-

Petelini
 Romanis
 fidi.

diniaque Romam adlatæ. Priores ex Sicilia T. Otacilii proprætoris in senatu recitatæ sunt: *L. Furium prætorem cum classe ex Africa Lilybæum venisse: ipsum graviter saucium in discrimine ultimo vitæ esse: militi et navalibus sociis neque stipendium, neque frumentum ad diem dari; neque, unde detur, esse. Magnopere suadere, ut quam primum ea mittantur; sibi-que, si ita videatur, ex novis prætoribus successorem mittant.* Eademque ferme de stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula propræto- re ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, non esse, unde mitteretur: jussique ipsi classibus atque exercitibus suis consulere. T. Otacilius, ad unicum subsidium populi Romani Hieronem legatos quum misisset, in stipendium, quanti argenti opus fuit, et sex mensium frumentum accepit. Cornelio in Sardinia civitates sociæ benigne contulerunt. Et Romæ quoque propter penuriam argenti triumviri mensarii, rogatione M. Minucii tribuni plebis, facti, L. Æmilius Papus, qui consul censorque fuerat, et M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat, et L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis erat. Et duumviri creati, M. et C. Atilii, ædem Concordiæ, quam L. Manlius prætor voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q. Cæcilius Metellus, et Q. Fabius Maximus, et Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantini demortui, et L. Æmilii Paulli consulis, et Q. Ælii Pæti, qui ceciderant pugna Canuensi.

U. C. 536.
A. C. 216.
Status rerum in Sicilia.

Hiero adjuvat Romanos.

Triumviri mensarii.

XXII. Quum cetera, quæ continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis adsequi poterant, Patres explessent; tandem se quoque et solitudinem curiæ, paucitatemque convenientium ad publicum consilium respexerunt: neque enim post

U. C. 536. L. Æmiliū et C. Flaminiū censores senatus lectus
 A. C. 216. fuerat, quum tantum senatorum adversæ pugnæ, ad hoc sui quemque casus per quinquennium absumsissent. Quum de ea re M'. Pomponius prætor, dictatore post Casilinum amissum profecto jam ad exercitum, exposcentibus cunctis retulisset; tum Sp. Carvilius, quum longa oratione non solum inopiam, sed paucitatem etiam civium, e quibus in Patres legerentur, conquestus esset, explendi senatus causa, et jungendi artius Latini nominis, pro magna re se suadere dixit, ut ex singulis populis Latinorum, binis senatoribus, si Patres Romani censuissent, civitas daretur, atque in demortuorum locum in senatum legerentur. Eam sententiam haud æquioribus animis, quam ipsorum quondam postulatum Latinorum, Patres audierunt: et, quum fremitus indignantium tota curia esset, et præcipue Manlius, *esse etiam nunc stirpis ejus virum, diceret, ex qua quondam in Capitolio consul minatus esset, quem Latinum in curia vidisset, eum sua manu se interfectorum*; Q. Fabius Maximus, *Numquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in senatu, dixit, quam inter tam suspensos sociorum animos incertamque fidem id tactum, quod insuper sollicitaret eos: eam unius hominis temerariam vocem silentio omnium extinguendam esse; et, si quid unquam arcani sanctive ad silendum in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, occulendum, obliviscendum, pro non dicto habendum esse*: ita ejus rei obpressa mentio est. Dictatorem, qui censor ante fuisset, vetustissimusque ex eis, qui viverent, censoriis esset, creari placuit, qui senatum legeret: adquireque C. Terentium consulem ad dictatorem dicendum jusserunt: qui, quum ex Apulia, relicto ibi

Deliberatur de explendo senatu.

Fabius Buteo dictator legendi senatus causa.

præsidio, magnis itineribus Romam redisset, nocte proxima, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex senatusconsulto sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit. U. C. 536.
A. C. 216.

XXIII. Is ubi cum lictoribus in Rostra escendit, Dictatoris
moderatio. neque duos dictatores tempore uno, quod numquam antea factum esset, probare se, dixit: neque dictatorem se sine magistro equitum: nec censoriam vim uni permissam, et eidem iterum: nec dictatori, nisi rei gerendæ causa creato, in sex menses datum imperium. Quæ inmoderata fors, tempus ac necessitas fecerint, iis se modum inpositurum: nam neque senatu quemquam moturum ex iis, quos C. Flaminius, L. Æmilius censores in senatum legissent: transcribi tantum recitarique eos iussurum; ne penes unum hominem iudicium arbitriumque de fama ac moribus senatoris fuerit; et ita in demortuorum locum sublecturam, ut crdo ordini, non homo homini prælatus videretur. Recitato vetere senatu, inde primos in demortuorum locum legit, qui post L. Æmilium et C. Flaminiu[m] censores eunulem magistratum cepissent, necdum in senatum lecti essent; ut quisque eorum primus creatus erat: tum legit, qui ædiles, tribuni plebei, questoresve fuerant: tum ex iis, qui magistratus non cepissent, qui spolia ex hoste fixa domi haberent, aut civicam coronam accepissent. Ita, centum septuaginta septem cum ingenti adprobatione hominum in senatum lectis, extemplo se magistratu abdicavit, privatusque de Rostris descendit, lictoribus abire iussis: turbæque se inmiscuit privatas agentium res, tempus hoc sedulo terens, ne deducendi sui causa populum de foro abduceret: neque tamen elanguit cura hominum ea mora, frequentesque eum domum deluxe-

U. C. 536. runt. Consul nocte insequenti ad exercitum rediit,
 A. C. 216. non facto certiore senatu, ne comitorum causa in
 urbe retineretur.

XXIV. Postero die consultus a M. Pomponio prætore senatus decrevit, dictatori scribendum, uti, si e republica censeret esse, ad consules subrogandos veniret cum magistro equitum et prætore M. Marcello, ut ex iis præsentibus noscere Patres possent, quo statu respublica esset, consiliaque ex rebus caperent. Qui aditi erant, omnes venerunt, relictis legatis, qui legionibus præessent. Dictator, de se pauca ac modice locutus, in magistrum equitum, Ti. Sempronium Gracchum, magnam partem gloriæ vertit; comitiaque edixit, quibus L. Postumius tertium absens, qui tum Galliam provinciam obtinebat, et Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magister equitum et ædilis curulis erat, consules crearentur. Prætores inde creati, M. Valerius Lævinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scævola. Dictator, creatis magistratibus, Teanum in liberna ad exercitum rediit, relicto magistro equitum Romæ: qui, quum post paucos dies magistratum initurus esset, de exercitibus scribendis comparandisque in annum Patres consuleret. Quum eæ res maxime agerentur, nova clades nunciata, aliam super aliam cumulante in eum annum fortuna; L. Postumium, consulem designatum, in Gallia ipsum atque exercitum deletos. Silva erat vasta, (Litanam Galli vocabant) qua exercitum traducturus erat: ejus silvæ dextra lævaque circa viam Galli arbores ita inciderant, ut inmotæ starent, momento levi impulsæ occiderent. Legiones duas Romanas habebat Postumius, sociûmque ab supero mari tantum conscripserat, ut viginti

L. Postu-
 mius cos.
 des. in
 Gallia
 cum ex-
 ercitu de-
 letus.

quinque millia armatorum in agros hostium induxe- U. C. 535.
 rit. Galli oram extremæ silvæ quum circumse- A. C. 216.
 dent, ubi intravit agmen saltum, tum extremas ar-
 borum succisarum impellunt: quæ, alia in aliam, in-
 stabilem per se ac male hærentem, incidentes, an-
 cipi strage arma, viros, equos obruerunt, ut vix de-
 cem homines effugerent. Nam quum exanimati ple-
 rique essent arborum truncis fragmentisque ramo-
 rum, ceteram quoque multitudinem, inopinato malo
 trepidam, Galli, saltum omnem armati circumse-
 dentes, interfecerunt; paucis e tanto numero captis,
 qui, fluminis pontem petentes, obsesso ante ab hos-
 tibus ponte interclusi sunt. Ibi Postumius omni vi,
 ne caperetur, dimicans, obcubuit: spolia corporis
 caputque ducis præcisum Boii ovantes templo, quod
 sanctissimum est apud eos, intulere: purgato inde
 capite, ut mos iis est, calvam auro cælavere: idque
 sacrum vas iis erat, quo sollemnibus libarent: po-
 culumque idem sacerdoti esse, ac templi autistitibus.
 Præda quoque haud minor Gallis, quam victoria,
 fuit: nam etsi magna pars animalium strage silvæ
 obpressa erat, tamen ceteræ res, quia nihil dissipatum
 fuga est, stratæ per omnem jacentis agminis
 ordinem inventæ sunt.

XXV. Hac nunciata clade, quum per dies multos
 in tanto pavore fuisset civitas, ut, tabernis clausis,
 velut nocturna solitudine per urbem acta, senatus
 ædilibus negotium daret, ut urbem circumirent, ape-
 ririque tabernas, et mœstitiæ publicæ speciem urbi
 demi juberent; tum Ti. Sempronius senatum habuit,
 consolatusque Patres est, et adhortatus, *ne, qui Can-*
nensi ruinæ non subcubuissent, ad minores calamitates
animos submitterent: quod ad Karthaginenses hostes

U. C. 536. *Hannibalemque adinet, prospera modo essent, sicut*
 A. C. 216. *speraret futura, Gallicum bellum et omitti tuto et dif-*
ferri posse: ultionemque eam fraudis in Deorum ac
populi Romani potestate fore. De hoste Pæno exerci-
tibusque, per quos id bellum gereretur, consultandum
atque agitandum. Ipse primum, quid peditum equi-
 tumque, quid civium, quid sociorum in exercitu es-
 set dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarum co-
 piarum summam exposuit. Quid in Apulia cum C.
 Terentio consule esset, a peritis quæsitum est: nec,
 unde consulares exercitus satis firmi ad tantum bel-
 lum efficerentur, inibatur ratio: itaque Galliam,
 quamquam stimulabat justa ira, omitti eo anno pla-
 cuit. Exercitus dictatoris consuli decretus est. De
 exercitu Marcelli, qui eorum ex fuga Cannensi es-
 sent, in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, do-
 nec in Italia bellum esset, placuit: eodem ex dicta-
 toris legionibus rejici militem minimi quemque robo-
 ris, nullo præstituto militiæ tempore, nisi qui stipen-
 diorum legitimorum esset. Duæ legiones urbanæ al-
 teri consuli, qui in locum L. Postumii subfectus es-
 set, decretæ sunt: eumque, quum primum salvis
 auspiciis posset, creari placuit: legiones præterea
 duas primo quoque tempore ex Sicilia adiri: atque
 inde consul, cui legiones urbanæ evenissent, militum
 sumeret quantum opus esset. C. Terentio consuli
 propagari in annum imperium: neque de eo exer-
 citu, quem ad præsidium Apuliæ haberet, quidquam
 minui.

Res gestæ
 in Hispania.

XXVI. Dum hæc in Italia geruntur adparantur-
 que, nihilo segnius in Hispania bellum erat: sed ad
 eam diem magis prosperum Romanis. P. et Cn. Sci-
 pionibus inter se partitis copias, ut Cnæus terra,

Publius navibus rem gereret; Hasdrubal Pœnorum U. C. 536.
 imperator, neutri parti virium satis fidens, procul ab A. C. 216.
 hoste, intervallo ac locis tutus, tenebat se: quoad
 multum ac diu obstanti quatuor millia peditum, et
 quingenti equites in supplementum missi ex Africa
 sunt. Tum, refecta tandem spe, castra propius hos-
 tem movit: classemque et ipse instrui pararique ju-
 bet, ad insulas maritimamque oram tutandam. In
 ipso inpetu movendarum de integro rerum, perculit
 eum præfactorum navium transitio: qui, post clas-
 sem ad Iberum per pavorem desertam graviter in-
 crepiti, numquam deinde satis fidi aut duci, aut Kar-
 thaginiensium rebus fuerant. Fecerant hi trans-
 fugæ motum in Carpesiorum gente, desciverantque
 iis auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipsis vi-
 capta fuerat. In eam gentem versum ab Romanis
 bellum est: infestoque exercitu Hasdrubal ingressus
 agrum hostium, pro captæ ante dies paucos urbis
 mœnibus, Galbum, nobilem Carpesiorum ducem,
 cum valido exercitu castris sese tenentem, adgredi
 statuit. Præmissa igitur levi armatura, quæ eliceret
 hostes ad certamen, peditum partem ad depopulan-
 dum per agros passim dimisit, ut palantes excipe-
 rent. Simul et ad castra tumultus erat, et per agros
 fugaque et cædes; deinde undique diversis itineribus
 quum in castra se recepissent, adeo repente decessit
 animis pavor, ut non ad munimenta modo defenden-
 da satis animorum esset, sed etiam ad lacessendum
 hostem prælio. Erumpunt igitur agmine e castris,
 tripudiantes more suo; repentinaque eorum audacia
 terrorem hosti, paullo ante ultro lacessenti, incus-
 sit: itaque et ipse Hasdrubal in collem satis arduum,
 tutum flumine etiam objecto, tum copias subducit,

U. C. 536. et præmissam levem armaturam equitesque palatos
 A. C. 216. eodem recipit : nec aut colli aut flumini satis fidens,
 vallo castra permunit. In hoc alterno pavore certamina aliquot sunt contracta : nec Numida Hispano eques par fuit ; nec jaculator Maurus cætrato, velocitate pari, robore animi viriumque aliquantum præstanti.

XXVII. Postquam neque elicere Pœnum ad certamen obversati castris poterant, neque castrorum obpugnatio facilis erat ; urbem Ascuam, quo fines hostium ingrediens, Hasdrubal frumentum commeatusque alios convexerat, vi capiunt, omnique circa agro potiuntur : nec jam, aut in agmine, aut in castris, ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re (ut fit) bene gesta oriri senserat Hasdrubal, cohortatus milites, ut palatos sine signis hostes adgrederentur, degressus colle, pergit ire acie instructa ad castra : quem ut adesse tumultuose nunciavere fugientes ex speculis stationibusque, ad arma conclamatum est. Ut quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompoti, inordinati in prælium ruunt. Jam primi conseruerant manus, quum alii catervatim current, alii nondum e castris exissent : tamen primo ipsa audacia terruere hostem : deinde, rari in confertos inlati, quum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios, et undique pulsati coire in orbem ; et dum corporibus adplicantur, armaque armis jungunt, in artum compulsi, quum vix movendis armis satis spatii esset, corona hostium cincti, ad multum diei cæduntur. Exigua pars, eruptione facta, silvas ac montes petit : parique terrore et castra sunt deserta, et universa gens postero die in deditionem venit. Nec diu in pacato mansit : nam sub-

inde ab Karthagine adlatum est, ut Hasdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret: quæ vulgata res per Hispaniam omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Hasdrubal exemplo literas Karthaginem mittit, indicans, quanto fama profectionis suæ damno fuisset. *Si vero inde pergeret, priusquam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. Nam, præterquam quod nec præsidium, nec ducem haberet, quem relinqueret pro se; eos imperatores esse Romanos, quibus vix æquis viribus resisti possit. Itaque si ulla Hispaniæ cura esset, successorem sibi cum valido exercitu mitterent: cui, ut omnia prospere evenirent, non tamen otiosam provinciam fore.*

U. C. 536.
A. C. 216.
Hasdrubal jubetur ducere exercitum in Italiam.

XXVIII. Hæ literæ quamquam primo admodum moverunt senatum; tamen, quia Italiæ cura prior potiorque erat, nihil de Hasdrubale, neque de copiis ejus mutatum est. Himilco, cum exercitu justo et aucta classe, ad retinendam terra marique ac tuendam Hispaniam, est missus; qui, ut pedestres navalesque copias trajecit, castris communitis, navibusque subductis et vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipse, quantum maxime adcelerare poterat, per dubios infestosque populos juxta intentus ad Hasdrubalem pervenit. Quum decreta senatus mandataque exposuisset, atque edidicisset ipse in vicem, quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra rediit; nulla re, quam celeritate, tutior, quod undique abierat, antequam consentirent. Hasdrubal, priusquam moveret castra, pecunias imperat populis omnibus suæ ditio-

Himilco mittitur in Hispaniam.

Hasdrubal in Italiam ire parat.

U. C. 536. **conducta, habuisse ; inopem, tantum iter ingressum,**
 A. C. 216. **vix penetraturum ad Alpes fuisse : pecuniis igitur**
raptim exactis, ad Iberum descendit. Decreta Kar-
thaginiensium et Hasdrubalis iter ubi ad Romanos
sunt perlata, omnibus omissis rebus, ambo duces,
junctis copiis, ire obviam cœptis atque obsistere pa-
rânt ; rati si Hannibali, vix per se ipsi tolerando
Italiæ hosti, Hasdrubal dux atque Hispaniensis ex-
ercitus esset junctus, illum Romani finem imperii
fore. His anxii curis ad Iberum contrahunt copias ;
et, transito amne, quum diu consultassent, utrum
castra castris conferrent, an satis haberent, sociis
Karthaginiensium obpugnandis, morari ab itinere
proposito hostem, urbem a propinquo flumine Ibe-
ram adpellatam, opulentissimam ea tempestate re-
gionis ejus, obpugnare parant : quod ubi sensit
Hasdrubal, pro ope ferenda sociis, pergît ipse ire ad
urbem, deditam nuper in fidem Romanorum, obpug-
mandam : ita jam cœpta obsidio omissa ab Romanis
est, et in ipsum Hasdrubalem versum bellum.

Scipiones
 ei obviam
 eunt.

Pugna in-
 ter Scipio-
 nes et
 Hasdru-
 balem.

XXIX. Quinque millium intervallo castra distan-
 tia habuere paucos dies : nec sine levibus præliis,
 nec ut in aciem exirent : tandem uno eodemque die
 velut ex composito utrimque signum pugnae propo-
 situm est, atque omnibus copiis in campum descen-
 sum. Triplex stetit Romana acies : velitum pars
 inter antesignanos locata, pars post signa accepta,
 equites cornua cinxere. Hasdrubal mediam aciem
 Hispanis firmat : in cornibus, dextro Pœnos locat,
 lævo Afros mercenariorumque auxilia : equitum Nu-
 midas Pœnorum peditibus, ceteros Afris pro corni-
 bus obponit : nec omnes Numidæ in dextro locati
 cornu, sed quibus, desultorum in modum, binos tra-

hentibus equos inter acerrimam sæpe pugnam in re-
centem equum ex fesso armatis transsultare mos
erat: tanta velocitas ipsis, tamque docile equorum
genus est. Quum hoc modo instructi starent, im-
peratorum utriusque partis haud ferme dispares spes
erant: nam ne multum quidem, aut numero, aut
genere militum, hi aut illi præstabant. Militibus
longe dispar animus erat. Romanis enim, quam-
quam procul a patria pugnarent, facile persuaserant
duces, pro Italia atque urbe Romana eos pugnare:
itaque, velut quibus reditus in patriam eo discrimine
pugnæ verteretur, obstinaverant animis, vincere aut
mori. Minus pertinaces viros habebat altera acies:
nam maxima pars Hispani erant: qui vinci in His-
pania, quam victores in Italiam trahi, malebant.
Primo igitur concursu, quum vix pila conjecta es-
sent, retulit pedem media acies, inferentibusque sese
magno inpetu Romanis terga vertit. Nihilo segnus
in cornibus prælium fuit: hinc Pœnus, hinc Afer
urget: et velut in circumventos prælio ancipiti pug-
nant. Sed quum in medium tota jam coisset Ro-
mana acies, satis virium ad dimovenda hostium cor-
nua habuit: itaque duo diversa prælia erant: utro-
que Romani, ut qui, pulsus tandem mediis, et numero
et robore virorum præstarent, haud dubie supera-
runt. Magna vis hominum ibi occisa: et, nisi His-
pani vixdum conserto prælio tam effuse fugissent,
perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pug-
na nulla admodum fuit: quia, simul inclinatam me-
diam aciem Mauri Numidæque viderunt, extemplo
fuga effusa nuda cornua, elephantis quoque præ se
actis, deseruere. Et Hasdrubal, usque ad ultimum
eventum pugnæ moratus, e media cæde cum paucis.

U. C. 536.
A. C. 216.

Vincunt
Romani.

U. C. 536. effugit. Castra Romani cepere, atque diripere. Ea
 A. C. 216. pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis ad-
 junxit: Hasdrubalique non modo in Italiam tradu-
 cendi exercitus, sed ne manendi quidem satis tuto
 in Hispania, spem reliquit. Quæ postquam literis
 Scipionum Romæ vulgata sunt, non tam victoria,
 quam prohibito Hasdrubalis in Italiam transitu, læ-
 tabantur.

Petelia in
 Bruttis ab
 Himilcone
 capta. XXX. Dum hæc in Hispania geruntur, Petelia
 in Bruttis, aliquot post mensibus, quam cœpta ob-
 pugnari erat, ab Himilcone, præfecto Hannibalis,
 expugnata est. Multo sanguine ac vulneribus ea
 Pœnis victoria stetit: nec ulla magis vis obsessos,
 quam fames, expugnavit: absuntis enim frugum
 alimentis, carnisque omnis generis quadrupedum;
 sutrinæ postremo coriis, herbisque et radicibus, et
 corticibus teneris, strictisque rubis vixere; nec, an-
 tequam vires ad standum in muris ferendaque arma
 deerant, expugnati sunt. Recepta Petelia, Pœnus
 ad Consentiam copias traducit: quam, minus per-
 tinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem
 accepit. Iisdem ferme diebus et Bruttiorum exer-
 citus Crotonem, Græcam urbem, circumscedit, opu-
 lentam quondam armis virisque, tum jam adeo mul-
 tis magnisque cladibus afflictam, ut omnis ætatis
 minus viginti millia civium superessent: itaque urbe
 a defensoribus vasta facile potiti sunt hostes: arx
 tantum retenta, in quam inter tumultum captæ ur-
 bis e media cæde quidam effugere. Et Locrenses
 descivere ad Bruttios Pœnosque, prodita multitu-
 dine a principibus. Rhegini tantummodo regionis
 ejus, et in fide erga Romanos, et potestatis suæ ad
 ultimum manserunt. In Siciliam quoque eadem in-

Croto ca-
 pitur a
 Bruttis.

clinatio animorum pervenit: et ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit: namque Gelo maximus stirpis, contenta simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romana societate, ad Pœnos defecit: movissetque in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione adspergeret, armanțem eum multitudinem, sollicitantemque socios absumsisset. Hęc eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania vario eventu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus a senatu postulavit, ut ædem Veneris Erycinę, quam dictator vovisset, dedicare liceret. Senatus decrevit, ut Ti. Sempronius consul designatus, quum primum honorem inisset, ad populum ferret, ut Q. Fabium duumvirum esse juberent ædis dedicandę caussa. Et M. Æmilio Lepido, qui bis consul augurque fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres per triduum, et gladiatorum paria duo et viginti per triduum in foro dederunt. Ædiles curules C. Lętorius, et Ti. Sempronius Gracchus, consul designatus, qui in ædilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum instaurati sunt. Plebei ludi ædilium M. Aurelii Cottę et M. Claudii Marcelli ter instaurati. Circumacto tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius consul Idibus Martiis magistratum iniit. Prętores Q. Fulvius Flaccus, qui antea consul censorque fuerat, urbanam; M. Valerius Lęvinus peregrinam sortem in jurisdictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scęvola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello pro consule imperium esse populus jussit, quod post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset.

U. C. 536.

A. C. 216.

Gelo filius

Hieronis

deficit ad

Pœnos.

Moritur.

M. Æmilii

ludi fune-

bres.

U. C. 537.

A. C. 215.

U. C. 537. XXXI. Senatus, quo die primum est in Capitolio
 A. C. 215. consultus, decrevit, ut, quo eo anno duplex tributum
 Duplex tributum imperatum. imperaretur, simplex confestim exigeretur, ex quo
 stipendium præsens omnibus militibus daretur, præ-
 terquam qui milites ad Cannas fuissent. De exerci-
 tibus ita decreverunt, ut duabus legionibus urbanis
 Ti. Sempronius consul Cales ad conveniendum diem
 ediceret: inde sex legiones in castra Claudiana su-
 pra Suessulam deducerentur: quæ ibi legiones essent,
 (erant autem Cannensis maxime exercitus) eas Ap.
 Decreta de exerci- tibus. Claudius Pulcher prætor in Siciliam trajiceret; quæ-
 que in Sicilia essent, Romam deportarentur. Ad
 exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta dies
 erat, M. Claudius Marcellus missus: isque jussus
 in castra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad
 veterem exercitum accipiendum deducendumque inde
 in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Clau-
 dio est missus. Taciti primo exspectaverant homi-
 nes, uti consul comitia collegæ creando haberet:
 deinde, ubi ablegatum, velut de industria, M. Mar-
 cellum viderunt, quem maxime consulem in eum an-
 num ob egregie in prætura res gestas creari vole-
 bant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi sensit
 consul, *Utrumque, inquit, e republica fuit, Patres
 conscripti, et M. Claudium ad permutandos exercitus
 in Campaniam proficisci, et comitia non prius edici,
 quam is inde, confecto, quod mandatum est, negotio,
 revertisset; ut vos consulem, quem tempus reipublicæ
 postularet, quem maxime vultis, haberetis.* Ita de
 comitiis, donec rediit Marcellus, silentium fuit. In-
 terea duumviri creati sunt Q. Fabius Maximus et T.
 Otacilius Crassus, ædibus dedicandis, Menti Otaci-
 lius, Fabius Veneri Erycinæ. Utraque in Capitolio

est, canali uno discretæ. Et de trecentis equitibus Campanis, qui, in Sicilia cum fide stipendiis emeritis, Romam venerant, dein latum ad populum, ut cives Romani essent: item, uti municipes Cumani essent, pridie quam populus Campanus a populo Romano defecisset. Maxime, ut hoc ferretur, moverat, quod, quorum hominum essent, scire se ipsi negabant; vetere patria relicta, in eam, in quam redierant, nondum adsciti. Postquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni consuli rogando in locum L. Postumii edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet: cui ineunti consulatum quum tonuisset, vocati augures vitio creatum videri pronuntiaverunt; vulgoque Patres ita fama ferebant, quod tum primum duo plebei consules facti essent, id Deis cordi non esse. In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicavit, subfectus Fabius Maximus tertium. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum peperit: signa Lanuvii ad Junonis Sospitæ cruore manavere, lapidibusque circa id templum pluit: ob quem imbrem novemdiale, ut adsolet, sacrum fuit: ceteraque prodigia cum cura expiata.

U. C. 537.
A. C. 215.

Marcellus
in locum
Postumii
cos. crea-
tur.

Se abdicat.

Ei subfi-
citur Fa-
bius Maxi-
mus ter-
tium.

Prodigia.

XXXII. Consules exercitus inter sese diviserunt. Fabio exercitus, cui M. Junius dictator præfuerat, evenit; Sempronio volones, qui fierent, et sociorum viginti quinque millia; M. Valerio prætori legiones, quæ ex Sicilia redissent, decretæ; M. Claudius proconsul ad eum exercitum, qui supra Suessulam Nolæ præsideret, missus. Prætores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt, quoties in senatum vocassent, uti senatores, quibusque in senatu dicere sententiam liceret, ad portam Capenam con-

U. C. 537. venirent. Prætores, quorum jurisdictio erat, tribu-
 A. C. 215. nalia ad Piscinam publicam posuerunt: eo vadimonia fieri jusserunt: ibique eo anno jus dictum est. Interim Karthaginem, unde Mago frater Hannibalis duodecim millia peditum, et mille quingentos equites, viginti elephantos, mille argenti talenta in Italiam transmissurus erat, cum præsidio sexaginta navium longarum, nuncius adfertur, in Hispania rem male gestam, omnesque ferme ejus provinciæ populos ad Romanos defecisse. Erant, qui Magonem cum classe ea copiisque, omissa Italia, in Hispaniam averterent; quum Sardinia recipiendæ repentina spes adfulsit. *Parvum ibi exercitum Romanum esse: veterem prætorem inde A. Cornelium provinciæ peritum decedere, novum expectari. Ad hoc, fessos jam animos Sardorum esse diuturnitate imperii: et proximo iis anno acerbe atque avare imperatum. Gravi tributo et conlatione iniqua frumenti pressos: nihil deesse aliud, quam auctorem, ad quem deficerent.* Hæc clandestina legatio per principes missa erat; maxime eam rem moliente Hampsicora, qui tum auctoritate atque opibus longe primus erat. His nunciis prope uno tempore turbati, erectique, Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam mittunt: in Sardiniam Hasdrubalem deligunt ducem: et tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romæ consules, transactis rebus, quæ in urbe agenda erant, movebant jam sese ad bellum. Ti. Sempronius militibus Sinuessam diem ad conveniendum edixit; et Q. Fabius, consulto prius senatu, ut frumenta omnes ex agris, ante Kalendas Junias primas, in urbes munitas conveherent. *Qui non invexisset, ejus se agrum populaturum, servos sub hasta venditurum, villas in-*

Vocantur
 Pœni in
 Sardiniam
 ab Hamp-
 sicora.

censurum. Ne prætoribus quidem, qui ad jus dicen-^{U. C. 537.}
 dum creati erant, vacatio ab belli administratione^{A. C. 215.}
 data est. Valerium prætorem in Apuliam ire placuit, ad exercitum a Terentio accipiendum: quum ex Sicilia legiones venissent, iis potissimum uti ad regionis ejus præsidium: Terentianum mitti cum aliquo legatorum. Et viginti quinque naves M. Valerio datæ sunt, quibus oram maritimam inter Brundisium ac Tarentum tutari posset. Par navium numerus Q. Fulvio prætori urbano decretus ad suburbana litora tutanda. C. Terentio proconsuli negotium datum, ut in Piceno agro conquisitionem militum haberet, locisque iis præsidio esset. Et T. Otacilius Crassus, postquam ædem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui classi præesset, missus.

XXXIII. In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris populorum omnes reges gentesque animos intenderant: inter quos Philippus Macedonum rex, eo magis, quod propior Italiæ, ac mari tantum Ionio discretus erat. Is ubi primum fama accepit, Hannibalem Alpes transgressum, ut bello inter Romanos Pœnumque orto lætatus erat, ita, utrius populi mallet victoriam esse, incertis adhuc viribus, fluctuatus animo fuerat. Postquam tertia^{Philippus rex Maced. legatos mittit ad Hannibalem.} jam pugna, tertia victoria cum Pœnis erat, ad fortunam inclinavit, legatosque ad Hannibalem misit: qui, vitantes portus Brundisium Tarentinumque, quia custodiis navium Romanarum tenebantur, ad Laciniæ Junonis templum in terram egressi sunt. Inde per Apuliam petentes Capuam, media in præsidia Romana inlati sunt: deductique ad M. Valerium Lævinum prætorem, circa Nuceriam castra ha-

U. C. 537. bentem. Ibi intrepide Xenophanes legationis prin-
 A. C. 215. ceptus, a Philippo rege se missum, ait, ad amicitiam
 societatemque jungendam cum populo Romano; mandata habere ad consules ac senatum populumque Romanum. Inter defectiones veterum sociorum, Valerius, nova societate tam clari regis lætus admodum, hostes pro hospitibus comiter accepit: dat, qui prosequantur, itinera cum cura demonstrant, quæ loca, quosque saltus, aut Romanus, aut hostes teneant. Xenophanes per præsidia Romana in Campaniam, inde, qua proximum fuit, in castra Hannibalis pervenit, fœdusque cum eo atque amicitiam junxit legibus his: *ut Philippus rex quam maxima classe (ducentas autem naves videbatur effecturus) in Italiam trajiceret, et vastaret maritimam oram: bellum pro parte sua terra marique gereret: ubi debellatum esset. Italia omnis cum ipsa urbe Roma Karthaginiensium atque Hannibalis esset, prædaque omnis Hannibali cederet. Perdomita Italia, navigarent in Græciam, bellumque, cum quibus regibus placeret, gererent: quæ civitates continentis, quæ insulæ ad Maccædoniam vergunt, eæ Philippi regniq[ue] ejus essent.*

Fœdus inter Philippum et Hannibalem.

Legati Pœnorum ad Philippum.

XXXIV. In has ferme leges inter Pœnum ducem legatosque Macedonum ictum fœdus, missique cum iis ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo, et Bostar, et Mago, eodem ad Junonis Laciniaë, ubi navis occulta in statione erat, perveniunt: inde profecti, quum jam altum tenerent, conspecti a classe Romana sunt, quæ præsidio erat Calabriaë litoribus.

Capiuntur a Romanis.

P. Valerius Flaccus cercuros ad persequendam retrahendamque navem quum misisset, primo fugere regii conati: deinde, ubi celeritate vinci senserunt,

tradunt se Romanis, et ad præfectum classis ad-
 ducti: quum quæreret, *qui, et unde, et quo tenderent* U. C. 537.
A. C. 215. *cursum?* Xenophanes primo, satis jam semel
 felix, mendacium struere, a *Philippo se ad Romanos*
missum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum
fuerit, pervenisse. Campaniam superare nequisse, septam
hostium præsiidiis. Deinde, ut Punicus cultus
 habitusque suspectos legatos fecit Hannibalis, in-
 terrogatosque sermo prodidit: tum comitibus eorum
 seductis, ac metu territis, literæ quoque ab Hanni-
 bale ad Philippum inventæ, et pacta inter regem
 Macedonum Pœnumque ducem. Quibus satis cog-
 nitis, optimum visum est, captivos comitesque eo-
 rum Romam ad senatum, aut ad consules, ubicum-
 que essent, quam primum deportare: ad id celerrimæ
 quinque naves delectæ, ac L. Valerius Antias,
 qui præesset, missus: eique mandatum, ut in om-
 nes naves legatos separatim custodiendos divideret,
 daretque operam, ne quod iis colloquium inter se,
 neve quæ communicatio consilii esset. Per idem
 tempus Romæ quum A. Cornelius Mammula, ex Sardinia
status. Sardinia provincia decedens, retulisset, qui status
 rerum in insula esset, bellum ac defectionem omnes
 spectare; Q. Mucium, qui successisset sibi, gravitate
 cœli aquarumque advenientem exceptum, non tam
 in periculosum, quam longum, morbum implicatum,
 diu ad belli vim sustinendam inutilem fore, exerci-
 tumque ibi ut satis firmum pacatæ provinciæ præsi-
 dio esse, ita parum bello, quod motum iri videretur:
 decreverunt Patres, ut Q. Fulvius Flaccus quinque
 millia peditum, quadringentos equites scriberet, eam-
 que legionem primo quoque tempore in Sardiniam
 trajiciendam curaret, mitteretque cum imperio, quem

U. C. 537. ipsi videretur, qui rem gereret, quoad Mucius con-
 A. C. 215. valuisset. Ad eam rem missus est T. Manlius Tor-
 quatus, qui bis consul censorque fuerat, subegerat-
 que in consulatu Sardos. Sub idem fere tempus et
 a Karthagine in Sardiniam classis missa, duce Has-
 drubale, cui Calvo cognomen erat, fœda tempestate
 vexata, ad Baliæres insulas dejicitur : ibique (adeo
 non armamenta modo, sed etiam alvei navium quas-
 sati erant) subductæ naves dum reficiuntur, ali-
 quantum temporis triverunt.

XXXV. In Italia quum post Cannensem pug-
 nam, fractis partis alterius viribus, alterius mollitis
 animis, segnius bellum esset : Campani per se adorti
 sunt rem Cumanam suæ ditionis facere ; primo sol-
 licitantes, ut ab Romanis deficerent : ubi id parum
 processit, dolum ad capiendos eos comparant. Cam-
 panis omnibus statum sacrificium ad Hænas : eo se-
 natum Campanum venturum certiores Cumanos fe-
 cerunt : petieruntque, ut et Cumanus eo senatus ve-
 niret ad consultandum communiter, ut eosdem uter-
 que populus socios hostesque haberet : præsidium
 ibi armatum sese habituros, ne quid ab Romano
 Pœnove periculi esset. Cumani (quamquam suspecta
 fraus erat) nihil abnuere ; ita tegi fallax consilium
 posse rati. Interim Ti. Sempronius consul Ro-
 manus Sinuessæ, quo ad conveniendum diem edix-
 erat, exercitu lustrato, transgressus Vulturum flu-
 men, circa Linternum castra posuit. Ibi, quia otiosa
 stativa erant, crebro decurrere milites cogebat, ut
 tirones (ea maxima pars volonum erat) adsuescerent
 signa sequi, et in acie agnoscere ordines suos : inter
 quæ maxima inerat cura duci, itaque legatis tribu-
 nisque præceperat, *ne qua exprobratio cuiquam veteris*

Campanorum
 molitiones in
 Cumanos.

fortuna discordiam inter ordines sereret: vetus miles U. C. 537.
tironi, liber voloni sese exæquari sineret: omnes satis A. C. 215.
honestos generososque ducerent, quibus arma sua signa-
que populus Romanus commisisset: quæ fortuna coegis-
set ita fieri, eandem cogere tueri factum. Ea non ma-
 jore cura præcepta ab ducibus sunt, quam a militi-
 bus observata; brevique tanta concordia coaluerant
 omnium animi, ut prope in oblivionem veniret, qua
 ex conditione quisque esset miles factus. Hæc agenti
 Graccho legati Cumani nunciarunt, quæ a Campa-
 nis legatio paucos ante dies venisset, et quid iis ipsi
 respondissent. Triduum post eum diem festum esse:
 non senatum solum omnem ibi futurum, sed castra
 etiam et exercitum Campanum. Gracchus, jussis
 Cumanis omnia ex agris in urbem convehere, et ma-
 nere intra muros, ipse pridie, quam statum sacrifici-
 um Campanis esset, Cumas movet castra. Hamæ
 inde tria millia passuum absunt. Jam Campani eo
 frequentes ex composito convenerant, nec procul
 inde in occulto Marius Alfius Medixtuticus (sum-
 mus magistratus erat Campanis) cum quatuordecim
 millibus armatorum habebat castra; sacrificio ad-
 parando, et inter id instruendæ fraudi aliquanto in-
 tentior, quam muniendis castris, aut ulli militari
 operi. Triduum sacrificatum ad Hamas. Noctur-
 num erat sacrum, ita ut ante mediam noctem com-
 pletetur. Huic Gracchus insidiandum tempori ra-
 tus, custodibus ad portas positis, ne quis enunciare
 posset cœpta, et ab decima diei hora coactis militi-
 bus corpora curare, somnoque operam dare, ut pri-
 mis tenebris convenire ad signum possent, vigilia
 ferme prima tolli jussit signa; silentique profectus
 agmine, quum ad Hamas media nocte pervenisset,

U. C. 537. castra Campana, ut in pervigilio neglecta, simul
 A. C. 215. omnibus portis invadit: alios somno stratos, alios
 Castra Campana perpetrato sacro inermes redeuntes obtruncat: ho-
 minum eo tumultu nocturno cæsa plus duo millia,
 invadit Grac- cum ipso duce Mario Alfio: capta sunt signa mili-
 taria quatuor et triginta.

XXXVI. Gracchus, minus centum militum jactu-
 ra castris hostium potitus, Cumas se propere rece-
 pit, ab Hannibale metuens, qui super Capuam in
 Tifatis habebat castra. Nec eum provida futuri fe-
 fellit opinio: nam simul Capuam ea clades est nun-
 ciata, ratus Hannibal, ab re bene gesta insolenter
 lætum exercitum tironum, magna ex parte, servo-
 rumque, spoliante[m] victos, prædasque agentem, ad
 Hannas se inventurum; citatum agmen præter Ca-
 puam rapit, obviosque ex fuga Campanorum dato
 præsidio Capuam duci, saucios vehiculis portari ju-
 bet: ipse Hannas vacua ab hostibus castra, nec quid-
 quam præter recentis vestigia cædis, strataque pas-
 sim corpora sociorum invenit. Auctores erant qui-
 dam, ut protinus inde Cumas duceret, urbemque ob-
 pugnaret. Id quamquam haud modice Hannibal
 cupiebat, ut, quia Neapolim non potuerat, Cumas
 saltem, maritimam urbem, haberet; tamen, quia
 præter arma nihil secum miles, raptim acto agmine,
 extulerat, retro in castra supra Tifata se recepit:
 inde, fatigatus Campanorum precibus, sequenti die
 cum omni adparatu obpugnandæ urbis Cumas rediit:
 perpopulatoque agro Cumano, mille passus ab urbe
 castra locat; quum Gracchus magis verecundia in-
 tali necessitate deserendi socios, inplorantes fidem
 suam populique Romani, substitisset, quam satis
 fidens exercitui. Nec alter consul Fabius, qui ad

Cales castra habebat, Vulturnum flumen traducere U. C. 537.
 audebat exercitum; occupatus primo auspiciis repe- A. C. 215.
 tendis, dein prodigiis, quæ alia super alia nuncia- Defendit
 bantur, expiantique ea haud facile litari aruspices Cumas
 respondebant. Gracchus.

XXXVII. Hæ causæ quum Fabium tenerent, Sempronius in obsidione erat; et jam operibus obpugnabatur: adversus ligneam ingentem admotam urbi, aliam turrem ex ipso muro excitavit consul Romanus, aliquanto altiore: quia muro satis per se alto subjectis validis sublicis pro solo usus erat: inde primum saxis, sudibusque, et ceteris missilibus propugnatores mœnia atque urbem tuebantur: postremo, ubi promovendo adjunctam muro viderunt turrem, facibus ardentibus plurimum simul ignem conjecerunt: quo incendio trepida armatorum multitudo quum de turre sese præcipitaret, eruptio ex Eruptio
 oppido simul duabus portis stationes hostium fudit, Gracchj.
 fugavitque in castra; ut eo die obsesso, quam obsidenti, similior esset Pœnus. Ad mille trecenti Karthaginensium cæsi, et undesexaginta vivi capti; qui, circa muros et in stationibus solute ac negligenter agentes, quum nihil minus, quam eruptionem, timuissent, ex improviso obpressi fuerant. Gracchus, priusquam se hostes ab repentino pavore conligerent, receptui signum dedit ac suos intra muros recepit. Postero die Hannibal, lætum secunda re Recedit a
 consulem justo prælio ratus certaturum, aciem inter Cumis
 castra atque urbem instruxit: ceterum postquam Hannibal.
 neminem moveri ab solita custodia urbis vidit, nec committi quidquam temerariæ spei, ad Tifata redit infecta re. Quibus diebus Cumæ liberatæ sunt obsidione, iisdem diebus et in Lucanis ad Grumentum

U. C. 537. Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum
 A. C. 215. Hannone Pœno prospere pugnat. Supra duo mil-
 lia hostium occidit, et ducentos octoginta milites
 amisit: signa militaria ad quadraginta unum cepit.
 Pulsus finibus Lucanis Hanno retro in Bruttios sese
 recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quæ a populo
 Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium præ-
 torem. Vercellius Siciliusque, auctores defectionis,
 securi percussi: supra mille captivorum sub hasta
 venierunt: præda alia militi concessa, exercitus Lu-
 ceriam reductus.

XXXVIII. Dum hæc in Lucanis atque in Hir-
 pinis geruntur, quinque naves, quæ Macedonum at-
 que Pœnorum captos legatos Romam portabant, ab
 supero mari ad inferum circumvectæ prope omnem
 Italiæ oram, quum præter Cumas velis ferrentur, ne-
 que, hostium an sociorum essent, satis sciretur,
 Gracchus obviam ex classe sua naves misit. Quum
 percunctando in vicem cognitum esset, consulem
 Cunis esse; naves Cumas adpulsæ, captivique ad
 consulem deducti, et literæ datæ. Consul, literis
 Philippi atque Hannibalis perlectis, consignata om-
 nia ad senatum itinere terrestri misit: navibus de-
 vehi legatos jussit. Quum eodem fere die literæ le-
 gatique Romam venissent, et, percunctatione facta,
 dicta cum scriptis congruerent, primo gravis cura
 Patres incessit, cernentes, quanta vix tolerantibus
 Punicum bellum Macedonici belli moles instaret:
 cui tamen adeo non subcubuerunt, ut extemplo agi-
 taretur, quemadmodum ultro inferendo bello aver-
 terent ab Italia hostem. Captivis in vincula condi-
 jussis, comitibusque eorum sub hasta venditis, ad
 naves viginti quinque, quibus P. Valerius Flaccus

Legati
 Philippi
 et Han-
 nibalis
 Romam
 ducuntur.

præfectus præerat, viginti paratas alias decernunt. U. C. 537.
 His comparatis deductisque, et additis quinque na- A. C. 215.
 vibus, quæ advexerant captivos legatos, triginta
 naves ab Ostia Tarentum profectæ: jussusque P.
 Valerius, militibus Varronianis, quibus L. Apustius
 legatus Tarenti præerat, in naves inpositis, quinquaginta navium classe non tueri modo Italiæ oram, sed explorare de Macedonico bello: si congruentia literis legatorumque indiciis Philippi consilia essent, ut M. Valerium prætorem literis certiozem faceret: isque, L. Apustio legato exercitui præposito, Tarentum ad classem profectus, primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret: daretque operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam bellumque Macedonicum ea decreta est, quæ Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi: ea per L. Apustium legatum Tarentum est devecta: simul ab Hierone missa ducenta millia modiûm tritici, et hordei centum.

XXXIX. Dum hæc Romani parant aguntque, ad Alteram legationem mittit Philippus ad Hannibalem.
 Philippum captiva navis, una ex iis, quæ Romiam missæ erant, ex cursu refugit: inde scitum, legatos cum literis captos. Itaque ignarus de iis, quæ cum Hannibale legatis suis convenissent, quæque legati ejus ad se adlaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Hannibalem missi, Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, et Crito Berœæus, et Sositheus Magnes. Hi prospere tulerunt ac retulerunt mandata: sed prius se æstas circumegit, quam movere ac moliri quidquam rex posset: tantum navis una capta cum legatis momenti fecit, ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio

U. C. 537. post expiata tandem prodigia, ambo consules rem
 A. C. 215. gerebant. Compulteriam, et Trebulam, et Saticulam, urbes, quæ ad Pœnum defecerant, Fabius cepit; præsidiaque in iis Hannibalis, Campanique permulti capti. Et Nolæ, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat: consiliaque occulta de cæde principum et proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Hannibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius super Vesuvium in castris Claudianis consedit; inde M. Marcellum proconsulem cum iis copiis, quas habebat, Nolam in præsidium misit.

Res in
 Sardinia
 gestæ.

XL. Et in Sardinia res per T. Manlium præterem administrari cœptæ, quæ omissæ erant, postquam Q. Mucius prætor gravi morbo est implicatus. Manlius, navibus longis ad Carales subductis, navibusque sociis armatis, ut terra rem gereret, et a prætore exercitu accepto, duo et viginti millia peditum, mille et ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hostium, haud procul ab Hampsicoræ castris castra posuit. Hampsicora tum forte profectus erat in Pellitos Sardos, ad juventutem armandam, qua copias augetet. Filius ejus, nomine Hiostus, castris præerat: is, adolescentia ferox, temere prælio inito fusus fugatusque: ad tria millia Sardorum eo prælio cæsa, octingenti ferme vivi capti. Alius exercitus primo per agros silvasque fuga palatus; dein, quo ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput ejus regionis, confugit: debellatumque eo prælio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Hasdrubale, quæ tempestate dejecta ad Balia-

res erat, in tempore ad spem rebellandi advenisset. U. C. 537.
A. C. 215.

Manlius post famam adpulſæ Punicæ classis, Carales se recepit: ea occasio Hampsicoræ data Pœno se jungendi. Hasdrubal, copiis in terram expositis, et classe remissa Karthaginem, duce Hampsicora ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Carales perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primo castra castris modico intervallo sunt objecta, deinde procursationes leviaque certamina vario eventu inita: postremo descensum in aciem, signisque conlatis, justo prælio per quatuor horas pugnatum.

Diu pugnam ancipitem Pœni, Sardis facile vinci ad- Prælium
quo supe-
riores Ro-
mani.
suetis, fecerunt: postremo et ipsi, quum omnia cir-
ca strage ac fuga Sardorum repleta essent, fusi: ce-
terum terga dantes, circumducto cornu, quo pepu-
lerat Sardos, inclusit Romanus: cædes inde magis,
quam pugna, fuit. Duodecim millia hostium cæsa
Sardorum simul Pœnorumque, ferme tria millia et
septingenti capti, et signa militaria septem et vi-
ginti.

XLI. Ante omnia claram et memorabilem pugnam fecit Hasdrubal imperator captus, et Hanno, et Mago, nobiles Karthaginenses. Mago ex gente Barcina, propinqua cognatione Hannibali junctus: Hanno auctor rebellionis Sardis; bellique ejus haud dubie concitor. Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt: nam et filius Hampsicoræ Hiostus in acie cecidit: et Hampsicora, cum paucis equitibus fugiens, ut super afflictas res necem quoque filii audivit, nocte, ne cujus interventus cœpta impediret, mortem sibi conscivit. Ceteris urbs Cornus eadem, quæ ante, fugæ

U C. 537 receptaculum fuit : quam Manlius, victore exercitu
 A. C. 215. adgressus, intra paucos dies recepit. Deinde aliæ
 quoque civitates, quæ ad Hampsicoram Pœnosque
 defecerant, obsidibus datis, dediderunt sese : quibus
 stipendio frumentoque imperato, pro cuiusque aut
 viribus aut delicto, Carales exercitum reduxit. Ibi
 Perdomita navibus longis deductis, inpositoque, quem secum
 Sardinia. advexerat, milite, Romam navigat, Sardiniamque
 perdomitam nunciat Patribus : et stipendium quæ-
 storibus, frumentum ædilibus, captivosque Fulvio
 prætori tradidit. Per idem tempus T. Otacilius præ-
 tor, quinquaginta navium ab Lilybæo classe in Afri-
 cam transvectus, depopulatusque agrum Karthagi-
 niensem, quum Sardiniam inde peteret, quo fama
 erat Hasdrubalem a Baliaribus nuper trajecisse, clas-
 si Africam repetenti obcurrit, levique certamine in
 alto commisso, septem inde naves cum sociis nava-
 libus cepit : ceteras metus haud secus, quam tem-
 pestas, passim disjecit. Per eosdem forte dies et
 Bomilcar cum militibus, ad supplementum Kartha-
 gine missis, elephantisque, et comœatu, Locros ac-
 cessit : quem ut incautum obprimeret Ap. Claudius,
 per simulationem provinciæ circumeundæ Messanam
 raptim exercitu ducto, æstu secundo Locros trajecit.
 Jam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios pro-
 fectus erat, et Locrenses portas Romanis clausurunt.
 Appius magno conatu nulla re gesta, Messanam re-
 petit. Eadem æstate Marcellus ab Nola, quam
 præsidio obtinebat, crebras excursions in agrum
 Hirpinum et Samnites Caudinos fecit : adeoque om-
 nia ferro atque igni vastavit, ut antiquarum cladum
 Samnio memoriam renovaret.

XLII. Itaque extemplo legati, ad Hannibalem

missi simul ex utraque gente, ita Pœnum adlocuti sunt: *Hostes populi Romani, Hannibal, fuimus primum per nos ipsi, quoad nostra arma, nostræ vires nos tutari poterant: postquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adjunximus; a quo relictæ pacem necessariam accepimus, fuimusque in ea per annos prope quinquaginta, ad id tempus, quo in Italiam venisti. Tua nos non magis virtus fortunaque, quam unica comitas ac benignitas erga cives nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliavit tibi, ut, te salvo atque incolumi amico, non modo populum Romanum, sed ne Deos quidem iratos (si dici fas est) timeremus. At, Hercule, non solum incolumi et victore, sed præsentē te, (comploratum prope conjugum ac liberorum nostrorum exaudire, et flagrantia tecta posses conspicere) ita sumus aliquoties hac æstate devastati, ut M. Marcellus, non Hannibal, vicisse ad Cannas videatur; glorianturque Romani, te, ad unum modo ictum vigentem, velut aculeo emisso, torpere. Per centum prope annos cum populo Romano bellum gessimus, nullo externo adjuti nec duce, nec exercitu: nisi quod per biennium Pyrrhus nostro magis milite suas auxit vires, quam suis viribus nos defendit. Non ego secundis rebus nostris gloria-bor, duos consules, ac duos consulares exercitus a nobis sub jugum missos, et si qua alia aut læta aut gloriosa nobis evenerunt: quæ aspera adversaque tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus, quam quæ hodie eveniunt. Magni dictatores cum magistris equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus ingrediebantur fines nostros; ante explorato, et subsidiis positis, et sub signis ad populandum ducebant: nunc proprii unius et parvi ad tuendam Nolam præsidii præda sumus. Jam ne manipulatim quidem, sed latronum*

U. C. 537.
A. C. 215.
Oratio
Samniti-
um ad
Hanniba-
lem.

U. C. 537.
A. C. 215. modo, percursant totis finibus nostris negligentius, quam si in Romano vagarentur agro. Causa autem hæc est, quod neque tu defendis, et nostra juvenus, quæ, si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim, nisi, a quo tot Romanus acies fusas stratusque esse sciam, ei facile esse ducam obprimere populatores nostros vagos, sine signis, palatos, quo quemque trahit, quamvis vana, prædæ spes. Numidarum paucorum illi quidem præda erunt, præsidiumque missum nobis et Nolæ ademerit: si modo, quos, ut socios haberes, dignos duxisti, haud indignos judicas, quos in fidem receptos tuearis.

Respon-
sum Han-
nibalís.

XLIII. Ad ea Hannibal respondit: Omnia simul facere Hirpinos Samnitesque: et indicare clades suas, et petere præsidium, et queri indefensos se neglectosque. Indicandum autem fuisse primum, dein petendum præsidium: postremo, ni inpetraretur, tum denique querendum, frustra opem imploratam. Exercitum sese non in agrum Hirpinum Samnitumve, ne et ipse oneri esset, sed in proxima loca sociorum populi Romani adducturum: iis populandis et militem suum repleturum se, et metu procul ab iis submoturum hostes. Quod ad bellum Romanum adtineret, si Trasimeni quam Trebiæ, si Cannarum quam Trasimeni pugna nobilior esset; Cannarum se quoque memoriam obscuram majore et clariore victoria facturum. Cum hoc responso muneribusque amplis legatos dimisit: ipse, præsidio modico relicto in Tifatis, profectus cetero exercitu ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Bruttis, cum supplemento Karthagine advecto atque elephantis, venit: castris haud procul positus, longe alia omnia inquirenti comperta sunt, quam quæ a legatis sociorum audierat: nihil enim Marcellus ita gerebat, ut

aut fortunæ, aut temere hosti commissum dici posset: explorato, cum firmisque præsiidiis, tuto receptu prædatum ierat: omniaque, velut adversus præsentem Hannibalem, cauta provisique fuerunt. Tum, ubi sensit hostem adventare, copias intra mœnia tenuit: per muros inambulare senatores Nolanos iussit, et omnia circa explorare, quæ apud hostes fierent. Ex iis Hanno, quum ad murum successisset, Herennium Bassum et Herium Petrium, ad colloquium evocatos, permissuque Marcelli egressos, per interpretem adloquitur. Hannibalis virtutem fortunamque extollit: populi Romani obterit senescentem cum viribus majestatem. *Quæ si paria essent, ut quondam fuissent, tamen expertis, quam grave Romanum imperium sociis, quanta indulgentia Hannibalis etiam in captivos omnes Italici nominis fuisset, Punicam Romanæ societatem atque amicitiam præoptandam esse. Si ambo consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis pares Hannibali futuros, quam ad Cannas fuissent: nedum prætor unus, cum paucis et novis militibus, Nolam tutari possit: ipsorum, quam Hannibalis, interesse, capta an tradita Nola potiretur: potiturum enim, ut Capua Nuceriaque potitus esset: sed, quid inter Capuæ Nuceriæque fortunam interesset, ipsos prope in medio sitos Nolanos scire. Nolle ominari, quæ captæ urbi cessura forent: sed potius spondere, si Marcellum cum præsidio ac Nolam tradidissent, neminem alium, quam ipsos, legem, qua in societatem amicitiamque Hannibalis venirent, dicturum.*

U. C. 537.
A. C. 215.

Animos
Nolanorum
tentat Han-
nibal.

XLIV. Ad ea Herennius Bassus respondit: *Multos annos jam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam esse, cujus neutros ad eam diem pœnitere;*

† I. C. 537. *et sibi si cum fortuna mutanda fides fuerat, sero jam*
 A. C. 215. *esse mutare eam : dedituris se Hannibali non fuisse ar-*
cessendum Romanum præsidium : cum iis, qui ad se
tuendos venissent, omnia sibi et esse consociata, et ad

Obpugnat
 Nolam.

ultimum fore. Hoc conloquium abstulit spem Han-
 nibali per proditionem recipiendæ Nolæ : itaque op-
 pidum corona circumdedit, ut simul ab omni parte
 mœnia adgrederetur. Quem ut successisse muris
 Marcellus vidit, instructa intra portam acie, cum
 magno tumultu erupit : aliquot primo inpetu per-
 cussi cæsique sunt ; dein, concursu ad pugnantes
 facto, æquatisque viribus, atrox cœpit esse pugna :
 memorabilisque inter paucas fuisset, ni ingentibus
 procellis effusus imber diremisset pugnantes. Eo
 die commisso modico certamine, atque irritatis ani-
 mis, in urbem Romani, Pœni in castra sese recepe-
 runt : tamen Pœnorum prima eruptione percussi ce-
 ciderunt haud plus quam triginta, Romanorum nul-
 lus. Imber continens per noctem totam usque ad
 horam tertiam diei insequentis tenuit : itaque, quam-
 quam utraque pars avidi certaminis erant, eo die te-
 nuerunt sese tamen munimentis : tertio die Hanni-
 bal partem copiarum prædatum in agrum Nolanum
 misit. Quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo
 in aciem copias educit : neque Hannibal detractavit.
 Mille fere passuum inter urbem erant castraque : eo
 spatio (et sunt omnia campi circa Nolam) concurre-
 runt. Clamor, ex parte utraque sublatus, proximos
 ex cohortibus iis, quæ in agros prædatum exierant,
 ad prælium jam commissum revocavit. Et Nolani
 aciem Romanam auxerunt : quos conlaudatos Mar-
 cellus in subsidiis stare, et saucios ex acie efferre
 jussit ; pugna abstinere, ni ab se signum accepissent.

Prælium
 ad Nolam.

XLV. Prælium erat anceps: summa vi et duces ^{U. C. 537.} hortabantur, et milites pugnabant. Marcellus victis ^{A. C. 215.} ante diem tertium, fugatis ante paucos dies a Cumis, pulsus priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare jubet. *Non omnes esse in acie: prædantes vagari in agro: sed, qui pugnent, marcere Campana luxuria, vino et scortis, omnibusque lustris per totam hiemem confectos. Abisse illam vim vigoremque, dilapsa esse roborum corporum animorumque, quibus Pyrenæi Alpiumque superata sint juga: reliquias illorum virorum, vix arma membraque sustinentes, pugnare. Capuam Hannibali Cannas fuisse: ibi virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi præteriti temporis famam, ibi spem futuri extinctam. Quum hæc exprobrando hosti Marcellus suorum militum animos erigeret, Hannibal multo gravioribus probris increpabat: Arma signaque eadem se noscere, quæ ad Trebiam Trasimenumque, postremo ad Cannas viderit habueritque: militem alium profecto se in hiberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse. Legatumne Romanum et legionis unius atque alæ magno certamine vix toleratis pugnam, quos binæ acies consulares nunquam sustinuerunt? Marcellus, tirone milite ac Nolanis subsidiis, inultus nos jam iterum lacessit? Ubi ille meus miles est, qui erepto ex equo C. Flaminio consuli caput abstulit? ubi, qui L. Paullum ad Cannas occidit? Ferrum nunc hebet? an dextræ torpent? an quid prodigii est aliud? Qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures vix restatis. Romam vos expugnatos, si quis duceret, fortes lingua, jactabatis. En nunc minor est res: hic experiri vim virtutemque volo. Expugnate Nolum, campestrum urbem, non flumine, non mari septam: hinc vos ex tam opulenta urbe*

U. C. 537. *præda spoliisque onustos vel ducam, quo voletis, vel*
 A. C. 215. *sequar.*

Pœni in
 castra
 compelluntur.

XLVI. Nec bene, nec male dicta profuerunt ad confirmandos animos. Quum omni parte pellerentur, Romanisque crescerent animi, non duce solum adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem, favoris indicem, accendentibus ardorem pugnae, terga Pœni dederunt, atque in castra compulsi sunt: quæ obpugnare cupientes milites Romanos Marcellus Nolanam reduxit, cum magno gaudio et gratulatione etiam plebis, quæ ante inclinatio ad Pœnos fuerat. Hostium plus quinque millia cæsa eo die, vivi capti sexcenti, et signa militaria undeviginti, et duo elephantum: quatuor in acie occisi. Romanorum minus mille interfecti: posterum diem induciis tacitis, sepeliendo utrimque cæsos in acie, consumserunt. Spolia hostium Marcellus, Vulcano votum, cremavit. Tertio post die (ob iram credo aliquam, aut spem liberalioris militiæ) mille ducenti septuaginta duo equites, mixti Numidæ Hispanique, ad Marcellum transfugerunt: eorum forti fidelique opera in eo bello usi sunt sæpe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa post bellum, virtutis causa, latus datus est. Hannibal, ab Nola remisso in Bruttios Hannone, cum quibus venerat copiis, ipse Apuliæ hiberna petit, circaque Arpos consedit. Q.

Q. Fabii
 res gestæ.

Fabius, ut profectum in Apuliam Hannibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra convecto, quæ super Suessulam erant, munimentisque firmatis, et præsidio, quod per hiberna ad tutandum locum satis esset, relicto, ipse Capuam propius movit castra, agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus: donec coacti sunt Campani,

nihil admodum viribus suis fidentes, egredi portis, et castra ante urbem in aperto communire. Sex milia armatorum habebant, peditem inbellem: equitatu plus poterant: itaque equestribus præliis lacescebant hostem. Inter multos nobiles equites Campanos Cerrinus Jubellius erat, cognomine Taurea: civis indidem erat, longe omnium Campanorum fortissimus eques: adeo ut, quum apud Romanos militaret, unus cum Romanus Claudius Asellus gloria equestri æquaret. Hunc Taurea quum diu perlustrans oculis obequitasset hostium turmis, tandem facto silentio, *ubi esset Claudius Asellus?* quæsit: *et, quoniam verbis secum de virtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret; daretque opima spolia victus, aut victor caperet?*

XLVII. Hæc ubi Asello nunciata sunt in castra, id modo moratus, ut consulem percunctaretur, liceretne extra ordinem in provocantem hostem pugnare? permissu ejus arma extemplo cepit: provectusque ante stationes equo, Tauream nomine compellavit, congregique, ubi vellet, jussit. Jam Romani ad spectaculum pugnae ejus frequentes exierant: et Campani, non vallum modo castrorum, sed mœnia etiam urbis prospectantes repleverant. Quum jam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos: dein libero spatio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *Equorum, inquit, hoc, non equitum, erit certamen, nisi e campo in cavam hanc viam demittimus equos: ibi nullo ad evagandum spatio cominus conserentur manus.* Dicto prope citius equum in viam Claudius dejecit. Taurea, verbis ferocior, quam re, *Minime sis, inquit, cantherium in fossa:*

U. C. 537. quæ vox in rusticum inde proverbium prodita. Clau-
 A. C. 215. dius, quum ex via longe perequisset, nullo obvio
 hoste, in campum rursum evectus, increpans igna-
 viam hostis, cum magno gaudio et gratulatione vic-
 tor in castra redit. Huic pugnae equestri rem (quam
 satis certam, communis existimatio est) mirabilem
 certe, adjiciunt quidam annales: quum refugientem
 ad urbem Taurcam Claudius sequeretur, patenti hos-
 tium portæ invectum, per alteram, stupentibus mi-
 raculo hostibus, intactum evasisse.

XLVIII. Quieta inde stativa fuere, ac retro etiam
 consul movit castra, ut, sementem Campani face-
 rent: nec ante violavit agrum Campanum, quam
 jam altæ in segetibus herbæ pabulum præbere pote-
 rant: id convexit in Claudiana castra super Suessu-
 lam; ibique hiberna ædificavit. M. Claudio pro-
 consuli imperavit, ut, retento Nolæ necessario ad
 tuendam urbem præsidio, ceteros milites dimitteret
 Romam, ne oneri sociis, et sumtui reipublicæ es-
 sent. Et Ti. Gracchus a Cumis Luceriam in Apu-
 liam legiones quum duxisset, M. Valerium inde præ-
 torem Brundisium, cum eo, quem Luceriæ habuerat,
 exercitu misit, tuerique oram agri Sallentini, et pro-
 videre, quod ad Philippum bellumque Macedonicum
 adtineret, jussit. Exitu æstatis ejus, qua hæc gesta
 perscripsimus, literæ a P. et Cn. Scipionibus vene-
 runt, quantas, quamque prosperas in Hispania res
 gessissent: sed pecuniam in stipendium, vestimenta-
 que, et frumentum exercitui, et sociis navalibus om-
 nia deesse. Quod ad stipendium adtineat, si æra-
 rium inops esset, se aliquam rationem inituros, quo
 modo ab Hispanis sumant; cetera utique ab Roma
 mittenda esse: nec aliter aut exercitum aut provin-

Literæ ex
 Hispania.

etiam retineri posse. Literis recitatis, nemo omnium erat, quin, et vera scribi, et postulari æqua, fateretur: sed obcorrebat animis, quantos exercitus terrestres navalesque tuerentur, quantaque nova classis mox paranda esset, si bellum Macedonicum moveretur. Siciliam ac Sardiniam, quæ ante bellum vectigales fuissent, vix præsidēs provinciārum exercitus alere: tributo sumtus subpeditari: quum ipsum tributum conferentium numerum tantis exercituum stragibus, et ad Trasimenum lacum, et ad Cannas, inminutum; tum, qui superessent pauci, si multiplex gravarentur stipendio, alia perituros peste. Itaque, nisi fide staret respublica, opibus non staturam. Prodeundum in concionem Fulvio prætori esse, indicandas populo publicas necessitates, cohortandosque, qui redempturis auxissent patrimonia, ut reipublicæ, ex qua crevissent, ad tempus commodarent; conducerentque ea lege præbenda, quæ ad exercitum Hispaniensem opus essent, ut, quum pecunia in ærario esset, iis primis solveretur. Hæc prætor in concione edixit, qua die vestimenta, frumentum, Hispaniensi exercitui præbenda, quæque alia opus essent navalibus sociis, esset locaturus.

U. C. 537.
A. C. 215.

Romanorum inopia.

Privata pecunia respublica administratur.

XLIX. Ubi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeviginti, quorum duo postulata fuere: unum, ut militia vacarent, dum in co publico essent: alterum, ut, quæ in naves inposuissent, ab hostium tempestatisque vi publico periculo essent. Utroque inpetrato, conduxerunt, privataque pecunia respublica administrata est. Hi mores, eaque caritas patriæ per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summa fide præbita,

U. C. 537. nec secus quam si ex opulento ærario, ut quondam,
 A. C. 215. alerentur. Quum hi commeatus venerunt, Illiturgi
 oppidum ab Hasdrubale, ac Magone, et Hamilcare
 Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos ob-
 pugnabatur. Inter hæc trina castra hostium Sci-
 piones, quum in urbem sociorum magno certamine
 ac strage obsistentium pervenissent, frumentum, cu-
 jus inopia erat, advexerunt: cohortatique oppida-
 nos, ut eodem animo mœnia tutarentur, quo pro se
 pugnantem Romanum exercitum vidissent, ad cas-
 tra maxima obpugnanda, quibus Hasdrubal præerat,
 ducunt. Eodem et duo duces, et duo exercitus Kar-
 thaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, con-
 venerunt. Itaque eruptione e castris pugnatum est:
 sexaginta hostium millia eo die in pugna fuerunt,
 sexdecim circiter Romanis: tamen adeo haud dubia
 victoria fuit, ut plures numero, quam ipsi erant,
 Romani hostium occiderint: ceperint amplius tria
 millia hominum, paullo minus mille equorum, unde-
 sexaginta militaria signa, elephantis quinque in
 prælio occisis: trinisque castris eo die potiti sunt.
 Illiturgi obsidione liberato, ad Intibili obpugnandum
 Punici exercitus traducti, suppletis copiis ex pro-
 vincia, ut quæ maxime omnium belli avida, modo
 præda aut merces esset, et tum juventute abundante.
 Iterum signis conlatis, eadem fortuna utriusque par-
 tis pugnatum: supra tredecim millia hostium cæsa,
 supra duo capta, cum signis duobus et quadraginta,
 et novem elephantis. Tum vero omnes prope His-
 paniaë populi ad Romanos defecerunt: multoque
 majores ea æstate in Hispania, quam in Italia, res
 gestæ.

Scipiones
 trina Pœ-
 norum
 castra ca-
 piunt.

EPITOME LIBRI XXIV.

HIERONYMUS, *Syracusanorum rex, cujus avus Hiero amicus populi Romani fuerat, ad Karthaginienses defecit; et propter crudelitatem superbiamque a suis interfectus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul prospere adversus Pœnos et Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit, servorum maxime opera, quos liberos esse jussit. Claudius Marcellus consul, in Sicilia, quæ prope tota ad Pœnos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum est; qui, ad Apolloniam nocturno prælio obpressus fugatusque, in Macedoniam cum prope inermi exercitu perfugit: ad id bellum gerendum Valerius prætor missus est. Res præterea in Hispania a P. et Cn. Scipionibus adversus Karthaginienses gestas continet. Syphax, rex Numidarum, in amicitiam adscitus, et a Masinissa, rege Mussylorum, pro Karthaginiensibus pugnante, victus, in Maurusios cum magna manu transiit contra Gades; ubi angusto freto Africa et Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt: quorum auxiliis adscitis, tunc primum mercenarium militem Romana castra habuerunt.*

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXIV.

U. C. 537.
A. C. 215.
Res a Pœ-
nis apud
Bruttios
gestæ.
Rhegium
frustra
tentatum.

Locrenses
se dedunt
Pœnis.

UT ex Campania in Bruttios reditum est, Hanno, adjutoribus et ducibus Bruttiis, Græcas urbes tentavit, eo facilius in societate manentes Romana, quod Bruttios, quos et oderant, et metuebant, Karthaginiensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, diesque aliquot ibi nequidquam absunt. Interim Locrenses frumentum, lignaque, et cetera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum prædæ hostibus esset: et in dies major omnibus portis multitudo effundi: postremo ii modo relictii in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permixtam omnium ætatum ordinumque multitudinem, et vagantem in agris magna ex parte inermem, Hamilcar Pœnus equites emisit; qui, violare quemquam vetiti, tantum, ut excluderent ab urbe fuga dissipatos, turmas objecere. Dux ipse, loco superiore capto, unde agros urbemque posset conspiciere, Bruttiorum cohortem adire muros, atque evocare principes Locrensiū ad colloquium jussit, et, pollicentes amicitiam Hannibalis, adhortari ad urbem tradendam. Bruttiis in colloquio nullius rei primo fides est: deinde ut Pœnus adparuit in collibus, et refugientes pauci aliam om-

nem multitudinem in potestate hostium esse adferebant; tum, metu victi, consulturos se populum responderunt: advocataque extemplo concione, quum et levissimus quisque novas res novamque societatem mallent, et, quorum propinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant, velut obsidibus datis, pigneratos haberent animos, pauci magis taciti probarent constantem fidem, quam probatam tueri auderent; haud dubio in speciem consensu fit ad Pœnos deditio: L. Atilio præfecto præsidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis, atque inpositis in naves, ut Rhegium devcherentur, Hamilcarem Pœnosque ea conditione, ut fœdus extemplo æquis legibus fieret, in urbem acceperunt: cujus rei prope non servata fides deditis est, quum Pœnus dolo dimissum Romanum incusaret; Locrenses profugisse ipsum caussarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto æstus morari, aut deferre naves in terram posset: et eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti: alias a Messana trajicientes freto Rhegium naves conspexerunt. Milites erant Romani, a Claudio prætore missi ad obtinendam urbem præsidio: itaque Rhegio extemplo abscessum est. Locrensibus jussu Hannibalis data pax, *ut liberi suis legibus viverent: urbs pateret Pœnis, portus in potestatem Locrensiū esset: societas eo jure staret, ut Pœnus Locrensem, Locrensisque Pœnum pace ac bello juvaret.*

II. Sic a freto Pœni reducti, frementibus Bruttiis, quod Rhegium ac Locros, quas urbes direpturos se destinaverant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi, conscriptis armisque juventutis suæ quinde-
Bruttii Crotonem capiunt, præter arsem,
 cium millibus, ad Crotonem obpugnandum pergunt

U. C. 537. ire ; Græcam et ipsam urbem, et maritimam : plurimum accessurum opibus, si in ora maris urbem portu ac mœnibus validam tenuissent, credentes. Ea cura angebat, quod neque non accessere ad auxilium Pœnos satis audebant, ne quid non pro sociis egisse viderentur: et, si Pœnus rursus magis arbiter pacis, quam adiutor belli, fuisset, ne in libertatem Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra pugnaretur. Itaque optimum visum est, ad Hannibalem mitti legatos, caverique ab eo, ut receptus Croto Bruttiorum esset. Hannibal quum præsentium eam consultationem esse respondisset, et ad Hannonem eos rejecisset, ab Hannone nihil certi ablatum. Nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem: et sperabant, quum Bruttiis obpugnaret, Pœnos nec probare, nec juvare eam obpugnationem adpareret, eo maturius ad se defecturos. Crotone nec consilium unum inter populares, nec voluntas erat: unus velut morbus invaserat omnes Italiæ civitates, ut plebes ab optimatibus dissentirent: senatus Romanis faveret, plebs ad Pœnos rem traheret. Eam dissensionem in urbe perfuga nunciat Bruttiis; Aristomachum esse principem plebis, tradendæque auctorem urbis: et in vasta urbe lateque omnibus disjectis mœnibus raras et stationes custodiasque senatorum esse: quacumque custodiant plebis homines, ea patere aditum. Auctore ac duce perfuga, Bruttii corona cinxerunt urbem: acceptique a plebe primo inpetu locos omnes, præter arcem, cepere. Arcem optimates tenebant, præparato jam ante ad talem casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit; tamquam Pœnis, non Bruttiis, auctor urbis tradendæ fuisset.

III. Urbs Croto murum in circuitu patentem U. C. 537. A. C. 215. duodecim millia passuum habuit, ante Pyrrhi in Italiam adventum: post vastitatem eo bello factam vix pars dimidia habitabatur: flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat: et arx procul iis, quæ habitabantur. Sex millia aberat ab urbe nobili templum (ipsa urbe erat nobilior) Laciniæ Junonis templum. Laciniæ Junonis, sanctum omnibus circa populis. Lucus ibi, frequenti silva et proceris abietis arboribus septus, læta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum Deæ pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimque egressi cujusque generis greges nocte remeabant ad stabula, numquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque inde aurea solida facta, et sacrata est: inclitumque templum, divitiis etiam, non tantum sanctitate, fuit. Ac miracula aliqua adfinguntur plerumque tam insignibus locis. Fama est, aram esse in vestibulo templi, cujus cinerem nullo unquam moveri vento. Sed arx Crotonis, una parte inninens mari, altera Arx Crotonis deserta. vergente in agrum, situ tantum naturali quondam munita, postea et muro cincta est, qua per aversas rupes ab Dionysio Siciliæ tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem, satis, ut videbatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Bruttii eos etiam plebe sua. Postremo Bruttii, quum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate, Hannonis auxilium implo- rant. Is conditionibus ad deditorem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Bruttiorum co- deduci, antiquamque frequentiam eorum recipere vastam ac desertam bellis urbem patrentur, om-

U. C. 537. nium neminem, præter Aristomachum, movit : mo-
 A. C. 215. rituros se adfirmabant citius, quam, inmixti Bruttis,
 in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam
 etiam verterentur. Aristomachus unus, quando nec
 suadendo ad deditionem satis valebat, nec, sicut ur-
 bem prodiderat, locum prodendæ arcis inveniebat,
 transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post le-
 gati, quum permissu Hannonis arcem intrassent,
 persuadent, ut traduci se in Locros paterentur, nec
 ultima experiri vellent. Jam hoc ut sibi liceret, in-
 petraverant et ab Hannibale, missis ad ipsum lega-
 tis : ita Crotone excessum est, deductique Croto-
 niatæ ad mare naves conscendunt. Locros omnis
 multitudo abeunt. In Apulia ne hiems quidem qui-
 eta inter Romanos atque Hannibalem erat. Luce-
 riæ Sempronius consul, Hannibal haud procul Arpis
 hibernabat. Inter eos levia prælia ex occasione,
 aut opportunitate hujus aut illius partis, oriebantur :
 meliorque eis Romanus, et in dies cautior tutiorque
 ab insidiis fiebat.

Hieron
 succedit
 Hierony-
 mus Syra-
 censis.

IV. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors
 Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepotem ejus
 translatum: puerum, vixdum libertatem, nedum do-
 minationem, modice laturum. Læte id ingenium
 tutores atque amici ad præcipitandum in omnia vitia
 acceperunt: quæ ita futura cernens Hiero, ultima
 senecta voluisse dicitur liberam Syracusas relinquere,
 ne sub dominatu puerili, per ludibrium, bonis arti-
 bus partum firmatumque interiret regnum. Huic
 consilio ejus summa ope obstitere filia, nomen regi-
 um penes puerum futurum ratæ, regimen rerum om-
 nium penes se virosque suos, Andranodorum et Zoip-
 pum: nam ii tutorum primi relinquebantur. Non fa-

cile erat nonagesimum jam agenti annum, circum-^{U. C. 537.}
 sesto dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare ^{A. C. 215.}
 animum, et convertere ad publicam privata curam.
 Itaque tutores modo quindecim puero reliquit: quos
 precatus est moriens, ut fidem erga populum Roma-
 num, quinquaginta annos ab se cultam, inviolatam
 servarent, juvenemque suis potissimum vestigiis in-
 sistere vellent disciplinæque, in qua edoctus esset.
 Hæc mandata. Quum exspirasset, per tutores testa-
 mento prolato, pueroque in concionem producto;
 (erat autem quindecim tunc ferme annorum) pau-
 cis, qui per concionem ad excitandos clamores dis-
 positi erant, adprobantibus testamentum, ceteris
 velut patre amisso in orba civitate omnia timentibus,
 funus fit regium, magis amore civium et cari-
 tate, quam cura suorum, celebre. Deinde ceteros
 tutores submovet Andranodorus, juvenem jam esse
 dictitans Hieronymum, ac regni potentem: depo-
 nendoque tutelam ipse, quæ cum pluribus communis
 erat, in se unum omnium vires convertit.

V. Vix quidem ulli bono moderatoque regi facilis
 erat favor apud Syracusanos, succedenti tantæ cari-
 tati Hieronis: verum enim vero Hieronymus, velut ^{Hieronymi}
 suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum, primo ^{vitia.}
 statim conspectu, omnia quam disparia essent, os-
 tendit: nam qui per tot annos Hieronem filiumque
 ejus Gelonem, nec vestis habitu, nec alio ullo insigni
 differentes a ceteris civibus vidissent, conspexere
 purpuram, ac diadema, ac satellites armatos; qua-
 drigisque etiam alborum equorum interdum ex regia
 procedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam
 superbum adparatum habitumque convenientes se-
 quebantur contemptus omnium hominum, superbæ

U. C. 537. aures, contumeliosa dicta, rari aditus, non alienis
 A. C. 215. modo, sed tutoribus etiam, libidines novæ, inhumana
 crudelitas. Itaque tantus omnes terror invaserat,
 ut quidam ex tutoribus aut morte voluntaria, aut
 fuga præverterent metum suppliciorum. Tres ex iis,
 quibus solis aditus in domum familiarior erat, An-
 dranodorus et Zoippus, generi Hieronis, et Thraso
 quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere au-
 diebantur: tendendo autem duo ad Karthaginien-
 ses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac
 studiis interdum in se convertebant animum adoles-
 centis: quum conjuratio, in tyranni caput facta, in-
 dicatur per calonem quemdam, æqualem Hieronymi,
 et jam inde a puero in omnia familiaria jura adsue-
 tum. Index unum ex conjuratis Theodotum, a quo
 ipse adpellatus erat, nominare potuit: qui compre-
 hensus extemplo, traditusque Andranodoro torquen-
 dus, de se ipse haud cunctanter fassus, conscios ce-
 labat. Postremo, quum omnibus intolerandis pati-
 entiae humanæ cruciatibus laceraretur, victum malis
 se simulans, avertit ab consciis in insontes indicium
 (Thrasonem esse auctorem consilii mentitus, nec,
 nisi tam potenti duce confisos, rem tantam ausuros)
 ab latere tyranni, quorum capita vilissima fingenti
 inter dolores gemitusque obcurrere. Maxime animo
 tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit.
 Ita extemplo traditur ad supplicium: adjectique
 pœnæ ceteri juxta insontes. Consciorum nemo,
 quum diu socius consilii torqueretur, aut latuit, aut
 fugit: tantum illis in virtute ac fide Theodoti fidu-
 ciæ fuit: tantumque ipsi Theodoto virium ad arcana
 occultanda.

Conspira-
 tio in ejus
 caput.

VI. Ita, quod unum vinculum cum Romanis so-

cietatis erat, Thrasone sublato e medio, extemplo
 haud dubie ad defectionem res spectabat : legatique
 ad Hannibalem missi, ac remissi ab eo cum Hanni-
 bale nobili adolescente Hippocrates et Epicycles, nati
 Karthagine, sed oriundi ab Syracusis exsule avo,
 Pœni ipsi materno genere. Per hos juncta societas
 Hannibali ac Syracusano tyranno : nec invito Han-
 nibale apud tyrannum manserunt. Ap. Claudius
 prætor, cujus Sicilia provincia erat, ubi ea accepit,
 extemplo legatos ad Hieronymum misit : qui, quum
 sese ad renovandam societatem, quæ cum avo fuis-
 set, venisse dicerent, per ludibrium auditi dimissique
 sunt ab quærente per jocum Hieronymo, *quæ fortu-
 na eis pugnae ad Cannas fuisset? vix credibilia enim
 legatos Hannibalis narrare. Velle, quid veri sit, scire,
 ut ex eo, utram spem sequatur, consilium capiat.* Ro-
 mani, quum serio legationes audire cœpisset, reditu-
 ros se ad eum dicentes esse, monito magis eo, quam
 rogato, ne fidem temere mutaret, proficiscuntur.
 Hieronymus legatos Karthaginem misit ad fœdus
 ex societate cum Hannibale faciendum. Pacto con-
 venit, ut, quum Romanos Sicilia expulissent, (id
 autem brevi fore, si naves atque exercitum misis-
 sent) Himera amnis, qui ferme insulam dividit, finis
 regni Syracusani ac Punici imperii esset. Aliam de-
 inde, inflatus adsentationibus eorum, qui eum non
 Hieronis tantum, sed Pyrrhi etiam regis, materni
 avi, jubebant meminisse, legationem misit, qua æ-
 quum censebat, Sicilia sibi omni cedi : Italiæ impe-
 rium proprium quæri Karthaginensi populo. Hanc
 levitatem ac jactationem animi neque mirabantur in
 juvene furioso, neque arguebant, dummodo averte-
 rent eum ab Romanis.

U. C. 537.
 A. C. 215.

Ad Hanni-
 balem in-
 clinat.

Legati Ro-
 mani per
 ludibrium
 ab eo au-
 diti.

Fœdus ejus
 cum Pœnis.

U. C. 537. VII. Sed omnia in eo præcipitia ad exitum fuerunt: nam quum, præmissis Hippocrate atque Epicyde cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes, quæ præsiidiis tenebantur Romanis, et ipse in Leontinos cum cetero omni exercitu (erant autem ad quindecim millia peditum equitumque) profectus esset; liberas ædes conjurati (et omnes forte militabant) imminentes viæ angustæ, qua descendere ad forum rex solebat, sumserunt: ibi, quum instructi armatique ceteri transitum exspectantes starent, uni ex eis, (Dinomieni fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datæ sunt, ut, quum adpropinquaret januæ rex, per caussam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita, ut convenerat, factum est: tamquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Dinomenes, tantum intervalli fecit, ut, quum in prætereuntem sine armatis regem inpetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quam subcurri posset. Clamore et tumultu audito, in Dinomenem, jam haud dubie obstantem, tela conijciuntur: inter quæ tamen, duobus acceptis vulneribus, evasit. Fuga satellitum, ut jacentem videre regem, facta est: interfectores pars in forum ad multitudinem lætam libertate, pars Syracusas pergunt, ad præoccupanda Andranodori regionumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Ap. Claudius, bellum oriens ex propinquo quum cerneret, senatum literis certiorum fecit, Siciliam Karthaginiensi populo et Hannibali conciliari: ipse adversus Syracusana consilia, provinciam, regni que fines omnia convertit præsidia. Exitu anni ejus, Q. Fabius ex auctoritate senatus Puteolos, per bellum cœptum frequentari emporium, communiit, præsidiumque inpo-

A conjuratis occiditur.

suit: inde Romam comitorum caussa veniens, in eum, quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit; atque ex itinere præter urbem in campum descendit. Eo die quum sors prærogativæ Anienſi juniorum exisset, eaque T. Otacilium, M. Æmilium Regillum consules diceret, tum Q. Fabius, silentio facto, tali oratione est usus:

VIII. *Si aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoste haberemus, in quo negligentia laxior locus esset, qui vestris studiis, quæ in campum ad mandandos, quibus velitis, honores adfertis, moram ullam obferret, is mihi parum meminisse videretur vestrae libertatis: sed quum in hoc bello, in hoc hoste, numquam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit, eadem vos cura, qua in aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos consules decet, et sibi sic quemque dicere; Hannibali imperatori parem consulem nomino. Hoc anno ad Capuam Jubellio Taureæ Campano summo equiti provocanti summus Romanus eques Asellus Claudius est obpositus. Adversus Gallum, quondam provocantem in ponte Anienis, T. Manlium, fidentem et animo et viribus, misere majores nostri. Ob eandem causam haud multis annis post fuisse non negaverim, cur M. Valerio non diffideretur, adversus similiter provocantem arma capienti Gallum ad certamen. Quemadmodum pedites equitesque optamus, ut validiores, si minus, ut pares hosti habeamus; ita duci hostium parem imperatorem quæramus. Quum, qui est summus in civitate dux, eum legerimus; tamen repente lectus, in annum creatus, adversus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis, neque juris inclusum angustiis, quo minus ita omnia gerat administretque, ut tempora postulabunt belli: nobis au-*

U. C. 537.
A. C. 215.
Comitia
consularia.

Fabii cos.
oratio de
deligendis
magna cura
COSS.

U. C. 537. *tem in adparatu ipso, ac tantum inchoantibus res, an-*
 A. C. 215. *nus circumagitur. Quoniam, quales viros creare vos*
consules deceat, satis est dictum; restat, ut pauca de
eis, in quos prærogativæ favor inclinavit, dicam. M.
Æmilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque
mittere ab sacris, neque retinere possumus, ut non De-
ûm aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meæ
filiam uxorem, atque ex ea liberos, habet: ceterum non
ea vestra in me majoresque meos merita sunt, ut non
potiorem privatis necessitudinibus rempublicam habeam.
Quilibet nautarum vectorumque tranquillo mari guber-
nare potest: ubi sæva orta tempestas, ac turbato
mari rapitur vento navis, tum viro et gubernatore opus
est. Non tranquillo navigamus, sed jam aliquot pro-
cellis submersi pene sumus: itaque, quis ad gubernacula
sedeat, summa cura providendum ac præcavendum vo-
bis est. In minore te experti, T. Otacili, re sumus:
haud sane, cur ad majora tibi fidamus, documenti quid-
quam dedisti. Classem hoc anno, cui tu præfuisi, tri-
um rerum causa paravimus: ut Africæ oram popula-
retur; ut tuta nobis Italiæ litora essent; ante omnia
ne supplementum cum stipendio comæatuque ab Kar-
thagine Hannibali transportaretur. Create consulem
T. Otacilium, non dico, si omnia hæc, sed si aliquid
eorum reipublicæ præstitit. Sin autem, te classem ob-
tinente, etiam, velut pacato mari, quælibet Hannibali
tuta atque integra ab domo venerunt: si ora Italiæ in-
festior hoc anno, quam Africæ, fuit; quid dicere potes,
cur te potissimum ducem Hannibali hosti obponant? Si
consul esses, dictatorem dicendum exemplo majorum
nostrorum censeremus: nec tu id indignari posses, ali-
quem in civitate Romana meliorem bello haberi, quam
te: magis nullius interest, quam tua, T. Otacili, non

inponi cervicibus tuis onus, sub quo concidas. Ego magnopere suadeo, eodem animo, quo, si stantibus vobis in aciem armatis repente deligendi duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules crectis: quibus sacramento liberi vestri dicant, ad quorum edictum conveniant, sub quorum tutela atque cura militent. Lacus Trasimenus et Cannæ tristia ad recordationem exempla, sed ad præcavendum simile utili documento sunt. Præco, Aniensem juniorum in suffragium revoca.

U. C. 537.
A. C. 215.

IX. Quum T. Otacilius ferociter, eum continuare consulatum velle, vociferaretur atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul jussit: et, quia in urbem non inierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit, cum securibus sibi fasces præferri. Iterum prærogativa suffragium inquit; creatique in ea consules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium. Eosdem consules ceteræ centuriæ sine variatione ulla dixerunt. Et prætor unus reffectus Q. Fulvius Flaccus: novi alii creati, T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum ædilis curulis erat, P. Cornelius Lentulus. Comitibus prætorum perfectis, senatusconsultum factum est, ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia esset: isque potissimum, consulibus ad bellum profectis, urbi præssset. Aquæ magnæ bis eo anno fuerunt: Tiberisque agros inundavit cum magna strage tectorum, pecorumque et hominum pernicie. Quinto anno secundi Punici belli, Q. Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, consulatum incuntes, plus solito converterant in se civitatis animos: multis enim annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes, sic Maximum Rullum cum

U. C. 538.
A. C. 214.

U. C. 538. P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium
 A. C. 214. Carviliamque adversus Samnites Bruttiosque, et Lu-
 canum cum Tarentino populum, consules declara-
 tos. Absens Marcellus consul creatus, quum ad ex-

Fabio au-
 di est con-
 tinuatus
 consula-
 tus.

ercitum esset; præsentî Fabio, atque ipso comitia
 habente, consulatus continuatus. Tempus ac ne-
 cessitas belli, ac discrimen summæ rerum faciebant,
 ne quis aut in exemplum exquireret, aut suspectum
 cupiditatis imperii consulem haberet: quin lauda-
 bant potius magnitudinem animi, quod, quum sum-
 mo imperatore esse opus reipublicæ sciret, seque
 eum haud dubie esse, minoris invidiam suam, si qua
 ex re oriretur, quam utilitatem reipublicæ, fecisset.

X. Quo die magistratum inierunt consules, sena-
 tus in Capitolio est habitus: decretumque omnium
 primum, ut consules sortirentur, compararentve inter
 se, uter censoribus creandis comitia haberet, prius-
 quam ad exercitum proficisceretur. Prorogatum de-
 inde imperium omnibus, qui ad exercitus erant, jus-
 sique in provinciis manere, Ti. Gracchus Luceriæ,
 ubi cum volonum exercitu erat, C. Terentius Varro
 in agro Piceno, M. Pomponius in Gallico: ex præ-
 toribus prioris anni pro prætore Q. Mucius obtineret
 Sardiniam, M. Valerius ad Brundisium oræ mariti-
 mæ, intentus adversus omnes motus Philippi Mace-
 donum regis, præesset. P. Cornelio Lentulo prætori
 Sicilia decreta provincia; T. Otacilio classis eadem,
 quam adversus Karthaginienses priore anno habuis-
 set. Prodigia eo anno multa nunciata sunt: quæ quo
 magis credebant simplices ac religiosi homines, eo
 plura nunciabantur: Lanuvii in æde intus Sospitæ
 Junonis corvos nidum fecisse: in Apulia palmam
 viridem arsisse: Mantuæ stagnum effusum Mincio

Prodigia.

anni cruentum visum : et Calibus creta, et Romæ U. C. 538.
 in foro boario sanguine pluisse : et in vico Istrico A. C. 214.
 fontem sub terra tanta vi aquarum fluxisse, ut serias
 doliaque, quæ in eo loco erant, provoluta velut in-
 petus torrentis tulerit : tacta de cælo atrium publi-
 cum in Capitolio, ædem in campo Vulcani, nucem
 in Sabinis publicamque viam, murum ac portam Ga-
 biis. Jam alia vulgata miracula erant : hastam Mar-
 tis Præneste sua sponte promotam : bovem in Sicilia
 locutum : infantem in utero matris in Marrucinis,
Io triumphè! clamasse : ex muliere Spoleti virum
 factum : Hadriæ aram in cælo, speciesque hominum
 circum eam, cum candida veste, visas esse. Quin
 Romæ quoque in ipsa urbe, secundum apum examen
 in foro visum, adfirmantes quidam, legiones se ar-
 matas in Janiculo videre, concitaverunt civitatem
 ad arma : qui tum in Janiculo essent, negarunt
 quemquam ibi, præter adsuetos collis ejus cultores,
 adparuisse. Hæc prodigia hostiis majoribus procu-
 rata sunt ex aruspicum responso : et supplicatio
 omnibus Deis, quorum pulvinaria Romæ essent, in-
 dicta est.

XI. Perpetratis, quæ ad pacem Deûm pertinebant,
 de republica belloque gerendo, et quantum copiarum,
 et ubi quæque essent, consules ad senatum retulerunt.
 Duodeviginti legionibus bellum geri placuit : binas Duodevi-
 ginti legio-
 nes.
 consules sibi sumere : binis Galliam, Siciliamque, ac
 Sardiniam obtineri ; duabusque Q. Fabium prætorem
 Apuliæ, duabus volonum Ti. Gracchum circa Luce-
 riam præesse : singulas C. Terentio proconsuli ad
 Picenum, et M. Valerio ad classem circa Brundisium
 relinqui, et duas urbi præsidio esse. Hic ut nume-
 rus legionum expleretur, sex novæ legiones erant

U. C. 538. scribendæ : eas primo quoque tempore consules
A. C. 214.

Censores
M. Atilius,
P. Furius.

Nautæ pri-
vatis impe-
rati.

Terrentur
Campani.

scribere jussi, et classem parare: ut cum eis navi-
bus, quæ pro Calabriae litoribus in statione essent,
centum quinquaginta longarum navium classis eo
anno expleretur. Delectu habito, et centum navi-
bus novis deductis, Q. Fabius comitia censoribus
creandis habuit: creati M. Atilius Regulus et P.
Furius Philus. Quum increbresceret rumor, bellum
in Sicilia esse, T. Otacilius eo cum classe proficisci
jussus est. Quum deessent nautæ, consules ex se-
natusconsulto edixerunt, *ut, qui, L. Æmilio, C. Fla-
minio censoribus, millibus æris quinquaginta ipse aut
pater ejus census fuisset, usque ad centum millia, aut
cui postea res tanta esset facta, nautam unum cum sex
mensium stipendio daret: qui supra centum millia,
usque ad trecenta millia, tres nautas cum stipendio
annuo: qui supra trecenta millia, usque ad decies æris,
quinque nautas: qui supra decies, septem: senatores
octo nautas cum annuo stipendio darent. Ex hoc
edicto dati nautæ, armati instructique ab dominis,
cum triginta dierum coctis cibariis naves conscende-
runt. Tum primum est factum, ut classis Romana
sociis navalibus privata impensa paratis complere-
tur.*

XII. Hic major solito adparatus præcipue con-
terruit Campanos, ne ab obsidione Capuæ bellum
ejus anni Romani inciperent: itaque legatos ad
Hannibalem oratum miserunt, ut Capuam exercitum
admoveret: *ad eam obpugnandam novos exercitus scri-
bi Romæ; nec ullius urbis defectioni magis infensos eo-
rum animos esse. Id quia tam trepidi nunciabant,
maturandum Hannibal ratus, ne prævenirent Roma-
ni, profectus Arpis, ad Tifata in veteribus castris*

super Capuam consedit: inde, Numidis Hispanisque ad præsidium simul castrorum simul Capuæ relictis, cum cetero exercitu ad lacum Averni per speciem sacrificandi, re ipsa ut tentaret Puteolos, quodque ibi præsidii erat, descendit. Maximus, postquam Hannibalem Arpis profectum, et regredi in Campaniam, adlatum est, nec die nec nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: et Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admoveere, Q. Fabium prætorem (is filius consulis erat) Luceriam Graccho succedere jubet. In Siciliam eodem tempore duo prætores profecti, P. Cornelius ad exercitum, Otacilius, qui maritimæ oræ rei que navali præesset; et ceteri in suas quisque provincias profecti: et, quibus prorogatum imperium erat, easdem, quas priore anno, regiones obtinuerunt.

XIII. Ad Hannibalem, quum ad lacum Averni esset, quinque nobiles juvenes ab Tarento venerunt, partim ad Trasimenum lacum, partim ad Cannas capti, dimissique domos cum eadem conitate, qua usus adversus omnes Romanorum socios Pænus fuerat. Ii, memores beneficiorum ejus perpulisse magnam partem se juventutis Tarentinæ, referunt, ut Hannibalis amicitiam ac societatem, quam populi Romani, malent; legatosque ab suis missos rogare Hannibalem, ut exercitum propius Tarentum admoveat. Si signa ejus, si castra conspecta a Tarento sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs dedatur. In potestate juniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse, Hannibal conlaudatos eos, oneratosque ingentibus promissis, domum ad cœpta maturanda redire jubet: se in tempore adfuturum esse. Hac cum spe dimissi Tarentini. Ipsum ingens cupido incesserat

U. C. 538.
A. C. 214.

Legati Tarentini ad Hannibalem.

U. C. 538. Tarenti potiundi. Urbem esse videbat, quum opu-
 A. C. 214. lentam nobilemque, tum maritimam, et in Macedo-
 niam opportune versam: regemque Philippum hunc
 portum, si transiret in Italiam, quum Brundisium
 Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetra-
 to, ad quod venerat, et, dum ibi moratur, pervas-
 tato agro Cumano usque ad Miseni promontorium,
 Puteolos repente agmen convertit, ad obprimendum
 præsidium Romanum. Sex millia hominum erant,
 et locus munimento quoque, non natura inodo, tu-
 tus. Triduum ibi moratus Pœnus, ab omni parte
 tentato præsidio, deinde, ut nihil procedebat, ad po-
 pulandum agrum Neapolitanum, magis ira quam po-
 tiundæ urbis spe, processit. Adventu ejus in pro-
 pinquum agrum Nolana mota est plebs, jam diu
 aversa ab Romanis et infesta senatui suo: itaque le-
 gati ad arcessendum Hannibalem, cum haud dubio
 promisso tradendæ urbis, venerunt. Prævenit in-
 ceptum eorum Marcellus consul, a primoribus adci-
 tus. Die uno Suessulam a Calibus, quum Vultur-
 nus annis trajicientem moratus esset, contenderat:
 inde proxima nocte sex millia peditum, equitesque
 trecentos, qui præsidio senatui essent, Nolam intro-
 misit: et, uti a consule omnia impigre facta sunt ad
 præoccupandam Nolam, ita Hannibal tempus tere-
 bat; bis jam ante nequidquam tentata re, segnior
 ad credendum Nolanis factus.

Puteolos
 frustra
 tentat.

Hannonis
 et Gracchi
 exercitus
 ad Bene-
 ventum.
 XIV. Iisdem diebus et Q. Fabius consul ad Casi-
 linum tentandum, quod præsidio Punico tenebatur,
 venit; et ad Beneventum, velut ex composito, parte
 altera Hanno ex Bruttiiis cum magna peditum equi-
 tumque manu, altera Ti. Gracchus ab Luceria acces-
 sit: qui primo oppidum intravit. Deinde, ut Han-

nonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium U. C. 538.
 castra posuisse, et inde agrum populari audivit, et A. C. 214.
 ipse, egressus mœnibus, mille ferme passus ab hoste
 castra locat, ibique concionem militum habuit. Le-
 giones magna ex parte volonum habebat; qui jam
 alterum annum libertatem tacite mereri, quam pos-
 tulare palam, maluerant. Senserat tamen hibernis Volones.
 egrediens murmur in agmine esse quærentium, *en*
umquam liberi militaturi essent? scripseratque sena-
 tui, non tam quid desiderarent, quam quid meru-
 issent: *bona fortique opera eorum se ad eam diem*
usum: neque ad exemplum justi militis quidquam eis,
præter libertatem, deesse. De eo permissum ipsi erat,
 faceret, quod e republica duceret esse. Itaque prius,
 quam cum hoste manum consereret, pronunciat;
tempus venisse eis libertatis, quam diu sperassent, po-
tiundæ: postero die signis conlatis dimicaturum puro
ae patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu vera
virtute geri res posset. Qui caput hostis retulisset, cum
se extemplo liberum jussurum esse: qui loco cessisset,
in eum servili supplicio animadversurum. Suam cui-
que fortunam in manu esse: libertatis auctorem eis
non se fore solum, sed consulem M. Marcellum, sed
universos Patres; quos, consultos ab se de libertate eo-
rum, sibi permisisse. Literas inde consulis ac sena-
 tusconsultum recitavit. Ad quæ clamor cum ingenti
 adsensu est sublatus: pugnam poscebant, signum-
 que ut daret extemplo, ferociter instabant. Grac-
 chus, prælio in posterum diem pronunciato, concio-
 nem dimisit. Milites læti, præcipue quibus merces
 navatæ in unum diem operæ libertas futura erat,
 armis expediendis quod reliquum consumunt.

Gracchus
 iis liberta-
 tem pro-
 mittit, qui
 capita hos-
 tium retu-
 lissent.

XV. Postero die, ubi signa cœperunt canere, pri-

U. C. 538. mi omnium parati instructique ad prætorium conve-
 A. C. 214. niunt. Sole orto, Gracchus in aciem copias educit :
 Acris pu- nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem et
 gna. septem millia peditum erant, maxima ex parte Brut-
 tii ac Lucani : equites mille ducenti ; inter quos
 pauci admodum Italici, ceteri Numidæ fere omnes
 Maurique. Pugnatum est et acriter, et diu : quatuor
 horis neutro inclinata est pugna : nec alia magis Ro-
 manum inpediebat res, quam capita hostium pretia
 libertati facta. Nam ut quisque hostem inpigre oc-
 ciderat, primum capite ægre inter turbam tumultum-
 que abscidendo tempus terebat : deinde, occupata
 dextra tenendo caput, fortissimus quisque puginator
 esse desierat : segnibus ac timidis tradita pugna e-
 rat. Quod ubi tribuni militum Graccho nunciave-
 runt, *neminem stantem jam vulnerari hostem, carnifi-
 cari jacentes, et in dextris militum pro gladiis humana
 capita esse : signum dari proptere jussit, projicerent
 capita, invaderentque hostem. Claram satis et insig-
 nem virtutem esse : nec dubiam libertatem futuram
 strenuis viris. Tum redintegrata pugna est, et eques
 etiam in hostem emissus. Quibus quum inpigre
 Numidæ concurrissent, nec segnior equitum, quam
 peditum, pugna esset, iterum in dubium adducta res.
 Quum utrimque duces, Romanus Bruttium Luca-
 numque, toties a majoribus suis victos subactosque ;
 Pœnus mancipia Romana et ex ergastulo militem,
 verbis obtereret ; postremo pronunciat Gracchus,
*esse nihil, quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi
 fugatique hostes essent.**

Romani
vincunt.

XVI. Ea demum vox ita animos accendit, atque,
 renovato clamore, velut alii repente facti, tanta vi se
 in hostem intulerunt, ut sustineri ultra non possent.

Primo antesignani Pœnorum, deinde signa perturbata, postremo tota impulsæ acies; inde haud dubie terga data, ruuntque fugientes in castra, adeo pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit, ac prope continenti agmine Romani insecuti, novum de integro prælium inclusi hostium vallo ediderint. Ibi sicut pugna inpeditor in angustiis, ita cædes atrocior fuit: et adjuvare captivi, qui, rapti inter tumultum ferro, conglobati et ab tergo ceciderunt Pœnos, et fugam inpedierunt. Itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, et ea major pars equitum, cum ipso duce effugerunt: alii omnes cæsi aut capti: capta et signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere: præda omnis (præterquam hominum captorum) militi concessa est: et pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini cognovissent. Quum præda onusti in castra redissent, quatuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant segnius, nec in castra inruperant simul, metu pœnæ collem haud procul castris ceperunt: postero die per tribunos militum inde deducti, concione militum advocata a Graccho, superveniunt. Ubi quum proconsul veteres milites primum, prout cujusque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donasset, tunc quod ad volones adtineret, *omnes, ait, malle laudatos a se, dignos indignosque, quam quemquam eo die castigatum esse. Quod bonum, faustum, felicemque reipublicæ ipsisque esset, omnes eos liberos esse jubere.* Ad quam vocem quum clamor ingenti alacritate sublatus esset, ac nunc complexi inter se gratulantesque, nunc manus ad cælum tollentes, bona omnia populo Romano Gracchoque ipsi precarentur; tum Gracchus:

U. C. 538.
A. C. 214.

Volonibus
libertas da-
tur.

U. C. 538. *Priusquam omnes jure libertatis æquassem, inquit, ne-*
 A. C. 214. *minem nota strenui aut ignavi militis notasse volui.*
Nunc, exsoluta jam fide publica, ne discrimen omne vir-
tutis ignaviæque pereat, nomina eorum, qui, detracta-
tæ pugnae memores, secessionem paullo ante fecerunt,
referri ad me jubebo: citatosque singulos jurejurando
adigam, nisi quis morbus caussa erit, non aliter, quam
stantes, cibum potionemque, quoad stipendia facient,
capturos esse. Hanc multam ita æquo animo feretis,
si reputabitis, nulla ignaviæ nota levioere vos designari
potuisse. Signum deinde conligendi vasa dedit: mi-
litesque prædam portantes agentesque, per lasciviam
ac jocum, ita ludibundi Beneventum rediere, ut ab
epulis per celebrem festumque diem actis, non ex
acie, reverti viderentur. Beneventani omnes turba
effusa quum obviam ad portas exissent, complecti
militēs, gratulari, vocare in hospitium. Adparata
convivia omnibus in propatulo ædium fuerant: ad
ca invitabant, Gracchumque orabant, ut epulari per-
mitteret militibus. Et Gracchus ita permisit, in
publico epularentur omnes. Ante suas quibusque
fores prolata omnia: pileati, aut lana alba velatis
capitibus volones epulati sunt; alii adcubantes, alii
stantes, qui simul ministrabant vescebanturque.
Digna res visa, ut simulacrum celebrati ejus diei
Gracchus, postquam Romam rediit, pingi juberet in
æde Libertatis, quam pater ejus in Aventino ex
multaticia pecunia faciendam curavit dedicavitque.

Pugna Mar-
 cellum in-
 ter et Han-
 nibalem.

XVII. Dum hæc ad Beneventum geruntur, Han-
 nibal, depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam
 castra movet: quem ubi adventare consul sensit,
 Pomponio proprætore cum eo exercitu, qui super
 Suessulam in castris erat, adcito, ire obviam hosti

parat, nec moram dimicandi facere. C. Claudium U. C. 538.
 Neronem cum robore equitum silentio noctis per A. C. 214.
 aversam maxime ab hoste portam emittit : circum-
 vectumque occulte subsequi sensim agmen hostium
 jubet, et, quum coortum prælium videret, ab tergo
 se objicere. Id errore viarum, an exiguitate tempo-
 ris, Nero exsequi non potuerit, incertum est. Ab-
 sente eo quum prælium commissum esset, superior
 quidem haud dubie Romanus erat : sed, quia equi-
 tes non adfuere in tempore, ratio compositæ rei tur-
 bata est : non ausus insequi cedentes Marcellus, vin-
 centibus suis signum receptui dedit. Plus tamen
 duo millia hostium eo die cæsa traduntur : Romani
 minus quadringentis. Solis fere occasu Nero, diem
 noctemque nequidquam fatigatis equis hominibus-
 que, ne viso quidem hoste rediens, adeo graviter est
 ab consule increpitus, ut per eum stetisse diceret,
 quo minus accepta ad Cannas redderetur hosti cla-
 des. Postero die Romanus in aciem descendit :
 Pœnus, tacita etiam confessione victus, castris se
 tenuit. Tertio die silentio noctis, omissa spe Nolæ
 potiundæ, rei numquam prospere tentatæ, Tarentum
 ad certiores spes prodicionis proficiscitur.

XVIII. Nec minore animo res Romana domi, Censura
 quam militiæ, gerebatur. Censores, vacui ab ope- Romæ se-
 rum locandorum cura, propter inopiam ærarii, ad vere exer-
 citata.
 mores hominum regendos animum adverterunt, cas-
 tigandaque vitia ; quæ, velut diutinis morbis ægra
 corpora ex se gignunt, nata bello erant. Primum
 eos citaverunt, qui post Cannensem pugnam rem-
 publicam deseruisse, Italiaque excessisse velle di-
 cebantur : princeps eorum L. Cæcilius Metellus
 quæstor tum forte erat. Jusso deinde eo ceterisque

U. C. 538. ejusdem noxæ reis causam dicere, quum purgari
 A. C. 214. nequissent, pronunciarunt, verba orationemque eos
 adversus rempublicam habuisse, quo conjuratio de-
 serendæ Italiæ causa fieret. Secundum eos citati
 nimis callidi exsolvendi jurisjurandi interpretes: qui
 captivorum, ex itinere regressi clam in castra Han-
 nibalis, solutum, quod juraverant redituros, reban-
 tur. His superioribusque illis equi ademti, qui pub-
 licum equum habebant: tribuque moti, ærarii om-
 nes facti. Neque senatu modo aut equestri ordine
 regendo cura se censorum tenuit: nomina omnium
 ex juniorum tabulis excerpterunt, qui quadriennio
 non militassent, quibus neque vacatio justa militiæ,
 neque morbus causa fuisset. Et ea supra duo millia
 nominum in ærarios relata, tribuque omnes moti.
 Additumque inerti censoriæ notæ triste senatuscon-
 sultum: ut ii omnes, quos censores notassent, pedi-
 bus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Can-
 nensis exercitus reliquias, cui militum generi non
 prius, quam pulsus Italia hostis esset, finitum sti-
 pendiorum tempus erat. Quum censores, ob ino-
 piam ærarii, se jam locationibus abstinerent ædium
 sacrarum tuendarum, curaliumque equorum præ-
 bendorum, ac similibus his rerum; convenere ad eos
 frequentes, qui hastæ hujus generis adsueverant:
 hortatique censores, ut omnia perinde agerent, loca-
 rent, ac si pecunia in ærario esset. Neminem, nisi
 bello confecto, pecuniam ab ærario petiturum esse.
 Convenere deinde domini eorum, quos Ti. Sempro-
 nius ad Beneventum manu emiserat: accessitosque
 se ab triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia
 serverum acciperent: ceterum non ante, quam bello
 confecto, accepturos esse. Quum hæc inclinatio

Benignitas
 privatorum
 erga rem-
 publicam.

animorum plebis ad sustinendam inopiam ærarii fieret; pecuniæ quoque pupillares primo, deinde viduarum, cœptæ conferri: nusquam eas tutius sanctiusque deponere credentibus, qui deferebant, quam in publica fide: inde, si quid emtum paratumque pupillis ac viduis foret, a quæstore perscribatur. Manavit ea privatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium acciperent, mercenariumque increpantes vocarent, qui accepisset.

XIX. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod duum millium Campanorum, et septingentorum militum Hannibalis tenebatur præsidio. Præerat Staius Metius, missus ab Cn. Magio Atellano: qui eo anno Medixtuticus erat, servitiaque et plebem promiscue armabat, ut castra Romana invaderet, intento consule ad Casilinum obpugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit, *altero exercitu, dum Casilinum obpugnatur, opus esse, qui Campanis obponatur. Vel ipse, relicto Nolæ præsidio modico, veniret: vel, si eum Nola teneret, et nevdum securæ res ab Hannibale essent, se Ti. Gracchum proconsulem a Benevento adciturum.* Hoc nuncio Marcellus, duobus militum millibus Nolæ in præsidio relictis, cum cetero exercitu Casilinum venit, adventuque ejus Campani, jam moventes sese, quieverunt. Ita a duobus consulibus Casilinum obpugnari cœptum: ubi quum multa, succedentes temere mœnibus, Romani milites acciperent vulnera, neque satis inceptis succederet, Fabius, omittendam rem parvam ac juxta magnis difficilem, abscedendumque inde censebat, quum res majores instarent. Marcellus, multa magnis ducibus sicut non adgre-

U. C. 538
A. C. 214.

Fabius Casilinum obsidet.

Marcellus eodem cum exercitu venit.

U. C. 538. dienda, ita semel adgressis non dimittenda esse, di-
 A. C. 214. cendo, quia magna famæ momenta in utramque par-
 tem fierent, tenuit, ne irritò incepto abiretur. Vineæ
 inde omniaque alia operum machinationumque genera
 quum admoverentur, Campanique Fabium orarent,
 ut abire Capuam tuto liceret; paucis egressis, Mar-
 cellus portam, qua egrediebantur, occupavit, cædes-
 que promiscue omnium circa portam primo, deinde,
 inruptione facta, etiam in urbe fieri cœpta est. Quin-
 quaginta fere primo egressi Campanorum, quum ad
 Fabium confugissent, præsidio ejus Capuam perve-
 nerunt. Casilinum, inter conloquia cunctationem-
 que petentium fidem, per occasionem captum est:
 Casilinum captum. captivi, quique Campanorum, quique Hannibalis mi-
 litum erant, Romam missi, atque ibi in carcere in-
 clusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos
 in custodiam divisa.

XX. Quibus diebus a Casilino, re bene gesta, re-
 cessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes,
 in ea regione conscriptas, cum præfecto sociorum in
 agros hostium prædatum misit: eos effuse palatos
 Hanno adortus, haud multo minorem, quam ad Be-
 neventum acceperat, reddidit hosti cladem, atque in
 Bruttios raptim, ne Gracchus adsequeretur, concessit.
 Consules, Marcellus retro, unde venerat, Nolam re-
 dit; Fabius in Samnium ad populandos agros reci-
 piendasque armis, quæ defecerant, urbes processit.
 Caudinus Samnis gravius devastatus; perusti late
 agri, prædæ pecudum hominumque actæ: oppida vi-
 capta, Compulteria, Telesia, Compsa, Melæ, Ful-
 fulæ et Orbitanium: ex Lucanis Blandæ: Apulo-
 rum Æcæ obpugnatae. Millia hostium in his urbibus
 viginti quinque capta, aut occisa: et recepti perfugæ

trecenti septuaginta; quos quum Romam misisset consul, virgis in comitio cæsi omnes, ac de saxo dejecti. Hæc a Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerundis rebus valetudo adversa Nolæ tenuit. Et a prætore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Accua oppidum per eos dies vi captum: stativaque ad Ardoneas communita. Dum hæc aliis locis ab Romanis geruntur, jam Tarentum pervenerat Hannibal, cum maxima omnium, quacumque ierat, clade. In Tarentino demum agro pacatum incedere agmen cœpit: nihil ibi violatum, neque usquam via excessum est; adparebatque, non id modestia militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Ceterum quum propemodum muris accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarenti, triduo ante, quam Hannibal ad mœnia accederet, a M. Valerio proprætore, qui classi ad Brundisium præerat, missus M. Livius, primore juventute conscripta, dispositisque ad omnes portas, circaque muros, qua res postulabat, stationibus, die ac nocte plurimum intentus, neque hostibus, neque dubiis sociis loci quidquam præbuit ad tentandum. Quare diebus aliquot frustra ibi absumentis, Hannibal, quum eorum nemo, qui ad lacum Averni adissent, aut ipsi venirent, aut nuncium literasve mitterent, vana promissâ se temere secutum cernens, castra inde movit. Tum quoque, intacto agro Tarentino, (quamquam simulata lenitas nihil dum profuerat, tamen spe labefactandæ fidei haud absistens) Salapiam ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heracliensi (jam media æstas exacta erat, et hibernis placebat locus) comportat. Prædatum inde

U. C. 538.

A. C. 214.

Perfugæ
virgis cæsi
et de saxo
dejecti.Tarentum
tentat frustra
Hannibal.

U. C. 538. Numidæ Maurique per Sallentinum agrum proximosque Apuliæ saltus dimissi: unde ceteræ prædæ haud multum, equorum greges maxime abacti: e quibus ad quatuor millia domanda equitibus divisa.

Rerum status in Sicilia.

XXI. Romani quum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur, morsque tyranni duces magis inpigros dedisset Syracusanis, quam caussam aut animos mutasset, M. Marcello alteri consulum eam provinciam decernunt. Secundum Hieronymi cædem primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter, parentandum regi sanguine conjuratorum esse. Deinde libertatis restitutæ dulce auditu nomen crebro usurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis, militiæque fungendæ potioris ducibus, et relata tyranni fœda scelera fœdioresque libidines, adeo mutavere animos, ut insepultum jacere corpus paullo ante desiderati regis paterentur. Quum ceteri ex conjuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theodotus et Sosis regiis equis, quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios obprimerent, Syracusas contendunt: ceterum prævenerat non fama solum, (qua nihil in talibus rebus est celerius) sed nuncius etiam ex regiis servis. Itaque Andranodorus et Insulam, et arcem, et alia, quæ poterat, quæque opportuna erant, præsidiiis firmarat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post solis occasum jam obscura luce invecti, quum cruentam regiam vestem atque insigne capitis ostentarent, travecti per Tycham, simul ad libertatem, simul ad arma vocantes, in Achradinam convenire jubent. Multitudo pars procurrat in vias, pars in vestibulis stat, pars ex tectis fenestrisque prospectant, et, quid rei sit, rogitant. Omnia luminibus

Andranodorus arcem Syracusis occupat.

conlucent, strepituque vario complentur: armati U. C. 538.
 locis patentibus congregantur: inermes ex Olympii A. C. 214.
 Jovis templo spolia Gallorum Illyriorumque, dono
 data Hieroni a populo Romano, fixaque ab eo, de-
 trahunt, precantes Jovem, ut volens propitius præ-
 beat sacra arma, pro patria, pro Deûm delubris, pro
 libertate sese armantibus. Hæc quoque multitudo,
 stationibus per principes regionum urbis dispositis,
 adjungitur. In Insula inter cetera Andranodorus
 præsiidiis firmat horrea publica. Locus, saxo qua-
 drato septus, atque arcis in modum emunitus, capitur
 ab juventute, quæ præsidio ejus loci adtributa erat,
 mittuntque nuncios in Achradinam, horrea frumen-
 tumque in senatus potestate esse.

XXII. Luce prima populus omnis armatus iner-
 misque in Achradinam ad curiam convenit: ibi pro
 Concordiæ ara, quæ in eo sita loco erat, ex princi-
 pibus unus nomine Polyænus concionem et liberam Polyæni
 et moderatam habuit: *Servitudinis indignitatisque ho-* oratio li-
mines expertos, adversus notum malum irritatos esse, bera et
Discordia civilis quas inportet clades, audisse magis a moderata.
patribus Syracusanos, quom ipsos vidisse. Arma quod
inpigre ceperint, laudare: magis laudaturum, si non
utantur, nisi ultima necessitate coacti. In præsentia
legatos ad Andranodorum mitti placere, qui denuncient,
ut in potestate senatus ac populi sit: portæ Insulæ pa-
teant; recedat præsidium. Si tutelam alieni regni
suum regnum velit facere, eundem se censere, multo
acrius ab Andranodoro, quam ab Hieronymo, repeti li-
bertatem. Ab hac concione legati missi sunt. Se- Legati mit-
 natus inde haberi cœptus est: quod sicut, regnante tuntur ad
 Hierone, manserat publicum consilium, ita post Andrano-
 mortem ejus, ante eam diem, nulla de re neque con-

U. C. 538. vocati, neque consulti fuerant. Ut ventum ad An-
 A. C. 214. dranodorum est, ipsum quidem movebat et civium
 consensus, et quum aliæ occupatæ urbis partes, tum
 pars Insulæ, velut munitissima, prodita atque aliena-
 nata. Sed evocatum eum ab legatis Damarata uxor,
 filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri
 spiritu, admonet sæpe usurpatæ Dionysii tyranni
 vocis : qua, *pedibus tractum, non insidentem equo, re-
 linquere tyrannidem, dixerit, debere. Facile esse mo-
 mento, quo quis velit, cedere possessione magnæ for-
 tunæ: facere et parare eam, difficile utque arduum
 esse. Paullum sumeret spatii ad consultandum ab le-
 gatis: eo uteretur ad arcessendos ex Leontinis milites:
 quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in po-
 testate ejus futura.* Hæc muliebria consilia Andrano-
 dorus neque tota adspernatus est, neque extemplo
 accepit: tutiorem ad opes adfectandas ratus esse
 viam, si in præsentia temporis cessisset. Itaque le-
 gatos renunciare jussit, futurum se in senatus ac
 populi potestate. Postero die luce prima, patefac-
 tis Insulæ portis, in forum Achradinæ venit: ibi in
 aram Concordiæ, ex qua pridie Polyænus conciona-
 tus erat, ascendit: orationemque eam orsus est, qua
 primum cunctationis suæ veniam petivit. *Se enim
 clausus habuisse portas, non separantem suos res u pub-
 licis, sed strictis semel gladiis timentem, qui finis cædi-
 bus esset futurus: utrum, quod satis libertati foret,
 contenti nece tyranni essent, an, quicumque aut pro-
 pinquitate, aut adfinitate, aut aliquibus ministeriis re-
 giam contigissent, alienæ culpæ rei trucidarentur. Post-
 quam animadvertit, eos, qui liberassent patriam, ser-
 vare etiam liberatam velle, atque undique consuli in
 medium; non dubitasse, quin et corpus suum, et cetera*

Oratio
 ejus ad
 Syracu-
 sanos.

omnia, quæ suæ fidei tutelæque essent, quoniam eum, U. C. 538.
 qui mandasset, suus furor absumsisset, patriæ restituere. A. C. 214.
 ret. Conversus deinde ad interfectores tyranni, ac
 nomine adpellans Theodotum ac Sosim: *Facinus,*
 inquit, *memorabile fecistis. Sed, mihi credite, incho-*
ata vestra gloria, nondum perfecta, est; periculumque
ingens manet, nisi paci et concordiæ consulitis, ne libera
efferratur respublica.

XXIII. Post hanc orationem claves portarum pecuniarumque regiarum ante pedes eorum posuit: atque illo quidem die dimissi ex concione læti, circa omnia fana Deum supplicaverunt cum conjugibus ac liberis: postero die comitia prætoribus creandis habita. Creatus in primis Andranodorus; ceteri magna ex parte interfectores tyranni: duos etiam absentes, Prætores Syracusis creantur. Sopatrum ac Dinomenem, fecerunt. Qui, auditis, quæ Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quæ in Leontinis erat, Syracusas devectam, quæstoribus ad id ipsum creatis tradiderunt: et ea, quæ in Insula erat et Achradina, tradita est; murique ea pars, quæ ab cetera urbe nimis firmo munimento intersepibat Insulam, consensu omnium dejecta est: secuti et cæteræ res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicycles, audita morte tyranni, quam Hippocrates, etiam nuncio interfecto, celare voluerat, deserti a militibus, quia id tutissimum ex præsentibus videbatur, Syracusas redire: ubi ne suspecti obversarentur, tamquam novandi res aliquam occasionem quærentes, prætores primum, dein per eos senatum adeunt. *Ab Hannibale se missos prædicant ad Hieronymum, tamquam amicum ac socium: paruisse imperio ejus, cujus imperator suus voluerit: velle ad Hannibalem redire: ceterum, quum*

Hippocrates et Epicycles redire velle se ad Hannibalem simulant.

U. C. 538. *iter tutum non sit, vagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere, ut præsidiū dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur: gratiam magnam eos parva opera apud Hannibalem inituros.* Facile res inpenetrata: abire enim duces regios, quum peritos militiæ, tum egentes eosdem atque audaces, cupiebant: sed, quod volebant, non, quam maturato opus erat, naviter expediebant. Interim juvenes militares et adsueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimæ plebis homines, crimina serebant in senatum optimatesque: *id moliri clam eos atque struere, ut Syracusæ per speciem reconciliatæ societatis in ditione Romanorum sint; dein factio et pauci auctores fœderis renovati dominentur.*

Andranodorus tyrannidem adfectat.

XXIV. His audiendis credendisque opportuna multitudo, major in dies, Syracusas confluebat: nec Epicydi solum spem novandarum rerum, sed Andranodoro etiam, præbebat. Qui, fessus tandem uxoris vocibus, monentis, *Nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbatu omnia nova atque incondita libertate essent, dum regiis stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Hannibale missi duces adsueti militibus juvare possent incepta, cum Themisto, cui Gelonis filia nupta, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui et alia arcana committere adsuerat, incaute aperit.* Huic et genus et fortuna honesta erant, nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori est, ea deformabat: itaque, fidem potiolem ratus, quam patriæ debebat, indicium ad prætores defert. Qui, ubi rem haud vanam esse certis indiciis compererunt, consultis senioribus, et

auctoritate eorum præsidio ad fores posito, ingressos curiam Themistum atque Andranodorum interfecerunt: et, quum tumultus ab re in speciem atrociorē, caussam aliis ignorantibus, ortus esset, silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui quum ordine omnia edocuisset. et principium conjurationis factum ab Harmoniæ Gelonis filiæ nuptiis, quibus Themisto juncta esset; Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad cædem prætorum principumque aliorum; bonaque eorum prædæ futura interfectoribus pronunciatum; jam mercenariorum manum adsuetam imperiis Andranodori paratam fuisse ad Insulam rursus occupandam; singula deinde, quæ per quosque agerentur, totamque viris armisque instructam conjurationem ante oculos posuisset; senatui quidem tam jure cæsi, quam Hieronymus, videbantur. Ante curiam variæ atque incertæ rerum multitudinis clamor erat: quam, ferociter minitantem in vestibulo curiæ, corpora conjuratorum eo metu compresserunt, ut silentes integram plebem in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu et ab collegis, ut verba faceret.

XXV. Is, tamquam reos ageret, ab auteacta vita orsus, quæcumque post Hieronis mortem sceleste atque impie facta essent, Andranodorum ac Themistum arguit fecisse. *Quid enim sua sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vixdum pubescentem facere potuisse?*

Tutores ac magistros ejus sub aliena invidia regnasse: itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo perire eos debuisse. At illos, debitos jam morti destinatosque, alia nova scelera post mortem tyranni molitos: palam primo, cum clausis Andranodorus Insulæ portis hæreditatem regni creverit, quæque procurator

U. C. 538.
A. C. 214.
Occiditur
cum Themisto.

Sopatri
prætoris
oratio in
tyrannos.

U. C. 538. *tenuerat, pro domino possederit; proditus deinde ab*
 A. C. 214. *eis, qui in Insula erant, circumsessus ab universa civi-*
tate, quæ Achradinam tenuerit, nequidquam palam at-
que aperte petitum regnum, etiam et dolo adfectare co-
natus sit, et ne beneficio quidem atque honore potuerit
vinci, quum inter liberatores patriæ insidiator ipse li-
bertatis creatus esset prætor. Sed animos eis regios
conjuges regias fecisse, alteri Hieronis, alteri Gelonis,
filias nuptas. Sub hanc vocem ex omnibus partibus
concionis clamor oritur, nullam earum vivere de-
bere, nec quemquam superesse tyrannorum stirpis.
Hæc natura multitudinis est; aut servit humiliter,
aut superbe dominatur: libertatem, quæ media est,
nec spernere modice, nec habere sciunt: et non
ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos
atque intemperantes plebeiorum animos ad sangui-
nem et cædes irritent. Sicut tum extemplo prætores
rogationem promulgarunt: acceptaque pene prius,
quam promulgata, est, ut omnis regia stirps inter-
ficeretur: missique a prætoribus Damaratani Hiero-
nis, et Harmoniam Gelonis filias, conjuges Audranodori
et Themisti, interfecerunt.

Stirps re-
gia interfi-
citur.

XXVI. *Heraclea erat filia Hieronis, uxor Zoipi;*
qui, legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemæum
missus, voluntarium consciverat exsilium. Ea quum
ad se quoque venire præscisset, in sacrarium ad pe-
nates confugit, cum duabus filiabus virginibus, reso-
lutis crinibus, miserabilique alio habitu: et ad ea
addidit preces, nunc per memoriam Hieronis patris,
Gelonisque fratris, ne se innoxiam invidia Hieronymi
conflagrare sinerent. Nihil se ex regno illius, præter
exsilium viri, habere; neque fortunam suam eandem
vivo Hieronymo fuisse, quam sororis; neque interfecto

Preces
Heracleæ
Hieronis
filiae.

eo causam eandem esse. Quid? quod, si Andranodoro consilia processissent, illa cum viro fuerit regnatura; sibi cum ceteris serviendum. Si quis Zoippo nunciet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas, cui dubium esse, quin extemplo conscensurus sit navim, atque in patriam rediturus? Quantum spes hominum fallit! In liberata patria conjugem ejus ac liberos de vita dimicare; quid obstantes libertati, aut legibus? Quod ab se cuiquam periculum, a sola ac prope vidua, et puellis in orbitate degentibus, esse? At enim periculi quidem nihil ab se timeri: invisam tamen regiam stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis Siciliaque, et asportari Alexandriam juberent, ad virum uxorem, ad patrem filias. Aversis auribus animisque, casse ne tempus tereretur, ferrum quosdam expedientes cernebat: tum, omissis pro se precibus, puellis ut saltem parcerent, orare institit: a qua ætate etiam hostes iratos abstinere: ne, tyrannos ulciscendo, quæ odissent, scelera ipsi imitarentur. Inter hæc abstractam a penetralibus jugulant: in virgines deinde, respersas matris cruore, inpetum faciunt: quæ, alienata mente simul luctu metuque, velut captæ furore, eo cursu se ex sacrario proripuerunt, ut, si effugium patuisset in publicum, inpleturæ urbem tumultu fuerint. Tum quoque haud magno ædium spatio, inter medios tot armatos, aliquoties integro corpore evaserunt: tenentibusque, quum tot ac tam validæ elucandæ manus essent, sese eripuerunt: tandem, vulneribus confectæ, quum omnia replessent sanguine, exanimes conruerunt; cædemque per se miserabilem miserabiliorem casus fecit, quod paullo post nuncius venit, mutatis repente ad misericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex misericordia orta,

U. C. 536.

A. C. 214.

U. C. 538. quod adeo festinatum ad supplicium, neque locus
 A. C. 214. pœnitendi, aut regressus ab ira relictus esset: itaque
 fremere multitudo, et in locum Andranodori ac The-
 misti (nam ambo prætores fuerant) comitia poscere:
 quæ nequaquam ex sententia prætorum futura es-
 sent.

Epicyles
 et Hippo-
 crates
 prætores
 fiunt.

XXVII. Statutus est comitiis dies: quo, neco-
 pinantibus omnibus, unus ex ultima turba Epicydem
 nominavit, tum inde alius Hippocratem: crebriores
 deinde eæ voces, et cum haud dubio adsensu mul-
 titudinis esse. Et erat confusa concio, non popula-
 ri modo, sed militari quoque turba, magna ex parte
 etiam perflugis, qui omnia novare cupiebant, per-
 mixtis. Prætores dissimulare primo, et trahenda re
 esse: postremo victi consensu, et seditionem metu-
 entes, pronunciant eos prætores. Nec illi primo
 statim creati nudare, quid vellent: quamquam ægre
 ferebant, et de induciis dierum decem legatos isse ad
 Ap. Claudium, et, inpetratis eis, alios, qui de fœdere
 antiquo renovando agerent, missos. Ad Murgan-
 tiam tum classem navium centum Romanus habe-
 bat, quonam evaderent motus ex cædibus tyranno-
 rum orti Syracusis, quoque eos ageret nova atque in-
 solita libertas, opperiens. Per eosdem dies quum
 ad Marcellum, venientem in Siciliam, legati Syracu-
 sani missi ab Appio essent, auditis conditionibus
 pacis, Marcellus, posse rem convenire ratus, et ipse
 legatos Syracusas, qui coram cum prætoribus de re-
 novando fœdere agerent, misit. Et jam ibi nequa-
 quam eadem quies et tranquillitas erat: postquam
 Punicam classem accessisse Pachynum adlatum est,
 demto timore Hippocrates et Epicyles, nunc apud
 mercenarios milites, nunc apud transfugas, prodi

Turbæ
 Syracusis.

Romano Syracusas, criminabantur. Ut vero Ap- U. C. 535.
 pius naves ad ostium portus, quo aliæ partis homi- A. C. 214.
 nibus animus accederet, in statione habere cœpit,
 ingens in speciem criminibus vanis accesserat fides :
 ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo ad
 prohibendos, si in terram egrederentur.

XXVIII. In hac turbatione rerum in concionem
 vocari placuit : ubi quum alii alio tenderent, nec
 procul seditione res esset, Apollonides principum
 unus orationem salutarem, ut in tali tempore, ha- Apolloni-
 buit ; *nec spem salutis, nec perniciem propiorem um- dæ saluta-
 quam civitati ulli fuisse. Si enim uno animo omnes ris oratio.*
*vel ad Romanos, vel ad Karthaginienses inclinent, nul-
 lius civitatis statum fortunatiorem beatioremve fore :*
si alii alio trahant res, non inter Pœnos Romanosque
bellum atrocius fore, quam inter ipsos Syracusanos ;
quum intra eosdem muros pars utraque suos exercitus,
sua arma, suos habitura sit duces. Itaque, ut omnes
idem sentiant, summa vi agendum esse : utra societas
sit utilior, eam longe minorem ac levioris momenti con-
sultationem esse : sed tamen Hieronis potius, quam
Hieronymi, auctoritatem sequendam in sociis legendis,
vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam
nunc incognitæ, quondam infideli, præferendam. Esse
etiam momenti aliquid ad consilium, quod Karthagini-
ensibus ita pax negari possit, ut non utique in præsentia
bellum cum eis geratur : cum Romanis exemplo aut
pacem, aut bellum habendum. Quo minus cupiditatis
ac studii visa est oratio habere, eo plus auctoritatis
habuit. Adjectum est prætoribus ac delectis sena-
torum militare etiam consilium : jussi et duces ordi-
num præfectique auxiliorum simul consulere. Quum Pax cum
sæpe acta res esset magnis certaminibus, postremo, Romanis
decernitur.

U. C. 538. quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla adpare-
 A. C. 214. bat, pacem fieri placuit, mittique cum eis legatos ad
 rem confirmandam.

XXIX. Dies haud ita multi intercesserunt, quum
 ex Leontinis legati, præsidium finibus suis orantes,
 venerunt; quæ legatio peropportuna visa ad multi-
 tudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam,
 ducesque ejus ablegandos. Hippocrates prætor du-
 cere eo transfugas jussus: secuti multi ex mercena-
 riis auxiliis, quatuor millia armatorum effecerunt.
 Et mittentibus et missis ea læta expeditio fuit: nam
 et illis, quod jam diu cupiebant, novandi res occasio
 data est; et hi, sentinam quamdam urbis rati ex-
 haustam, lætabantur: ceterum levaverunt modo in
 præsentia velut corpus ægrum, quo mox in gra-
 viorem morbum recideret. Hippocrates enim fini-
 tima provinciæ Romanæ primo furtivis excursio-
 nibus vastare cœpit: deinde, quum ad tuendos so-
 ciorum agros missum ab Appio præsidium esset,
 omnibus copiis inpetum in obpositam stationem cum
 cæde multorum fecit. Quæ quum essent nunciata
 Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pa-
 cis fidem ruptam esse dicerent: nec belli defuturam
 unquam caussam, nisi Hippocrates atque Epicydes
 non ab Syracusis modo, sed tota procul Sicilia, able-
 garentur. Epicydes, ne aut reus criminis absentis fra-
 tris præsens esset, aut deesset pro parte sua concitan-
 do bello, profectus et ipse in Leontinos, quia satis
 eos adversus populum Romanum concitatos cerne-
 bat, avertere etiam ab Syracusis cœpit. *Nam ita eos
 pacem pepigisse cum Romanis, ut, quicumque populi sub
 regibus fuissent, et suæ ditionis essent; nec jam libertate
 contentos esse, nisi etiam regnent ac dominantur. Re-*

Turbant
 rem com-
 positam
 Hippo-
 crates et
 Epicydes.

nunciandum igitur eis esse, *Leontinos quoque æquum* U. C. 538.
ceciderit, vel quod in solo urbis suæ tyrannus A. C. 214.
relictisque regiis ducibus Syracusas sit concursum.
Itaque aut eximendum id de fœdere esse, aut legem eam
fœderis non accipiendam. Facile multitudini persua-
sum: legatisque Syracusanorum, et de cæde statio-
nis Romanæ querentibus, et Hippocratem atque
Epicudem abire seu Locros, seu quo alio mallent,
dummodo Sicilia cederent, jubentibus, ferociter re-
sponsum est: *Neque mandasse sese Syracusanis, ut*
pacem pro se cum Romanis facerent: neque teneri ali-
enis fœderibus. Hæc ad Romanos Syracusani detule-
runt, abnuentes *Leontinos in sua potestate esse: ita-*
que integro secum fœdere bellum Romanos cum iis ges-
turos: neque sese defuturos ei bello; ita ut in potes-
tatem redacti suæ rursus ditionis essent, sicut pax con-
venisset.

XXX. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontino-
Leontinos, Appio quoque adcito, ut altera parte ad rum urbs a
grederetur, tanto ardore militum est usus ab ira in Marcello
ter conditiones pacis interfectæ stationis, ut primo in capta.
petu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicy-
des, postquam capi muros refringique portas videre,
in arcem sese cum paucis recepere: inde clam nocte
Herbessum perfugiunt. Syracusanis, octo millium
armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flu-
men nuncius obcurrit, captam urbem esse; cetera
falsa mixta veris ferens: cædem promiscuam mili-
tum atque oppidanorum factam, nec quemquam pu-
berem arbitrari superesse: direptam urbem: bona
locupletium donata. Ad nuncium tam atrocem con-
stitit agmen; concitatisque omnibus, duces, (erant

U. C. 538. autem Sosis ac Dinomenes) quid agerent, consulta-
 A. C. 214. bant. Terroris speciem haud vanam mendacio præ-
 buerant verberati ac securi percussi transfugæ ad
 duo millia hominum: ceterum Leontinorum mili-
 tumque aliorum nemo, post captam urbem, violatus
 fuerat: suaque omnia eis, nisi quæ primus tumultus
 captæ urbis absumserat, restituebantur. Nec ut
 Leontinos irent, proditos ad cædem commilitones
 querentes, perPELLI potuere, nec ut eodem loco cer-
 tiorem nuncium expectarent. Quum ad defectio-
 nem inclinatos animos cernerent prætores, sed eum
 motum haud diuturnum fore, si duces amentiae sub-
 lati essent; exercitum ducunt Megaram: ipsi cum
 paucis equitibus Herbessum proficiscuntur, spe, ter-
 ritis omnibus, per prodicionem urbis potiundæ: quod
 ubi frustra eis fuit inceptum, vi agendum rati, pos-
 tero die Megaris castra movent, ut Herbessum om-
 nibus copiis obpugnarent. Hippocrates et Epicy-
 des, non tam tutum prima specie, quam unum, spe
 undique abscissa, consilium esse rati, ut se militibus
 permitterent, et adsuetis magna ex parte sibi, et tum
 fama cædis commilitonum accensis, obviam agmini
 procedunt. Prima forte signa sexcentorum Creten-
 sium erant, qui apud Hieronymum meruerant sub
 eis, et Hannibalis beneficium habebant, capti ad
 Trasimenum inter Romanorum auxilia, dimissique:
 quos ubi ex signis armorumque habitu cognovere
 Hippocrates atque Epicydes, ramos oleæ ac vela-
 menta alia supplicum porrigentes, orare, *ut recipe-
 rent sese, receptosque tutarentur, neu proderent Syra-
 cusanis, a quibus mox ipsi trucidandi populo Romano
 dederentur.*

XXXI. *Enimvero, conclamant, bonum ut animum*

haberent: omnem se cum illis fortunam subituros. In-
 ter hoc colloquium signa constiterant, tenebaturque
 agmen: necdum, quæ moræ causa foret, pervenerat
 ad duces: postquam Hippocratem atque Epicydem
 adesse pervasit rumor, fremitusque toto agmine
 erat haud dubie adprobantium adventum eorum;
 extemplo prætores citatis equis ad prima signa per-
 rexerunt, *Qui mos ille, quæ licentia Cretensium esset,*
rogitantes, conloquia serendi cum hoste, injussuque
prætorum miscendi eos agmini suo? Comprehendi
 injicique catenas jusserunt Hippocrati: ad quam
 vocem tantus extemplo primum a Cretibus clamor
 est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, si ultra
 tenderent, adpareret, eis timendum esse. Solliciti
 incertique rerum suarum Megaram, unde profecti
 erant, referri signa jubent, nunciosque de statu præ-
 senti Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippo-
 crates addit, inclinatis ad omnem suspicionem ani-
 mis, et, Cretensium quibusdam ad itinera insidenda
 missis, velut interceptas literas, quas ipse composu-
 erat, recitat: *Prætores Syracusani consuli Marcello:*
secundum salutem, ut adsolet, scriptum erat: Recte
eum atque ordine fecisse, quod in Leontinis nulli peper-
cisset. Sed omnium mercenariorum militum eandem
esse causam, nec umquam Syracusas quieturas, donec
quidquam externorum auxiliorum, aut in urbe, aut in
exercitu suo, esset: itaque daret operam, ut eos, qui
cum suis prætoribus castra ad Megaram haberent, in
suam potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret
tandem Syracusas. Hæc quum recitata essent, cum
 tanto clamore ad arma discursum est, ut prætores
 inter tumultum pavidam adequitaverint Syracusas: et
 ne fuga quidem eorum seditio compressa est, inpe-

Fraus Hip-
pocratis.

U. C. 538. tusque in Syracusanos milites fiebant : nec ab ullo
 A. C. 214. temperatum foret, ni Epicydes atque Hippocrates
 iræ multitudinis obviam issent : non a misericordia
 aut humano consilio, sed ne spem reditus præciderent
 sibi, et quum ipsos simul milites fidos haberent,
 simul obsides ; tum cognatos quoque eorum atque
 amicos tanto merito primum, dein pignore sibi conciliarent :
 expertique, quam vana aut levi aura mobile vulgus esset,
 militem nacti ex eo numero, qui in Leontinis
 circumsessi erant, subornant, ut Syracusas perferret
 nuncium convenientem eis, quæ ad Mylam falso nunciata
 erant ; auctoremque se exhibendo, ac velut visa, quæ
 dubia erant, narrando, concitaret iras hominum.

XXXII. Huic non apud vulgum modo fides fuit, sed
 senatum quoque in curiam introductus movit : haud vani
 quidam homines palam ferre, *perbene detectam in Leontinis
 esse avaritiam et crudelitatem Romanorum : eadem, si intrassent
 Syracusas, aut fædiora etiam, quo majus ibi avaritiæ præmium
 esset, facturos fuisse.* Itaque claudendas cuncti portas,
 et custodiendam urbem censere : sed non ab eisdem omnes
 timere, nec eosdem odisse : ad militare genus omne
 partemque magnam plebis invisum esse nomen Romanum.
 Prætores optimatumque pauci, quamquam inflammati
 vano nuncio erant, tamen ad propius præsentiusque
 malum cautiores esse. Et jam ad Hexapylum erant
 Hippocrates atque Epicydes : se-
 rebanturque conloquia per propinquos popularium,
 qui in exercitu erant, ut portas aperirent, sinerentque
 communem patriam defendi ab inpetu Romanorum.
 Jam, unis foribus Hexapyli apertis, cœpti erant
 recipi, quum prætores intervenerunt : et primo

Syracusas
 occupant
 Hippocrates
 et Epicydes.

imperio minisque, deinde auctoritate; deterrendo, U. C. 538.
 postremo, ut omnia vana erant, obliti majestatis, A. C. 214.
 precibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante
 satellitibus, et tum conruptoribus exercitus. Sed
 surdæ ad hæc omnia aures concitatae multitudinis
 erant, nec minore intus vi, quam foris, portæ effrin-
 gebantur: effractisque omnibus, tuto in Hexapylo
 agmen receptum est. Prætores in Achradinam cum
 juventute popularium confugiunt: mercenarii mili-
 tes perfugæque, et quidquid regionum militum Syra-
 censis erat, agmen hostium augment. Ita Achradina
 quoque primo inpetu capitur, prætorumque (nisi qui
 inter tumultum effugerunt) omnes interficiuntur:
 nox cædibus finem fecit. Postero die servi ad pi-
 leum vocati, et carcere vincti emissi: confusaque
 hæc omnis multitudo Hippocratem atque Epicydem
 creant prætores: Syracusæque, quum breve tempus
 libertas adfulsisset, in antiquam servitutem recide-
 runt.

XXXIII. Hæc nunciata quum essent Romanis, Romani ad
Syracusas
castra mo-
vent.
 ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracu-
 sas. Et ab Appio legati per portum missi forte in
 quinqueremi erant: præmissa quadriremis, quum in-
 trasset fauces portus, capitur: legati ægre effuge-
 runt. Et jam non modo pacis, sed ne belli quidem
 jura relicta erant: quum Romanus exercitus ad
 Olympium (Jovis id templum est) mille et quingen-
 tis passibus ab urbe castra posuit. Inde quoque le-
 gatos præmitti placuit: quibus ne intrarent urbem,
 extra portam Hippocrates atque Epicydes obviam
 cum suis processerunt. Romanus orator *non bellum
 se Syracusanis, sed opem auxiliumque adferre, ait, et
 eis, qui, ex media cæde elapsi, perfugerint ad se, et*

U. C. 538. *eis, qui, metu obpressi, fœdiorem, non exsilio solum, sed*
 A. C. 214. *etiam morte, servitutem patiantur. Nec cædem nefan-*
dam sociorum inultam Romanos passuros. Itaque si
eis, qui ad se perfugerunt, tutus in patriam reditus pa-
teret, cædis auctores dedantur, et libertas legesque Sy-
racusanis restituantur, nihil armis opus esse: si ea non
fiant, quicumque in mora sit, bello persecuturos. Ad
ea Epicydes, Si qua ad se mandata haberent, respon-
sum eis, ait, se daturos fuisse: quum in eorum, ad
quos venerint, manu res Syracusana esset, tum rever-
terentur. Si bello lucessant, ipsa re intellecturos, ne-
quaquam idem esse Syracusas ac Leontinos obpugnare.

Obpug-
nantur
Syracusæ.

Ita legatis relictis, portas clausit. Inde terra mari-
 que simul cœptæ obpugnari Syracusæ: terra ab Hex-
 apylo, mari ab Achradina, cujus murus fluctu adlui-
 tur: et, quia, sicut Leontinos terrore ac primo inpetu
 ceperant, non diffidebant, vastam disjectamque spa-
 tio urbem parte aliqua se invasuros, omnem adpara-
 tum obpugnandarum urbium muris admoverunt.

Archime-
des cona-
tus Ro-
manorum
ludifica-
tur.

XXXIV. Et habuisset tanto inpetu cœpta res for-
 tunam, nisi unus homo Syracusis ea tempestate fu-
 isset. Archimedes is erat, unicus spectator cœli si-
 derumque; mirabilior tamen inventor ac machina-
 tor bellicorum tormentorum operumque, quibus ea,
 quæ hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi mo-
 mento ludificaretur. Murum per inæquales ductum
 colles, (pleraque alta et difficilia aditu, submissa
 quædam, et quæ planis vallibus adiri possent) ut
 cuique aptum visum est loco, ita omni genere tor-
 mentorum instruxit. Achradinæ murum, qui, ut
 ante dictum est, mari adluitur, ex quinqueremibus
 Marcellus obpugnabat. Ex ceteris navibus sagittarii
 funditoresque, et velites etiam, quorum telum inha-

bile ad remittendum inperitis est, vix quemquam sine vulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spatio missilibus opus est, procul muro tenebant naves: junctæ aliæ binæ ad quinqueremes, demtis interioribus remis, ut latus lateri adplicaretur, quum exteriore ordine remorum velut naves agerentur, turres contabulatas machinamentaque alia quantiendis muris portabant. Adversus hunc navalem adparatum Archimedes variæ magnitudinis tormenta in muris disposuit: in eas, quæ procul erant, naves saxa ingenti pondere emittebat: propiores levioribus, eoque magis crebris, petebat telis: postremo, ut sui vulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cavis aperuit; per quæ cava pars sagittis, pars scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. Quæ propius quædam subibant naves, quo interiores ictibus tormentorum essent, in eas tollenone super murum eminente ferrea manus firmæ catenæ inligata quum injecta proræ esset, gravi libramento plumbi recellente ad solum, suspensa prora, navim in puppim statuebat: dein, remissa subito, velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undæ adfligebat, ut, etiamsi recta reciderat, aliquantum aquæ acciperet. Ita maritima obpugnatio est elusa, omnisque vis est eo versa, ut totis viribus terra adgrederentur. Sed ea quoque pars eodem omni adparatu tormentorum instructa erat, Hieronis impensis curaque per multos annos, Archimedis unica arte: natura etiam juvabat loci, quod saxum, cui inposita muri fundamenta sunt, magna ex parte ita proclive est, ut non solum missa tormento, sed etiam quæ pondere suo provoluta essent, graviter in

U. C. 538. hostem inciderent : eadem caussa ad subeundum ar-
 A. C. 214. duum aditum instabilemque ingressum præbebat.
 Ita, consilio habito, quum omnis conatus ludibrio
 esset, absistere obpugnatione, atque obsidendo tan-
 tum arcere terra marique conmeatibus hostem pla-
 cuit.

Marcellus
 alias urbes
 capit.

XXXV. Interim Marcellus, cum tertia fere parte
 exercitus ad recipiendas urbes profectus, quæ in mo-
 tu rerum ad Karthaginienses defecerant, Helorum
 atque Herbessum, deditibus ipsis, recipit. Megara
 vi capta diruit ac diripuit ad reliquorum, ac maxime
 Syracusanorum, terrorem. Per idem fere tempus et

Himilco
 cum exer-
 citu in Si-
 ciliam ve-
 nit.

Himilco, qui ad Pachyni promontorium classem diu
 tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quin-
 que et viginti millia peditum, tria equitum, duode-
 cim elephantos exposuit : nequaquam cum quantis
 copiis ante tenuerat ad Pachynum classem. Sed,
 postquam ab Hippocrate occupatæ Syracusæ erant,
 profectus Karthaginem, adjutusque ibi et ab legatis
 Hippocratis, literisque Hannibalis, qui venisse tem-
 pus aiebat Siciliæ per summum decus repetendæ, et
 ipse haud vanus præsens monitor facile perpulerat,
 ut, quantæ maximæ possent, peditum equitumque
 copiæ in Siciliam trajicerentur. Adveniens Hera-
 cleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit :
 aliarumque civitatum, quæ partis Karthaginensium
 erant, adeo accensæ sunt spes ad pellendos Sicilia
 Romanos, ut postremo etiam, qui obsidebantur Sy-
 racusis, animos sustulerint ; et, parte copiarum satis
 defendi urbem posse rati, ita inter se munera belli

Hippocra-
 tes cum
 exercitu
 Syracusis
 egreditur.

partiti sint, ut Epicydes præset custodiæ urbis,
 Hippocrates, Himilconi conjunctus, bellum adversus
 consulem Romanum gereret. Cum decem millibus

peditum, quingentis equitibus nocte per intermissa U. C. 536.
 custodiis loca profectus, castra circa Acrillas urbem A. C. 214.
 ponebat. Munientibus supervenit Marcellus, ab Agrigento jam occupato, quum frustra eo prævenire hostem festinans tetendisset, rediens; nihil minus ratus, quam illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obviam fore; sed tamen metu Himilconis Pœnorumque (ut quibus nequaquam eis copiis, quas habebat, par esset) quam poterat maxime intentus, atque agmine ad omnes casus composito ibat.

XXXVI. Forte ea cura, quæ erat adversus Pœnos præparata, adversus Siculos usui fuit. Castris ^{Vincitur a Marcelllo.} ponendis incompositos ac dispersos nactus eos et plerosque inermes, quod peditum fuit, circumvenit: eques, levi certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis quum cohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas rediit: et post paucos dies Himilco, adjuncto Hippocrate, ad flumen Anapum, octo ferme inde millia, castra posuit. Sub idem fere tempus et naves longæ quinque et quinquaginta Karthaginensium cum Bomilcare classis præfecto in magnum portum Syracusas ex alto decurrere; et Romana item classis, triginta quinqueres, legionem primam Panormi exposuere; versumque ab Italia bellum, adeo uterque populus in Siciliam intentus, fuisse videri poterat. Legionem Romanam, quæ exposita Panormi erat, venientem Syracusas, prædæ haud dubie sibi futuram Himilco ratus, via decipitur: mediterraneo namque Pœnus itinere duxit; legio maritimis locis, classe prosequente, ad Ap. Claudium, Pachynum cum parte copiarum obviam progressum, pervenit. Nec diutius Pœni ad Syracusas morati sunt: et Bomilcar,

U. C. 538. simul parum fidens navibus suis, duplici facile numero classem habentibus Romanis, simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis quam inopia adgravari socios, velis in altum datis, in Africam transmisit. Et Himilco, secutus nequidquam Marcellum Syracusas, si qua, priusquam majoribus copiis jungeretur, occasio pugnandi esset, postquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracusas et munimento et viribus hostem cernebat, ne frustra adsidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde movit: ut, quocumque vocasset defectionis ab Romanis spes, admoveret exercitum, ac præsens suas res foventibus adderet animos. Murgantiam primuni, prodito ab ipsis præsidio Romano, recepit: ubi frumenti magna vis commeatusque omnis generis convecti erant Romanis.

XXXVII. Ad hanc defectionem erecti sunt et aliarum civitatum animi: præsidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem obprimebantur. Henna, excelso loco ac prærupto undique sita, quum loco inexpugnabilis erat, tum præsidium in arce validum, præfectumque præsidii haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer, et qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum, reponeret: et tum intenderant eum ad cavendi omnia curam tot auditæ proditioes defectionesque urbium, et clades præsidiorum. Itaque nocte dieque juxta parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant: nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Hennensium principes, jam pacti cum Himilcone de proditione præsidii, animadverterunt, nulli occasione fraudis Romanum patere, palam rentur agendum. *Urben*

Hennensium
motiones.

arcemque suæ potestatis, aiunt, debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam, traditi essent Romanis: itaque claves portarum reddi sibi æquum censent. Bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse: et ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes, ac non coacti, mansissent in amicitia. Ad ea Romanus, Se in præsidio inpositum esse, dicere, ab imperatore suo: clavesque portarum et custodiam arcis ab eo accepisse, quæ nec suo nec Hennensium arbitrio haberet, sed ejus, qui commisisset: præsidio decedere apud Romanos capital esse: et nece liberorum etiam suorum eam legem parentes sanxisse. Consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cujus juris atque arbitrii esset. Se vero negare illi missuros: testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suæ quæsituros. Tum Pinarius: at illi, si ad consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium: ut sciretur, utrum paucorum ea denunciata, an universæ civitatis, essent. Consensu in posterum diem concio edicitur.

XXXVIII. Postquam ab eo conloquio in arcem sese recepit, convocatis militibus, Credo ego vos audisse, milites, inquit, quemadmodum præsidia Romana ab Siculis circumventa et obpressa sint per hos dies. Eam vos fraudem, Deum primo benignitate, dein vestra ipsi virtute, dies noctesque perstando ac pervigilando in armis, vitastis: utinam reliquum tempus nec patiando infanda, nec faciendo, traduci possit! Hæc occulta in fraude cautio est, qua usi adhuc sumus: cui quoniam parum succedit, aperte ac propalam claves portarum repossunt: quas simul tradiderimus, Karthaginensium extemplo Henna erit, fœdusque hic trucidabimur, quam

U. C. 538.
A. C. 214.

Pinarii
Hennæ
præfecti
oratio ad
milites.

U. C. 538. *Murgantiæ præsidium interfectum est. Noctem unam*
 A. C. 214. *agere ad consultantum sumsi, qua vos certiores periculi*
instantis facerem. Orta luce concionem habituri sunt,
ad criminandum me concitandumque in vos populum :
itaque crastino die, aut vestro, aut Hennensium san-
guine Henna inundabitur : nec præoccupati spem ullam,
nec occupantes periculi quidquam habebitis : qui prior
strinxerit ferrum, ejus victoria erit. Intenti ergo om-
nes armatique signum expectabitis : ego in concione
ero : et tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo
altercandoque traham. Quum toga signum dedero,
tum mihi undique clamore sublato turbam invadite, ac
sternite omnia ferro : et cavete, quisquam supersit, a
quibus aut vis, aut fraus timeri possit. Vos, Ceres ma-
ter ac Proserpina, precor, ceteri superi infernique Dii,
qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut
ita nobis volentes propitiis adsitis, si vitandæ, non fe-
rendæ, fraudis causa hoc consilii capimus. Pluribus
vos, milites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura
esset : inermes, incautos ad satietatem trucidabitis. Et
consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone
et Karthaginiensibus timeri possit.

XXXIX. Ab hac adhortatione dimissi corpora curant. Postero die alii aliis locis, ad obsidenda itinera claudendosque oppidanis exitus, pars maxima super theatrum circaque, adsueti et ante spectaculis concionum, consistunt. Productus ad populum a magistratibus præfectus Romanus, quum consulis ea de re jus ac potestatem esse, non suam, et pleraque eadem, quæ pridie, dixisset; primo sensim, ac plures, reddere claves, dein jam una voce id omnes juberent, cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultra vim ultimam dilatari;

tum præfectus toga signum, ut convenerat, dedit: U. C. 538.
 militesque intenti dudum ac parati, alii superne in A. C. 214.
 aversam concionem clamore sublato decurrunt, alii
 ad exitus theatri conferti obsistunt. Cæduntur Hen-
 nenses cavea inclusi, coacervanturque, non cæde so-
 lum, sed etiam fuga; quum alii super aliorum capita
 ruerent, atque integri sauciis, vivi mortuis inciden-
 tes, cumularentur. Inde passim discurritur, et urbis
 captæ modo fugaque et cædes omnia tenet: nihilo
 remissiore militum ira, quod turbam inermem cæde-
 bant, quam si periculum par et ardor certaminis eos
 irritaret. Ita Henna, aut malo, aut necessario fa-
 cinore retenta. Marcellus nec factum improbavit, et
 prædam Hennensium militibus concessit, ratus, ti-
 more deterritos temperaturos proditionibus præsi-
 diorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media
 Sicilia sitæ, claræque vel ob insignem munimento
 naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptæ
 quondam Proserpinæ, prope uno die omnem Siciliam
 pervasit. Et quia cæde infanda rebantur, non ho-
 minum tantum, sed etiam Deorum sedem violatam
 esse, tum vero, qui etiam ante dubii fuerant, defe-
 cere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Hi-
 milco Agrigentum sese recepit: quum aditi a pro-
 ditoribus nequidquam ad Hennam exercitum admo-
 vissent. Marcellus retro in Leontinos redit: fru-
 mentoque et com meatibus aliis in castra convectis,
 præsidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas
 venit: inde Ap. Claudio Romam ad consulatum pe-
 tendum misso, T. Quinctium Crispinum in ejus lo-
 cum classi castrisque præficit veteribus: ipse hiber-
 nacula quinque millia passuum Hexapylo (Leonta

U. C. 508. vocant locum) communiit, ædificavitque. Hæc in
A. C. 204. Sicilia usque ad principium hiemis gesta.

Bellum
cum Phi-
lippo. XL. Eadem æstate et cum Philippo rege, quod
jam ante suspectum fuerat, motum bellum est. Le-
gati ab Oricum ad M. Valerium prætorem venerunt,
præsidentem classi Brundisio Calabriaeque circa li-
toribus, nunciantes Philippum primum Apolloniam
tentasse, lembis biremibus centum viginti flumine
adverso subvectum: deinde, ut ea res tardior spe
fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admovisse:
eamque urbem, sitam in plano, neque mœnibus, ne-
que viris atque armis validam, primo inpetu obpres-
sam esse. Hæc nunciantes orabant, ut opem ferret,
hostemque haud dubium Romanis terra aut mariti-
mis viribus arceret; qui ob nullam aliam causam,
nisi quod inminerent Italiae, peterentur. M. Vale-
rius, præsidio loci ejus relicto P. Valerio legato, cum
classe instructa parataque, et, quod longæ naves ni-
lilitum capere non poterant, in onerarias inpositis, al-
tero die Oricum pervenit: urbemque eam, levi te-
nente præsidio, quod recedens inde reliquerat Phi-
lippus, haud magno certamine recepit. Legati eo
ab Apollonia venerunt, nunciantes, in obsidione
sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse: ne-
que sustinere ultra vim Macedonum posse, nisi præ-
sidium mittatur Romanum. Facturum se, quæ vel-
lent, pollicitus, duo millia delectorum militum na-
vibus longis mittit ad ostium fluminis, cum præfecto
socium, Q. Nævio Crista, viro inpigro et perito mi-
litiæ. Is, expositis in terram militibus, navibusque
Oricum retro, unde venerat, ad ceteram classem re-
missis, milites procul a flumine per viam minime ab

Oricum a
Philippo
captum.

Apollonia
obsessa a
Philippo.

regiis obsessam duxit, et nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est ingressus. Die insequenti quievere, dum præfectus juventutem Apolloniatum, armaque et urbis vires inspiceret: ubi ea viâ inspectaque satis animorum fecere, simulque ab exploratoribus comperit, quanta socordia ac negligentia apud hostes esset; silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neglecta atque aperta intravit, ut satis constaret, prius mille hominum vallum intrasse, quam quisquam sentiret: ac, si cæde abstinuissent, pervenire ad tabernaculum regium potuisse. Cædes proximorum portæ excitavit hostes: inde tantus terror pavorque omnes occupavit, ut non modo alius quisquam arma caperet, aut castris pellere hostem conaretur; sed etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoque, nedum regi, vix decoro habitu, ad flumen navesque perfugerit: eodem et alia turba effusa est. Paulo minus tria millia militum in castris aut capta, aut occisa: plus tamen hominum aliquanto captum, quam cæsum, est. Castris direptis, Apolloniatæ catapultas, ballistas, tormentaque alia, quæ obpugnandæ urbi comparata erant, ad tuenda mœnia, si quando similis fortuna venisset, Apolloniam devexere: cetera omnis præda castrorum Romanis concessa est. Hæc quum Oricum essent nunciata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fugam rex posset. Itaque Philippus, neque terrestri, neque navali certamine satis fore parem se fidens, subductis aut incensis navibus, terra Macedoniam petiit, magna ex parte inermi exercitu spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernavit

U. C. 538.
A. C. 214.

Castra Macedonum
invadunt
Romani.

Philippi
fuga.

U. C. 538. XLI. Eodem anno in Hispania varie res gestæ :
 A. C. 214. nam priusquam Romani annem Iberum transirent,
 Res in Hispania gestæ. ingentes copias Hispanorum Mago et Hasdrubal fu-
 derunt : defecissetque ab Romanis ulterior Hispania,
 ni P. Cornelius, raptim traducto exercitu Iberum,
 dubiis sociorum animis in tempore advenisset. Pri-
 mo ad castrum Altum (locus est insignis cæde mag-
 ni Hamilcaris) castra Romani habuere. Arx erat
 munita, et convexerant aute frumentum : tamen,
 quia omnia circa hostium plena erant, agmenque
 Romanum inpune incursatum ab equitibus hostium
 fuerat, et ad duo millia, aut moratorum aut palan-
 tium per agros, interfecta, cessere inde Romani pro-
 prius pacata loca, et ad montem Victoriæ castra com-
 munivere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis, et
 Hasdrubal Gisgonis filius, tertius Karthaginensium
 dux, cum exercitu justo advenit : contraque castra
 Romana trans fluvium omnes consedere. P. Scipio,
 cum expeditis clam profectus ad loca circa visenda,
 haud fefellit hostes : obpressissentque eum in paten-
 tibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset : ibi
 quoque circumsessus adventu fratris obsidione exi-
 mitur. Castulo urbs Hispaniæ valida ac nobilis, et
 adeo conjuncta societate Pœnis, ut uxor inde Han-
 nibali esset, ad Romanos defecit. Karthaginenses
 Illiturgin obpugnare adorti, quia præsidium ibi Ro-
 manum erat : videbanturque inopia eum locum ma-
 xime expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis præsidioque
 ferret opem, cum legione expedita profectus, inter
 bina castra cum magna cæde hostium urbem est in-
 gressus, et postero die eruptione æque felici pugna-
 vit. Supra duodecim millia hominum cæsa duobus
 præliis : plus mille capti, cum sex et triginta mili-

taribus signis: ita ab Illiturgi recessum est. Bi-
 gerra inde urbs (socia et hæc Romanorum erat) a
 Karthaginiensibus obpugnari cœpta est. Eam ob-
 sidionem sine certamine adveniens Cn. Scipio solvit.

U. C. 538.
 A. C. 214.

XLII. Ad Mundam exinde castra Punica mota: ^{Ter victo-}
 et Romani eo confestim secuti sunt. Ibi signis con- ^{res Roma-}
 latis pugnatum per quatuor ferme horas: egregieque ^{ni.}
 vincentibus Romanis signum receptui est datum,
 quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat:
 pavorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum
 esset vulnus. Ceterum haud dubium fuit, quin, nisi
 ea mora intervenisset, castra eo die Punica capi po-
 tuerint: jam non milites solum, sed elephantum etiam
 usque ad vallum acti erant, superque ipso novem et
 triginta elephantum pilis confixi. Hoc quoque prælio
 ad duodecim millia hominum dicuntur cæsa, prope
 tria capta, cum signis militaribus septem et quin-
 quaginta. Ad Auringen inde urbem Pœni recessere;
 et, ut territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum
 Scipio lecticula in aciem inlatus confixit: nec dubia
 victoria fuit: minus tamen dimidio hostium, quam
 antea, quia pauciores superfuerant, qui pugnarent,
 occisum. Sed gens nata instaurandis reparandisque
 bellis, Magone ad conquisitionem militum fratre
 misso, brevi replevit exercitum, animosque ad ten-
 tandum de integro certamen fecit. Alii plerique
 milites, sicut pro parte toties intra paucos dies victa,
 iisdem animis, quibus prius, eodemque eventu pug-
 navere: plus octo millia hominum cæsa: haud multo
 minus quam mille captum, et signa militaria quin-
 quaginta octo; et spolia plurima Gallica fuere, au-
 rei torques, armillæque, magnus numerus: duo etiam
 insignes reguli Gallorum (Mœnicapto et Civismaro

U. C. 538. nomina erant) eo prælio ceciderunt : octo elephanti
 A. C. 214 capti, tres occisi. Quum jam res prosperæ in Hispa-
 Saguntum nia essent, verecundia Romanos tandem cepit, Sa-
 receptum guntum oppidum, quæ causa belli esset, octavum
 a Roma- jam annam sub hostium potestate esse. Itaque id
 nis. oppidum, vi pulso præsidio Punico, receperunt, cul-
 toribusque antiquis, quos vis reliquerat belli, resti-
 tuerunt : et Turdetanos, qui contraxerant eis cum
 Karthaginiensibus bellam, in potestatem redactos
 sub corona vendiderunt, urbemque eorum dele-
 vere.

Censori-
 bus dies
 dicta ad
 populum.

XLIII. Hæc in Hispania, Q. Fabio, M. Claudio
 consulibus, gesta. Romæ quum tribuni plebis novi
 magistratum inissent, extemplo censoribus, P. Furio
 et M. Atilio, a L. Metello tribuno plebis dies dicta
 ad populum est : quæstorem eum proximo anno, ad-
 emto equo, tribu moverant, atque ærarium fecerant,
 propter conjurationem deserendæ Italiæ ad Cannas
 factam : sed novem tribunorum auxilio vetiti caus-
 sam in magistratu dicere, dimissique fuerant. Ne
 lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furii. M.
 Atilius magistratu se abdicavit. Consularia comitia
 habita a Q. Fabio Maximo consule : creati consules
 ambo absentes, Q. Fabius Maximus consulis filius, et
 Ti. Sempronius Gracchus iterum. Prætores fiunt
 M. Atilius, et, qui tum ædiles curules erant, P. Sem-
 pronius Tuditanus, et Cn. Fulvius Centumalus, et
 M. Æmilius Lepidus. Ludos scenicos per quadri-
 dum eo anno primum factos ab curulibus ædilibus,
 memoriæ proditur. Ædilis Tuditanus hic erat, qui
 ad Cannas, pavore aliis in tanta clade torpentibus,
 per medios hostes evasit. Comitibus perfectis, auc-
 tore Q. Fabio consule, designati consules Romam

accessiti magistratum inierunt: senatumque de bello ac provinciis suis prætorumque, et de exercitibus, quibus quique præessent, consuluerunt.

XLIV. Itaque provinciæ atque exercitus divisi. U. C. 539.
A. C. 213.
Bellum cum Hannibale consulibus mandatum, et exercituum unus, quem ipse Sempronius habuerat; Provincia-
rum divi-
sio.
alter, quem Fabius consul: eæ binæ erant legiones.

M. Æmilius prætor, cujus peregrina sors erat, jurisdictione M. Atilio collegæ prætori urbano mandata, Luceriam provinciam haberet, legionesque duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, prætor præfuerat. P. Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Suessula, cum binis item legionibus, evenerunt: ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus a M. Pomponio acciperet. Prorogata imperia provinciæque, M. Claudio Sicilia finibus eis, quibus regnum Hieronis fuisset: Lentulo proprætori provincia vetus: T. Otacilio classis: exercitus nulli additi novi. M. Valerio Græcia Macedoniaque cum legione et classe, quam haberet: Q. Mucio cum veteri exercitu (duæ autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio legio una, cui jam præerat, et Picenum. Scribi præterea duæ legiones urbanæ jussæ, et viginti millia sociorum. His ducibus, his copiis, adversus multa simul, aut mota aut suspecta bella, munierunt Romanum imperium. Consules, duabus urbanis legionibus scriptis, supplementoque in alias lecto, priusquam ab urbe moverent, prodigia procurarunt, quæ nunciata erant. Prodigia. Murus ac portæ tactæ, et Ariciæ etiam Jovis ædes de cælo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris: navium longarum species in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant, visæ: et in Jovis

U. C. 539. Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma
A. C. 213. concrepuisse : et flumen Amiterni cruentum fluxisse.

His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam in castra venit : quum obviam filius progredieretur, lictoresque verecundia majestatis ejus taciti anteirent ; præter undecim fascies equo prævectus senex, ut consul animadvertere proximum lictorem jussit, et is, ut descenderet ex equo, inclamavit ; tum demum desiliens, *Experiri, inquit, volui, fili, satin' scires, consulem te esse.*

Fabius
pater a
filio de-
scendere
equo jus-
sus.

Altinius
Arpinus
venit ad
eos.

XLV. In ea castra Dasius Altinius Arpinus clam nocte cum tribus servis venit, promittens, si sibi præmio foret, se Arpos proditurum esse. Quum eam rem ad consilium retulisset Fabius, aliis *pro transfuga verberandus necandusque videri, ancipitis animi communis hostis : qui post Cannensem cladem, tamquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem discessisset, traxissetque ad defectionem Arpos ; quumque res Romana contra spem votaue ejus velut resurgeret, turpius videatur novam referre proditionem proditis olim : qui aliunde stet semper, aliunde sentiat, infidus socius, vanus hostis ; ad Faleriorum Pyrrhive proditorem tertium transfugis documentum esset.* Contra ea consulis pater Fabius, *temporum oblitos homines, in medio ardore belli, tamquam in pace, libera de quoque arbitria agere,* aiebat : *Qui, quum illud potius agendum atque eis cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui socii a populo Romano desciscunt, id non cogitent ; documentum autem dicant statui oportere, si quis resipiscat, et antiquam societatem respiciat. Quod si alire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat ;*

cui dubium esse, quin brevi deserta ab sociis Romana U. C. 539.
 res, fœderibus Punicis omnia in Italia juncta visura A. C. 213.
 sit? Se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quidquam
 censeat habendum, sed mediam consecuturum consilii
 viam: neque eum pro hoste, neque pro socio in præsen-
 tia habitum, libera custodia haud procul a castris pla-
 cere in aliqua fida civitate servari per belli tempus:
 perpetrato bello, tum consultandum, utrum defectio
 prior plus merita sit pœnæ, an hic reditus veniæ. Fa-
 bio adsensum est: catenisque ligatus, traditur et
 ipse et comites: et auri satis magnum pondus, quod
 secum tum adtulerat, ei servari jussum. Calibus
 eum interdium solutum custodes sequebantur: nocte
 clausum adservabant. Arpis domi primum deside-
 rari quærique est cœptus: dein fama, per totam ur-
 bem vulgata, tumultum, ut principe amisso, fecit:
 metuque rerum novarum extemplo nuncii ad Hanni-
 balem missi. Quibus nequaquam offensus Pœnus,
 quia et ipsum, ut ambiguae fidei virum, suspectum
 jam pridem habebat, et caussam nactus erat tam di-
 tis hominis bona possidendi vendendique; ceterum
 ut iræ magis, quam avaritiæ, datum crederent homi-
 nes, crudelitati quoque gravitatem addidit: conju-
 gemque ejus ac liberos in castra adbitos, quæstione
 prius habita, primum de fuga Altinii, dein quantum
 auri argentique domi relictum esset, satis cognitis
 omnibus, vivos combussit.

XLVI. Fabius, ab Suessula profectus, Arpos pri- Arpos reci-
 pit Fabius
 mum institit obpugnare: ubi quum a quingentis fere
 passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo
 situm urbis mœniaque, quæ pars tutissima mœnibus
 erat, qua maxime neglectam custodiam vidit, ea po-
 tissimum adgredi statuit. Comparatis omnibus, quæ

U. C. 539. ad urbes obpugnandas usui sunt, centurionum robo-
 A. C. 213. ra ex toto exercitu delegit, tribunosque viros fortes
 eis præfecit, et milites sexcentos, quantum satis vi-
 sum est, adtribuit: eosque, ubi quartæ vigiliæ sig-
 num cecinisset, ad eum locum scalas jussit ferre.
 Porta ibi humilis et angusta erat, via infrequenti per
 desertam partem urbis: eam portam scalis prius
 transgressos ad murum pergere, et ex interiore parte
 vi claustra refringere jubet, et tenentes partem ur-
 bis cornu signum dare, ut ceteræ copiæ admoveren-
 tur: parata omnia atque instructa sese habiturum.
 Ea inpigre facta: et, quod impedimentum agentibus
 fore videbatur, id maxime ad fallendum adjuvit: im-
 ber, ab nocte media coortus, custodes vigilesque,
 dilapsos e stationibus, subfugere in tecta coëgit: so-
 nituque primo largioris procellæ strepitum molien-
 tium portam exaudiri prohibuit; lentior deinde æ-
 qualiorque accidens auribus magnam partem homi-
 num sopivit. Postquam portam tenuerunt, corni-
 cines in via paribus intervallis dispositos canere ju-
 bent, ut consulem excirent. Id ubi factum ex com-
 posito est, signa efferri consul jubet, ac paullo ante
 lucem per effractam portam urbem ingreditur.

XLVII. Tum demum hostes excitati sunt, jam et
 imbre conquiescente, et propinqua luce. Præsidium
 in urbe erat Hannibalis, quinque millia ferme arma-
 torum: et ipsi Arpini tria millia hominum arma-
 bant: eos primos Pœni, ne quid ab tergo fraudis
 esset, hosti obposuerunt. Pugnatum primo in tene-
 bris angustisque viis est: quum Romani non vias
 tantum, sed tecta etiam proxima portæ, occupassent,
 ne peti superne ac vulnerari possent. Cogniti inter
 se quidam Arpinique et Romani; atque inde conlo-

quia cœpta fieri, percunctantibus Romanis, quid sibi ^{U. C. 539.} ^{A. C. 213.} vellent Arpini? quam ob noxam Romanorum, quod aut meritum Pœnorum, pro alienigenis ac barbaris, Italici adversus veteres socios Romanos bellum gererent, et vectigalem ac stipendiariam Italiam Africæ facerent? Arpinis purgantibus, ignaros omnium se venum a principibus datos Pœno, captos obpressosque a paucis esse. Initio orto, plures cum pluribus conloqui: postremo prætor Arpinus ab suis ad consulem deductus; fideque data inter signa aciesque, Arpini repente pro Romanis adversus Karthaginiensem arma verterunt. Hispani quoque, paullo minus mille homines, nihil præterea cum consule pacti, quam ut sine fraude Punicum emitteretur præsidium, ad consulem transtulerunt signa. Karthaginiensibus portæ patefactæ, emissique cum fide incolumes ad Hannibalem Salapiam venerunt. Arpi sine clade ullius, præterquam unius veteris proditoris, novi perfugæ, restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria dari iussa: operaque eorum forti ac fideli persæpe respublica usa est. Quum consul alter in Apulia, alter in Lucanis esset; equites centum duodecim nobiles Campani, per speciem prædandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana, quæ super Suessulam erant, venerunt: stationi militum, qui essent, dixerunt; conloqui sese cum prætore velle. Cn. Fulvius castris præerat: cui ubi nunciatum est, decem ex eo numero jussis inermibus deduci ad se, ubi, quæ postularent, audivit, (nihil autem aliud petebant, quam ut, Capua recepta, bona sibi restituerentur) in fidem omnes accepti. Et ab altero prætore Sempronio Tuditano oppidum Aternum expugnatum: amplius

Campani
equites cen-
tum duode-
cim ad cas-
tra Roma-
na veniunt.

U. C. 539. septem millia hominum capta, et æris argentique
 A. C. 213. signati aliquantum. Romæ fœdum incendium per
 Romæ in- duos noctes ac diem unum tenuit: solo æquata om-
 cendium. nia inter Salinas ac portam Carmentalem, cum Æ-
 quimælio Jugarioque vico: in templis Fortunæ ac
 matris Matutæ et Spei extra portam, late vagatus
 ignis sacra profanaque multa absumsit.

Res in
 Hispania
 gestæ.

Legati ad
 Syphacem
 missi a
 Scipioni-
 bus.

XLVIII. Eodem anno P. et Cn. Cornelii, quum
 in Hispania res prosperæ essent, multosque et ve-
 teres reciperent socios, et novos adjicerent, in Afri-
 cam quoque spem extenderunt. Syphax erat rex
 Numidarum, subito Karthaginiensibus hostis fac-
 tus: ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui
 cum eo amicitiam societatemque facerent; et polli-
 cerentur, si perseveraret urgere bello Karthaginien-
 ses, gratam eam rem fore senatui populoque Roma-
 no, et aduisuros, ut in tempore, et bene cumulatam
 gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit:
 conlocutusque cum legatis de ratione belli gerundi,
 ut veterum militum verba audivit, quam multarum
 rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tam or-
 dinatæ disciplinæ, animum advertit. Tum, primum
 ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, oravit, *ut
 duo legationem referrent ad imperatores suos; unus
 apud sese magister rei militaris remaneret: rudem ad
 pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum
 habilem. Ita jam inde a principiis gentis majores suos
 bella gessisse, ita se a pueris insuetos. Sed habere hos-
 tem pedestri fidentem Marte: cui si æquari robore vi-
 rium velit, et sibi pedites comparandos esse; et ad id
 multitudine hominum regnum abundare: sed armandi,
 ornandique et instruendi eos artem ignorare: omnia,
 velut forte congregata turba, vasta ac temeraria esse.*

Facturos se in præsentia, quod vellet, legati respon- U. C. 539.
 derunt: fide accepta, ut remitteret extemplo eum, si A. C. 213.
 imperatores sui non comprobassent factum. Q. Sta-
 torio nomen fuit, qui ad regem remansit. Cum duo-
 bus Romanis reliquis Numida legatos in Hispaniam
 misit ad accipiendam fidem ab imperatoribus Roma-
 nis: iisdem mandavit, ut protinus Numidas, qui in-
 tra præsidia Karthaginiensium auxiliares essent, ad
 transitionem perlicerent. Et Statorius ex multa ju-
 ventute regi pedites conscripsit: ordinatosque pro-
 xime morem Romanum, instruendo et decurrendo
 signa sequi, et servare ordines docuit: et operi aliis-
 que justis militaribus ita adsuefecit, ut brevi rex
 non equiti magis fideret, quam pediti; conlatisque
 æquo campo signis, justo prælio Karthaginiensem
 hostem superaret. Romanis quoque in Hispania
 legatorum regis adventus magno emolumento fuit:
 namque ad famam eorum transitiones crebræ ab Nu-
 midis cœptæ fieri. Ita cum Syphace Romanis juncta
 amicitia est. Quod ubi Karthaginienses acceperunt,
 extemplo ad Galam, in parte altera Numidiæ (Mas-
 syli ea gens vocatur) regnantem, legatos mittunt.

XLIX. Filium Gala Masinissam habebat, septem Karthagi-
 nienses
 cum Gala
 fœdus fa-
 ciunt.
 et decem annos natum, ceterum juvenem ea indole,
 ut jam tum adpareret, latius regnum opulentiusque,
 quam accepisset, facturum. Legati, quoniam Syphax
*se Romanis junxisset, ut potentior societate eorum ad-
 versus reges populosque Africæ esset, docent; melius
 fore Galæ quoque, Karthaginiensibus jungi quam pri-
 mum, antequam Syphax in Hispaniam, aut Romani in
 Africam transeant; obprimi Syphacem, nihil dum præ-
 ter nomen ex fœdere Romano habentem, posse.* Facile Masinissa
 Galæ filius
 Syphacem
 vincit.
 persuasum Galæ, filio deposcente id bellum, ut exer-

U. C. 539. citum mitteret: qui, Karthaginiensium legionibus
 A. C. 213. conjunctis, magno prælio Syphacem devicit. Tri-
 ginta millia eo prælio hominum cæsa dicuntur. Sy-
 phax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie Nu-
 midas (extremi prope oceanum adversus Gades co-
 lunt) refugit: affluentibusque ad famam ejus undi-
 que barbaris, ingentes brevi copias armavit: cum
 quibus antequam in Hispaniam angusto direntam
 freto trajiceret, Masinissa cum victore exercitu ad-
 venit: isque ibi cum Syphace ingenti gloria per se,
 sine ullis Karthaginiensium opibus, gessit bellum.
 In Hispania nihil memorabile gestum, præterquam
 quod Celtiberûm juventutem eadem mercede, qua
 pacta cum Karthaginiensibus erat, imperatores Ro-
 mani ad se perduxerunt: et nobilissimos Hispanos
 supra trecentos in Italiam ad sollicitandos populares,
 qui inter auxilia Hannibalis erant, miserunt. Id
 modo ejus anni in Hispania ad memoriam insigne
 est, quod mercenarium militem in castris neminem
 ante, quam tum Celtiberos, Romani habuerunt.

Celtiberi
 primi
 mercede
 militant
 apud Ro-
 manos.

EPITOME LIBRI XXV.

P. CORNELIUS SCIPIO, postea Africanus, ante annos ædilis factus est. Hannibal urbem Tarentum, præter arcem, in quam præsidium Romanorum fugerat, per Tarentinos juvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. Ludi Apollinares ex Marcii carminibus, quibus Cannensis clades prædicta fuerat, instituti sunt. A Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus adversus Hannonem Pænorum ducem prospere pugnatum est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul, ab hospite suo Lucano in insidias deductus, a Magone interfectus est. Centenius Penula, qui centurio militaverat, quum petisset a senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc inpetrasset, de Hannibale victoriam, octo millibus acceptis, militum dux factus, conflixit acie cum Hannibale, et cum exercitu casus est. Cn. Fulvius prætor male adversus Hannibalem pugnavit: in quo prælio hominum sexdecim millia ceciderunt: ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit anno tertio, et ingentem se virum gessit: in eo tumultu urbis captæ Archimedes, intentus formis, quas in pulvere descriperat, interfectus est. P. et Cn. Scipiones in Hispania tot tantarumque rerum feliciter gestarum tristem exitum tulcrunt: prope cum totis exercitibus cæsi anno octavo, quam in

Hispaniam iverant : amissaque ejus provinciæ possessio foret, nisi L. Marcii equitis Romani virtute et industria, contractis exercituum reliquiis, ejusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent. Ad triginta septem millia cæsa, ad mille octingentos triginta capti, præda ingens parta. Dux Marcius adpellatus est.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXV.

DUM hæc in Africa atque in Hispania geruntur, U. C. 539.
A. C. 213.
Hannibal in agro Tarentino æstatem consum- Hannibal
ad Taren-
tum.
sit, spe per prodicionem urbis Tarentinorum potiun-
dæ: ipsorum interim Sallentinorum ignobiles urbes
ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttis ex
duodecim populis, qui anno priore ad Pœnos descive-
rant, Consentini et Thurini in fidem populi Romani
redierunt. Et plures rediissent, ni T. Pomponius Ve-
intanus præfectus sociûm, prosperis aliquot popula-
tionibus in agro Bruttio justis ducis speciem nactus,
tumultuario exercitu coacto, cum Hannone conflixis-
set. Magna ibi vis hominum, sed inconditæ turbæ
agrestium servorumque, cæsa aut capta est: mini-
mumque jacturæ fuit, quod præfectus inter ceteros
est captus, et tum temerariæ pugnæ auctor, et ante
publicanus, omnibus malis artibus et reipublicæ et
societatibus infidus damnosusque. Sempronius con-
sul in Lucanis multa prælia parva, haud ullum dig-
num memoratu, fecit: et ignobilia oppida Lucano-
rum aliquot expugnavit. Quo diutius trahebatur Superstitio-
nes Romæ
exortæ.
bellum, et variabant secundæ adversæque res non
fortunam magis, quam animos, hominum; tanta re-
ligio, et ea magna ex parte externa, civitatem in-
cessit, ut aut homines, aut Dii repente alii videren-

U. C. 539. tur facti: nec jam in secreto modo atque intra pa-
 A. C. 213. rietes abolebantur Romani ritus; sed in publico
 etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat, nec
 sacrificantium, nec precantium Deos patrio more.
 Sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes: quo-
 rum numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino
 bello infestisque agris egestate et metu in urbem
 compulsa; et quæstus ex alieno errore facilis, quem
 velut ex concessæ artis usu exercebant. Primo se-
 cretæ honorum indignationes exaudiebantur, deinde
 ad Patres etiam et ad publicam querimoniam exces-
 sit res. Incusati graviter ab senatu ædiles triumvi-
 rique capitales, quod non prohiberent, quum emo-
 vere eam multitudinem e foro, ac disjicere adparatus
 sacrorum conati essent, haud procul afuit, quin vio-
 larentur. Ubi potentius jam esse id malum adpa-
 ruit, quam ut minores per magistratus sedaretur, M.
 Atilio prætori urbis negotium ab senatu datum est,
 ut his religionibus populum liberaret. Is et in con-
 cione senatusconsultum recitavit, et edixit, *Ut, qui-
 cumque libros vaticinos precesionesve, aut artem sacrifi-
 candi conscriptam haberet, eos libros omnes literasque
 ad se ante Kalendas Apriles deferret: neu quis, in
 publico sacrove loco, novo aut externo ritu sacrifi-
 caret.*

Coërcitæ
 a senatu.

II. Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno
 sunt: L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, et
 C. Papirius C. F. Maso pontifex, et P. Furius Philus
 augur, et C. Papirius L. F. Maso decemvir sacrorum.
 In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papirii
 Cn. Servilius Cæpio, pontifices subfecti sunt: augur
 creatus L. Quinctius Flaminius, decemvir sacrorum
 L. Cornelius Lentulus. Comitiorum consularium

jam adpetebat tempus; sed, quia consules a bello U. C. 530.
A. C. 213. intentos avocare non placebat, Ti. Sempronius consul comitorum causa dictatorem dixit C. Claudium Centhonem: ab eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitali die creavit consules Q. Fulvium Flaccum, magistrum equitum, et Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in prætura fuerat. Tum prætores creati Cn. Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Junius Silanus, P. Cornelius Sulla. Comitibus perfectis, dictator magistratu abiit. Ædilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui post P. Corneli-
us Scipio
ædilis. Africano fuit cognomen: huic petenti ædilitatem quum obsisterent tribuni plebis, negantes rationem ejus habendam esse, quod nondum ad petendum legitima ætas esset: *Si me, inquit, omnes Quirites ædilem facere volunt, satis annorum habeo.* Tanto inde favore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repente incepto destiterint. Ædilitia largitio hæc fuit. Ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti, et diem unum instaurati, et congi olei in vicos singulos dati. L. Villius Tappulus et M. Fundanius Fundulus, ædiles plebei, aliquot matronas apud populum probri accusarunt: quasdam ex eis damnatas in exilium egerunt. Ludi plebei per biduum instaurati; et Jovis epulum fuit ludorum causa.

III. Q. Fulvius Flaccus tertium, Ap. Claudius U. C. 540.
A. C. 212. consulatum ineunt. Et prætores provincias sortiti sunt; P. Cornelius Sulla urbanam et peregrinam, quæ duorum ante sors fuerat, Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam, M. Junius Silanus Tuscos. Consulibus bellum cum Hannibale

U. C. 540. et binæ legiones decretæ: alter a Q. Fabio superioris anni consule, alter a Fulvio Centumalo acciperet. Prætorum, Fulvii Flacci, quæ Luceriæ sub Æmilio prætore; Neronis Claudii, quæ in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent: supplementum in eas quisque scriberet sibi. M. Junio in Tuscos legiones urbanæ prioris anni datæ. Ti. Sempronio Graccho et P. Sempronio Tuditano imperium provinciæque Lucani et Galliæ cum suis exercitibus prorogata: item P. Lentulo, qua vetus provincia in Sicilia esset; M. Marcello Syracusæ, et qua Hieronis regnum fuisset: T. Otacilio classis: Græcia M. Valerio: Sardinia Q. Mucio Scævola: Hispaniæ P. et Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duæ urbanæ legiones a consulibus scriptæ, summaque trium et viginti legionum eo anno effecta est. Delectum consulum M. Postumii Pyrgensis cum magno prope motu rerum factum inpediit. Publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude avaritiæque neminem in civitate habuerat, præter T. Pomponium Veientanum, quem, populantem temere agros in Lucanis, ductu Hannonis prioris anno ceperant Karthaginienses. Hi, quia publicum periculum erat a vi tempestatis in iis, quæ portarentur ad exercitus, et ementiti erant falsa naufragia, et ea ipsa, quæ vera renunciaverant, fraude ipsorum facta erant, non casu: in veteres quassasque naves paucis et parvi pretii rebus inpositis, quum mersissent eas in alto, exceptis in præparatas scaphas nautis, multiplices fuisse merces ementiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio prætori prioris anno fuerat, ac per eum ad senatum delata, nec tamen ullo senatusconsulto notata: quia Patres ordinem publicanorum in

Postumii
publicani
fraus.

tali tempore obfensum nolebant. Populus severior U. C. 540.
 vindex fraudis erat; excitatique tandem duo tribuni A. C. 212.
 plebis Sp. et L. Carvili, quum rem invisam infamemque cernerent, ducentum millium æris multam M. Postumio dixerunt: cui certandæ quum dies advenisset, conciliumque tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii vix caperet; perorata causa, spes una videbatur esse, si C. Servilius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio erat, prius, quam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. Testibus datis, tribuni populum submoverunt; sitellaque adlata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent. Interim publicani Cascæ instare, ut concilio diem eximeret: populus reclamare: et forte in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum verabat. Quum in eo parum præsidii esset, turbandæ rei causa publicani per vacuum in submoto locum Publicanorum audacia.
 cuneo inruperunt, jurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, quum Fulvius consul tribunis, *Nonne videtis, inquit, vos in ordinem coactos esse, et rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium?*

IV. Plebe dimissa, senatus vocatur, et consules referunt de concilio plebis turbato vi atque audacia publicanorum. *M. Furium Camillum, cujus exsilium ruina urbis secuta fuerit, damnari se ab iratis civibus passum esse. Decemviros ante eum, quorum legibus ad eam diem viverent, multos postea principes civitatis, iudicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem suffragium populo Romano extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem cõgisse, contra populum Romanum aciem instruxisse, locum occupasse, ut tribu-*

U. C. 540. *nos a plebe intercluderet, tribus in suffragium vocari*
 A. C. 212. *prohiberet. Nihil aliud a cæde ac dimicatione continuisse*

homines, nisi patientiam magistratum, quod cesserint in præsentia furori atque audaciæ paucorum, vincique se ac populum Rômanum passi sint : et comitia, quæ reus vi atque armis prohibiturus erat, ne causa quærentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius sustulerint. Hæc quum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta essent, vimque eam contra rempublicam et pernicioso exemplo factam, senatus decreset ; confestim Carvili tribuni plebis, ommissa multæ certatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt : ac, ni vades daret, prehendi a viatore, atque in carcerem duci jusserunt. Postumius, vadibus datis, non adfuit. Tribuni plebem rogaverunt, plebesque ita scivit : *Si M. Postumius ante Kalendas Maias non prodisset, citatusque eo die non respondisset, neque excusatus esset, videri eum in exilio esse : bonaque ejus venire, ipsi aqua et igni placere interdici.* Singulis deinde eorum, qui turbæ ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac vades poscere cœperunt.

Rei capitalis dies Postumio dicitur a tribunis plebis.

In exilium ipse et alii aliquot abeunt.

Primo non dantes, deinde etiam eos, qui dare possent, in carcerem conjiciebant : cujus rei periculum vitantes plerique in exilium abierunt.

V. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit. Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. Ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt : Q. Fulvius Flaccus consul, qui et ante bis consul et censor fuerat : et T. Manlius Torquatus, et ipse duobus consulatibus et censura insignis : et P. Licinius Crassus, qui et ædilitatem curulem petiturus erat : hic senes honoratos-

P. Licinius Pontifex

que juvenis in eo certamine vicit. Ante hunc, intra centum annos et viginti, nemo præter P. Cornelium Calussam, pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset. Consules quum ægre delectum conficerent, quod inopia juniorum non facile in utrumque, ut et novæ urbanæ legiones, et supplementum veteribus scriberetur, subficiebat; senatus *absistere eos incepto vetuit, et triumviros binos creari jussit: alteros, qui citra, alteros, qui ultra quinquagesimum lapidem in pagis, forisque, et conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent: et, si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiamsi nondum militari ætate essent, milites facerent. Tribuni plebis, si iis videretur, ad populum ferrent, ut, qui minores septem et decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem et decem annorum, aut majores, milites facti essent.* Ex hoc senatusconsulto creati triumviri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Sicilia literæ M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatae sunt. Cannensis reliquæ cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur.

U. C. 540.
A. C. 212.
Maximus
ante ædilitatem.
Delectuum
difficultas.

Legati Cannensis exercitus ad Marcellum.

VI. Hi permissu Lentuli primores equitum centurionumque, et robora ex legionibus peditum, legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, e quibus unus, potestate dicendi facta, *Consulem, inquit, te, M. Marcellum, in Italiam adissemus, quum primum de nobis, etsi non iniquum, certe triste senatusconsultum factum est; nisi hoc sperassemus, in provinciam nos morte regum turbatam ad grave bellum adversus Siculos simul Pænosque mitti: et sanguine nostro vulneribusque nos se-*

Eorum oratio.

U. C. 540. natui satisfacturos esse: sicut patrum memoria, qui
 A. C. 212. capti a Pyrrho ad Heracleam erant, adversus Pyrrhum
 ipsum pugnantes satisfecerunt. Quamquam quod ob
 meritum nostrum succensuistis, Patres conscripti, nobis,
 aut succensetis? Ambo mihi consules et universum se-
 natum intueri videor, quum te, M. Marcelle, intueor:
 quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior et rei-
 publicæ et nostra fortuna esset. Sine, quæso, prius-
 quam de conditione nostra queror, noxam, cujus argui-
 mur, nos purgare. Si non Deum ira, nec fato, cujus
 lege immobilis rerum humanarum ordo seritur, sed culpa
 perimus ad Cannas, cujus tandem ea culpa fuit? mi-
 litum, an imperatorum? Equidem miles nihil umquam
 dicam de imperatore meo, cui præsertim gratias sciam
 ab senatu actas, quod non desperaverit de republica;
 cui post fugam ab Cannis per omnes annos prorogatum
 imperium. Ceteros item ex reliquiis cladis ejus, quos
 tribunos militum habuimus, honores petere et gerere, et
 provincius obtinere audivimus. An vobis vestrisque li-
 beris ignoscitis facile, Patres conscripti, in hæc vilia
 capita sævi? et consuli primoribusque aliis civitatis fu-
 gere, quum spes alia nulla esset, turpe non fuit; mili-
 tes utique morituros in aciem misistis? Ad Alliam prope
 omnis exercitus fugit: ad Furculas Caudinas, ne ex-
 pertus quidem certamen, arma tradidit hosti, ut alias
 pudendas clades exercituum taceam: tamen tantum
 afuit ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus quæreretur,
 ut et urbs Roma per eum exercitum, qui ab Allia Veios
 transfugerat, reciperaretur; et Caudinæ legiones, quæ
 sine armis redierant Romam, armatæ remissæ in Sam-
 nium, eundem illum hostem sub jugum miserint, qui
 hac sua ignominia lætatus fuerat. Cannensem vero
 quisquam exercitum fugæ aut pavoris insimulare potest,

ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt? unde consul cum equitibus septuaginta fugit? unde nemo superest, nisi quem hostis cædendo fessus reliquit? Quum captivis redemptio negabatur, nos vulgo homines laudabant, quod reipublicæ nos reservassemus: quod ad consulem Venusiam redissemus, et speciem justis exercitus fecissemus. Nunc deteriore conditione sumus, quam apud patres nostros fuerant captivi: quippe illis arma tantum atque ordo militandi, locusque, in quo tenderent in castris, est mutatus: quæ tamen, semel navata reipublicæ opera, et uno felici prælio, recuperarunt. Nemo eorum relegatus in exilium est: nemini spes emendandi stipendia ademta: hostis denique est datus, cum quo dimicantes, aut vitam semel, aut ignominiam finirent. Nos, quibus (nisi quod commisimus, ut quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset) nihil objici potest, non solum a patria procul Italiaque, sed ab hoste etiam, relegati sumus: ubi senescamus in exilio, ne qua spes, ne qua occasio abolendæ ignominia, ne qua placandæ civium iræ, ne qua denique bene moriendi sit. Neque ignominia finem, nec virtutis præmium petimus; modo experiri animum, et virtutem exercere liceat: laborem et periculum petimus, ut virorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia jam alterum annum ingenti dimicatione geritur: urbes alias Pænus, alias Romanus expugnat: peditum, equitum acies concurrunt: ad Syracusas terra marique res geritur: clamorem pignantium crepitumque armorum exaudimus residues ipsi ac segnes, tamquam nec manus, nec arma habeamus. Servorum legionibus Ti. Sempronius consul toties jam cum hoste signis conlatis pugnavit. Operæ pretium habent, libertatem civitatemque. Pro servis saltem ad hoc bellum emtis vobis simus: congregari cum

U. C. 540. *hoste liceat, et pugnando quærere libertatem. Vis tu*
 A. C. 212. *mari, vis terra, vis acie, vis urbibus obpugnandis expe-*
riri virtutem? asperrima quæque ad laborem pericu-
lumque deposcimus, ut, quod ad Cannas faciendum
fuit, quamprimum fiat; quoniam, quidquid postea vixi-
mus, id omne destinatum ignominia est.

Ad sena-
 tum reji-
 ciuntur.

Senatus
 severitas.

VII. Sub hæc dicta ad genua Marcelli procubue-
 runt. Marcellus id nec juris, nec potestatis suæ
 esse dixit: senatui scripturum se, omniaque de sen-
 tentia Patrum facturum esse. Hæ literæ ad novos
 consules adlatæ, ac per eos in senatu recitatæ sunt:
 consultusque de his literis ita decrevit senatus: *Mi-*
litibus, qui ad Cannas commilitones suos pugnantes de-
seruissent, senatum nihil videre, cur respublica commit-
tenda sit. Si M. Claudio proconsuli aliter videretur,
faceret, quod e republica fideque sua duceret: dum ne
quis eorum munere vacaret, neu dono militari virtutis
ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec
hostis in terra Italia esset. Comitia deinde a prætore
 urbano de senatus sententia plebisque scitu sunt ha-
 bita: quibus creati sunt quinqueviri muris turribus-
 que reficiendis: et triumviri bini; uni sacris conqui-
 rendis, donisque persignandis; alteri reficiendis ædi-
 bus Fortunæ et matris Matutæ intra portam Car-
 mentalem, sed et Spei extra portam, quæ priore an-
 no incendio consumitæ fuerant. Tempestates fœdæ
 fuere. In Albano monte biduum continenter lapi-
 dibus pluit: tacta de cælo multa: duæ in Capitolio
 ædes; vallum in castris multis locis supra Suessu-
 lam, et duo vigiles exanimati: murus turretsque quæ-
 dam Cumis non ictæ modo fulminibus, sed etiam de-
 cussæ. Reate saxum ingens visum volitare: sol ru-
 bere solito magis, sanguineoque similis. Horum

prodigiorum caussa diem unum supplicatio fuit, et per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt: et per eosdem dies sacrum novemdiale fuit.

U. C. 540.
A. C. 212.

Quum Tarentinorum defectio jam diu et in spe Hannibali, et in suspicione Romanis esset, caussa forte extrinsecus maturandæ ejus intervenit. Phileas Tarentinus, diu jam per speciem legationis Romæ quum esset, vir inquieti animi, et minime otium, quo tum diutino senescere videbatur, patientis, aditum sibi ad obsides Tarentinos invenit. Custodiebantur in atrio Libertatis minore cura, quia nec ipsis, nec civitatibus eorum fallere Romanos expediebat. Hos, crebris colloquiis sollicitatos, corruptis ædituis duobus, quum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. Luce prima vulgata per urbem fuga est; missique, qui sequerentur, ab Tarracina comprehensos omnes retraxerunt: deducti in comitio, virgisque, adprobante populo, cæsi de saxo dejiciuntur.

Obsides Tarentini Roma fugiunt.

VIII. Hujus atrocitas pænæ duarum nobilissimarum in Italia Græcarum civitatum animos irritavit, quum publice, tum etiam singulos privatiu, ut quisque tam fœde interemptos aut propinquitate, aut amicitia contingebat. Ex iis tredecim fere nobiles juvenes Tarentini conjuraverunt, quorum principes Nico et Philemenus erant. Hi, prius, quam aliquid moverent, colloquendum cum Hannibale rati, nocte per speciem venandi urbem egressi, ad eum proficiscuntur: et, quum haud procul castris abessent, ceteri silva prope viam sese occuluerunt: Nico et Philemenus, progressi ad stationes comprehensique, ultro id petentes, ad Hannibalem deducti sunt. Qui quum et causas consilii sui, et quid pararent, expo-

Tarentum Hannibali proditum.

U. C. 540. suissent ; conlaudati, oneratique promissis, jubentur,
 A. C. 212. ut fidem popularibus facerent, prædandi caussa se
 urbe egressos, pecora Karthaginensium, quæ pas-
 tum propulsa essent, ad urbem agere : tuto ac sine
 certamine id facturos, promissum est. Conspecta
 ea præda juvenum est : minusque, iterum ac sæpius
 id eos audere, miraculo fuit. Congressi cum Han-
 nibale rursus, fide sanxerunt, liberos Tarentinos le-
 ges suaque omnia habituros, neque ullum vectigal
 Pœno pensuros, præsidiumve invitos recepturos :
 prodita præsidia Karthaginensium fore. Hæc ubi
 convenerunt, tunc vero Philemenus consuetudinem
 nocte egrediundi redeundique in urbem frequentio-
 rem facere : (et erat venandi studio insignis) canes-
 que et alius adparatus sequebatur ; captumque ferme
 aliquid, aut ab hoste ex præparato ablatum repor-
 tando, donabat aut præfecto, aut custodibus porta-
 rum : nocte maxime commeare propter metum hos-
 tium, credebant. Ubi jam eo consuetudinis adducta
 res est, ut, quocumque noctis tempore sibilo dedis-
 set signum, porta aperiretur, tempus agendæ rei
 Hannibali visum est. Tridui viam aberat : ubi,
 quo minus mirum esset, uno eodemque loco stativa
 eum tamdiu habere, ægrum simulabat. Romanis
 quoque, qui in præsidio Tarenti erant, suspecta esse
 jam segnis mora ejus desierat.

IX. Ceterum postquam Tarentum ire constituit,
 decem millibus peditum atque equitum, quos in ex-
 peditione velocitate corporum ac levitate armorum
 aptissimos esse ratus est, electis, quarta vigilia noc-
 tis signa movit : præmissisque octoginta fere Numi-
 dis equitibus præcepit, ut discurrerent circa vias,
 perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium

procul spectator agminis falleret; prægressos retraherent, obvios occiderent, ut prædonum magis, quam exercitus, adcolis species esset: ipse, raptim agmine acto, quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit: et, ne ibi quidem nunciato, quo pergerent, tantum convocatos milites monuit, via omnes irent; nec diverti quemquam, aut excedere ordinem agminis paterentur, et in primis intenti ad imperia accipienda essent; neu quid nisi ducum jussu facerent: se in tempore editurum, quæ vellet agi. Eadem ferme hora Tarentum fama pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque late agrestibus injecisse. Ad quem nuncium nihil ultra motus præfectus Romanus, quam ut partem equitum postero die luce prima juberet exire ad arcendum populationibus hostem: in cetera adeo nihil ob id intenta cura est, ut contra pro argumento fuerit illa procuratio Numidarum, Hannibalem exercitumque castris non movisse. Hannibal concubia nocte movit: dux Philemenus erat, cum solito captæ venationis onere: ceteri proditores ea, quæ composita erant, exspectabant. Convenerat autem, ut Philemenus, portula adsueta venationem inferens, armatos induceret: parte alia portam Temenida adiret Hannibal. Ea mediterranea regione orientem spectabat: aliquantum intra mœnia includuntur. Quum portæ adpropinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale est, refulsitque: idem redditum ab Nicone signum: extinctæ deinde utrimque flammæ sunt. Hannibal silentio ducebat ad portam. Nico ex improviso adortus sopitos vigiles in cubilibus suis obtruncat, portamque aperit. Hannibal cum pedittum agmine ingreditur, equites subsistere jubet: ut,

U. C. 540.

A. C. 212.

Tarentum
ingreditur
Hannibal.

U. C. 540. quo res postulet, obcurrere libero campo possent.

A. C. 212. Et Philemenus portulæ parte alia, qua commeare adsuerat, adpropinquabat: nota vox ejus et familiare jam signum quum excitasset vigilem, dicentis, vix sustinere grandis bestię onus, portula aperitur: inferentes aprum duos juvenes secutus ipse cum expedito venatore, vigilem, incautius miraculo magnitudinis in eos, qui ferebant, versum, venabulo trajicit: ingressi deinde triginta fere armati, ceteros vigiles obtruncant, refringuntque portam proximam: et agmen sub signis confestim inrupit: inde cum silentio in forum ducti, Hannibali sese conjunxerunt. Cum duobus millibus Gallorum Pœnus, in tres divisas partes, per urbem dimittit Tarentinos, et itinera quam maxime frequentia occupare jubet: tumultu orto, Romanos passim cædi, oppidanis parci: sed, ut fieri id posset, præcipit juvenibus Tarentinis, ut, ubi quem suorum procul vidissent, quiescere et silere, ac bono animo esse juberent.

X. Jam tumultus erat clamorque, qualis esse in capta urbe solet: sed, quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos: Romanis seditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. Præfectus primo excitatus tumultu, in portum effugit: inde, acceptus scapha, in arcem circumvehitur. Terrorem et tuba audita ex theatro faciebat: nam et Romana erat, a proditoribus ad hoc ipsum præparata: et inscianter a Græco inflata, quis, aut quibus signum daret, incertum efficiebat. Ubi inluxit, et Romanis Punica et Gallica arma cognita, tum dubitationem exemerunt: et Græci, Romanos passim cæde stratos cernentes, ab Hannibale captam urbem senserunt. Post-

quam lux certior erat, et Romani, qui cædibus su-
 perfuerant, in arcem confugerant, conticescebatque
 paullatim tumultus, tum Hannibal Tarentinos sine
 armis convocare jubet. Convehere omnes, præter-
 quam qui, cedentes in arcem, Romanos ad omnem
 adeundam simul fortunam persecuti fuerant. Ibi
 Hannibal, benigne adlocutus Tarentinos, testatus-
 que, quæ præstitisset civibus eorum, quos ad Trasi-
 menum aut ad Cannas cepisset, simul in dominatio-
 nem superbam Romanorum invectus, recipere se in
 domos suas quemque jussit, et foribus nomen suum
 inscribere: se domos eas, quæ inscriptæ non essent,
 signo extemplo dato, diripi jussurum. Si quis in
 hospitio civis Romani (vacuas autem tenebant do-
 mos) nomen inscripsisset, eum se pro hoste habitu-
 rum. Concione dimissa, quum titulis notatæ fores
 discrimen pacatæ ab hostili domo fecissent, signo
 dato, ad diripienda hospitia Romana passim discursus
 est: et fuit prædæ aliquantum.

U. C. 540.
 A. C. 212.
 Romani in
 arcem con-
 fugiunt.

XI. Postero die ad obpugnandam arcem ducit:
 quam quum et mari, quo in peninsulæ modum pars
 major circumluitur, præaltis rupibus, et ab ipsa urbe
 muro et fossa ingenti septam videret, eoque nec vi,
 nec operibus expugnabilem esse; ne aut se ipsum
 cura tuendi Tarentinos a majoribus rebus moraretur;
 aut in relictos sine valido præsidio Tarentinos
 inpetum ex arce, quum vellent, Romani facerent,
 vallo urbem ab arce intersepire statuit: non sine
 illa etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis
 manum posse conseri; et, si ferocius procucurris-
 sent, magna cæde ita adtenuari præsidii vires, ut
 facile per se ipsi Tarentini urbem ab iis tueri pos-
 sent. Ubi cœptum opus est, patefacta repente porta,

U. C. 540. in munientes inpetum fecerunt Romani : pellicæ se
 A. C. 212. statio passa est, quæ pro opere erat, ut successu
 cresceret audacia, pluresque et longius pulsos per-
 sequerentur. Tum signo dato coorti undique Pœni
 sunt, quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat ;
 nec sustinere inpetum Romani, sed ab effusa fuga
 loci angustiæ eos, impeditaque alia opere jam cœpto,
 alia adparatu operis, morabantur : plurimi in fossam
 præcipitavere, occisique sunt plures in fuga, quam in
 pugna. Inde et opus nullo prohibente fieri cœptum.
 Fossa ingens ducta, et vallum intra eam erigitur :
 modicoque post intervallo murum etiam eadem re-
 gione addere parat, ut vel sine præsidio tueri se ad-
 versus Romanos possent. Reliquit tamen modicum
 præsidium, ut simul in faciendo muro adjuvaret :
 ipse, profectus cum ceteris copiis, ad Galæsum flu-
 men (quinque millia ab urbe abest) posuit castra.
 Ex iis stativis regressus ad inspiciendum opus (quod
 aliquantum opinione ejus celerius creverat) spem
 cepit, etiam arcem expugnari posse. Et est non al-
 titudine, ut cetera, tuta, sed loco plano posita, et ab
 urbe muro tantum ac fossa divisa. Quum jam ma-
 chinationum omni genere et operibus obpugnaretur,
 missum a Metaponto præsidium Romanis fecit ani-
 mum, ut nocte ex improviso opera hostium invade-
 rent. Alia disjecerunt, alia igni conruperunt : isque
 finis Hannibali fuit ea parte arcem obpugnandi. Re-
 liqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax,
 quia arcem tenentes, quæ in peninsula posita inmi-
 net faucibus portus, mare liberum habebant : urbs
 contra exclusa maritimis com meatibus, propiusque
 inopiam erant obsidentes, quam obsessi. Hannibal,
 convocatis principibus Tarentinorum, omnes præ-

sentes difficultates exposuit: *neque arcis tam munitæ expugnandæ viam cernere, neque in obsidione quidquam habere spei, donec mari potiantur hostes. Quod si naves sint, quibus commeatus invehi prohibeant, exemplo aut abscessuros, aut dedituros se hostes.* Adsentiebantur Tarentini; ceterum ei, qui consilium adferret, opem quoque in eam rem adferendam esse, cen-
 sebant. *Punicas enim naves ex Sicilia aditas id posse facere: suas, quæ sinu exiguo intus inclusæ essent, quum claustra portus hostis haberet, ecquem ad modum inde in apertum mare evasuras? Evadent, inquit Hannibal.* *Multa, quæ impedita natura sunt, consilio expediuntur. Urbem in campo sitam habetis: plænæ et satius latæ viæ patent in omnes partes. Via, quæ in portum per mediam urbem ad mare transmissa est, plaustris transveham naves haud magna mole: et mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur: et illinc mari, hinc terra circumsidebimus arcem: immo brevi, aut relictam ab hostibus, aut cum ipsis hostibus capiemus.* Hæc oratio non spem modo effectus, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta exemplo undique plaustra, junctaque inter se: et machinæ ad subducendas naves admotæ, munitumque iter, quo faciliora plaustra minorque moles in transitu esset. Jumenta inde et homines contracti, et opus inpigre cœptum: paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem, et ante os ipsum portus anchoras jacet. Hunc statum rerum Hannibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hiberna. Ceterum, defectio Tarentinorum utrum priore anno, an hoc, facta sit, in diversum auctores trahunt: plures propioresque ætate memoriæ rerum hoc anno tradunt factum.

U. C. 540.
 A. C. 212.

Plaustris
 naves
 transfe-
 runt in
 mare.

U. C. 540. XII. Romæ consules prætoresque usque ante
 A. C. 212. diem quintum Kalendas Maias Latinæ tenuerunt :
 eo die perpetrato sacro in monte, in suas quisque
 provincias proficiscuntur. Religio deinde nova ob-
 jecta est ex carminibus Marcianis. Vates hic Mar-
 cius inlustris fuerat, et quum conquisitio priore an-
 no ex senatusconsulto talium librorum fieret, in M.
 Atilii prætoris urbani, qui eam rem agebat, manus
 venerant : is protinus novo prætori Sullæ tradiderat.
 Ex hujus Marcii duobus carminibus, alterius post
 rem actam editi cum rato auctoritas eventu, alteri
 quoque, cujus nondum tempus venerat, adferebat
 fidem. Priore carmine Cannensis prædicta clades
 in hæc ferme verba erat : *Amnem Trojugena Cannam
 Romane fuge : ne te alienigenæ cogant in campo Dio-
 medis conserere manus. Sed neque credes tu mihi, do-
 nec complevis sanguine campum ; multaque millia oc-
 cisa tua deferat amnis in pontum magnum ex terra
 frugifera ; piscibus atque avibus ferisque, quæ incolunt
 terras, iis fuat esca caro tua : nam mihi ita Jupiter
 fatus est. Et Diomedis Argivi campos et Cannam
 flumen, qui militaverant in iis locis, juxta atque ip-
 sam cladem agnoscebant. Tum alterum carmen re-
 citatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora
 futura præteritis sunt, sed perplexius etiam scrip-
 turæ genere. *Hostem, Romani, si expellere vultis,
 vomicomque, quæ gentium venit longe, Apollini voven-
 dos censeo ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant :
 quum populus dederit ex publico partem, privati uti
 conferant pro se suisque. Iis ludis faciendis præerit
 prætor is, qui jus populo plebeique dabit summum.
 Decemviri Græco ritu hostiis sacra faciant. Hæc si
 recte faxitis, gaudebitis semper, fietque res vestra me-**

Marcius
 vates, et
 ejus duo
 carmina.

lior: nam is Divus exstinguet perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placide. Ad id carmen explanandum diem unum sumserunt: postero die senatusconsultum factum est, ut decemviri libros, de ludis Apollini reque divina faciunda, inspicerent. Ea quum inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt Patres: *Apollini ludos rovendos faciundosque: et, quando ludi facti essent, duodecim millia æris prætori ad rem divinam et duas hostias majores dandas.* Alterum senatusconsultum factum est, *Ut decemviri sacra Græco ritu facerent, iisque hostiis, Apollini bove aurato et capris duabus albis auratis, Latonæ bove femina aurata.* Ludos prætor in circo maximo quum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret. Hæc est origo ludorum Apollinarium, victoriæ, non valetudinis, ergo, ut plerique rentur, votorum factorumque: populus coronatus spectavit: matronæ supplicavere: vulgo apertis januis in propatulis epulati sunt, celeberrime dies omni ceremoniarum genere fuit.

Origo Apollinarium ludorum.

XIII. Quum Hannibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur; quod malum diuturnæ obsidionis esse solet, jam famem Campani sentiebant; quia semen-tem facere prohibuerant eos Romani exercitus. Itaque legatos ad Hannibalem miserunt, orantes, ut prius, quam consules in agros suos educerent legiones, viæque omnes hostium præsiidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi juberet Capuam. Hannibal, Hannonem ex Bruttis cum exercitu in Campaniam transire, et dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, jussit. Hanno, ex

Capuæ inopia.

U. C. 540. Bruttii profectus cum exercitu, vitabundus castra
 A. C. 212. hostium consulesque, qui in Samnio erant, quum
 Hanno in Benevento jam adpropinquaret, tria passuum millia
 Campa- ab ipsa urbe loco edito castra posuit: inde ex sociis
 niam cum exercitu circa populis, quo æstate comportatum erat, devehit
 venit. frumentum in castra jussit; præsiidiis datis, quæ
 commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nun-
 cium misit, qua die in castris ad accipiendum fru-
 mentum præsto essent, omni undique genere vehi-
 culorum jumentorumque ex agris contracto. Id pro-
 cetera socordia negligentiaque a Campanis actum:
 paullo plus quadringenta vehicula missa, et pauca
 præterea jumenta: ob id castigatis ab Hannone,
 quod ne fames quidem, quæ mutas accenderet bes-
 tias, curam eorum stimulare posset, alia prodita dies
 ad frumentum majore adparatu petendum. Ea om-
 nia, sicut acta erant, quum enunciata Beneventanis
 essent, legatos decem extemplo ad consules (circa
 Bovianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui
 quum, auditis, quæ ad Capuam agerentur, inter se
 comparassent, ut alter in Campaniam exercitum du-
 ceret; Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profec-
 tus, nocte Beneventi mœnia est ingressus. Ex pro-
 pinquo cognoscit, Hannonem cum exercitus parte
 profectum frumentatum: per quæstorem Campanis
 datum frumentum: duo millia plaustrorum, incon-
 ditam inermemque aliam turbam, advenisse: per tu-
 multum ac trepidationem omnia agi: castrorumque
 formam et militarem ordinem, inmixtis agrestibus
 iis ex terris, sublatum. His satis compertis, consul
 militibus edicit, signa tantum armaque in proximam
 noctem expedirent: castra Punica obpugnanda esse.
 Quarta vigilia profecti, sarcinis omnibus inpedimen-

tisque Beneventi relictis, paullo ante lucem quum ad U. C. 540. castra pervenissent, tantum pavoris injecerunt, ut, A. C. 212. si in plano castra posita essent, haud dubie primo inpetu capi potuerint: altitudo loci et munimenta defenderunt, quæ nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili adscensu, poterant. Luce prima prælium ingens accensum est: nec vallum modo tutantur Pœni, sed, ut quibus locus æquior esset, deturbant nitentes per ardua hostes.

XIV. Vicit tamen omnia pertinax virtus, et ali- Hannonis
quot simul partibus ad vallum ac fossas perventum castra ca-
est; sed cum multis vulneribus ac militum pernicie. piuntur a
Romanis.
Itaque convocatis tribunis militum consul, *absisten-
dum temerario incepto*, ait: *tutius sibi videri, reduci
eo die exercitum Beneventum: dein postero castris se
hostium jungi, ne exire inde Campani, neve Hanno re-
gredi posset. Id quo facilius obtineatur, collegam quo-
que et exercitum ejus se adciturum, totumque eo ver-
suros bellum: hæc consilia ducis, quum jam receptui
caneret, clamor militum adspernantium tam segne
imperium disjecit. Proxima portæ hostium erat co-
hors Peligna: cujus præfectus Vibius Accuæus ad-
reptum vexillum trans vallum hostium trajecit. Ex-
secratus inde seque et cohortem, si ejus vexilli hos-
tes potiti essent, princeps ipse per fossam vallumque
in castra inrumpit. Jamque intra vallum Peligni
pugnabant, quum altera parte, Valerio Flacco tri-
buno militum tertiæ legionis exprobrante Romanis
ignaviam, qui sociis captorum castrorum concederent
decus, T. Pedanius, princeps primus centurio,
quum signifero signum ademisset, *Jam hoc signum,
et hic centurio*, inquit, *intra vallum hostium erit. Se-
quantur, qui capi signum ab hoste prohibitori sunt.**

U. C. 540. Manipulares sui primum transcendentem fossam,
 A. C. 212. dein legio tota secuta est. Jam et consul, ad con-
 spectum transgredientium vallum mutato consilio,
 ab revocando ad incitandos hortandosque versus mi-
 lites, ostendere, in quanto discrimine ac periculo
 fortissima cohors sociorum et civium legio esset.
 Itaque pro se quisque omnes per æqua atque iniqua
 loca, quum undique tela conjicerentur, armaque et
 corpora hostes objicerent, pervadunt, inrumpunt-
 que: multi vulnerati, etiam quos vires sanguisque
 desereret, ut intra vallum hostium caderent, nite-
 bantur. Capta itaque momento temporis, velut in
 plano sita, nec permunita castra. Cædes inde, non
 jam pugna erat, omnibus intra vallum permixtis:
 supra sex millia hostium occisa, supra septem millia
 capitum, cum frumentatoribus Campanis omni-
 que plaustrorum et jumentorum adparatu, capta: et alia
 ingens præda fuit, quam Hanno, populabundus pas-
 sim quum isset, ex sociorum populi Romani agris
 traxerat. Inde, dejectis hostium castris, Beneven-
 tum reditum est, prædamque ibi ambo consules
 (nam et Ap. Claudius eo post paucos dies venit)
 vendiderunt, diviseruntque: et donati, quorum opera
 castra hostium capta erant: ante alios Accuæus Pe-
 lignus, et T. Pedanius princeps tertiæ legionis. Han-
 no ab Cominio Cerito, quo nunciata castrorum
 clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte
 secum habuerat, fugæ magis, quam itineris, modo in
 Bruttios rediit.

Campani
 Hanniba-
 lem vo-
 cant.

XV. Et Campani, audita sua pariter sociorumque
 clade, legatos ad Hannibalem miserunt, qui nuncia-
 rent, *duos consules ad Beneventum esse, diei iter a
 Capua; tantum non ad portas et muros bellum esse:*

ni propere subveniat, celerius Capuam, quam Arpos, in potestatem hostium venturam. Ne Tarentum quidem, non modo arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Karthagini æquare sit solitus, desertam indefensamque populo Romano tradat. Hannibal, curæ sibi fore rem Campanam pollicitus, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo præsidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ, præsidiique, quod ibi obsideretur, cura esse. C. Servilius legatus, ex auctoritate Patrum a P. Cornelio prætore in Etruriam ad frumentum coëmendum missus, cum aliquot navibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias pervenit. Cujus adventu, qui ante, in exigua spe, vocati sæpe ad transitionem ab hostibus per conloquia erant, ultro ad transeundum hostes vocabant sollicitabantque: et erat satis validum præsidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo, metu, quo tenebantur, liberati, ad Hannibalem defecere. Hoc idem eadem ora maris et Thurini fecerunt: movit eos non Tarentinorum magis defectio Metapontinorumque, quibus, indidem ex Achaia oriundi, etiam cognatione juncti erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. Eorum amici cognatique literas ac nuncios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Brutiis erant, miserunt, *si exercitum ad mænia admovissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse.* M. Atinius Thuriis cum modico præsidio præerat: quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur posse; non militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quam juventutis Thurinæ: cam ex in-

U. C. 540.
 A. C. 212.

Metapontini Thuri-
 nique ad
 Hannibalem defi-
 ciunt.

U. C. 540. dustria centuriaverat armaveratque ad tales casus.
 A. C. 212. Divisis copiis inter se, duces Pœni quum agrum
 Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum ag-
 mine infestis signis ire ad urbem pergit. Mago cum
 equitatu, tectus collibus, ad tegendas insidias obpo-
 sitis, subsistit. Atinius, peditum tantum agmine
 per exploratores comperto, in aciem copias educit,
 et fraudis intestinæ, et hostium insidiarum ignarus.
 Pedestre prælium fuit persegne, paucis in prima acie
 pugnantibus Romanis; Thurinis expectantibus ma-
 gis, quam adjuvantibus, eventum: et Karthaginien-
 sium acies de industria pedem referebat, ut ad terga
 collis ab equite suo insessi hostem incautum pertra-
 heret. Quo ubi ventum est, coorti cum clamore
 equites, propece inconditam Thurinorum turbam,
 nec satis fido animo, unde pugnat, stantem, ex-
 templo in fugam averterunt. Romani, quamquam
 circumventos hinc pedes, hinc eques urgebat, ta-
 men aliquamdiu pugnam traxere: postremo et ipsi
 terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi prodi-
 tores conglobati, quum popularium agmen patienti-
 bus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad urbem
 ferri viderunt, conclamant, *instare Pœnum, permix-
 tosque et hostes urbem invasuros, ni propece portas
 claudant*. Ita exclusos Romanos præbuere hosti ad
 cædem. Atinius tamen cum paucis receptus. Sedi-
 tio inde paullisper tenuit; quum alii urbem tuendam,
 inde alii cedendum fortunæ, et tradendam urbem
 victoribus censerent: ceterum, ut plerumque, for-
 tuna et consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad
 mare ac naves deducto, magis quia ipsi, ob impe-
 rium in se mite ac justum, consultum volebant,
 quam respectu Romanorum, Karthaginienses in ur-

bon accipiunt. Consules a Benevento in Campa-
 num agrum legiones ducunt, non ad frumenta modo,
 quæ jam in hibernis erant, conrumpenda, sed ad Ca-
 puam obpugnandam; nobilem se consulatum tam
 opulentæ urbis excidio rati facturos, simul et ingens
 flagitium imperio demturos, quod urbi tam propin-
 quæ tertium annum impunita defectio esset. Cete-
 rum, ne Beneventum sine præsidio esset, et ut ad
 subita belli, si Hannibal (quod facturum haud du-
 bitabant) ad opem ferendam sociis Capuam venisset,
 equites vim sustinere possent, Ti. Gracchum ex Lu-
 canis cum equitatu ac levi armatura Beneventum
 venire jubent: legionibus stativisque ad obtinendas
 res in Lucanis aliquem præficeret.

XVI. Graccho, priusquam ex Lucanis moveret,
 sacrificanti triste prodigium factum est: ad exta,
 sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto adlapi,
 edere jecur, conspectique repente ex oculis abierunt:
 id quum aruspicum monitu sacrificium instauraretur,
 atque intentius exta reserata servarentur: iterum ac
 tertium venisse tradunt, libatoque jecinore intactos
 angues abiisse. Quum aruspices, ad imperatorem
 id pertinere prodigium, præmonuissent, et ab occultis
 cavendum hominibus consultisque; nulla tamen
 providentia fatum imminens moveri potuit. Flavius
 Lucanus fuit, caput partis ejus Lucanorum, quum
 pars ad Hannibalem defecisset, quæ cum Romanis
 stabat: et jam anno in magistratu erat; ab eisdem
 illis creatus prætor. Is, mutata repente voluntate,
 locum gratiæ apud Pœnum quærens, neque transire
 ipse, neque trahere ad defectionem Lucanos satis
 habuit, nisi imperatoris et ejusdem hospitis proditi
 capite ac sanguine fædus cum hostibus sanxisset:

U. C. 546.
 A. C. 212.
 Coss. in
 Campa-
 num
 agrum le-
 giones du-
 cunt.

Prodigium
 Graccho
 factum.

Flavius Lu-
 canus pro-
 ditor.

U. C. 540. ad Magonem, qui in Bruttiis præerat, clam in con-
 A. C. 212. loquium venit: fideque ab eo accepta, si Romanum
 iis imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus
 venturos in amicitiam Lucanos; deducit Pœnum,
 in locum pacis Gracchum adducturus. Magonem
 ibi pedites equitesque armare, et capere eas latebras,
 ubi ingentem numerum occuleret, jubet. Loco sa-
 tis inspecto atque undique explorato, dies composita
 gerendæ rei est. Flavius ad Romanum imperatorem
 venit: *Rem se, ait, magnam inchoasse, ad quam per-
 ficiendam ipsius Gracchi opera opus esse: omnium po-
 pulorum prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi
 Italiæ motu descissent, persuasisse, ut redirent in ami-
 citiam Romanorum: quando res quoque Romana, quæ
 prope exitium clade Cannensi venisset, in dies melior
 atque auctior fieret; Hannibalis vis senesceret, ac prope
 ad nihilum venisset. Veteri delicto haud implacabiles
 fore Romanos: nullam umquam gentem magis exora-
 bilem, promptioremque veniæ dandæ fuisse: quoties re-
 bellioni etiam majorum suorum ignotum? Hæc ab se,
 ait, dicta: ceterum ab ipso Graccho eadem hæc audire
 malle eos, præsentisque contingere dextram: id pignus
 fidei secum ferre. Locum se consciis dixisse a con-
 spectu amotum, haud procul a castris Romanis. Ibi
 paucis verbis transigi rem posse, ut omne nomen Lu-
 canum in fide ac societate Romana sit. Gracchus,
 fraudem et sermoni et rei abesse ratus, ac similitu-
 dine veri captus, cum lictoribus ac turma equitum e
 castris profectus, duce hospite in insidias præcipita-
 tur. Hostes subito exorti: et, ne dubia proditio
 esset, Flavius his se adjungit: tela undique in Grac-
 chum atque equites conjiciuntur. Gracchus ex equo
 desilit: idem ceteros facere jubet, hortaturque, Ut,*

Gracchus
 prodicione
 circum-
 ventus.

quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohonestent vir-
 tute. Reliquum autem quid esse paucis, a multitudine
 in valle silva ac montibus septa circumventis, præter
 mortem? id referre, utrum præbentes corpora pecorum
 modo inulti trucidentur, an, toto animo a patiendo ex-
 spectandoque eventu in inpetum atque iram verso,
 agentes audentesque, perfusi hostium cruore, inter ex-
 spirantium inimicorum cumulata armaque et corpora
 cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes
 peterent: qui eam victimam præ se ad inferos misisset,
 eum decus eximium egregiumque solatium suæ morti
 inventurum. Inter hæc dicta, paludamento circum-
 lævum brachium intorto, (nam ne scuta quidem se-
 cum extulerant) in hostes inpetum fecit. Major,
 quam pro numero hominum, editur pugna: jaculis
 maxime aperta corpora Romanorum, et quum un-
 dique ex altioribus locis in cavam vallem conjectus
 esset, transfiguntur. Gracchum, jam nudatum præ-
 sidio, vivum capere Pæni nituntur: ceterum ille,
 conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeo
 infestus confertos invasit, ut parci ei sine multorum
 perniciæ non posset. Exanimem cum Mago extem-
 plo ad Hannibalem misit, ponique cum captis simul
 fascibus ante tribunal imperatoris jussit. Hæc vera
 fama est. Gracchus in Lucanis ad campos, qui
 Veteres vocantur, periit.

XVII. Sunt, qui in agro Beneventano, prope Ca-
 lorem fluvium, ostendant a castris cum lictoribus ac
 tribus servis lavandi causa progressum, quum forte
 inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum at-
 que inermem, saxisque, quæ volvit amnis, propug-
 nantem, interfectum. Sunt, qui aruspicum monitu
 quingentos passus a castris progressum, uti loco

U. C. 540. puro ea, quæ ante dicta prodigia sunt, procuraret,
 A. C. 212. ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant: adeo nec locus, nec ratio mortis in viro tam claro et insigni constat. Funeris quoque Gracchi varia est fama. Alii in castris Romanis sepultum ab suis, alii ab Hannibale (et ea vulgatiores fama est) tradunt in vestibulo Punicorum castrorum rogam exstructum esse: armatum exercitum decucurrisse cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum et corporum suæ cuique genti adsuetis, ipso Hannibale omni rerum verborumque honore exsequias celebrante. Hæc tradunt, qui in Lucanis rei gestæ auctores sunt. Si illis, qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt: eo delato ad Hannibalem, missus ab eo confestim Karthalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quæstorem deferret: is funus imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit.

Coss. ad
 Capuam
 fusi.

XVIII. Consules, agrum Campanum ingressi, quum passim popularentur, eruptione oppidanorum et Magonis cum equitatu territi et trepidi, ad signa milites palatos passim revocarunt: et, vixdum instructa acie fusi, supra mille et quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbæ suopte ingenio genti crevit, multisque præliis lacescebant Romanos: sed intentiores ad cavendum consules una pugna fecerat, incaute atque inconsulte inita. Restituit tamen his animos, et illis minuit audaciam, parva una res: sed in bello nihil tam leve est, quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quinctio Crispino Badius Campanus hospes erat, perfamiliari hospitio junctus: creverat consuetudo,

Crispinus
 Rom.

Badius
 Camp.

quod æger Romæ apud Crispinum Badius ante de-
 fectionem Campanam liberaliter comiterque curatus
 fuerat. Tum Badius, progressus ante stationes, quæ
 pro porta stabant, vocari Crispinum jussit: quod
 ubi est Crispino nunciatum, ratus conloquium ami-
 cum ac familiare quæri, manente memoria, etiam in
 discidio publicorum fœderum, privati juris, paullum
 a ceteris processit. Postquam in conspectum venere,
Provoco te, inquit, ad pugnam, Crispine, Badius: conscendam equos, submotisque aliis, uter bello melior sit, decernamus. Ad ea Crispinus, *nec sibi, nec illi, ait, hostes deesse, in quibus virtutem ostendant: se, etiamsi in acie obcurrat, declinaturum, ne hospitali cæde dextram violet: conversusque abibat.* Enimvero ferocius tum Campanus increpare mollitiem ignaviamque, et se digna probra in insontem jacere, *hospitalem hostem adpellans, simulantemque parcere, cui sciat parem se non esse: si parum publicis fœderibus ruptis diremta simul et privata jura esse putet, Badium Campanum T. Quinctio Crispino Romano palam, duobus exercitibus audientibus, renunciare hospitium. Nihil sibi cum eo consociatum, nihil fœderatum hosti cum hoste, cujus patriam ac penates publicos privatosque obpugnatum venisset. Si vir esset, congredetur.* Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne inpune insultare Campanum pateretur: itaque tantum moratus, dum imperatores consuleret, permetterentne sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit, equumque conscendit, et Badium, nomine compellans, ad pugnam evocavit. Nulla mora a Campano facta est: Singulare eorum certamen. infestis equis concurrerunt. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hasta transfixit, superque

U. C. 540. delapsus cum vulnere ex equo desiluit, ut pedes ja-
 centem conficeret. Badius, priusquam obprimere-
 tur, parma atque equo relicto, ad suos aufugit. Cris-
 pinus, equum, armaque capta, et cruentam cuspidem
 insignis spoliis ostentans, cum magna laude et gra-
 tulatione militum, ad consules est deductus, lauda-
 tusque ibi magnifice, et donis donatus.

Cœs. pug- XIX. Hannibal ex agro Beneventano castra ad
 nant cum Capuam quum movisset, tertio post die, quam venit,
 Hanniba- copias in aciem eduxit: haudquaquam dubius, quod
 le, æquo Campanis, absente se, paucos ante dies secunda fu-
 Marte, isset pugna, quin multo minus se suumque toties
 victorem exercitum sustinere Romani possent. Ce-
 terum, postquam pugnari cœptum est, equitum ma-
 xime incursu, quum jaculis obrueretur, laborabat
 Romana acies: donec signum equitibus datum est,
 ut in hostem admitterent equos: ita equestre præ-
 lium erat; quum procul visus Sempronianus exer-
 citus, cui Cn. Cornelius quæstor præerat, utrique
 parti parem metum præbuit, ne hostes novi adven-
 tarent. Velut ex composito utrimque signum re-
 ceptui datum: reductique in castra prope æquo
 Marte discesserunt: plures tamen ab Romanis pri-
 mo incursu equitum ceciderunt. Inde consules, ut
 averterent Capua Hannibalem, nocte, quæ secuta
 est, diversi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius
 in Lucanos abiit. Postero die, quum vacua castra
 esse Romanorum nunciatum Hannibali esset, et duo-
 bus agminibus diversos abiisse; incertus primo,
 utrum sequeretur, Appium institit sequi. Ille, cir-
 cumducto hoste, qua voluit, alio itinere ad Capuam
 rediit. Hannibali alia in his locis bene gerendæ rei
 fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine

Penula, insignis inter primipili centuriones et magnitudine corporis et animo : is, perfunctus militia, per P. Cornelium Sullam prætorem in senatum introductus, petit a Patribus, uti sibi quinque millia militum darentur. *Se, peritum et hostis et regionum, brevi operæ pretium facturum ; et, quibus artibus ad id locorum nostri et duces et exercitus capti forent, iis adversus inventorem usurum.* Id non promissum magis stolide quam stolide creditum : tamquam eadem militares et imperatoriæ artes essent : data, pro quinque, octo millia militum ; pars dimidia cives, pars socii : et ipse aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit, ac, prope duplicato exercitu, in Lucanos pervenit ; ubi Hannibal, nequidquam secutus Claudium, substiterat. Haud dubia res est, quippe inter Hannibalem ducem et centurionem, exercitusque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, magna ex parte etiam tumultuarium ac semiermem. Ut conspecta inter se agmina sunt, et neutra pars detraxit pugnam, extemplo instructæ acies : pugnatum tamen, ut in nulla pari re, duas amplius horas, concitata et, donec dux stetisset, Romana acie. Postquam is, non pro vetere fama solum, sed etiam metu futuri dedecoris, si sua temeritate contractæ cladi superesset, objectans se hostium telis, cecidit, fusa extemplo est Romana acies : sed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite inessis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint ; ceteri passim, alii alia peste, absunti sint.

XX. Capua a consulibus iterum summa vi obsideri cœpta est : quæque in eam rem opus erant, comportabantur parabanturque. Casilinum frumentum convectum : ad Vulturini ostium, ubi nunc urbs

Capua obsessa.

U. C. 540. est, castellum communitum : (ante Fabius Maxi-
 A. C. 212. mus munierat) præsidium inpositum, ut mare proxi-
 mum et flumen in potestate essent. In ea duo ma-
 ritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper
 missum erat, quodque M. Junius prætor ex Etruria
 coëmerat, ab Ostia convectum est, ut exercitui per
 hiemem copia esset. Ceterum super eam cladem,
 quæ in Lucanis accepta erat, volonum quoque ex-
 ercitus, qui, vivo Graccho, summa fide stipendia fe-
 cerat, velut exactoratus morte ducis, ab signis dis-
 cessit. Hannibal non Capuam neglectam, neque,
 ut tanto discrimine, desertos volebat socios : sed,
 prospero ex temeritate unius Romani ducis succes-
 su, in alterius ducis exercitusque obprimendi occa-
 sionem imminebat. Cn. Fulvium prætorem Apuli le-
 gati nunciabant, primo, dum urbes quasdam Apulo-
 rum, quæ ad Hannibalem descivissent, obpugnaret,
 intentius rem egisse : postea nimio successu et ip-
 sum et milites, præda inpletos, in tantam licentiam
 socordiamque effusos, ut nulla disciplina militiæ es-
 set. Quum sæpe alias, tum paucis diebus ante ex-
 pertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in
 Apuliam castra movit.

Cn. Fulvi-
 us in Apu-
 lia.

XXI. Circa Herdoneam Romanæ legiones et præ-
 tor Fulvius erant : quo ubi adlatum est, hostes ad-
 ventare, prope est factum, ut injussu prætoris signis
 convulsis in aciem exirent : nec res ulla magis te-
 nuit, quam spes haud dubia, suo id arbitrio, ubi vel-
 lent, acturos. Nocte insequenti Hannibal, quum
 tumultuatum in castris, et plerosque ferociter, sig-
 num ut daret, instituisse duci ad arma vocantes sciret,
 haud dubius prosperæ pugnæ occasionem dari, tria
 millia expeditorum militum in villis circa, vepribus-

que, et silvis disponit; qui, signo dato, simul omnes e latebris exsisterent: et Magonem ac duo ferme millia equitum, qua fugam inclinaturam credebat, omnia itinera insidere jubet: his nocte præparatis, prima luce in aciem copias educit. Nec Fulvius est cunctatus, non tam sua ulla spe, quam militum inpetu fortuito tractus: itaque eadem temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum forte procurrentium consistentiumque, quo loco ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem aut metum deserentium locum: prima legio et sinistra ala in primo instructæ, et in longitudinem porrecta acies: clamantibus tribunis, *nihil introrsus roboris ac virium esse, et, quacumque inpetum fecisset hostes, perrupturos*: nihil, quod salutare esset, non modo ad animum, sed ne ad aures quidem admittebant. Et Hannibal, haudquaquam similis dux, neque simili exercitu, neque ita instructo aderat: ergo ne clamorem quidem atque inpetum primum eorum Romani sustinere. Dux, stultitia et temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes suos vidit, equo adrepto cum ducentis ferme equitibus effugit: cetera a fronte pulsa, a tergo atque alis circumventa acies, eo usque est cæsa, ut ex duodeviginti millibus hominum, duo millia haud amplius evaserint: castris hostes potiti sunt.

XXII. Hæ clades, super aliam alia, Romam quum essent nunciatæ, ingens quidem et luctus et pavor civitatem cepit: sed tamen, quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum prospere rem gererent, minus his cladibus commovebantur. Legatos ad consules mittunt C. Lætorem, M. Metilium, qui

U. C. 540. nunciarent, ut reliquias duorum exercituum cum
 A. C. 212. cura conligerent: darentque operam, ne per metum
 ac desperationem hosti se dederent, (id quod post
 Cannensem accidisset cladem) et ut desertores de
 exercitu volonum conquirent. Idem negotii P.
 Cornelio datum, cui et delectus mandatus erat: is-
 que per fora conciliabulaque edixit, ut conquisitio
 volonum fieret, iique ad signa reducerentur. Hæc
 omnia intentissima cura acta. Ap. Claudius consul,
 D. Junio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Pu-
 teolis præposito, qui, ut quæque naves ex Etruria
 ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitte-
 rent frumentum; ipse ad Capuam regressus, Q. Ful-
 vium collegam invenit Casilini, omnia inde portan-
 tem molientemque ad obpugnandam Capuam. Tum
 ambo circumsederunt urbem, et Claudium Neronem
 prætorem ab Suessula ex Claudianis castris excive-
 runt. Is quoque, modico ibi præsidio ad tenendum
 locum relicto, ceteris omnibus copiis ad Capuam
 descendit: ita tria prætoria circa Capuam erecta,
 tres et exercitus diversis partibus opus adgressi, fos-
 sa valloque circumdare urbem parant, et castella ex-
 citant modicis intervallis: multisque simul locis cum
 prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant,
 ut postremo portis muroque se contineret Campa-
 nus. Prius tamen, quam hæc continuarentur opera,
 legati ad Hannibalem missi, qui quererentur, deser-
 tam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis:
 obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circum-
 sessis modo, sed etiam circumvallatis, ferret. Con-
 sulibus literæ a P. Cornelio prætore missæ, *Ut pri-
 usquam clauderent Capuam operibus, potestatem Cam-
 panis facerent, ut, qui eorum vellent, exirent ab Capua,*

Capua
 operibus
 cingitur.

suasque res secum auferrent. Liberos fore suaque omnia habituros, qui ante Idus Martias exissent: post eam diem quique exissent, quique ibi mansissent, hostium futuros numero: ea pronunciata Campanis, atque ita spreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Hannibal ab Herdonea Tarentum duxerat legiones: spe, aut vi, aut dolo, arcis Tarentinæ potiundæ. Quod ubi parum processit, ad Brundisium flexit iter, prodi id oppidum ratus: ibi quoque quum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt, querentes simul, orantesque: quibus Hannibal magnifice respondit, et antea solvisse obsidionem, et nunc adventum suum consules non laturos. Cum hac spe dimissi legati, vix regredi Capuam, jam duplici fossa valloque cinctam, potuerunt.

U. C. 540.
A. C. 212.

Hannibal
auxilium
promittit
Campanis.

. XXIII. Quum maxime Capua circumvallaretur, Syracusarum obpugnatio ad finem venit, præterquam vi ac virtute ducis exercitusque, intestina etiam prodicione adjuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem et Hippocratem verteret bellum, an obsidione Syracusas premeret, quamquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem, nec fame, quam prope liberi ab Karthagine commeatus alerent, tamen, ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui uobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis, quia ab novis consiliis abhorrebant, pulsi) conloquiis suæ partis tentare hominum animos iussit, et fidem dare, si traditæ forent Syracusæ, liberos eos ac suis legibus victuros esse. Non erat conloquii copia, quia multorum animi suspecti omnium curam oculosque converterant, ne quid falleret tale

Conloquia
de prodendis
Marcello
Syracusanis.

U. C. 540. admissum. Servus unus exsulum, pro transfuga in-
 A. C. 212. tromissus in urbem, conventis paucis, initium con-
 loquendi de tali re fecit: deinde in piscatoria qui-
 dam navi, retibus operti, circumvectique ita ad cas-
 tra Romana, conlocutique cum transfugis: et idem
 sæpius eodem modo alii atque alii: postremo ad
 octoginta facti. Et, quum jam composita omnia ad
 Res de^{cer-} proditionem essent, indicio delato ad Epicydem per
 tur ad Epi- Attalum quemdam, indignantem sibi rem creditam
 cydem. non esse, necati omnes cum cruciatu sunt. Alia
 subinde spes, postquam hæc vana evaserat, excepit.
 Damippus quidam Lacedæmonius, missus ab Syra-
 cuscis ad Philippum regem, captus ab Romanis na-
 vibus erat: hujus utique redimendi et Epicydæ cu-
 ra erat ingens; nec abnuvit Marcellus, jam tum Æto-
 lorum, cujus gentis socii Lacedæmonii erant, amici-
 tiam adfectantibus Romanis. Ad colloquium de re-
 demptione ejus missis, medius maxime atque utris-
 que opportunus locus, ad portum Trogiliorum, prop-
 ter turrim, quam vocant Galeagram, est visus: quo
 quum sæpius commearent, unus ex Romanis, ex
 propinquo murum contemplatus, numerando lapides,
 æstimandoque ipse secum, quid in frõnte paterent
 singuli, altitudinem muri, quantum proxime conjec-
 tura poterat, permensus, humilioremque aliquanto
 pristina opinione sua et ceterorum omnium ratus
 esse, et vel mediocribus scalis superabilem, ad Mar-
 cellum rem defert. Haud spernenda visa: sed, quum
 adiri locus, qui ob id ipsum iatentius custodiebatur,
 non posset, occasio quærebatur: quam obtulit trans-
 fuga, nuncians, diem festum Dianæ per triduum agi-
 ct, quia alia in obsidione desint, vino largius epulas
 celebrari, et ab Epicyde præbito universæ plebei, et

per tribus a principibus diviso. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum conlocutus, electisque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibusque, et scalis in occulto comparatis, ceteris signum dari jubet, ut mature corpora curarent, quietique darent: nocte in expeditionem eundem esse. Inde ubi id temporis visum, quo de die epulatis jam vini satias principumque somni esset, signi unius milites ferre scalas jussit; et ad mille fere armati tenui agmine per silentium eo deducti. Ubi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt in murum, secuti ordine alii; quum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

U. C. 540.
A. C. 212.

Murum
urbis su-
perant
scalas Ro-
mani.

XXIV. Jam mille armatorum ceperant partem, quum ceteræ admotæ, pluribusque scalis in murum evadebant, signo ab Hexapylo dato; quo per ingentem solitudinem erat perventum, quia magna pars, in turribus epulati, aut sœpiti vino erant, aut semi-graves potabant: paucos tamen eorum obpressos incubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon est portula magna vi refringi cœpta; et e muro ex composito tuba datum signum erat. Et jam undique, non furtim, sed vi aperta, gerebatur res: quippe ad Æpipolas, frequentem custodiis locum, perventum erat, terrendique magis hostes erant, quam fallendi; sicut territî sunt: nam simul ac tubarum est auditus cantus, clamorque tenentium muros partemque urbis; omnia teneri custodes rati, alii per murum fugere, alii salire de muro, præcipitarique turba paventium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat, et gravatis omnibus vino somnoque, et, in vastæ magnitudinis urbe, partium sensu non satis pertinente in omnia. Sub luce, Hexapylo effracto, Mar-

U. C. 540. cellus, omnibus copiis urbem ingressus, excitavit.
 A. C. 212. convertitque omnes ad arma capienda, opemque, si quam possent, jam captæ prope urbi ferendam. Epicydes, ab Insula, quam ipsi Nason vocant, citato profectus agmine, haud dubius, quin paucos, per negligentiam custodum transgressos murum, expulsurus foret, obcurrentibus pavidis, tumultum augere eos, dictitans, et majora ac terribiliora vero adferre, postquam conspexit omnia circa Epipolas armis completa, laccessito tantum hoste paucis missilibus, retro in Achradinam agmen convertit, non tam vim multitudinemque hostium metuens, quam ne qua intestina fraus per occasionem oriretur, clausasque inter tumultum Achradinæ atque Insulæ inveniret portas.

Marcelli
 lacrimæ. Marcellus, ut, mœnia ingressus, ex superioribus locis urbem, omnium ferme illa tempestate pulcherrimam, subjectam oculis vidit, inlacrimasse dicitur, partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetusta gloria urbis. Atheniensium classes demersæ, et duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus delati, obcurrerant, et tot bella cum Karthaginensibus tanto cum discrimine gesta; tot tam opulenti tyranni regesque; præter ceteros Hiero, quum recentissimæ memoriæ rex, tum ante omnia, quæ virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis: ea quum universa obcurrerent animo, subiretque cogitatio, jam illa momento horæ arsura omnia, et ad cineres reditura: priusquam signa Achradinam admoveret, præmittit Syracusanos, qui intra præsidia Romana, ut ante dictum est, fuerant, ut adloquio leni perlicerent hostes ad dedendam urbem.

XXV. Tenebant Achradinæ portas murosque

maxime transfugæ, quibus nulla erat per conditiones
 veniæ spes: ii nec adire muros, nec adloqui quem-
 quam passi: itaque Marcellus, postquam id incep-
 tum irritum fuit, ad Euryalum signa referri jussit:
 tumulus est in extrema parte urbis versus a mari,
 viæque inmiuens ferenti in agros mediterraneaque
 insulæ, percommode situs ad commeatus excipien-
 dos. Præerat huic arci Philodemus Argivus, ab
 Epicyde inpositus, ad quem missus a Marcello Sosis,
 unus ex interfecto-ribus tyranni, quum, longo ser-
 mone habito, dilatus per frustrationem esset, retulit
 Marcello, tempus eum ad deliberandum sumsisse.
 Quum is diem de die differret, dum Hippocrates at-
 que Himilco admoverent castra legionesque, haud
 dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Romanum
 exercitum inclusum muris posse; Marcellus, ut Eu-
 ryalum neque tradi, neque capi vidit posse, inter
 Neapolim et Tycham (nomina partium urbis, et in-
 star urbium sunt) posuit castra, timens, ne, si fre-
 quentia intrasset loca, contineri ab discursu miles
 avidus prædæ non posset. Legati eo ab Tycha et
 Neapoli cum infulis et velamentis venerunt, precan-
 tes, ut a cædibus et ab incendiis parceretur. De
 quorum precibus, quam postulatis, magis consilio
 habito, Marcellus ex omnium sententia edixit mili-
 tibus, *ne quis liberum corpus violaret: cetera prædæ
 futura*: castraque tectis parietum pro muro septa:
 portis regione platearum patentibus stationes præ-
 sidiaque disposuit, ne quis in discursu militum inpe-
 tus in castra fieri posset. Inde, signo dato, milites
 discurrerunt: refractisque foribus, quum omnia ter-
 rore ac tumultu streperent, a cædibus tamen tempe-
 ratum est: rapinis nullus ante modus fuit; quam

U. C. 540.
 A. C. 212.

Neapolis et
 Tycha de-
 duntur.

U. C. 540. omnia diuturna felicitate cumulata bona egesse.

A. C. 212. Inter hæc et Philodemus, quum spes auxilii nulla esset, fide accepta, ut inviolatus ad Epicydem rediret, deducto præsidio, tradidit tumultum Romanis. Aversis omnibus ad tumultum ex parte captæ urbis, Bomilcar, noctem eam nactus, qua propter vim tempestatis stare ad anchoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit, quinque et quinquaginta navibus Epicydæ et Syracusanis relictis : edoctisque Karthaginiensibus in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis (ut fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

XXVI. Marcellus, Euryalo recepto præsidioque addito, una cura erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta inclusos inpeditosque mœnibus suos turbaret. Achradinam inde, trinīs castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturum, circumscidit. Quum per aliquot dies quietæ stationes utrimque fuissent, repente adventus Hippocratis et Himilconis, ut ultro undique obpugnarentur Romani, fecit : nam et Hippocrates, castris ad magnum portum communitis, signoque iis dato, qui Achradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus præerat ; et Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit : et classis Punica litori, quod inter urbem et castra Romana erat, adpulsa est ; ne quid præsidii Crispino submitti a Marcello posset. Tumultum tamen majorem hostes præbuerunt, quam certamen : nam et Crispinus Hippocratem non repulit tantum munimentis, sed insecutus etiam est trepide

Marcellus
Achradinam
obsidet.

Hippocrates
et Himilco
veniunt
Syracusas.

fugientem : et Epicydem Marcellus in urbem com- U. C. 540.
 pulit : satisque jam etiam in posterum videbatur pro- A. C. 212.
 visum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus
 periculi foret. Accessit et pestilentia, commune ma- Pestilentia.
 lum, quod facile utrorumque animos averteret a belli
 consiliis : nam tempore autumnii, et locis natura gra-
 vibus, multo tamen magis extra urbem, quam in
 urbe, intoleranda vis æstus per utraque castra om-
 nium ferme corpora movit. Et primo temporis ac
 loci vitio et ægri erant, et moriebantur : postea cu-
 ratio ipsa et contactus ægrorum vulgabat morbos :
 ut aut neglecti desertique, qui incidissent, moreren-
 tur, aut adsidentes curantesque eadem vi morbi re-
 pletos secum traherent : quotidianaque funera et
 mors ob oculos esset, et undique dies noctesque plo-
 ratus audirentur. Postremo ita aduetudine mali
 efferaverant animos, ut non modo lacrimis justoque
 comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent
 quidem, aut sepelirent, jacerentque strata exanima
 corpora in conspectu similem mortem expectan-
 tium ; mortuique ægros, ægri validos, cum metu,
 tum tabe ac pestifero odore corporum, conficerent :
 et, ut ferro potius morerentur, quidam invadebant
 soli hostium stationes. Multo tamen vis major pes-
 tis Pœnorum castra, quam Romana, (diu circumse-
 dendo Syracusas, cœlo aquisque adsuerant magis)
 adfecerat. Ex hostium exercitu Siculi, ut primum
 videre ex gravitate loci vulgari morbos, in suas quis-
 que propinquas urbes dilapsi sunt : at Karthaginien-
 ses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis duci-
 bus Hippocrate atque Himilcone, ad internecionem
 omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat
 mali, traduxerat in urbem suos : infirmaque corpora

U. C. 540. tecta et umbræ recreaverant. Multi tamen ex Ro-
 A. C. 212. mano exercitu eadem peste absumti sunt.

Classis
 Punica.

XXVII. Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, in haud magna oppida, ceterum et situ et munimentis tuta, (tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim abest) eo et comiectus e civitatibus suis comportabant, et auxilia arcescebant. Interea Bomilcar, iterum cum classe profectus Karthaginem, ita exposita fortuna sociorum, ut spem faceret, non ipsis modo salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodammodo urbe capi, perpulit, ut onerarias navēs quam plurimas omni copia rerum onustas secum mitterent, classemque suam auferent: igitur, centum triginta navibus longis et septingentis onerariis profectus a Karthagine, satis prosperos ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit: sed iidem venti superare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus, fama primo, dein præter spem mora, quum gaudium et metum in vicem Romanis Syracusanisque præbuisset; Epicydes metuens, ne, si pergerent iidem, qui tum tenebant, ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret, tradita Achradina mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat: classem in statione versa in Africam habentem, atque timentem navale prælium, non tam quod impar viribus aut numero navium esset, (quippe etiam plures habebat) quam quod venti aptiores Romanæ, quam suæ, classi flarent, perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus, quum et Siculum exercitum ex tota insula conciri videret, et cum ingenti comiectu classem Punicam adventare, ne simul terra marique

inclusus urbe hostium urgeretur, quamquam inpar numero navium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilearem constituit. Duæ classes infestæ circa promontorium Pachynum stabant, ubi prima tranquillitas maris in altum evexisset, concursuræ. Itaque, cadente jam Euro, qui per dies aliquot sævierat, prior Bomilcar movit: cujus prima classis petere altum visa est, quo facilius superaret promontorium: ceterum, postquam tendere ad se Romanas naves vidit, incertum qua subita territus re, Bomilcar vela in altum dedit, missisque nunciis Heracleam, qui onerarias retro in Africam repetere juberent, ipse, Siciliam prætervectus, Tarentum petit. Epicycles, a tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captæ urbis rediret, Agrigentum navigat, expectaturus magis eventum, quam inde quidquam moturus.

U. C. 540.
A. C. 212.

Prælium
navale de-
tractat.

XXVIII. Quæ ubi in castra Siculorum sunt nunciata, Epicycdem Syracusis excessisse, a Karthaginensibus relictam insulam, et prope iterum Romanis traditam; legatos de conditionibus dedendæ urbis, explorata prius per conloquia voluntate eorum, qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Quum haud ferme discreparet, quin, quæ ubique regum fuissent, Romanorum essent; Siculis cetera cum libertate ac legibus suis servarentur; evocatis ad conloquium his, quibus ab Epicycde creditæ res erant, *missos se simul ad Marcellum, simul ad eos ab exercitu Siculorum, aiunt, ut una omnium, qui obsiderentur, quique extra obsidionem essent, fortuna esset; neve alteri proprie sibi paciscerentur quidquam.* Recepti deinde ab iis, ut necessarios hospitesque adloquerentur, expositis, quæ pacta jam cum Marcello haberent, oblata

Legati ex-
ercitus Si-
culorum
ad Marcellum.

U. C. 540. spe salutis perpulere eos, ut secum præfectos Epic-
 A. C. 212. cydis, Polyclitum, et Philistionem, et Epicydem, cui
 Sindon cognomen erat, adgrederentur: interfectis
 iis, et multitudine ad concionem vocata, et inopiam,
 qua ipsi inter se fremere occulte soliti erant, con-
 questi, *quamquam tot mala urgerent, negarunt, fortu-
 nam accusandam esse, quod in ipsorum esset potestate,
 quamdiu ea paterentur. Romanis causam obpugnandi
 Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium:
 nam, ut occupatas res ab satellitibus Hannibalis, deinde
 Hieronymi, Hippocrate atque Epicycle audierint, tum
 bellum movisse, et obsidere urbem cepisse, ut crudeles
 tyrannos ejus, non ut ipsam urbem, expugnarent. Hip-
 pocrate vero interemto, Epicycle intercluso ab Syracu-
 sis, et præfectis ejus occisis, Karthaginiensibus omni
 possessione Siciliae terra marique pulsis, quam superesse
 causam Romanis, cur non, perinde ac si Hiero ipse vi-
 veret, unicus Romanæ amicitiae cultor, incolumes Sy-
 racusas esse velint? Itaque nec urbi nec hominibus
 aliud periculum, quam ab semet ipsis, esse, si occasio-
 nem reconciliandi se Romanis prætermisissent: eam au-
 tem, qualis illo momento horæ sit, nullam deinde fore,
 simul liberatos ab inpotentibus tyrannis adparuisset.*

XXIX. Omnium ingenti adsensu audita ea oratio
 est. Prætores tamen prius creari, quam legatos no-
 minari, placuit: ex ipsorum deinde prætorum nu-
 mero missi oratores ad Marcellum: quorum prin-
 ceptis, *Neque primo, inquit, Syracusani a vobis defeci-
 mus, sed Hieronymus, nequaquam tam in vos inpius,
 quam in nos: nec postea pacem, tyranni cæde compo-
 sitam, Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hip-
 pocrates atque Epicycles, oppressis nobis hinc metu, hinc
 fraude, turbaverunt: nec quisquam dicere potest, ali-*

Legato-
 rum Sy-
 racusano-
 rum ad
 Marcell-
 lum ora-
 tio.

quando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis vobis-
 cum non fuerit. Nunc certe cæde eorum, qui obpressas
 tenebant Syracusas, quum primum nostri arbitrii esse
 cepimus, extemplo venimus ad tradenda arma; deden-
 dos nos, urbem, mænia: nullam recusandam fortunam,
 quæ inposita a vobis fuerit. Gloriam captæ nobilissimæ
 pulcherrimæque urbis Græcarum Dei tibi dederunt,
 Marcelle: quidquid umquam terra marique memoran-
 dum gessimus, id tui triumphi titulo accedit. Famæne
 credi velis, quanta urbs a te capta sit, quam posteris
 quoque eam spectaculo esse, (quo quisque terra, quisque
 mari venerit, nunc nostra de Atheniensibus Karthagini-
 ensibusque tropæa, nunc tua de nobis ostendat) incolu-
 mesque Syracusas familiæ vestræ sub clientela nominis
 Marcellorum tutelaque habendas tradas? Ne plus apud
 vos Hieronymi, quam Hieronis, memoria momenti fa-
 ciat: diutius ille multo amicus fuit, quam hic hostis:
 et illius etiam benefacta persensistis; hujus amentia ad
 perniciem tantum ipsius valuit. Omnia et inpetra-
 bilia et tuta erant apud Romanos: inter ipsos plus
 belli ac periculi erat. Namque transfugæ, tradi se
 Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxi-
 lia in eundem compulere metum: adreptisque ar-
 mis prætores primum obtruncant, inde ad cædem
 Syracusanorum discurrunt: quosque fors obtulit,
 irati interfecere, atque omnia, quæ in promptu erant,
 diripuerunt: tum, ne sine ducibus essent, sex præ-
 fectos creavere, ut terni Achradinæ ac Naso præses-
 sent. Sedato tandem tumultu, exsequentibus scis-
 citando mercenariis, quæ acta cum Romanis essent,
 dilucere, id quod erat, cœpit; aliam suam ac per-
 fugarum caussam esse.

Transfuga-
 rum et
 mercena-
 riorum tu-
 multus Sy-
 racusis.

XXX. In tempore legati a Marcello redierunt,

U. C. 540. falsa eos suspitione incitatos memorantes, nec caus-
 A. C. 212. sam expetendæ pœnæ eorum ullam Romanis esse.
 Recipit Erat ex tribus Achradinæ præfectis Hispanus, Meri-
 Romanos cus nomine: ad eum inter comites legatorum de in-
 in urbem Mericus ductus: ad eum inter comites legatorum de in-
 Mericus industria unus ex Hispanorum auxiliariis est missus:
 Hispanus. qui, sine arbitris Mericum nactus, primum, quo in
 statu reliquisset Hispaniam, (et nuper inde venerat)
 exponit. *Omnia Romanis ibi obtineri armis: posse eum, si operæ pretium faciat, principem popularium esse: seu militare cum Romanis, seu in patriam reverti libeat. Contra, si malle obsideri pergat, quam spem esse terra marique clauso? Motus his Mericus, quum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit: qui, per eundem illum Hispanum secretus ab aliis ad Marcellum deductus, quum fidem accepisset, composuissetque agendæ rei ordinem, Achradinam redit. Tum Mericus, ut ab suspitione proditionis averteret omnium animos, negat sibi placere, legatos commeare ultro citroque, neque recipiendum quemquam, neque mittendum: et, quo intentius custodia serventur, opportuna loca dividenda præfectis esse, ut suæ quisque partis tutandæ reus sit. Omnes ad sensi sunt partibus dividendis: ipsi regio evenit ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portus: id ut scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte navem onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam jussit, exponique milites regione portæ, quæ prope fontem Arethusam est. Hoc quum quarta vigilia factum esset, expositosque milites porta, ut convenerat, recepisset Mericus; luce prima Marcellus omnibus copiis mœnia Achradinæ adgreditur: ita ut non eos solum, qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab Naso etiam ag-*

mina armatorum concurrerent, relictis stationibus U. C. 540.
 suis ad vim et inpetum Romanorum arcendum. In A. C. 212.
 hoc tumultu actuariae naves, instructae jam ante cir-
 cumvectaeque, ad Nasum armatos exponunt, qui, in-
 proviso adorti semiplenas stationes et adapertas fores
 portae, qua paullo ante excurrerant armati, haud
 magno certamine Nasum cepere, desertam trepida-
 tione et fuga custodum: neque ullis minus praesidii
 aut pertinaciae ad manendum, quam transfugis, fuit:
 quia, ne suis quidem satis credentes se, medio cer-
 tamine effugerunt. Marcellus ut captam esse Na-
 sum didicit, et Achradinae regionem unam teneri,
 Mericumque cum praesidio suis adjunctum, receptui
 cecinit: ne regiae opes, quarum fama major, quam
 res, erat, diriperentur.

XXXI. Subpresso inpetu militum, et iis, qui in
 Achradina erant, transfugis spatium locusque fugae
 datus est; et Syracusani, tandem liberi metu, portis Syracusani
 Achradinae apertis, oratores ad Marcellum mittunt, permittunt
 nihil petentes aliud, quam incolumitatem sibi libe- se Marcel-
 risque suis. Marcellus, consilio advocato, et adhibi- to.
 tis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsati ab do-
 mo intra praesidia Romana erant, respondit: *non
 plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis, quam
 paucis his annis maleficia eorum, qui Syracusas tenuerint,
 erga populum Romanum esse: sed pleraque eorum,
 quo debuerint, recidisse; foederumque ruptorum ipsos
 ab se graviores multo, quam populus Romanus voluerit,
 poenas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere
 Syracusas: non ut populus Romanus servam civitatem
 haberet, sed ne transfugarum duces captam et obpressam
 tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo
 vel eos Syracusanorum esse, qui intra praesidia Romani*

U. C. 540. fuerint, vel Hispanum ducem Mericum, qui præsidium
 A. C. 212. tradiderit, vel ipsorum Syracusanorum postremo, serum
 quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorumque, circa mœnia Syracusana terra marique tam diu exhaustorum, nequaquam tantum fructum esse, quam capere Syracusas potuisse. Inde quæstor cum præsidio ad Nasum ad accipiendam pecuniam regiam custodiendamque missus: urbs diripienda militi data est, custodibus divisis per domos eorum, qui intra præsidia Romana fuerant. Quum multa iræ, multa avaritiæ, fœda exempla cderentur, Archimedes, memoriæ proditum est, in tanto tumultu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere descriperat, ab ignaro milite, quis esset, interfectum: ægre id Marcellum tulisse, sepulturæque curam habitam: et propinquis etiam inquisitis honori præsidioque nomen ac memoriam ejus fuisse. Hoc maxime modo Syracusæ captæ: in quibus prædæ tantum fuit, quantum vix capta Karthagine tum fuisset, cum qua viribus æquis certabatur. Paucis ante diebus, quam Syracusæ caperentur, T. Otacilius cum quinquere milibus octoginta Uticam ab Lilybæo transmisit: et, quum ante lucem portum intrasset, onerarias frumento onustas cepit: egressusque in terram, depulatus est aliquantum agri circa Uticam, prædamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybæum tertio die, quam inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento prædaque onustis rediit: idque frumentum extemplo Syracusas misit: quod ni tam in tempore subvenisset, victoribus victisque pariter pernicioosa fames instabat.

XXXII. Eadem æstate in Hispania, cum biennio

Urbs diripienda militi datur.

Archimedis mors.

ferme nihil admodum memorabile factum esset, consiliisque magis, quam armis, bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis copias conjunxerunt: ibi consilium advocatum, omniumque in unum congruerunt sententiæ; quando ad id locorum id modo actum esset, ut Hasdrubalem tendentem in Italiam retinerent; tempus esse id jam agi, ut bellum in Hispania finiretur: et satis ad id virium credebant accessisse, viginti millia Celtiberorum ea hieme ad arma excitata. Tres exercitus erant. Hasdrubal Gisgonis filius et Mago, conjunctis castris, quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Hamilcaris filius Hasdrubal, vetus in Hispania imperator: ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum volebant prius obprimi duces Romani: et spes erat satis superque ad id virium esse: illa restabat cura, ne, fuso eo percussi, alter Hasdrubal et Mago, in avios saltus montesque recipientes sese, bellum extraherent. Optimum igitur rati, divisis bifariam copiis, totius simul Hispaniæ amplecti bellum, ita inter se diviserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorumque adversus Magonem duceret atque Hasdrubalem; Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus, Celtiberis adjunctis, cum Hasdrubale Barcino bellum gereret. Una profecti ambo duces exercitusque, Celtiberis prægredientibus, ad urbem Anitorgin in conspectu hostium, dirimente amni, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio, cum quibus ante dictum est copiis, substitit, et P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.

U. C. 540.
A. C. 212.
Res in
Hispania
gestæ.

Scipiones
exercitum
partiuntur.

XXXIII. Hasdrubal postquam animadvertit, exiguum Romanum exercitum in castris, et spem om-

U. C. 540.
A. C. 212.
Celtiberi
deserunt
Cn. Scipionem.

nem in Celtiberorum auxiliis esse; peritus omnis barbaricæ, et præcipue omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiæ, facili linguæ commercio, quum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta conloquia paciscitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox visum facinus: non enim, ut in Romanos verterent arma, agebatur: et merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent: et quum quies ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos suaque, grata vulgo erant. Itaque non ducibus facilius, quam multitudini, persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si vi retinerent. Id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit, exempla que hæc vere pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris suarumque proprie virium in castris habeant. Signis repente sublatis, Celtiberi abeunt, nihil aliud quærentibus causam obtestantibusque, ut manerent, Romanis respondentem, quam domestico se avocari bello. Scipio, postquam socii nec precibus, nec vi retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus conjungi vidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promptu esse, retro, quantum posset, cedere statuit; in id omni cura intentus, necubi hosti æquo se committeret loco; qui, transgressus flumen, prope vestigiis abeuntium insistebat.

XXXIV. Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum majus ab novo hoste, urgebat. Masinissa erat juvenis, eo tempore socius Karthaginensium, quem deinde clarum potentemque Roma fecit amicitia: is tum cum equitatu Numidarum et ad-

venienti P. Scipioni obcurrit, et deinde adsidue dies U. C. 540.
 noctesque infestus aderat, ut non vagos tantum, A. C. 212.
 procul a castris lignatum pabulatumque progressos,
 exciperet, sed ipsis obequitaret castris, invectusque
 in medias sæpe stationes, omnia ingenti tumultu
 turbaret: noctibus quoque sæpe incursu repentino
 in portis valloque trepidatum est: nec aut locus, aut
 tempus ullum vacuum a metu ac sollicitudine erat
 Romanis: compulsisque intra vallum, adempto rerum
 omnium usu, quum prope justa obsidio esset, futu-
 ramque artiolem eam adpareret, si se Indibilis, quem
 cum septem millibus et quingentis Suessetanorum
 adventare fama erat, Pœnis conjunxisset; dux cau- P. Scipionis
 tus et providens Scipio, vietus necessitatibus, teme- temera-
 rarium capit consilium, ut nocte Indibili obviam rium con-
 iret: et, quocumque obcurrisset loco, prælium con- silium.
 sereret. Relicto igitur modico præsidio in castris,
 præpositoque T. Fonteio legato, media nocte pro-
 fectus, cum obviis hostibus manus conseruit. Ag-
 mina magis, quam acies, pugnabant: superior tam-
 en, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat: cete-
 rum et equites Numidæ repente, quos fefellisse se
 dux ratus erat, ab lateribus circumfusi, magnum ter-
 rorem intulere. Contracto adversus Numidas cer-
 tamine novo, tertius insuper advenit hostis, duces
 Pœni adsecuti ab tergo jam pugnantes: ancepsque
 prælium Romanos circumsteterat, incertos in quem
 potissimum hostem, quamve in partem conferti erup-
 tionem facerent. Pugnanti hærtantique imperatori
 et obferenti se, ubi plurimus labor erat, latus dex-
 trum lancea trajicitur: cuneusque is hostium, qui
 in confertos circa ducem inpetum fecerat, ut exani-
 mem labentem ex equo Scipionem vidit, alacres gau-

U. C. 540. dio cum clamore per totam aciem nunciantes discur-
 A. C. 212. runt, imperatorem Romanum cecidisse. Hæc per-
 P. Scipio vagata passim vox, ut et hostes haud dubie pro vic-
 occisus, et toribus, et Romani pro victis essent, fecit. Fuga
 exercitus toribus, et Romani pro victis essent, fecit. Fuga
 cæsus. confestim ex acie, duce amisso, fieri cœpta est: ce-
 terum ut ad erumpendum inter Numidas leviumque
 armorum alia auxilia haud difficilis res erat; ita ef-
 fugere tantum equitum, æquantiumque equos velo-
 citate peditum, vix poterant: cæsique prope plures
 in fuga, quam in pugna, sunt: nec superfuisset quis-
 quam, ni præcipiti jam ad vesperum die nox inter-
 venisset.

XXXV. Haud segniter inde duces Pœni fortuna
 usi, confestim e prælio, vix necessaria quiete data
 militibus, ad Hasdrubalem Hamilcaris citatum ag-
 men rapiunt, non dubia spe, quum juncti essent, de-
 bellari posse. Quo ubi est ventum, inter exercitus
 ducesque, victoria recenti lætos, gratulatio ingens
 facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, et
 alteram pro haud dubia parem victoriam exspectan-
 tes. Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cla-
 dis pervenerat, sed mœstum quoddam silentium erat,
 et tacita divinatio; qualis jam præsagentibus ani-
 mis imminentis mali esse solet. Imperator ipse, præ-
 terquam quod ab sociis se desertum, hostium tantum
 auctas copias sentiebat, conjectura etiam et ratione
 ad suspicionem acceptæ cladis, quam ad ullam bo-
 nam spem, pronior erat. *Quonam modo enim Has-
 drubalem ac Magonem, nisi defunctos suo bello, sine
 certamine adducere exercitum potuisse? Quomodo au-
 tem non obstitisse, aut ab tergo secutum fratrem? ut,
 si prohibere, quo minus in unum coirent et duces et ex-
 exercitus hostium, non posset, ipse certe cum fratre con-*

Tres Pœni
 duces con-
 jungunt se
 adversus
 Cn. Scipionem.

jungeret copias. His anxius curis id modo esse salutare in præsens credebat, cedere inde, quantum posset: et inde una nocte, ignaris hostibus, et ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce, ut senserunt profectos hostes, præmissis Numidis, quam poterant maxime citato agmine sequi cœperunt: ante noctem adsecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera incursantes. Consistere cœperunt, ac tutari agmen, quantum possent; tamen, tuto ut simul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiæ adsequerentur.

XXXVI. Ceterum nunc agendo, nunc sustinendo agmen, quum aliquamdiu haud multum procederetur, et nox jam instaret, revocat e prælio suos Scipio: et conlectos in tumulum quemdam, non quidem satis tutum, (præsertim agmini perculso) editiorem tamen, quam cetera circa erant, subducit. Ibi primo, inpedimentis et equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud difficulter inpetus incursantium Numidarum arcebant: dein, postquam toto agmine tres imperatores cum tribus justis exercitiibus aderant, adparebatque, parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse; circumspectare atque agitare dux cœpit, si quo modo posset vallum circuminjicere: sed erat adeo nudus tumulus et asperi soli, ut nec virgulta vallo cædendo, nec terra cespiti faciendo, aut ducendæ fossæ, aliive ulli operi apta inveniri posset: nec natura quidquam satis arduum aut abscisum erat, quod hosti aditum adscensumve difficilem præberet; omnia fastigio leni subvexa. Ut tamen aliquam imaginem valli objicerent, clitellas inligatas oneribus, velut struentes ad altitudinem solitam, circumdabant; cumulo sarci-

U. C. 540. narum omnis generis objecto, ubi ad moliendum cli-

A C. 212. tellæ defuerant. Punici exercitus postquam adve-
nere, in tumulum quidem perfacile agmen erexere,
munitionis vero facies nova primo eos velut miraculo
quodam tenuit, quum duces undique vociferarentur,
*Quid starent? et non ludibrium illud, vix feminis pue-
risve morandis satis validum, distraherent diriperent-
que? Captum hostem teneri, latentem post sarcinas.*
Hæc contemtim duces increpabant: ceterum, neque
transilire, neque moliri onera objecta, nec cædere
stipatas clitellas, ipsisque obrutas sarcinis, facile
erat. Tardatis diu quum amolita objecta onera ar-
matis dedissent viam, pluribusque idem partibus fie-
ret, capta jam undique castra erant: pauci ab mul-
tis, percussique a victoribus passim cædebantur.
Magna pars tamen militum, quum in propinquas re-

Cn. Scipio
occisus,
exercitus-
que cæ-
sus.

fugisset silvas, in castra P. Scipionis, quibus T. Fon-
teius legatus præerat, perfugerunt. Cn. Scipionem
alii in tumulo primo inpetu hostium cæsum tradunt:
alii cum paucis in propinquam castris turrim perfu-
gisse: hanc igni circumdatam, atque ita exustis fo-
ribus, quas nulla moliri potuerunt vi, captam; om-
nesque intus cum ipso imperatore occisos. Anno
octavo, postquam in Hispaniam venerat, Cn. Scipio,
undetrigesimo die post fratris mortem, est interfec-
tus. Luctus ex morte eorum non Romæ major,
quam per totam Hispaniam, fuit. Quin apud cives
partem doloris et exercitus amissi, et alienata pro-
vincia, et publica trahebat clades. Hispaniæ ipsos
lugebant desiderabantque duces: Cnæum tamen ma-
gis, quo diutius præfuerat iis, priorque et favorem
occupaverat, et specimen justitiæ temperantiæque
Romanæ primus dederat.

XXXVII. Quum deletus exercitus amissæque Hispaniæ viderentur, vir unus res perditas restituit. Erat in exercitu L. Marcius Septimi filius, eques Romanus, inpiger juvenis, animique et ingenii aliquanto, quam pro fortuna, in qua erat natus, majoris: ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina: sub qua per tot annos omnes militiæ artes edoctus fuerat. Hic, et ex fuga conlectis militibus, et quibusdam de præsiidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, junxeratque cum T. Fonteio P. Scipionis legato. Sed tantum præstitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut, castris citra Iberum communitis, quum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuisset, subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque, donec per omnes suffragium iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis castris convehendisque com meatibus consumtum: et omnia imperia milites, quum inpigre, tum haudquaquam abjecto animo, exsequebantur. Ceterum postquam Hasdrubalem Gisgonis, venientem ad reliquias belli delendas, transisse Iberum, et adpropinquare adlatum est, signumque pugniæ propositum ab novo duce milites viderunt; recordati, quos paullo ante imperatores habuissent, quibusque et ducibus et copiis freti prodire ad pugnam soliti essent, flere omnes repente et obfensare capita: et alii manus ad cælum tendere, Deos incusantes; alii, strati humi, suum quisque nominatim ducem inplorare: neque sedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, et ipso mulcente et increpante Marcio, *quid in mulieres et inutiles se projecissent fletus potius, quam ad*

U. C. 540.

A. C. 212.

L. Marcius res adfectas restituit.

U. C. 540. *tutandos semet ipsos et rempublicam secum acuerent*
 A. C. 212. *animos, et ne inultos imperatores suos jacere sinerent?*

Quum subito clamor tubarumque sonus (jam enim prope vallum hostes erant) exauditur: inde, verso repente in iram luctu, discurrere ad arma: ac, velut accensi rabie, discurrunt ad portas, et in hostem, negligenter atque incomposite venientem, incurrunt. Extemplo improvisa res pavorem incutit Pœnis; mirabundique unde tot hostes tam subito exorti prope deleto exercitu forent, unde tanta audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis, quis imperator duobus Scipionibus cæsis exstitisset, quis castris præset, quis signum dedisset pugnæ, ad hæc tot tam necopinata, primo omnium incerti stupentesque referunt pedem: dein, valida impressione pulsî, terga vertunt. Et aut fugientium cædes fœda fuisset, aut temerarius periculosusque sequentium inpetus, ni Marcius prope receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa, quosdam et ipse retinens, concitatam repressisset aciem: inde in castra avidos adhuc cædisque et sanguinis reduxit. Karthaginienses, trepide primo ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati, contemtim rursus et sedato gradu in castra abeunt. Par negligentia in castris custodiendis fuit: nam, etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum subcurrebat. Ob hoc quum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis, Marcius ad consilium, prima specie temerarium magis, quam audax, animum adjeicit, ut ultro castra hostium obpugnaret; facilius esse ratus, unius Hasdrubalis expugnari castra, quam, si se rursus tres exercitus ac tres duces junxissent, sua de-

Marcus
statuit ob-
pugnare
castra
hostium.

fendi: simul aut, si successisset cœptis, recepturum U. C. 540.
se adflictas res; aut, si pulsus esset, tamen ultro in- A. C. 212.
ferendo arma, contemptum sui demturum.

XXXVIII. Ne tamen subita res et nocturnus ter-
ror etiani non suæ fortunæ consilium perturbaret,
adloquendos adhortandosque sibi milites ratus, con-
cione advocata ita disseruit: *Vel mea erga impe-* Ejus oratio
ad milites.
*ratores nostros vivos mortuosque pietas, vel præsens
omnium nostrûm, milites, fortuna fidem cuivis facere
potest, mihi hoc imperium, ut amplum iudicio vestro,
ita re ipsa grave ac sollicitum esse. Quo enim tempore,
nisi metus mærorem obstupesceret, vix ita compos mei
essem, ut aliqua solatia invenire ægro animo possem;
cogor vestram omnium vicem (quod difficillimum in
luctu est) unus consulcre: et ne tum quidem, ubi, quo-
nam modo has reliquias duorum exercituum patriæ con-
servare possim, cogitandum est, avertere animum ab
adsiduo mærore libet. Præsto est enim acerba memoria,
et Scipiones me amba dies noctesque curis insomniisque
agitant, et excitant sæpe somno; neu se, neu invictos
per octo annos in his terris milites suos, commilitones
vestros, neu rempublicam patiar inultam, et suam dis-
ciplinam suaque instituta sequi jubent: et, ut imperiis
vivorum nemo obedientior me uno fuerit, ita post mor-
tem suam, quod quaque in re facturos illos fuisse ma-
xime censeam, id optimum ducere. Vos quoque velim,
milites, non lamentis lacrimisque tamquam extinctos
prosequi, (vivunt vigentque fama rerum gestarum) sed
quotiescumque obcurrat memoria illorum, velut si ad-
hortantes signumque dantes videatis eos, ita prælia inire.
Nec alia profecto species, hesterno die oculis animisque
vestris oblata, memorabile illud edidit prælium: quo
documentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus ex-*

U. C. 540. *stinctum esse nomen Romanum : et, cujus populi vis*
 A. C. 212. *atque virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni*
profecto sævitia fortunæ emersuram esse. Nunc, quia
tantum ausi estis sponte vestra, experiri libet, quantum
audeatis duce vestro auctore : non enim hesterno die,
quum signum receptui dedi sequentibus effuse vobis tur-
batum hostem, frangere audaciam vestram, sed differre
in majorem gloriam atque opportunitatem, volui : ut
postmodo præparati incautos, armati inermes, atque
etiam sopitos, per occasionem adgredi possetis. Nec
hujus occasionis spem, milites, forte temere, sed ex re
ipsa conceptam habeo. A vobis quoque profecto si quis
quærat, quonam modo pauci a multis, victi a victori-
bis castra tutati sitis ; nihil aliud respondeatis, quam
id ipsum timentes vos omnia et operibus firmata habuisse,
et ipsos paratos instructosque fuisse. Et ita se res ha-
bet : ad id, quod, ne timeatur, fortuna facit, minime
tuti sunt homines : quia, quod neglexeris, incautum at-
que apertum habeas. Nihil omnium nunc minus me-
tuunt hostes, quam ne obsessi modo ipsi atque obpug-
nati castra sua ultro obpugnemus. Audeamus, quod
credi non potest ausuros nos : eo ipso, quod difficilli-
num videtur, facillimum erit. Tertia vigilia noctis si-
lenti agmine ducam vos : exploratum habeo, non vi-
giliarum ordinem, non stationes justas esse. Clamor in
portis auditus et primus inpetus castra ceperit : tum
inter torpidos somno, paventesque ad necopinatum tu-
multum, et inermes in cubilibus suis obpressos, illa cæ-
des edatur, a qua vos hesterno die revocatos ægre fere-
batis. Scio, audax videri consilium : sed in rebus as-
peris et tenui spe fortissima quæque consilia tutissima
sunt : quia, si in occasionis momento, cujus prætervolat
opportunitas, cunctatus paulum fueris, nequidquam

mox omissam quaras. Unus exercitus in propinquo est: duo haud procul absunt: nunc adgredientibus spes aliqua est: et jam tentastis vestras atque illorum vires. Si diem proferimus, et hesternæ eruptionis fama contemni desierimus, periculum est, ne omnes duces, omnes copiæ conveniant. Tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Ut dividendo copias perire duces nostri, ita separati ac divisi obprimi possunt hostes: alia belli gerendi via nulla est: proinde nihil, præter noctis proximæ opportunitatem, exspectemus. Ite, Deis bene juvantibus, corpora curate, ut integri vigentesque eodem animo in castra hostium inrumpatis, quo vestra tutati estis. Læti et audire ab novo duce novum consilium, et, quo audacius erat, magis placebat: reliquum diei expediendis armis et curatione corporum consumtum: et major pars noctis quieti data est: quarta vigilia movere.

XXXIX. Erant ultra proxima castra sex millium intervallo distantes aliæ copiæ Pœnorum. Vallis cava intererat, condensa arboribus: in hujus silvæ medio ferme spatio cohors Romana arte Punica abditur, et equites. Ita medio itinere intercepto, ceteræ copiæ silenti agmine ad proximos hostes ductæ: et, quum statio nulla pro portis, neque in vallo custodiæ essent, velut in sua castra, nullo usquam obistente, penetravere. Inde signa canunt, et tollitur clamor. Pars semisomnos hostes cædunt: pars ignes casis, stramento arido tectis, injiciunt: pars portas occupant, ut fugam intercludant. Hostes simul ignis, clamor, cædes, velut alienatos sensibus, nec audire, nec providere quidquam sinunt: incidunt inermes inter catervas armatorum; alii ruunt

U. C. 540.

A. C. 212.

Castris Hasdrubalis capiuntur.

U. C. 540. ad portas, alii obseptis itineribus super vallum sa-
 A. C. 212. liunt: et, ut quisque evaserat, protinus ad castra al-
 tera fugiunt: ubi ab cohorte et equitibus ex occulto
 procurrentibus circumventi, cæsique ad unum omnes
 sunt: quamquam, etiam si quis ex ea cæde effugis-
 set, adeo raptim captis propioribus castris in altera
 transcursum castra ab Romanis est, ut prævenire
 nuncius cladis non posset. Ibi vero, quo longius ab
 hoste aberant, et quia sub lucem pabulatum, ligna-
 tum, et prædatum quidam dilapsi fuerant, neglecta
 magis omnia ac soluta invenere: arma tantum in
 stationibus posita: milites inermes, aut humi se-
 dentes adcubantesque, aut obambulantes ante vallum
 portasque. Cum his tam securis solutisque Romani,
 calentes adhuc ab recenti pugna, ferocesque victoria,
 prælium ineunt. Itaque nequaquam resisti in portis
 potuit: intra portas, concursu ex totis castris ad
 primum clamorem et tumultum facto, atrox prælium
 oritur: diuque tenuisset, nisi cruenta scuta Romano-
 rum visa, indicium alterius cladis Pœnis, atque inde
 pavorem injecissent. Hic terror in fugam avertit
 omnes: effusique, qua iter est, nisi quos cædes ob-
 pressit, exuuntur castris. Ita nocte ac die bina cas-
 tra hostium expugnata ductu L. Marcii. Ad triginta
 septem millia hostium cæsa, auctor est Claudius, qui
 annales Acilianos ex Græco in Latinum sermonem
 vertit: captos ad mille octingentos triginta: præ-
 dam ingentem partam: in ea fuisse clipeum argen-
 teum pondo centum triginta octo, cum imagine Bar-
 cini Hasdrubalis. Valerius Antias una castra Ma-
 gonis capta tradit, septem millia cæsa hostium: al-
 tero prælio, eruptione pugnatum cum Hasdrubale:
 decem millia occisa, quatuor millia trecentos triginta

Altera
 etiam cas-
 tra capta.

captos. Piso quinque millia hominum, quum Mago U. C. 540.
cedentes nostros effuse sequeretur, cæsa ex insidiis A. C. 212.
scribit. Apud omnes magnum nomen Marcii ducis
est: et veræ gloriæ ejus etiam miracula addunt:
flammam ei concionanti fusam e capite, sine ipsius
sensu, cum magno pavore circumstantium militum:
monumentumque victoriæ ejus de Pœnis, usque ad
incensum Capitolium, fuisse in templo clipeum, Mar-
cium adpellatum, cum imagine Hasdrubalis. Quie-
tæ deinde aliquamdiu in Hispania res fuere, utris-
que, post tantas acceptas in vicem inlatasque clades,
cunctantibus periculum summæ rerum facere.

XI. Dum hæc in Hispania geruntur, Marcellus, Spolia Sy-
captis Syracusis, quum cetera in Sicilia tanta fide racusis Ro-
atque integritate composuisset, ut non modo suam nam de-
gloriam, sed etiam majestatem populi Romani, au-
geret; ornamenta urbis, signa, tabulasque, quibus
abundabant Syracusæ, Romam devexit. Hostium
quidem illa spolia, et parta belli jure: ceterum inde
primum initium mirandi Græcarum artium opera,
licentiæque huic sacra profanaque omnia vulgo spo-
liandi factum est: quæ postremo in Romanos Deos,
templum id ipsum primum, quod a Marcello eximie
ornatum est, vertit. Visebantur enim ab externis
ad portam Capenam dedicata a Marcello templa,
propter excellentia ejus generis ornamenta, quorum
perexigua pars comparet. Legationes omnium fer-
me civitatum Siciliae ad eum conveniebant. Dispar
ut causa earum, ita conditio erat: qui ante captas
Syracusas aut non desciverant, aut redierant in ami-
citiâ, ut socii fideles accepti cultique: quos metus
post captas Syracusas dediderat, ut victi a victore
leges acceperunt. Erant tamen haud parvæ reli-

U. C. 540. quia belli circa Agrigentum Romanis . Epicydes et
 A. C. 212. Hanno duces reliqui prioris belli, et tertius novus
 Mutines ab Hannibale in locum Hippocratis missus, Liby-
 novus Pœ- phœnicum generis Hipponiates, (Mutinem popula-
 norum in Sicilia res vocabant) vir inpiger, et sub Hannibale ma-
 dux. gistro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicyde
 et Hannone Numidæ dati auxiliares: cum quibus
 ita pervagatus est hostium agros, ita socios ad reti-
 nendos in fide animos eorum, ferendoque in tempore
 cuique auxilium, adiit, ut brevi tempore totam Sici-
 liam inpleret nominis sui, nec spes alia major apud
 faventes rebus Karthaginiensium esset. Itaque in-
 clusi ad tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus Sy-
 racusanusque, non consilio Mutinis, quam fiducia,
 magis ausi egredi extra muros, ad Himeram amnem
 posuerunt castra. Quod ubi perlatum ad Marcellum
 est, extemplo copias movit; et ab hoste quatuor
 ferme millium intervallo consedit, quid agerent pa-
 rarentve exspectaturus. Sed nullum neque locum,
 neque tempus cunctationi consiliove dedit Mutines,
 transgressus amnem, ac stationibus hostium cum
 ingenti terrore ac tumultu invectus. Postero die
 prope justo prælio compulit hostem intra munimen-
 ta: inde revocatus scditione Numidarum in castris
 facta, quum trecenti ferme eorum Heracleam Mino-
 am concessissent, ad mitigandos revocandosque eos
 profectus, magnopere monuisse duces dicitur, ne ab-
 sente se cum hoste manus consererent. Id ambo
 ægre passi duces, magis Hanno, jam ante anxius
 gloria ejus: *Mutinem sibi modum facere, degenerem
 Afrum imperatori Karthaginensi, misso ab senatu po-
 puloque.* Is perpulit cunctantem Epicydem, ut,
 transgressi flumen, in aciem exirent: nam si Muti-

Terret Ro-
 manos.

nem opperirentur, et secunda pugnae fortuna evenisset, haud dubie Mutinis gloriam fore. U. C. 540.
A. C. 212.

XLI. Enimvero indignum ratus Marcellus se, qui Hannibalem subnisum victoria Cannensi ab Nola repulisset, his terra marique victis ab se hostibus Eo absente,
proelium com-
mittitur. cedere, arma prope capere milites, et efferri signa jubet. Instruenti exercitum decem effusis equis advolant ex hostium acie Numidæ, nunciantes, populares suos, primum ea seditione motos, qua trecenti ex numero suo concesserint Heracleam, dein quod præfectum suum ab obtractantibus ducibus gloriae ejus, sub ipsam certaminis diem, ablegatum videant, quieturos in pugna. Gens fallax promissi fidem Vincuntur
Pœni. præstitit: itaque et Romanis crevit animus, nuncio celeri per ordines misso, destitutum ab equite hostem esse, quem maxime timuerant: et territi hostes, præterquam quod maxima parte virium suarum non juvabantur, timore etiam incusso, ne ab suo et ipsi equite obpugnarentur. Itaque haud magni certaminis fuit: primus clamor atque inpetus rem decrevit. Numidæ, quum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantes suos viderunt, fugæ tantum parumper comites facti, postquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu obidionis passim in civitates proximas dilapsi. Multa millia hominum cæsa captaque, et octo elephanti. Hæc ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit: victor inde Syracusas rediit. Jam ferme in exitu annus erat: itaque senatus Romæ decrevit, ut P. Cornelius prætor literas Capuam ad consules mitteret; dum Hannibal procul abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur, alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veni-

U. C. 540. ret. Literis acceptis, inter se consules compararunt,
A. C. 212. ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam
maneret. Consules Claudius creavit Cn. Fulvium
Centumalum et P. Sulpicium Servii filium Galbam,
qui nullum antea curulem magistratum gessisset.
Prætores deinde creati, L. Cornelius Lentulus, M.
Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius
Piso. Pisoni jurisdictio urbana, Sulpicio Sicilia,
Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit. Consuli-
bus prorogatum in annum imperium est.

EPITOME LIBRI XXVI.

HANNIBAL ad tertium ab urbe Roma lapidem super Anienem castra posuit: ipse vero cum duobus millibus equitum usque ad ipsam Capenam portum, ut urbis situm exploraret, obequitavit: et quum per triduum in aciem utrimque exercitus omnis descendisset, certamen tempestas diremit: nam quum in castra rediissent, statim serenitas erat. Capua capta est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. Principes Campanorum veneno sibi consciverunt mortem. Quum senatus Campanorum deligatus esset ad palos, ut securi feriretur; literas a senatu missas Q. Fulvius consul, quibus jubebatur parcere, antequam legeret, in sinu posuit, et lege agi jussit, et supplicium peregit. Quum in comitiis apud populum quæreretur, cui mandaretur Hispaniarum imperium; nullo id volente suscipere, P. Scipio, P. filius, qui in Hispania ceciderat, professus est se iturum: et, suffragio populi consensuque omnium missus, Novam Karthaginem uno die expugnavit, quum ageret vigesimum quartum annum, videreturque divina stirpe creatus: quoniam et ipse, postquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat; et in cubiculo matris ejus anguis sæpenumero videbatur. Res præterea in Sicilia gestas continet, et annicitiam cum Ætolis junctam, bellumque gestum adversus Acarnanas et Philip-pum Macedoniae regem.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXVI.

U. C. 541. **C**N. Fulvius Centumalus, P. Sulpicius Galba con-
A. C. 211. sules, quum idibus Martiis magistratum inissent, senatu in Capitolium vocato, de republica, de administratione belli, de provinciis exercitibusque Patres consuluerunt. Q. Fulvio, Ap. Claudio, prioris anni consulibus, prorogatum imperium est; atque exercitus, quos habebant, decreti: adjectumque, ne a Capua, quam obsidebant, abscederent, priusquam expugnassent. Ea tum cura maxime intentos habebat Romanos: non ab ira tantum, quæ in nullam unquam civitatem justior fuit, quam quod urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua traxerat aliquot populos, ita recepta inclinatura rursus animos videbatur ad veteris imperii respectum. Et prætoribus prioris anni, M. Junio in Etruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium: prorogatum et M. Marcello, ut pro consule in Sicilia reliqua belli perficeret eo exercitu, quem haberet: si supplemento opus esset, suppleret de legionibus, quibus P. Cornelius proprætor in Sicilia præesset: dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus senatus missionem reditumque in patriam negasset ante belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia everserat, duæ legiones, quas

P. Cornelius habuisset, decretæ : et supplementum U. C. 541.
 de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia A. C. 211.
 fœde cæsus fugatusque erat. Huic generi militum
 senatus eundem, quem Cannensibus, finem statue-
 rat militiæ : additum etiam utrorumque ignominia
 est, ne in oppidis hibernarent, neve hiberna propius
 ullam urbem decem millibus passuum ædificarent.
 L. Cornelio in Sardinia duæ legiones datæ, quibus
 Q. Mucius præfuerat : supplementum, si opus esset,
 consules scribere jussi. T. Otacilio et M. Valerio
 Siciliae Græciæque ora cum legionibus classibusque,
 quibus præerant, decretæ. Quinquaginta Græci cum
 legione una, centum Siculi cum duabus legionibus
 habebant naves. Tribus et viginti legionibus Ro-
 manis eo anno bellum terra marique est gestum.

II. Principio ejus anni quum de literis L. Marcii Literæ
 Marcii.
 referretur, res gestæ magnificæ senatui visæ : titu-
 lus honoris (quod, imperio non populi jussu, non ex
 auctoritate Patrum dato, *Proprætor senatui*, scripse-
 rat) magnam partem hominum obfendebat. Rem
 mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus :
 et sollemne auspicatorum comitiorum in castra et
 provincias, procul ab legibus magistratibusque, ad
 militarem temeritatem transferri : et, quum quidam
 referendum ad senatum censerent, melius visum dif-
 ferri eam consultationem, donec proficiscerentur
 equites, qui ab Marcio literas adtulerant. Rescribi
 de frumento et vestimentis exercitus placuit : *eam*
utramque rem curæ fore senatui : adscribi autem,
Proprætori L. Marcio, non placuit : ne id ipsum,
 quod consultationi reliquerant, pro præjudicato fer-
 ret. Dimissis equitibus, de nulla re prius consules
 retulerunt, omniumque in unum sententiæ congru-

U. C. 541. ebant, agendum cum tribunis plebis esse, primo
 A. C. 211. quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio
 mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator præfuisset. Ea res cum tribunis acta promulgataque est. Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sempronius Blæsus die dicta Cn. Fulvium, ob exercitum in Apulia amissum, in concionibus vexabat: *multos imperatores temeritate atque inscientia exercitum in locum præcipitem perduxisse* dictitans: *neminem, præter Cn. Fulvium, ante corrupisse omnibus vitiis legiones suas, quam proderet: itaque vere dici posse, prius eos perisse, quam viderent hostem; nec ab Hannibale, sed ab imperatore suo, victos esse. Neminem, quum suffragium ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuisse inter Ti. Sempronium? Quum ei servorum exercitus datus esset, brevi effecisse disciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, præsidio sociis, hostibus terrori essent: Cumas, Beneventum, aliasque urbes eos velut e faucibus Hannibalis ereptas populo Romano restituisse. Cn. Fulvium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, servilibus vitiis inbuisse: ergo effecisse, ut feroces et inquieti inter socios, ignavi et inbelles inter hostes essent, nec inpetum modo Pænorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. Nec, Hercule, mirum esse, milites in acie non stetisse, quum primus omnium imperator fugeret: magis mirari se, aliquos stantes cecidisse, et non omnes comites Cn. Fulvii fuisse pavoris ac fugæ. C. Flaminium, L. Paullum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse, quam deserere circumventos exercitus. Cn. Fulvium prope unum nuncium deleti*

Cn. Fulvius accusatur.

exercitus Romam redisse. Facinus indignum esse, Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit, et hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum: Cn. Fulvio fugam ex praelio, ipsius temeritate commisso, impunitam esse: et eum in ganea lustrisque, ubi juventam egerit, senectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccaverint, quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exilium, ignominiosam pati militiam: adeo inparem libertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse.

U. C. 541.
A. C. 211.

III. Reus ab se culpam in milites transferebat: Se defendit. Eos ferociter pugnam poscentes productos in aciem, non eo, quo voluerint, (quia serum diei fuerit) sed postero die, et tempore et loco æquo instructos, seu famam, seu vim hostium non sustinuisse. Quum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum; ut Varro- nem Cannensi pugna, ut multos alios imperatores. Qui autem solum se restantem prodesse reipublicæ, nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esset, potuisse? Non se inopia commcatus, non in loca iniqua incaute deductum, non agmine inexplorato euntem insidiis circumventum: rî aperta, armis, acie victum: nec suorum animos, nec hostium, in potestate habuisse: suum cuique ingenium audaciam aut pavorem facere. Bis est accusatus, pecuniaque anquisitum: tertio, testibus datis, quum, præterquam quod omnibus probris ouerabatur, jurati permulti dicerent, fugæ pavorisque initium a prætore ortum; ab eo desertos milites, quum haud vanum timorem ducis crederent, terga dedisse; tanta ira accensa est, ut capite anquirendum concio subclamaret. De eo quoque novum certamen ortum: nam, quum tribunus bis pe-

U. C. 541. cunia anquisisset, tertio capitis se anquirere diceret ;
 A. C. 211. tribuni plebis adpellati, collegæ, negarunt, se in mora
 esse, quo minus, quod ei more majorum permissum
 esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret, quoad
 vel capitis, vel pecuniæ judicasset privato. Tum Sem-
 pronius, perduellionis se judicare Cn. Fulvio, dixit,
 diemque comitiis ab C. Calpurnio prætore urbis pe-
 tit. Inde alia spes ab reo tentata est : si adesse in
 judicio Q. Fulvius frater posset, florens tum et fama
 rerum gestarum, et propinqua spe Capuæ potiundæ.

It in exsi-
 lium.

Id quum per literas miserabiliter pro fratris capite
 scriptas petisset Fulvius, negassentque Patres e re-
 publica esse, abscedi a Capua ; postquam dies co-
 mitiorum aderat, Cn. Fulvius exsulatum Tarquinius
 abiit : id ei justum exsilium esse, scivit plebs.

Capuæ
 arctior ob-
 sidio.

IV. Inter hæc vis omnis belli versa in Capuam
 erat : obsidebatur tamen acrius, quam obpugnaba-
 tur : nec aut famem tolerare servitia ac plebs pote-
 rant, aut mittere nuncios ad Hannibalem per custo-
 dias tam artas. Inventus est Numida, qui, acceptis
 literis, evasurum se professus, ut promissum præsta-
 ret, per media Romana castra nocte egressus, spem
 accendit Campanis, dum aliquid virium superesset,
 ab omni parte eruptionem tentandi. Ceterum in
 multis certaminibus equestria prælia ferme prospera
 faciebant : pedites superabantur : sed nequaquam
 tam lætum vincere, quam triste vinci ulla parte erat
 ab obsesso et prope expugnato hoste. Inita tandem
 ratio est, ut, quod viribus deerat, arte æquaretur :
 ex omnibus legionibus electi sunt juvenes, maxime
 vigore ac levitate corporum veloces : eis parmæ bre-
 viores, quam equestres, et septena jacula quaternos
 longa pedes data, præfixa ferro, quale hastis velita-

ribus inest : eos singulos in equos suos accipientes U. C. 541.
 equites adsuefecerunt, et vehi post sese, et desilire A. C. 211.
 perniciousiter, ubi signum datum esset. Postquam ad-
 suetudine quotidiana satis intrepide visum est fieri,
 in campum, qui medius inter castra murumque erat,
 adversus instructos Campanorum equites processe-
 runt : et, ubi ad conjectum teli ventum est, signo
 dato velites desiliunt : pedestris inde acies ex equi-
 tatu repente in hostium equites incurrit : jaculaque
 cum inpetu alia super alia emittunt. Quibus plurimis
 in equos virosque passim coniectis permultos vulne-
 raverunt : pavoris tamen plus ex re nova atque ino-
 pinata injectum est, et in percusum hostem equites
 invecti, fugam stragemque eorum usque ad portas
 fecerunt. Inde equitatu quoque superior Romana
 res fuit. Institutum, ut velites in legionibus essent. Velites in
 Auctorem peditum equiti inmiscendorum centurio- legionibus.
 nem Q. Navium ferunt, honorique id ei apud impe-
 ratorem fuisse.

V. Quum in hoc statu ad Capuam res essent,
 Hannibalem diversum Tarentinæ arcis potiundæ Hannibal
 Capuæque retinendæ trahebant curæ : vicit tamen ad Capu-
 respectus Capuæ, in quam omnium sociorum hosti- am.
 umque conversos videbat animos ; documento futu-
 ræ, qualemcumque eventum defectio ab Romanis
 habuisset. Igitur, magna parte impedimentorum re-
 licta in Bruttis, et omni graviore armatu, cum de-
 lectis peditum equitumque, quam poterat aptissimis
 ad maturandum iter, in Campaniam contendit : se-
 cuti tamen tam raptim euntem tres et triginta ele-
 phanti. In valle occulta post Tifata montem inmi-
 nentem Capuæ consedit. Adveniens quum castellum
 Galatiam, præsidio vi pulso, cepisset, in circumse-

U. C. 541. dentes Capuam se vertit: præmissis ante nunciis
 A. C. 211. Capuam, quo tempore castra Romana adgressurus
 Prælium. esset, ut eodem et illi, ad eruptionem parati, portis
 omnibus sese effunderent, ingentem præbuit terro-
 rem: nam alia parte ipse adortus est; alia Campani
 omnes, pedites equitesque, et cum iis Punicum præ-
 sidium, cui Bostar et Hanno præerant, erupit. Ro-
 mani, ut in re trepida, ne ad unam concurrento
 partem aliquid indefensi relinquerent, ita inter se
 copias partiti sunt. Ap. Claudius Campanis, Ful-
 vius Hannibali est obpositus. C. Nero proprætor
 cum equitibus sextæ legionis via, quæ Suessulam
 fert; C. Fulvius Flaccus legatus cum sociali equi-
 tatu constitit e regione Vulturini amnis. Prælium
 non solito modo clamore ac tumultu est cœptum,
 sed, ad alium virorum, equorum, armorumque so-
 num, disposita in muris Campanorum inbellis mul-
 tudo tantum cum æris crepitu, qualis in defectu
 lunæ silenti nocte cieri solet, edidit clamorem, ut
 averteret etiam pugnantium animos. Campanos fa-
 cile a vallo Appius arcebat. Major vis ab altera
 parte Fulvium, Hannibal et Pœni, urgebant: legio
 ibi sexta loco cessit: qua pulsa, cohors Hispano-
 rum cum tribus elephantis usque ad vallum pervasit:
 rupcratque mediam aciem Romanorum, et in anci-
 piti spe ac periculo erat, utrum in castra perrumpe-
 ret, an intercluderetur a suis. Quem pavorem legio-
 nis periculumque castrorum Fulvius ubi vidit, Q.
 Navium primoresque alios centurionum hortatur, *ut*
cohortem hostium sub vallo pignantem invadant: in
summo discrimine rem verti: aut viam dandam iis esse,
et minore conatu, quam condensam aciem inrupissent,
in castra inrupturos: aut conficiendos sub vallo esse.

Nec magni certaminis rem fore : paucos esse, et ab suis interclusos ; et quæ, dum paveat Romanus, interrupta acies videatur, eam, si se utrimque in hostem vertat, ancipiti pugna medios circumventuram. Navius ubi hæc imperatoris dicta accepit, secundi hastati signum ademtum signifero in hostes infert ; jacturum in medios eos minitans, ni se prope sequantur milites, et partem capessant pugnae. Ingens corpus erat, et arma honestabant ; et sublatum alte signum converterat ad spectaculum cives hostesque : ceterum, postquam jam ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique in eum tragulae conjectae, et prope tota in unum acies versa : sed neque hostium multitudo, neque telorum vis arcere inpetum ejus viri poterunt.

VI. Et M. Atilius legatus, primi principis ex eadem legione signum inferri in cohortem Hispanorum coëgit. Et, qui castris præerant, L. Porcius Licinus et T. Popillius legati pro vallo acriter propugnant, elephantosque transgredientes in ipso vallo conficiunt : quorum corporibus quum oppleta esset fossa, velut aggere aut ponte injecto, transitum hostibus dedit. Ibi per stragem jacentium elephantorum atrox edita cædes. Altera in parte castrorum jam impulsus erant Campani Punicumque præsidium, et sub ipsa porta Capuæ, quæ Vulturum fert, pugnabatur : neque tam armati inrumpentibus Romanis resistebant, quam quod porta, ballistis scorpionibusque instructa, missilibus procul hostes arcebat : et subpressit inpetum Romanorum vulnus imperatoris Ap. Claudii : cui, suos ante prima signa adhortanti, sub lævo humero summum pectus gæso ictum est. Magna tamen vis hostium ante portam est cæsa :

U. C. 541. ceteri trepidi in urbem compulsi. Et Hannibal,
 A. C. 211. postquam cohortis Hispanorum stragem vidit, sum-
 Hannibal maque vi castra hostium defendi, ommissa obpugna-
 recipit sig- tione, recipere signa, et convertere agmen peditum,
 na. objecto a tergo equitatu, ne hostis instaret, cœpit.
 Legionum ardor ingens ad hostem insequendum fuit:
 sed Flaccus receptui cani jussit; satis ad utrumque
 profectum ratus, ut et Campani, quam haud mul-
 tum in Hannibale præsidii esset, et ipse Hannibal
 sentiret. Cæsa eo die, qui hujus pugnae auctores
 sunt, octo millia hominum de Hannibalis exercitu,
 tria ex Campanis tradunt; signaque Karthaginien-
 sibus quindecim ademta, duodeviginti Campanis.
 Apud alios nequaquam tantam molem pugnae in-
 veni, plusque pavoris, quam certaminis, fuisse:
 quum inopinato in castra Romana Numidæ Hispa-
 nique cum elephantis inrupissent; elephantis, per
 media castra vadentes, stragem tabernaculorum in-
 genti sonitu ac fugam abruptentium vincula ju-
 mentorum facerent; fraudem quoque super tumultum
 adjectam, inmissis ab Hannibale, qui (habuit
 aliquot) gnari Latinae linguæ juberent consulum
 verbis, quoniam amissa castra essent, pro se quem-
 que militum in proximos montes fugere: sed eam
 celeriter cognitam fraudem, obpressamque magna
 cæde hostium; elephantos igni e castris exactos.
 Hoc ultimum (utcumque initum finitumque est) ante
 Seppius deditionem Capuæ prælium fuit. Medixtuticus, qui
 Lesius Me- summus magistratus apud Campanos est, eo anno
 dixtuticus summus Lesius erat, loco obscuro tenuique fortuna
 Capuæ. ortus. Matrem ejus quondam, pro pupillo eo pro-
 curantem familiare ostentum, quum respondisset
 aruspex, summum quod esset imperium Capuæ, per-

venturum ad eum puerum, nihil ad eam spem ag- U. C. 541.
noscentem, dixisse ferunt, *Næ tu perditas res Cam-* A. C. 211.
panorum narras, ubi summus honos ad filium meum
perveniet! Ea ludificatio veri, et ipsa in verum ver-
tit: nam quum fame ferroque urgerentur, nec spes
ulla superesset, iis, qui nati in spem honorum erant,
honores detractantibus; Lesius, querendo desertam
ac proditam a primoribus Capuam, summum ma-
gistratum ultimus omnium Campanorum cepit.

VII. Ceterum Hannibal, ut nec hostes elici am-
plius ad pugnam vidit, nec per castra eorum per-
rumpi ad Capuam posse, ne suos quoque commea-
tus intercluderent novi consules, abscedere irritò
incepto, et movere a Capua statuit castra. Multa
secum, quonam inde ire pergeret, volventi subiit
animum inpetus, caput ipsum belli Romam petendi:
cujus rei semper cupitæ prætermisam occasionem
post Cannensem pugnam et alii vulgo fremebant, et
ipse non dissimulabat: *necopinato pavore ac tumultu,* Hannibal
non esse desperandum, aliquam partem urbis occupari Romam
posse; et, si Roma in discrimine esset, Capuam extem- petere sta-
plø omissuros aut ambo imperatores Romanos, aut al- tuit.
terum ex iis: et, si divisissent copias, utrumque infir-
miorem factum aut sibi, aut Campanis, bene gerendæ
rei fortunam daturus esse. Una ea cura angebat, ne,
ubi abscessisset, extemplo dederentur Campani. Nu-
midam promptum ad omnia audenda donis perlicit,
ut, literis acceptis, specie transfugæ castra Roma-
na ingressus, altera parte Capuam clam pervadat.
Literæ autem erant adhortatione plenæ. *Profec-*
tionem suam, quæ salutaris illis foret, abstracturam
ad defendendam Romam ab obpugnanda Capua duces
atque exercitus Romanos. Ne desponderent animos:

U. C. 541. *tolerando paucos dies, totam soluturos obsidionem. Inde*
 A. C. 211. *naves in flumine Vulturno comprehensas subigi ad*
id, quod jam ante præsidii causa fecerat, castellum
jussit. Quarum ubi tantam copiam esse, ut una
nocte trajici posset exercitus, adlatum est, cibariis
decem dierum præparatis, deductas nocte ad fluvium
legiones ante lucem trajecit.

VIII. Id priusquam fieret, ita futurum comper-
 tum ex transfugis, Fulvius Flaccus senatui Romam
 quum scripsisset, varie hominum animi pro cujusque
 ingenio adfecti sunt. Ut in re tam trepida, senatu
 extemplo vocato, P. Cornelius, cui Asinæ cognomen
 erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia, neque
 Capuæ, neque ullius alterius rei memor, ad urbis
 præsidium revocabat. Fabius Maximus, abscedi a
 Capua, terrerique et circummagi ad nutus commina-
 tionesque Hannibalis, fugitosum ducebat. *Qui ad*
Cannas victor ire tamen ad urbem ausus non esset,
eum, a Capua repulsum, spem potiundæ urbis Romæ
cepisse? Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuæ
liberandam obsidionem, ire. Romam cum eo exercitu,
qui ad urbem esset, Jovem, fæderum raptorum ab Han-
nibale testem, Deosque alios defensuros esse. Has di-
versas sententias media sententia P. Valerii Flacci
vicit: qui, utriusque rei memor, imperatoribus, qui
ad Capuam essent, scribendum censuit, Quid ad ur-
bem præsidii esset, quantas autem Hannibal copias du-
ceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus
esset, ipsos scire. Si et Romam e ducibus alter, et ex-
ercitus pars mitti posset, ut ab reliquo et duce et exer-
citu Capua recte obsideretur; inter se compararent
Claudius Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri, ad
prohibendam obsidione patriam, Romam revivendum es-

Varia in
 senatu
 sententiæ.

set. Hoc senatusconsulto Capuam perlato, Q. Fulvius proconsul, cui, collega ex vulnere ægro, eundem Roman erat, e tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum, mille equites, Vulturum traducit: inde quum Hannibalem Latina via iturum satis comperisset, ipse per Appiæ municipia, quæque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, Lanuvium præmisit, ut commeatus paratos et in urbibus haberent, et ex agris devitiis in viam proferrent, præsidiaque in urbes contraherent, ut sua cuique respublica in manu esset.

IX. Hannibal, quo die Vulturum est transgressus, haud procul a flumine castra posuit. Postero die præter Cales in agrum Sidicinum pervenit: ibi diem unum populando moratus, per Suessulam Allifanumque et Casinatem agrum via Latina ducit: sub Casinum biduo stativa habita et passim populationes factæ. Inde, præter Interamnam Aquinumque, in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum: ubi intercisum pontem a Fregellanis morandi itineris causa invenit. Et Fulvium Vulturum tenuerat annis, navibus ab Hannibale incensis, rates ad trajiciendum exercitum, in magna inopia materiæ, ægre comparantem. Trajecto ratibus exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modo, sed circa viam, expositis benigne commeatibus, erat: alacresque milites alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuncius, diem noctemque itinere continuato, ingentem adtulit terrorem: tumultuosius, quam adlatum erat, cursus hominum, adfingentium vana auditis, totam urbem conciverat: ploratus mulierum non ex privatis solum domibus

U. C. 541.
A. C. 211.
Fulvius a
Capua Ro-
mam revo-
catur.

Tumultus
Romæ.

U. C. 541. exaudiebatur; sed undique matronæ, in publicum
 A. C. 211. effusæ, circa Deûm delubra discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nixæ genibus, supinas manus ad cælum ac Deos tendentes, orantesque, ut urbem Romanam e manibus hostium eriperent; matresque Romanas et liberos parvos inviolatos servarent. Senatus magistratibus in foro præsto est, si quid consulere velint. Alii accipiunt imperia, disceduntque ad suas quisque officiorum partes: alii obferunt se, si quo usus operæ sit: præsidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Æsulana ponuntur. Inter hunc tumultum, Q. Fulvium proconsulem profectum cum exercitu a Capua adfertur; cui ne minueretur imperium, si in urbem venisset, decernit senatus, ut Q. Fulvio par cum consulibus imperium esset. Hannibal, infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontes, per Frusinatem Ferentinatemque et Anagninum agrum in Lavicanum venit: inde Algidio Tusculum petiit: nec receptus mœnibus, infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit: inde in Pupiniam exercitu demisso, octo millia passuum ab Roma posuit castra. Quo propius hostis accedebat, eo major cædes fiebat fugientium, præcedentibus Numidis: pluresque omnium generum atque ætatum capiebantur.

X. In hoc tumultu Fulvius Flaccus, porta Capena cum exercitu Romam ingressus, media urbe per Carinas Esquilias contendit: inde egressus, inter Esquilinam Collinamque portam posuit castra. Ædiles plebis commeatum eo comportarunt. Consules senatusque in castra venerunt: ibi de summa re publica consultatum. Placuit, consules circa portas

Collinam Esquilinamque ponere castra : C. Calpurnium prætorem urbanum Capitolio atque arci præesse : et senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset. Inter hæc Hannibal ad Anienem fluvium, tria millia passuum ab urbe, castra admovit : ibi stativis positus, ipse cum duobus millibus equitum a porta Collina usque ad Herculis templum est progressus ; atque, unde proxime poterat, mœnia situmque urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque otiose facere, Flacco indignum visum est : itaque inmisit equites, submoverique atque in castra redigi hostium equitatum jussit. Quum commissum prælium esset, consules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille et ducentos erant, media urbe transire Esquilias jusserunt : nullos aptiores, inter convalles tectaque hortorum et sepulcra aut cavas undique vias, ad pugnandum futuros rati : quos quum ex arce Capitolioque clivo publico in equis decurrentes quidam vidissent, captum Aventinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam præbuit, ut, nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit : tunc in domos atque in tecta refugiebant : vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus telisque incessebant. Nec comprimere tumultus aperiri que error poterat, refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quæ repentinus pavor in urbem compulerat. Equestre prælium secundum fuit, submotique hostes sunt : et, quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit, omnes, qui dictatores, consules, censoresve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset a muris hostis. Et diei quod reli-

U. C. 541. quum fuit, et nocte insequenti, multi temere excitati
 A. C. 211. tumultus sunt, compressique.

Instructas
 utrimque
 acies tem-
 pestas di-
 rimit.

XI. Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus consulesque certamen detractavere. Instructis utrimque exercitibus in ejus pugnae casum, in qua urbs Roma victori praemium esset, imber ingens grandine mixtus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis retentis in castra sese receperint, nullius rei minore, quam hostium, metu. Et postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit: ubi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Pœnos versa est: auditaque vox Hannibalis fertur, *Potiundæ sibi urbis Romæ modo mentem non dari, modo fortunam*. Minuere etiam spem ejus et aliæ, parva magnaue, res: magna illa, quod, quum ipse ad mœnia urbis Romæ armatus sederet, milites sub vexillis in supplementum Hispaniæ profectos audivit: parva autem, quod per eos dies eum forte agrum, in quo ipse castra haberet, venisse, nihil ob id deminuto pretio, cognitum ex quodam captivo est. Id vero adeo superbum atque indignum visum, ejus soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, inventum Romæ emptorem; ut, extemplo vocato præcone, tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum tunc essent, jusserit venire. His motus ad Turtiam fluvium castra retulit, sex millia passuum ab urbe: inde ad lucum Feroniæ pergit ire, templum ea tempestate inclitum divitiis. Capenates aliqui adcolæ ejus erant; primitias frugum eo donaque alia pro copia portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant. His omnibus donis tum spolia-

Recedit
 Hannibal.

tum templum : æris acervi, quum rudera milites religionem induci jacerent, post profectio-
 nem Hannibalis magni inventi. Hujus populatio templi haud dubia inter scriptores est. Cælius, Romam euntem ab Ereto divertisse eo Hannibalem, tradit : iterque ejus ab Reate, Cutilisque, et ab Amiterno orditur : ex Campania in Samnium, inde in Pelignos pervenisse ; præterque oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse ; inde Albensi agro in Marsos, hinc Amiternum, Forulosque vicum venisse. Neque ibi error est, quod tanti exercitus vestigia intra tam brevis ævi memoriam potuerint confundi : isse enim ea constat. Tantum id interest, veneritne eo itinere ad urbem, an ab urbe in Campaniam redierit.

XII. Ceterum non quantum pertinaciæ ad pre-
 mendam obsidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Hannibali : namque ex Lucanis in Bruttium agrum, ad fretum vero ac Rhegium eo cursu contendit, ut prope repentino adventu incautos obpresserit. Capua etsi nihilo segnius obsessa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci sensit : et admiratio orta est, non simul regressum Hannibalem. Inde per colloquia intellexerunt, relictos se desertosque, et spem Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos esse. Accessit edictum proconsulis ex senatusconsulto propositum, vulgatumque apud hostes : *ut, qui civis Campanus ante certam diem transisset, sine fraude esset.* Nec ulla facta est transitio, metu magis eos, quam fide, continente ; quia majora in defectione deliquerant, quam quibus ignosci posset. Ceterum quemadmodum nemo privato consilio ad hostem transibat, ita nihil salutare in medium consulebatur. Nobilitas rempublicam deseruerat,

U. C. 541.
 A. C. 211.

It Rhegi-
 um.

Campano-
 rum de-
 speratio.

U. C. 541. neque in senatum cogi poterant : in magistratu au-
 A. C. 211. tem erat, qui non sibi honorem adjecisset, sed indigni-

nitate sua vim ac jus magistratui, quem gerebat, demississet. Jam ne in foro quidem, aut publico loco, principum quisquam adparebat : domibus inclusi patriæ occasum cum suo exitio in dies exspecta-

Literæ
 Bostar's et
 Hannonis
 ad Hanni-
 balem.

bant : summa curæ omnis in Bostarem Hannonem-
 que præfectos præsidii Punici versa erat, suo, non
 sociorum, periculo sollicitos. Hi, conscriptis ad
 Hannibalem literis, non libere modo, sed etiam aspe-

pere, quibus, *non Capuam solam traditam in manum hostibus, sed se quoque et præsidium in omnes cruciatus proditos, incusabant : ubiisse eum in Bruttios, velut avertentem sese, ne Capua in oculis ejus caperetur : at, Hercule, Romanos ne obpugnatione quidem urbis Romanæ abstrahi ab Capua obsidenda potuisse : tanto constantiorem inimicum Romanum, quam annicum Pænum esse. Si redeat Capuam, bellumque omne eo vertat, et se et Campanos paratos eruptioni fore. Non eum Rheginis, neque Tarentinis bellum gesturos transisse Alpes : ubi Romanæ legiones sint, ibi et Karthaginiensium exercitus debere esse. Sic ad Cannas, sic ad Trasimenum rem bene gestam ; cœundo, conferendo eum hoste castra, fortunam tentando.* In hanc sententiam literæ conscriptæ Numidis, proposita mercede jam professis operam, dantur. Hi specie transfugarum quum ad Flaccum in castra venissent, ut inde tempore capto abirent ; famesque, quæ tam diu Capuæ erat, nulli non probabilem causam transitionis faceret, mulier repente Campana in castra venit, scortum transfugarum unius ; indicatque imperatori Romano, Numidas fraude composita transisse, literasque ad Hannibalem ferre : id unum ex

iis, qui sibi rem aperuisset, arguere sese paratam esse. Productus primo satis constanter ignorare se mulierem simulabat: paulatim dein convictus veris, quum tormenta posci et parari videret, fassus id ita esse: literæque prolatæ; et additum etiam indicio, quod celabatur, et alios specie transfugarum Numidas vagari in castris Romanis: hi supra septuaginta comprehensi, et cum transfugis novis mulcati virgis, manibusque præcis, Capuam rediguntur. Conspicuum tam triste supplicium fregit animos Campanorum.

XIII. Concursus ad curiam populi factus coëgit Lesium senatum vocare: et primoribus, qui jam diu publicis consiliis aberant, propalam minabantur, nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros se, et in publicum omnes vi extracturos esse. Is timor frequentem senatum magistratui præbuit. Ibi quum ceteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent, Vibius Virrius, qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus sententiam, negat, eos, qui de legatis et de pace ac deditioe loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate habuissent; nec quid ipsis patiendum sit. Quid? vos, inquit, eam deditioem fore censetis, qua quondam, ut adversus Samnites auxilium inpetrarem, nos nostraque omnia Romanis dedidimus? Jam e memoria excessit, quo tempore, et in qua fortuna a populo Romano defecerimus? jam, quemadmodum in defectione præsidium, quod poterat emitti, pro cruciatum et ad contumeliam necarimus? quoties in obsidentes, quam inimice eruperimus, castra obpugnarimus? Hannibalem vocaverimus ad obprimendos eos? hoc quod recentissimum est, ad obpugnandam Romam hinc eum miserimus?

U. C. 541.
A. C. 211.

Senatus
Campanus
convocatur.

Vibii Virrii
oratio.

U. C. 541. *Age contra, quæ illi infeste in nos fecerint, repetite: ut*
 A. C. 211. *ex eo, quid speretis, habeatis. Quum hostis alienigena*
in Italia esset, et Hannibal hostis, et cuncta bello arde-
rent, omissis omnibus, omisso ipso Hannibale, ambo con-
sules et duo consulares exercitus ad Capuam obpugnand-
am miserunt. Alterum annum circumvallatos inclu-
sosque nos fame macerant, et ipsi nobiscum ultima peri-
cula ac gravissimos labores perpessi, circa vallum ac
fossas sæpe trucidati, et prope ad extremum castris ex-
uti. Sed omitto hæc: vetus atque usitata res est, in
obpugnanda hostium urbe labores ac pericula pati: illud
iræ atque odii execrabilis indicium est. Hannibal in-
gentibus copiis peditum equitumque castra obpugnavit,
et ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab ob-
sidione. Profectus trans Vulturnum, perussit Calenum
agrum: nihil tanta sociorum clade avocati sunt. Ad
ipsam urbem Romam infesta signa ferri jussit: eam
quoque tempestatem imminentem spreverunt. Trans-
gressus Anienem, tria millia passuum ab urbe castra
posuit: postremo ad mœnia ipsa et ad portas accessit.
Romam se ademturum eis, nisi omitterent Capuam,
ostendit: non omiserunt. Feras bestias, cæco inpetu ac
rabie concitatas, si ad cubilia et catulos earum ire per-
gas, ad opem suis ferendam avertas. Romanos Roma
circumsessa, conjuges, liberi, quorum ploratus hinc
prope exaudiebantur, aræ, foci, Deûm delubra, sepul-
cra majorum temerata ac violata, a Capua non averte-
runt: tanta aviditas supplicii expetendi, tanta sangui-
nis nostri hauriendi est sitis. Nec injuria forsitan:
nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset. Ita-
que quando aliter Diis immortalibus visum est, quum
mortem ne recusare quidem debeam; cruciatus contu-
meliasque, quas sperat hostis, dum liber, dum mei po-

tens sum, effugere morte, præterquam honesta, etiam leni, possum. Non videbo Ap. Claudium et Q. Fulvium, victoria insolenti subnisis, neque vinctus per urbem Romanam triumphi spectaculum trahar, ut deinde in carcere, aut ad palum deligatus, lacerato virgis tergo, cervicem securi Romanæ subjiciam : nec dirui incendique patriam videbo : nec rapi ad stuprum matres Campanas, virginesque, et ingenuos pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, a fundamentis prouerunt, ne stirpis, ne memoria originum suarum exstaret : nedum eos Capuæ parsuros credam, cui infestiores, quam Karthagini, sunt. Itaque quibus vestrum ante fato cedere, quam hæc tot tam acerba videant, in animo est ; iis apud me hodie epulæ instructæ paratæque sunt. Satiatis vino ciboque poculum idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur : ea potio corpus ab cruciatu, animum a contumeliis, oculos, aures, a vilendis audiendisque omnibus acerbis indignisque, quæ manent victos, vindicabit : parati erunt, qui magno rogo in propatulo ædium accenso corpora exanima injiciant. Hæc una via et honesta et libera ad mortem : et ipsi virtutem mirabuntur hostes, et Hannibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse.

XIV. Hanc orationem Virrii plures audierunt cum adsensu, quam forti animo id, quod probabant, exsequi potuerunt. Major pars senatus, multis sæpe bellis expertam populi Romani clementiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt, miseruntque. Vibium Virrium septem et viginti ferme senatores domum secuti sunt, epulatique cum eo ; et, quantum facere potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis sensu mali, venenum omnes sumserunt :

Legati ad Romanos missi.

Virrius et alii senatores venenum sumunt.

U. C. 541. inde misso convivio, dextris inter se datis, ultimo-
 A. C. 211. que complexu, conlacrimantes suum patriæque casum, alii, ut eodem rogo cremarentur, manserunt; alii domos digressi sunt. Inpletæ cibus vinoque venæ minus efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt: itaque noctem totam plerique eorum, et diei insequentis partem quum animam egissent; omnes tamen, priusquam aperirentur hostibus portæ, exspirarunt. Postero die porta Jovis, quæ adversus castra Romana erat, jussu proconsulis aperta est: ea intromissa legio una et duæ alæ, cum C. Fulvio legato. Is, quum omnium primum arma telaque, quæ Capuæ erant, ad se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, præsidium Punicum comprehendit, senatum Campanum ire in castra ad imperatores Romanos jussit: quo quum venissent, extemplo his omnibus catenæ injectæ, jussique ad quæstores deferre, quod auri argentique haberent: auri pondo septuaginta fuit, argenti tria millia pondo et ducenta: senatores quinque et viginti Cales in custodiam, duodetriginta Teanum missi: quorum de sententia maxime descitum ab Romanis constabat.

Capuam
 ingrediuntur
 Romani.

XV. De supplicio Campani senatus haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat. Facilis inpetrandæ veniæ Claudius, Fulvio durior sententia erat. Itaque Appius Romam ad senatum arbitrium ejus rei totum rejiciebat: percunctandi etiam æquum esse potestatem fieri Patribus, num communicassent consilia cum aliquibus sociorum Latini nominis municipiorum: et num ope eorum in bello forent et municipiorum adjuti. *Id vero minime committendum esse, Fulvius dicere, ut sollicitarentur crimini-*

bus dubiis sociorum fidelium animi: et subjicerentur in- U. C. 541.
dicibus, queis, neque quid facerent, neque quid dicerent, A. C. 211.
quidquam umquam pensi fuisset: itaque se eam quæ-
stionem obpressurum extincturumque. Ab hoc sermo-
ne quum digressi essent, et Appius, quamvis ferociter
loquentem, collegam, non dubitaret, tamen literas
super tanta re ab Roma expectaturum; Fulvius, ne
id ipsum impedimentum incepto foret, dimittens præ-
torium, tribunis militum ac præfectis socium impe-
ravit, uti duobus millibus equitum delectis denunci-
arent, ut ad tertiam buccinam præsto essent. Cum
hoc equitatu nocte Teanum profectus, prima luce
portam intravit, atque in forum perrexit: concursu-
que ad primum equitum ingressum facto, magistra-
tum Sidicinum citari jussit, imperavitque, ut produ-
ceret Campanos, quos in custodia haberet. Pro- Senatores
ducti omnes, virgisque cæsi, ac securi percussi. Inde Campani
citato equo Cales percurrit: ubi quum in tribunali securi per-
consedisset, productique Campani deligarentur ad cutiuntur.
palum, eques citus ab Roma venit, literasque a C.
Calpurnio prætore Fulvio et senatusconsultum tra-
didit: murmur ab tribunali totam concionem perva-
sit, differri rem integram ad Patres de Campanis: et
Fulvius, id ita esse ratus, acceptas literas, neque re-
solutas, quum in gremio reposuisset, præconi impe-
ravit, ut lictorem lege agere juberet. Ita de iis quo-
que, qui Calibus erant, sumtum supplicium. Tum
literæ lectæ senatusque consultum, serum ad inpedi-
endam rem actam; quæ summa ope adproperata
erat, ne inpediri posset. Consurgentem jam Fulvi- Jubellii
um Taurea Jubellius Campanus, per mediam vadens mors.
urbem turbamque, nomine inclamavit: et, quum,
mirabundus quidnam sese vellet, resedisset Flaccus,

U. C. 541. *Me quoque, inquit, jube occidi, ut gloriari possis, multo*
 A. C. 211. *fortiorem, quam ipse es, virum abs te occisum esse.*

Quum Flaccus negaret, *profecto satis compotem mentis esse: modo, prohiberi etiam se, si id vellet, senatusconsulto, diceret: tum Jubellius, Quandoquidem, inquit, copta patria, propinquis amicisque amissis, quum ipse manu mea conjugem liberosque interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem est, quæ his civibus meis; petatur a virtute invisæ hujus vitæ vindicta: atque ita gladio, quem veste texerat, per adversum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit.*

XVI. Quia, et quod ad supplicium adtinet Campanorum, et pleraque alia, de Flacci unius sententia acta erant; mortuum Ap. Claudium sub deditioem Capuæ, quidam tradunt: hunc quoque ipsum Tauream neque sua sponte venisse Cales, neque sua manu interfectum: sed, dum inter ceteros ad palum deligatur, quia parum inter strepitus exaudiri possent, quæ vociferabatur, silentium fieri Flaccum jussisse: tum Tauream illa, quæ ante memorata sunt, dixisse, *virum se fortissimum ab nequaquam pari ad virtutem occidi.* Sub hæc dicta, jussu proconsulis præconem ita pronunciasse: *Lictor, viro forti adde virgas, et in eum primum lege age.* Lectum quoque senatusconsultum, priusquam securi feriret, quidam auctores sunt: sed, quia adscriptum in senatusconsulto fuerit, *si ei videretur, integram rem ad senatum rejiceret,* interpretatum esse, quid magis e republica duceret, æstimationem sibi permissam. Capuam a Calibus reditum est, Atellaque et Calatia in deditioem acceptæ: ibi quoque in eos, qui capita rerum erant, animadversum. Ita ad septuaginta principes

senatus interfecti ; trecenti ferme nobiles Campani U. C. 541.
in carcerem conditi : alii, per sociorum Latini no- A. C. 211.
minis urbes in custodias dati, variis casibus interi-
erunt : multitudo alia civium Campanorum venum-
data. De urbe agroque reliqua consultatio fuit, qui- Res ad Ca-
busdam delendam censentibus urbem prævalidam, puam com-
propinquam, inimicam. Ceterum præsens utilitas positæ.
vicit : nam propter agrum, quem omni fertilitate
terræ satis constabat primum in Italia esse, urbs
servata est, ut esset aliqua aratorum sedes : urbi
frequentandæ multitudo incolarum libertinorumque
et institorum opificumque retenta : ager omnis et
tectæ publicæ populi Romani factæ. Ceterum habi-
tari tantum, tamquam urbem, Capuam, frequentari-
que placuit : corpus nullum civitatis, nec senatus,
nec plebis concilium, nec magistratus esse : sine
consilio publico, sine imperio multitudinem, nullius
rei inter se sociam, ad consensum inhabilem fore :
præfectum ad jura reddenda ab Roma quotannis
missuros. Ita ad Capuam res compositæ, consilio
ab omni parte laudabili : severe et celeriter in max-
ime noxios animadversum : multitudo civium dissi-
pata in nullam spem reditus : non sævitum incendiis
ruinisque in tectæ innoxia murosque : et cum emo-
lumento quæsita etiam apud socios lenitatis species,
incolumitate urbis nobilissimæ opulentissimæque,
cujus ruinis omnis Campania, omnes, qui Campani-
am circa adcolunt, populi ingemuissent : confessio
expressa hosti, quanta vis in Romanis ad expetendas
pœnas ab infidelibus sociis, et quam nihil in Hanni-
bale auxilii ad receptos in fidem tuendos esset.

XVII. Romani Patres, perfuncti, quod ad Capu-
am adtinebat, cura, C. Neroni ex iis duabus legioni-

U. C. 541. bus, quas ad Capuam habuerat, sex millia peditum,
 A. C. 211. et trecentos equites, quos ipse legisset, et sociûm
 Latini nominis peditum numerum parem, et octin-
 gentos equites decernunt: eum exercitum Puteolis
 Nero it in in naves inpositum Nero in Hispaniam transporta-
 Hispani- vit. Quum Tarraconem navibus venisset, expositis-
 2m. que ibi copiis, et navibus subductis, socios quoque
 navales multitudinis augendæ causa armasset; pro-
 fectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fonteio
 et L. Marcio accepit: inde pergit ad hostes ire.
 Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides atros castra habe-
 bat in Ausetanis: is locus est inter oppida Illitur-
 gin et Mentissam. Hujus saltus fauces Nero occu-
 pavit. Hasdrubal, ne in arto res esset, caduceato-
 rem misit, qui promitteret, si inde missus foret, se
 omnem exercitum ex Hispania deportaturum. Quam
 rem quum læto animo Romanus accepisset, diem
 posterum Hasdrubal conloquio petivit, ut Romani
 leges conscriberent de tradendis arcibus urbium,
 dieque statuenda, ad quam præsidia deducerentur,
 suaque omnia sine fraude Pœni deportarent. Quod
 ubi inpetravit, extemplo primis tenebris, atque inde
 Hasdrubal tota nocte, quod gravissimum exercitus erat, Has-
 circum- drubal, quacumque posset, evadere e saltu jussit:
 ventus data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, ut
 fraude ipsa paucitas, quum ad hostem silentio fallendum
 elabatur. aptior, tum ad evadendum per artas semitas ac diffi-
 ciles esset. Ventum insequenti die ad conloquium
 est: sed loquendo plura scribendoque, dedita opera,
 quæ in rem non essent, die consumto, in posterum
 dilatatum est. Addita insequens nox spatium dedit et
 alios emittendi: nec postero die res finem invenit:
 ita aliquot dies disceptando palam de legibus, noctes-

que emittendis clam e castris Karthaginiensibus, absumtæ: et, postquam major pars emissa exercitus erat, jam ne iis quidem, quæ ultro dicta erant, stabatur: minusque ac minus (cum timore simul fide decrescente) conveniebat. Jam ferme pedestres omnes copiæ evaserant e saltu: quum prima luce densa nebula saltum omnem camposque circa intexit: quod ubi sensit Hasdrubal, mittit ad Neronem, qui in posterum diem colloquium differret: illum diem religiosum Karthaginiensibus ad agendum quidquam rei seriæ esse. Ne tum quidem suspecta fraus: quum data esset venia ejus diei, extemplo Hasdrubal, cum equitatu elephantisque castris egressus, sine ullo tumultu in tutum evasit. Hora ferme quarta dispulsa sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. Tum demum Claudius, Punicam fraudem agnoscens, ut se dolo captum sensit, proficiscentem institit sequi, paratus configere acie: sed hostis detractabat pugnam, levia tamen prælia inter extremum Punicum agmen præcursoresque Romanorum fiebant.

XVIII. Inter hæc Hispaniæ populi, nec qui post cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. Et Romæ senatui populoque, post receptam Capuam, non Italiæ jam major, quam Hispaniæ, cura erat: et exercitum augeri, et imperatorem mitti placebat: nec tamen, quem mitterent, satis constabat; quam illud, ubi duo summi imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendum esse. Quum alii alium nominarent, postremum eo decursum est, ut populus proconsuli creando in Hispaniam comitia haberet: diemque comitiis con-

U. C. 541.
A. C. 211.

Comitia
procon-
suli crean-
do in His-
paniam.

U. C. 541. sulcs edixerunt. Primo exspectaverant, ut, qui se
 A. C. 211. tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur: quæ ut destituta exspectatio est, redintegratus luctus acceptæ cladis, desideriumque imperatorum amissorum. Mœsta itaque civitas, prope inops consilii, comitiorum die tamen in Campum descendit: atque in magistratus versi circumspectant ora principum, aliorum alios intuentium, fremuntque, adeo perditas res desperatumque de republica esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere. Quum subito P. Cornelius, Publii, qui Hispania ceciderat, filius, quatuor et viginti ferme annos natus, professus se petere, in superiore, unde conspici posset, loco constitit. In quem postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore ominati extemplo sunt felix faustumque imperium: jussi deinde inire suffragium, ad unum omnes non centuriæ modo, sed etiam homines, P. Scipioni imperium esse in Hispania jusserunt. Ceterum post rem actam, ut jam resederat inpetus animorum ardorque, silentium subito ortum et tacita cogitatio, quidnam egissent, num favor plus valuisset, quam ratio? ætatis maxime pœnitebat: quidam fortunam etiam domus horrebant nomenque, ex funestis duabus familiis, in eas provincias, ubi inter sepulcra patris patrique res gerendæ essent, proficiscentis.

Deligitur
 P. Scipio.

XIX. Quam ubi ab re tanto inpetu acta sollicitudinem curamque hominum animadvertit, advocata concione, ita de ætate sua imperioque mandato, et bello, quod gerendum esset, magno elatoque animo disseruit, ut ardorem eum, qui resederat, excitaret rursus novaretque: et inpleret homines certioris spei, quam quantam fides promissi humani, aut ratio

ex fiducia rerum subjicere solet. Fuit enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis, sed arte quoque quadam ab juvena in ostentationem earum compositus: pleraque apud multitudinem, aut per nocturnas visa species, aut velut divinitus mente monita, agens: sive et ipse capti quadam superstitione animi, sive ut imperia consiliaque, velut sorte oraculi missa, sine cunctatione exsequerentur. Ad hoc jam inde ab initio præparans animos, ex quo togam virilem sumsit, nullo die prius ullam publicam privatamque rem egit, quam in Capitolium iret, ingressusque ædem consideret: et plerumque solus in secreto ibi tempus tereret. Hic mos, qui per omnem vitam servabatur, seu consulto, seu temere, vulgatæ opinionioni fidem apud quosdam fecit, stirpis eum divinæ virum esse; retulitque famam, in Alexandro Magno prius vulgatam, et vanitate et fabula parem, anguis inmanis concubitu conceptum, et in cubiculo matris ejus persæpe visam prodigii ejus speciem, intervenitque hominum evolutam repente, atque ex oculis elapsam. His miraculis numquam ab ipso elusa fides est: quin potius aucta arte quadam, nec abnuendi tale quidquam, nec palam adfirmandi. Multa alia ejusdem generis, alia vera, alia adsimulata, admirationis humanæ in eo juvene excesserant modum: quibus freta tunc civitas, ætati haudquaquam maturæ tantam molem rerum, tantumque imperium permisit. Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat, quæque a Putcolis cum C. Nerone trajectæ erant, decem millia militum et mille equites adduntur: et M. Junius Silanus proprætor adjutor ad res gerendas datus est. Ita cum triginta navium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostiis Ti-

U. C. 541.

A. C. 211.

Scipionis

artes apud

multitudi-

nem.

U. C. 541. berinis profectus præter oram Tusci maris, Alpes at-
 A. C. 211. que Gallicum sinum, et deinde Pyrenei circumvectus
 Venit in promontorium, Emporiis urbe Græca (oriundi et
 Hispaniam. ipsi a Phocæa sunt) copias exposuit : inde sequi na-
 vibus jussis, Tarraconem pedibus profectus, conven-
 tum omnium sociorum (etenim legationes ad famam
 adventus ejus ex omni se provincia effuderant) ha-
 buit : naves ibi subduci jussit, remissis quatuor tri-
 remibus Massiliensium, quæ officii causa ab domo
 prosecutæ fuerant. Responsa inde legationibus sus-
 pensis varietate tot casuum dare cœpit, ita elato ab
 ingenti virtutum suarum fiducia animo, ut nullum
 ferox verbum excideret ; ingensque omnibus, quæ
 diceret, quum majestas inesset, tum fides.

XX. Profectus ab Tarracone, et civitates socio-
 rum et hiberna exercitus adiit : conlaudavitque mi-
 lites, quod, duabus tantis cladibus deinceps icti, pro-
 vinciam obtinuissent : nec fructum secundarum re-
 rum sentire hostes passi, omni cis Iberum agro eos
 arcuissent, sociosque cum fide tutati essent. Mar-
 cium secum habebat cum tanto honore, ut facile ad-
 pareret, nihil minus, quam vereri, ne quis obstaret
 gloriæ suæ. Successit inde Neroni Silanus, et in
 hiberna novi milites deducti. Scipio, omnibus, quæ
 adeunda agendaque erant, mature aditis peractisque,
 Tarraconem concessit. Nihilo minor fama apud
 hostes Scipionis erat, quam apud cives sociosque, et
 divinatio quædam futuri ; quo minus ratio timoris
 reddi poterat oborti temere, majorem inferens me-
 tum. In hiberna diversi concesserant : Hasdrubal
 Gisgonis usque ad oceanum et Gades : Mago in
 mediterranea, maxime supra Castulonensem saltum :
 Hasdrubal Hamilcaris filius proximus Ibero circa Sa-

guntum hibernavit. Æstatis ejus extremo, quo capta U. C. 541.
 est Capua, et Scipio in Hispaniam venit, Punica clas- A. C. 211.
 sis, ex Sicilia Tarentum adcita ad arcendos comnea-
 tus præsidii Romani, quod in arce Tarentina erat,
 clauserat quidem omnes ad arcem a mari aditus; sed
 adsidendo diutius artiozem annonam sociis, quam
 hosti, faciebat: non enim tantum subvehi oppidanis
 per pacata litora apertosque portus præsidio navium
 Punicarum poterat, quantum frumenti classis ipsa
 turba navali mixta ex omni genere hominum absum-
 mebat: ut arcis præsidium etiam sine invecto (quia
 pauci erant) ex ante præparato sustentari posset;
 Tarentinis classique ne invectum quidem subficeret.
 Tandem majore gratia, quam venerat, classis dimis-
 sa est: annona haud multum laxaverat: quia, re-
 moto maritimo præsidio, subvehi frumentum non
 poterat.

XXI. Ejusdem æstatis exitu, M. Marcellus ex Si- Marcellus
 cilia provincia quum ad urbem venisset, a C. Cal- ovans ur-
 purnio prætore senatus ei ad ædem Bellonæ datus berem init.
 est: ibi quum de rebus a se gestis disseruisset, que-
 stus leniter non suam magis, quam militum, vicem,
 quod provincia confecta exercitum deportare non li-
 cuisset, postulavit, ut triumphanti urbem inire lice-
 ret: id non inpetravit. Quum multis verbis actum
 esset, utrum minus conveniret, cujus nomine absentis,
 ob res prospere ductu ejus gestas, supplicatio
 decreta foret, et Diis immortalibus habitus honos, ei
 præsentis negare triumphum: an, quem tradere ex-
 ercitus successori jussissent, (quod, nisi mauente in
 provincia bello, non decerneretur) eum quasi debel-
 lato triumphare, quum exercitus, testis meriti atque
 inmeriti triumpho, abesset; medium visum, ut ovans

U. C. 541. urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate senatus
 A. C. 211. ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem
 ovans iniret, imperium esset. Pridie, quam urbem
 iniret, in monte Albano triumphavit: inde ovans
 multam præ se prædam in urbem intulit. Cum si-
 mulacro captarum Syracusarum, catapultæ ballistæ-
 que, et alia omnia instrumenta belli lata, et pacis
 diuturnæ regiæque opulentiaë ornamenta, argenti
 ærisque fabrefacti vis, alia supellex, pretiosaque
 vestis, et multa nobilia signa, quibus inter primas
 Græciæ urbes Syracusæ ornatæ fuerant. Punicæ
 quoque victoriaë signum, octo ducti elephanti. Et
 non minimum fuit spectaculum cum coronis aureis
 præcedentes Sosis Syracusanus, et Mericus Hispan-
 nus: quorum altero duce nocturno Syracusas introi-
 tum erat; alter Nasum, quodque ibi præsidii erat,
 prodiderat. His ambobus civitas data, et quingena
 jugera agri. Sosidi in agro Syracusano, qui aut re-
 gius, aut hostium populi Romani fuisset, et ædes
 Syracusis cujus vellet eorum, in quos belli jure anim-
 adversum esset: Merico Hispanisque, qui cum eo
 transierant, urbs agerque in Sicilia ex iis, qui a po-
 pulo Romano defecissent, jussa dari. Id M. Cor-
 nelio mandatam, ut, ubi ei videretur, urbem agrum-
 que eis adsignaret. In eodem agro Belligeni, per
 quem inlectus ad transitionem Mericus erat, qua-
 dringenta jugera agri decreta. Post profectionem ex
 Sicilia Marcelli, Punica classis octo millia peditum,
 tria Numidarum equitum exposuit. Ad eos Mur-
 gantinaë desciverunt terræ: secutæ defectionem ea-
 rum Hybla et Macella sunt, et ignobiliores quædam
 aliæ. Et Numidæ, præfecto Mutine, vagi per totam
 Siciliam, sociorum populi Romani agros urebant.

Super hæc exercitus Romanus iratus, partim quod U. C. 541.
 cum imperatore non devectus ex provincia esset, A. C. 211.
 partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, segni
 fungebantur militia : magisque eis auctor ad seditio-
 nem, quam animus, deerat. Inter has difficultates
 M. Cornelius prætor et militum animos, nunc con-
 solando, nunc castigando, sedavit, et civitates om-
 nes, quæ defecerant, in ditionem redegit : atque ex
 his Murgantiam Hispanis, quibus urbs agerque de-
 bebatur, ex senatusconsulto adtribuit.

XXII. Consules, quum ambo Apuliam provinciam
 haberent, minusque jam terroris a Pœnis et Hanni-
 bale esset, sortiri jussi Apuliam Macedoniamque pro-
 vincias. Sulpicio Macedonia evenit, isque Lævino
 successit. Fulvius, Romam comitorum causa ar-
 cessitus, quum comitia consulibus rogandis haberet,
 prærogativa Veturia juniorum declaravit T. Manlium
 Torquatum et T. Otacilium. Manlius, qui præsens Manlius
 erat, gratulandi causa quum turba coiret, nec du- consula-
 bius esset consensus populi, magna circumfusus turba tum re-
 ad tribunal consulis venit ; petitque, ut pauca sua cusat.
 verba audiret, centuriamque, quæ tulisset suffragium,
 revocari juberet. Erectis omnibus exspectatione,
 quidnam postulaturus esset, oculorum valetudinem
 excusavit. *Inpudentem et gubernatorem et imperato-*
rem esse, qui, quum alienis oculis ei omnia agenda sint,
postulet sibi aliorum capita ac fortunas committi : pro-
inde, si videretur, et redire in suffragium Veturiam ju-
niorum juberet, et meminisset in consulibus creandis bel-
li, quod in Italia sit, temporumque reipublicæ. Vix-
dum requiesse aures a strepitu et tumultu hostili, quo
paucos ante menses adsederint prope mœnia Romana.
 Post hæc quum centuria frequens subclamasset, ni-

U. C. 541. *hil se mutare sententiæ, eosdemque consules dicturos esse*; tum Torquatus, *Neque ego vestros, inquit, mores consul ferre potero, neque vos imperium meum. Redite in suffragium, et cogitate bellum Punicum in Italia, et hostium ducem Hannibalem esse.* Tum centuria, et auctoritate mota viri, et admirantium circa fremitu, petit a consule, ut Veturiam seniorum citaret: *Velle se cum majoribus natu conloqui, et ex auctoritate eorum consules dicere.* Citatis Veturiæ senioribus, datum secreto in Ovili cum his conloquendi tempus. Seniores de tribus consulendum dixerunt esse, duobus jam plenis honorum, Q. Fabio et M. Marcello; et, si utique novum aliquem adversus Pœnos consulem creari vellent, M. Valerium Lævinum egregie adversus Philip~~um~~ regem terra marique res gessisse. Ita de tribus consultatione data, senioribus dimissis, juniores suffragium ineunt. M. Claudium Marcellum, fulgentem tum Sicilia domita, et M. Valerium absentes consules dixerunt: auctoritatem prærogativæ omnes centuriæ secutæ sunt. Eludant nunc antiqua mirantes: non equidem, si qua sit sapientium civitas, quam docti fingunt magis, quam norunt, aut principes graviore temperantioresque a cupidine imperii, aut multitudinem melius moratam censeam fieri posse. Centuriam vero juniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio mandaret, vix ut verisimile sit, parentum quoque hoc seculo vilis levisque apud liberos auctoritas fecit.

· XXIII. Prætoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso, et L. Manlius Acidinus, et C. Lætorius, et L. Cincius Alimentus creati sunt. Forte ita incidit, ut comitiis perfectis nunciaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitorum

esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur U. C. 541.
 populus, mortuum in Sicilia esse. Ludi Apollinares A. C. 211.
 et priore anno fuerant, et, eo anno ut fierent, refe-
 rente Calpurnio prætore, senatus decrevit, ut in per-
 petuum voverentur. Eodem anno prodigia aliquot
 visa nunciataque sunt. In æde Concordiæ Victoria,
 quæ in culmine erat, fulmine icta decussaque, ad
 Victorias, quæ in antefixis erant, hæsit, neque inde
 procidit. Et Anagnia et Fregellis nunciatum est,
 murum portasque de cælo tactas: et in foro Suder-
 tano sanguinis rivos per diem totum fluxisse, et
 Ereti lapidibus pluisse, et Reate mulam peperisse.
 Ea prodigia hostiis majoribus sunt procurata, et ob-
 secratio in unum diem populo indicta, et novendiale
 sacrum. Sacerdotes publici aliquot eo anno demor-
 tui sunt, novique subfecti: in locum M. Æmilii
 Numidæ decemviri sacrorum M. Æmilius Lepidus:
 in locum M. Pomponii Mathonis pontificis C. Li-
 vius: in locum Sp. Carvili Maximi auguris M. Scr-
 vilius. T. Otacilius Crassus pontifex quia exacto
 anno mortuus erat, ideo nominatio in locum ejus
 non est facta. C. Claudius flamen Dialis, quod exta
 perperam dederat, flaminio abiit.

XXIV. Per idem tempus M. Valerius Lævinus,
 tentatis prius per secreta conloquia principum ani-
 mis, ad indictum ante ad id ipsum concilium Æto-
 lorum classe expedita venit. Ubi quum Syracusas
 Capuamque captam, in fidem in Sicilia Italiaque re-
 run secundarum, ostentasset, adjecissetque, *jam inde* Valerii ora-
 tio apud
 Ætolos.
a majoribus traditum morem Romanis colendi socios,
ex quibus alios in civitatem atque æquum secum jus ac-
cepissent, alios in ea fortuna haberent, ut socii esse,
quam cives, mallent. Ætolos eo in majore futuros ho-

U. C. 541. *nore, quod gentium transmarinarum in amicitiam primi
A. C. 211. venissent. Philippum eis et Macedonas graves adcolas
esse; quorum se vim ac spiritus et jam fregisse, et eo
reducturum esse, ut non his modo urbibus, quas per vim
ademissent Ætolis, excedant, sed ipsam Macedoniam
infestam habeant. Et Acarnanas, quos ægre ferrent
Ætoli a corpore suo diremtos, restitutum se in anti-
quam formulam jurisque ac ditionis eorum. Hæc,
dicta promissaque ab Romano imperatore, Scopas,
qui tum prætor gentis erat, et Dorymachus, princeps
Ætolorum, adfirmaverunt auctoritate sua, minore
cum verecundia et majore cum fide vim majestatemque
populi Romani extollentes: maxime tamen spes po-
tiundæ movebat Acarnaniæ. Igitur conscriptæ con-
ditiones, quibus in amicitiam societatemque populi
Romani venirent: additumque, ut, si placeret vellent-
que, eodem jure amicitia Elei, Lacedæmonique, et At-
tali, et Pleuratus, et Scerdilædus essent. (Asiæ At-
tali, hi Thracum et Illyriorum reges.) Bellum ut
extemplo Ætoli cum Philippo terra gererent. Navibus
ne minus viginti quinqueremibus adjuvaret Romanus.
Urbium Corcyrae tenuis ab Ætolia incipienti solum tec-
taque, et muri cum agris, Ætolorum; alia omnis præda
populi Romani esset. Darentque operam Romani, ut
Acarnaniam Ætoli haberent. Si Ætoli pacem cum
Philippo facerent, fœderi adscriberent, ita ratam eorum
pacem, si Philippus arma ab Romanis sociisque, quique
eorum ditionis essent, abstinuisset. Item, si populus
Romanus fœdere jungeretur regi, ut caveret, ne jus ei
belli inferendi Ætolis sociisque eorum esset. Hæc con-
venerunt, conscriptaque biennio post Olympiæ ab
Ætolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis
monumentis essent, sunt posita. Moræ causa fue-*

Fœdus
cum Æ-
tolis.

rant retenti Romæ diutius legati Ætolorum. Nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit: et Ætoli extemplo moverunt adversus Philippum bellum, et Lævinus Zacynthum (parva insula est propinqua Ætoliæ: urbem unam eodem, quo ipsa est, nomine habet; eam præter arcem vi cepit) et Cœniadas Nasumque Acarnanum captas Ætolis contribuit. Philippum quoque satis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnosque et pacta cum Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit.

XXV. Philippo Ætolorum defectio Pellæ hibernanti adlata est: itaque, quia primo vere moturus exercitum in Græciam erat, Illyrios finitimasque eis urbes alterno metu quietas ut Macedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum atque Apolloniatum fines fecit: egressosque Apolloniatas, cum magno terrore atque pavore, compulit intra muros. Vastatis proximis Illyrici, in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter: inde Dardanorum urbem, sitam in Macedonia, transitum Dardanis facturam, cepit. His raptim actis, memor Ætolici junctique cum eo Romani belli, per Pelagoniam, et Lyncum, Bottiæam, in Thessaliam descendit. Ad bellum secum adversus Ætolos capessendum incitari posse homines credebat: et, relicto ad fauces Thessaliæ Perseo cum quatuor millibus armatorum ad arcendos aditu Ætolos, ipse, priusquam majoribus occuparetur rebus, in Macedoniam, atque inde in Thraciam exercitum ac Mædos duxit. Incurrere ea gens in Macedoniam solita erat; ubi regem occupatum externo bello, ac sine præsidio esse regnum sensisset. Ad Phragandas igitur vastare agros, et urbem Jamphorinam, caput arcemque Mædicæ, obpugnare cœpit. Scopas,

U. C. 541. ubi profectum in Thraciam regem, occupatumque
 A. C. 211. ibi bello audivit, armata omni juventute Ætolorum,
 bellum inferre Acarnaniæ parat. Adversus quod
 Acarnaniæ bel- bellum inferre Acarnaniæ parat. Adversus quod
 lum infe- Acarnanum gens et viribus impar, et jam Cœniadas
 runt Æ- Nasumque amissa cernens, Romanaque insuper arma
 toli. ingruere, ira magis instruit, quam consilio, bellum.
 Acarna- Conjugibus liberisque et senioribus supra sexaginta
 num con- annos in propinquam Epirum missis, ab quindecim
 juratio. ad sexaginta annos conjurant, nisi victores, se non
 redituros. Qui victus acie excessisset, eum ne quis
 urbe, tecto, mensa, lare reciperet, diram execratio-
 nem in populares, obtestationem quam sanctissimam
 potuerunt adversus hospites, composuerunt: preca-
 tique simul Epirotas sunt, ut, qui suorum in acie ce-
 cidissent, eos uno tumulo contegerent, adhiberent-
 que humatis titulum: HIC SITI SUNT ACARNANES,
 QUI, ADVERSUS VIM ATQUE INJURIAM ÆTOLORUM
 PRO PATRIA PUGNANTES, MORTEM OBCUBUERUNT.
 Per hæc incitatis animis, castra in extremis finibus
 suis obvia hosti posuerunt: nunciis ad Philippum
 missis, quanto res in discrimine esset, omittere Phi-
 lippum, id quod in manibus erat, coëgerunt bellum,
 Jamphorina per deditionem recepta, et prospero alio
 successu rerum. Ætolorum inpetum tardaverat pri-
 mo conjurationis fama Acarnanicæ: deinde auditus
 Philippi adventus, regredi etiam in intimos coëgit
 fines. Nec Philippus, quamquam, ne obprimerentur
 Acarnanes, itineribus magnis ierat, ultra Dium est
 progressus: inde, quum audisset reditum Ætolorum
 ex Acarnania, et ipse Pellam rediit.

Eos libe-
 rat peri-
 culo Phi-
 lippus.

XXVI. Lævinus, veris principio a Corcyra pro-
 fectus navibus, superato Leucata promontorio, quum
 venisset Naupactum, Anticyram inde se petiturum

edixit, ut præsto ibi Scopas Ætolique essent. Sita U. C. 542.
A. C. 210.
Anticyra est in Locride læva parte sinum Corinthia-
cum intrantibus : breve terra iter eo, brevis naviga-
tio ab Naupacto est. Tertio ferme post die utrim-
que obpugnari cœpta est. Gravior a mari obpugna-
tio erat ; quia et tormenta machinæque omnis gene-
ris in navibus erant, et Romani inde obpugnabant.
Itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem
Ætolis traditur, præda ex pacto Romanis cessit.
Literæ Lævino redditæ, consulem eum absentem de-
claratum, et successorem venire P. Sulpicium : ce-
terum, diuturno ibi morbo implicitus, serius spe om-
nium Romam venit. M. Marcellus, quum Idibus
Martii consulatum inisset, senatum eo die, moris
modo caussa, habuit : professus, *nihil se, absente col-
lega, neque de republica, neque de provinciis, acturum.*
*Scire se, frequentes Siculos prope urbem in villis ob-
tractatorum suorum esse : quibus, tantum abesse, ut
per se non liceat palam Romæ crimina edita fictaque
ab inimicis vulgare, ut, ni simularent, aliquem sibi ti-
morem, absente collega, dicendi de consule esse, ipse
eis extemplo daturus senatum fuerit. Ubi quidem col-
lega venisset, non passurum quidquam prius agi, quam
ut Siculi in senatum introducantur. Delectum prope
a M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quam-
plurimi questum de se Romam venirent : eundem li-
teris falsis urbem inplesse, bellum in Sicilia esse, ut
suam laudem minuat. Moderati animi gloriam eo
die adeptus consul, senatum dimisit ; ac prope jus-
titium omnium rerum futurum videbatur, donec al-
ter consul ad urbem venisset. Otium, ut solet, ex-
citavit plebis rumores : belli diuturnitate, et vastatos
agros circa urbem, qua infesto agmine isset Hannibal,*

U. C. 542. *et exhaustam delectibus Italiam, et prope quotannis*
 A. C. 210. *exercitus cæsos querebantur; et consules bellicosos am-*
bo, viros acres nimis et feroces, creatos, qui vel in pace
tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello re-
spirare civitatem forent passuri.

XXVII. Interrupit hos sermones nocte, quæ pridie Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum: eodem tempore septem tabernæ, quæ postea quinque, et argentariæ, quæ nunc novæ adpellantur, arsere. Comprehensa postea privata ædificia: neque enim tum basilicæ erant: comprehensæ lautuniæ, forumque piscatorium, et atrium regium. Ædes Vestæ vix defensa est tredecim maxime servorum opera, qui in publicum redempti ac manumissi sunt: nocte ac die continuatum incendium fuit. Nec ulli dubium erat, humana id fraude factum esse, quod pluribus simul locis, et iis diversis, ignes coorti essent. Itaque consul ex auctoritate senatus pro concione edixit, qui, quorum opera id conflatum incendium, profiteretur, præmium fore, libero pecuniam, servo libertatem. Eo præmio inductus Campanorum Calaviorum servus (Mannus ei nomen erat) indicavit, *dominos et quinque præterea juvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fulvio securi percussi erant, id incendium fecisse; vulgoque facturos alia, ni comprehendantur.* Comprehensi ipsi familiæque eorum: et primo elevabatur index indiciumque: *pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac levitatem ex re fortuita crimen commentum:* ceterum ut coram coarguebantur, et quæstio ex ministris facinoris foro medio haberi cœpta est, fassi omnes, atque in dominos servosque conscios animadversum est: indici libertas data, et

viginti millia æris. Consuli Lævino Capuam prætereunti circumfusa multitudo Campanorum est, obsecrantium cum lacrimis, ut sibi Romam ad senatum ire liceret, oratum, si qua misericordia tandem flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent, nomenque Campanorum a Q. Flacco deleri sinerent. Flaccus, sibi privatam simultatem cum Campanis, negare, nullam esse: publicas inimicitias et hostiles esse, et futuras, quoad eo animo esse erga populum Romanum sciret: nullam enim in terris gentem esse, nullum infestiorum populorum nomini Romano. Ideo se manibus inclusos tenere eos: quia, si qui evasissent aliqua, velut feros bestias per agros vagari, et laniare, et trucidare, quodcumque obvium detur. Alios ad Hannibalem transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos: inventurum in semivivato foro consulem vestigia sceleris Campanorum. Vestæ ædem petitam, et æternos ignes, et conditum in penetrali fatale pignus imperii Romani. Se minime censere tutum esse, Campanis potestatem intrandi Romana mania fieri. Lævinus Campanos, jurejurando a Flacco adactos, quinto die, quam ab senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Romam jussit. Hac circumfusus multitudine, simul Siculis obviam egressis Ætolisque Romam præivit, clarissimarum urbium excidio celeberrimis viris victos bello accusatores in urbem adducens. De republica tamen primum ac de provinciis ambo consules ad senatum retulere.

XXVIII. Ibi Lævinus, quo statu Macedonia et Græcia, Ætoli, Acarnanes Locrique essent, quasque ibi res ipse egisset terra marique, exposuit. Philip-pum, inferentem bellum Ætolis, in Macedoniam retro ab se compulsum, ad intima penitus regni abisse, legio-

U. C. 542. *nemque inde deduci posse : classem satis esse ad arcen-*
 A. C. 210. *dum Italia regem.* Hæc de se deque provincia, cui præfuerat. Consulum de provinciis communis relatio fuit : decrevere Patres, *Ut alteri consulum Italia bellumque cum Hannibale provincia esset : alter classem, cui T. Otacilius præfuisset, Siciliamque provinciam cum L. Cincio prætore obtineret.* Exercitus eis duo decreti, qui in Etruria Galliaque essent : eæ quatuor erant legiones : urbanæ duæ superioris anni in Etruriam ; duæ, quibus Sulpicius consul præfuisset, in Galliam mitterentur. Galliæ et legionibus præesset, quem consul, cujus Italia provincia esset, præfecisset. In Etruriam C. Calpurnius, post præturam prorogato in annum imperio, missus ; et Q. Fulvio Capua provincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus civium sociorumque minui iussus, ut ex duabus legionibus una legio, quinque millia peditum et trecenti equites essent ; dimissis, qui plurima stipendia haberent : et sociorum septem millia peditum et trecenti equites relinquere, eadem ratione stipendiorum habita in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio consuli superioris anni, nec de provincia Apulia, nec de exercitu, quem habuerat, quidquam mutatum : tantum in annum prorogatum imperium est. P. Sulpicius collega ejus omnem exercitum, præter socios navales, iussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius præesset, ubi consul in provinciam venisset, dimitti iussus. L. Cincio prætori ad obtinendam Siciliam Cannenses milites dati, duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Vulsoni prætori decretæ, quibus L. Cornelius in eadem provincia priore anno præfuerat. Ur-

banas legiones ita scribere consules jussi, ne quem U. C. 542.
 militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Va- A. C. 210.
 lerii, Q. Fulvii, fuissent; neve eo anno plures, quam
 una et viginti, Romanæ legiones essent.

XXIX. His senatusconsultis perfectis, sortiti provin-
 cias consules. Sicilia et classis Marcello, Italia Marcello
 cum bello adversus Hannibalem Lævino evenit. obvenit
 Quæ sors, velut iterum captis Syracusis, ita exani- Sicilia.
 mavit Siculos, exspectatione sortis in consulum con-
 spectu stantes, ut comploratio eorum flebilesque
 voces et extemplo oculos hominum converterent, et
 postmodo sermones præbuerint. Circumibant enim
 senatum cum veste sordida, adfirmantes, *se non modo*
suam quisque patriam, sed totam Siciliam, relicturos,
si eo Marcellus iterum cum imperio redisset. Nullo
suo merito eum ante implacabilem in se fuisse: quid
iratum, quod Romam de se questum venisse Siculos
sciat, facturum? Obrui Ætnæ ignibus, aut mergi freto,
satius illi insulæ esse, quam velut dedi noxæ inimico.
 Hæ Siculorum querelæ, domos primum nobilium
 circumlatæ, celebratæque sermonibus, quos partim
 misericordia Siculorum, partim invidia Marcelli ex-
 citabat, in senatum etiam pervenerunt. Postulatum
 a consulibus est, ut de permutandis provinciis sena-
 tum consulerent. Marcellus, *si jam auditi ab senatu* Mutantur
Siculi essent, aliam forsitan futuram fuisse sententiam provinciae.
suam, dicere: nunc, ne quis timore frenari eos dicere
posset, quo minus de eo libere querantur, in cujus po-
testate mox futuri sint, si collegæ nihil intersit, mutare
se provinciam paratum esse: deprecari senatus præju-
dicium; nam, quum extra sortem collegæ optionem
dari provinciae iniquum fuerit, quanto majorem inju-
riam, immo contumeliam esse, sortem suam ad eum

U. C. 542. *transferri?* Ita senatus, quum, quid placeret, magis
 A. C. 210. ostendisset, quam decresset, dimittitur: inter ipsos
 consules permutatio provinciarum, rapiente fato
 Marcellum ad Hannibalem, facta est: ut, ex quo
 primus adversæ pugnæ gloriam ceperat, in ejus lau-
 dem postremus Romanorum imperatorum, prosperis
 tum maxime bellicis rebus, caderet.

Siculorum
 oratio in
 Marcellum.

XXX. Permutatis provinciis, Siculi, in senatum
 introducti, multa de Hieronis regis fide perpetua
 erga populum Romanum verba fecerunt, in gra-
 tiam publicam avertentes, *Hieronimum ac postea
 Hippocratem et Epicydem tyrannos, quum ob alia, tum
 propter defectionem ab Romanis ad Hannibalem, invi-
 sos fuisse sibi: ob eam causam et Hieronimum a prin-
 cipibus juventutis prope publico consilio interfectum: et
 in Epicydis Hippocratisque cædem septuaginta nobilis-
 simorum juvenum conjurationem factam; quos, Mar-
 celli mora destitutos, quia ad prædictum tempus exer-
 citum ad Syracusas non admovisset, indicio facto, om-
 nes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis
 atque Epicydis tyrannidem Marcellum excitasse, Leon-
 tinis crudeliter direptis. Numquam deinde principes
 Syracusanorum desisse ad Marcellum transire, pollice-
 rique, se urbem, quum vellet, ei tradituros: sed eum
 primo vi capere maluisse; dein, quum id neque terra,
 neque mari, omnia expertus, potuisset, auctores tradi-
 tarum Syracusarum fabrum ærarium Sosim, et Meri-
 cum Hispanum, quum principes Syracusanorum habere,
 toties id nequidquam ultro obferentes, præoptusse: quo
 scilicet justiore de causa vetustissimos socios populi
 Romani trucidaret, ac diriperet. Si non Hieronymus
 ad Hannibalem defecisset, sed populus Syracusanus et
 senatus, si portas Marcello Syracusani publice, et non,*

obpressis Syracusanis, tyranni eorum Hippocrates et U. C. 542.
 Epicydes, clausissent, si Karthaginensium animis bel- A. C. 210.
 lum cum populo Romano gessissent; quid ultra, quam
 quod fecerit, nisi ut deleter Syracusas, facere hostiliter
 Marcellum potuisse? Certe præter mœnia et tecta ex-
 hausta urbis, et refracta ac spoliata Deûm delubra,
 Diis ipsis ornamentisque eorum ablatis, nihî relictum
 Syracusis esse. Bona quoque multis ademta, ita ut ne
 nudo quidem solo, reliquiis direptæ fortunæ, alere sese
 ac suos possent. Orare se Patres conscriptos, ut, si ne-
 queant omnia, saltem, quæ compareant cognoscique
 possint, restitui dominis jubeant. Talia conquestos
 quum excedere ex templo, ut de postulatis eorum
 Patres consuli possent, Lævinus jussisset, Maneant
 immo, inquit Marcellus, ut coram his respondeam,
 quando ea conditione pro vobis, Patres conscripti, bella
 gerimus, ut victos armis accusatores habeamus. Duæ
 captæ hoc anno urbes Capua Fubium reum, Marcel-
 lum Syracusæ habeant.

XXXI. Reductis in curiam legatis, tum consul, Siculis re-
 Non adeo majestatis, inquit, populi Romani imperii- spondet
 que hujus oblitus sum, Patres conscripti, ut, si de meo Marcellus.
 crimine ambigeretur, consul dicturus caussam, accusan-
 tibus Græcis, fuerim: sed non, quid ego fecerim, in dis-
 quisitionem venit, quam quid isti pati debuerint: qui si
 non fuerunt hostes, nihil interest, nunc, an vivo Hiero-
 ne, Syracusas violaverim. Sin autem desciverunt, le-
 gatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac
 mœnia clauserunt, exercituque Karthaginensium ad-
 versus nos tutati sunt: quis passos esse hostilia, quum
 fecerint, indignatur? Tradentes urbem principes Syra-
 cusanorum aversatus sum: Sosim et Mericum Hispanum,
 quibus tantum crederem, potiores habui. Nor

U. C. 542. *estis extremi Syracusanorum, quippe qui aliis humili-*
 A. C. 210. *tatem objiciatis. Quis est restrum, qui se mihi portas*
aperturum, qui armatos milites meos in urbem accep-
turum promiserit? Odistis et exsecramini eos, qui fece-
runt, et ne hic quidem contumeliis in eos dicendis par-
citis: tantum abest, ut et ipsi tale quidquam facturi
fueritis. Ipsa humilitas eorum, Patres conscripti, quam
isti objiciunt, maximo argumento est, me neminem, qui
navatam operam reipublicæ nostræ velit, aversatum
esse. Et, antequam obsiderem Syracusas, nunc lega-
tis mittendis, nunc ad colloquium eundo, tentavi pa-
cem: et, postquam neque legatos violandi verecundia
erat, nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus
responsum dabatur, multis terra marique exhaustis la-
boribus, tandem vi atque armis Syracusas cepi. Quæ
captis acciderint, apud Hannibalem et Karthaginienses
victosque justius, quam apud victoris populi senatum,
quererentur. Ego, Patres conscripti, Syracusas spolia-
tus si negaturus essem, numquam spoliis earum urbem
Romam exornarem. Quæ autem singulis victor aut
ademi, aut dedi; quum belli jure, tum ex cujusque me-
rito, satis scio me fecisse. Ea vos rata habeatis, Patres
conscripti, nã magis reipublicæ interest, quam mea.
Mea quippe fides exsoluta est: ad rempublicam perti-
net, ne acta mea rescindendo, alios in posterum segnio-
res duces faciatis. Et quoniam coram et Siculorum et
mea verba audistis, Patres conscripti, simul templo ex-
cedemus, ut, me absente, liberius consuli senatus possit.
 Ita dimissis Siculis, et ipse in Capitolium ad delectum discessit.

XXXII. Consul alter de postulatis Siculorum ad Patres retulit. Ibi quum diu de sententiis certatum esset, et magna pars senatus, principe ejus senten-

tiæ T. Manlio Torquato, cum tyrannis bellum gerendum fuisse, censerent, hostibus et Syracusanorum et populi Romani: et urbem recipi, non capi: et receptam legibus antiquis et libertate stabiliri, non fessam miseranda servitute bello adfligi. Inter tyrannorum et ducis Romani certamina, præmium victoris in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam periisse, horreum atque ærarium quondam populi Romani: cujus munificentia ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello, adjuncta ornataque respublica esset. Si ab inferis existat rex Hiero, fidissimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracusas, aut Romam ei ostendi posse? quum, ubi semirutam ac spoliatam patriam respexisset, ingrediens Romam in vestibulo urbis, prope in porta, spolia patriæ suæ visurus sit? Hæc taliaque quum ad invidiam consulis miserationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt Patres causa Marcelli: Quæ is gerens bellum victorque egisset, rata habenda esse: in reliquum curæ senatui fore rem Syracusanam, mandatuosque consuli Lævino, quod sine jactura reipublicæ fieri posset, fortunæ ejus civitatis consuleret. Missis duobus senatoribus in Capitolium ad consulem, uti rediret in curiam, et introductis Siculis, senatusconsultum recitatum est: legatique, benigne adpellati ac dimissi, ad genua se Marcelli consulis projecerunt, obsecrantes, ut, quæ deplorandæ ac levandæ calamitatis causa dixissent, veniam eis daret, et in fidem clientelamque se urbemque Syracusas acciperet: post hæc consul clementer adpellatos dimisit.

U. C. 542.

A. C. 210.

Syracusæ
in clientela
Marcelli.

XXXIII. Campanis deinde senatus datus est, quorum oratio miserabilior, causa durior erat: neque enim meritas pœnas negare poterant, nec ty-

Campanis
datur senatus.

U. C. 542. ranni erant, in quos culpam conferrent : sed satis
 A. C. 210.

pensum pœnarum, tot veneno absumtis, tot securi percussis senatoribus, credebant. *Paucos nobilium superstites esse, quos nec sua conscientia, ut quidquam de se gravius consulerent, inpulerit, nec victoris ira capitis damnaverit ; eos libertatem sibi suisque, et bonorum aliquam partem orare, cives Romanos, adfinitatibus plerosque et propinquis jam cognationibus ex conubio vetusto junctos.* Submotis deinde e templo, paullisper dubitatum, an arcessendus a Capua Q. Fulvius esset : (mortuus enim post captam Claudius consul erat) ut coram imperatore, qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque disceptatum fuerat, disceptaretur : dein, quum M. Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos ejus, ac Q. Minucium et L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus adfuerant, in senatu viderent, nec Fulvium avocari a Capua, nec differri Campanos vellent ; interrogatus sententiam M. Atilius Regulus, cujus ex iis, qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas erat ; *In consilio, inquit, arbitror me fuisse consulibus, Capua capta, quum quæreretur, ecquis Campanorum de republica nostra bene meritus esset ; duas mulieres compertum est, Vestiam Oppiam Atellanam Capuæ habitantem, et Fauculam Cluviam, quæ quondam quæstum corpore fecisset ; illam quotidie sacrificasse pro salute et victoria populi Romani ; hanc captivis egentibus alimenta cum subpeditasse. Ceterorum omnium Campanorum eundem erga nos animum, quem Karthaginensium, fuisse : securique percussos a Q. Fulvio esse magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa eminebat. Per senatum agi de Campanis, qui cives Romani sunt, injussu populi non video posse :*

M. Atilii
 sententia.

idque et apud majores nostros in Satricanis factum est, quum defecissent, ut M. Antistius tribunus plebis prius rogationem ferret, sciretque plebs, uti senatui de Satricanis sententiæ dicendæ jus esset. Itaque censeo, cum tribunis plebis agendum esse, ut eorum unus pluresve rogationem ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis jus fiat. L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate senatus plebem in hæc verba rogavit: Omnes Campani, Atellani, Calatini, Sabatini, qui se dederunt in arbitrium ditionemque populi Romani Fulvio proconsuli, quæque una secum dederunt, agrum urbemque, divina, humanaque, utensiliaque, sive quid aliud dederunt; de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo, Quirites. Plebes sic jussit. Quod senatus juratus, maxima pars, censeat, qui adsidetis, id volumus jubemusque.

XXXIV. Ex hoc plebeiscito senatus consultus, Senatus-consultum de Campanis.
Oppiæ Cluviæque primum bona ac libertatem restituit: si qua alia præmia petere ab senatu vellent, venire eas Romam. Campanis in familias singulas decreta facta, quæ non operæ pretium est omnia enumerare. Aliorum bona publicanda: ipsos liberosque eorum et conjuges vendendas, extra filias, quæ enupsissent prius, quam in populi Romani potestatem venirent. Alios in vincula condendos, ac de his posterius consulendum. Aliorum Campanorum summam etiam census distinxerunt, publicanda necne bona essent; pecua captiva, præter equos, et mancipia, præter puberes virilis sexus, et omnia, quæ solo non continerentur, restituenda, censuerunt, dominis. Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam, qui eorum, aut ipsi aut parentes eorum, apud hostes essent, liberos esse, jusserunt, ita ut nemo eorum civis Romanus, aut La-

U. C. 542. *tini nominis esset: neve quis eorum, qui Capuæ fuissent, dum portæ clausæ essent, in urbe agrove Campano intra certam diem maneret. Locus, ubi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur: qui nec Capuæ, nec in urbe Campana, quæ a populo Romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis Lirim annem Romam versus; qui ad Romanos transissent prius, quam Hannibal Capuam veniret, cis Vulturum emovendos, censuerunt: ne quis eorum propius mare quindecim millibus passuum agrum ædificiumve haberet. Qui eorum trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posterive eorum uspiam pararent haberentve, nisi in Veiente, aut Sutрино, Nepesinove agro: dum ne cui major, quam quinquaginta jugerum, agri modus esset. Senatorum omnium, quique magistratus Capuæ, Atellæ, Calatiæ gessissent, bona venire Capuæ, jusserunt: libera corpora, quæ venundari placuerat, Romam mitti, ac Romæ venire. Signa, statuas æneas, quæ capta de hostibus dicerentur, quæ eorum sacra ac profana essent, ad pontificum collegium rejecerunt. Ob hæc decreta mœstiores aliquanto, quam Romam venerant, Campanos dimiserunt: nec jam Q. Fulvii sævitiam in sese, sed iniquitatem Deûm atque exsecrabilem fortunam suam incusabant.*

Edictum
coss. de
remigibus
dandis.

XXXV. Dimissis Siculis Campanisque, delectus habitus: scripto deinde exercitu, de remigum supplemento agi cœptum: in quam rem quum neque hominum satis, nec, ex qua pararentur, stipendiumque acciperent, pecuniæ quidquam ea tempestate in publico esset, edixerunt consules, ut privati ex censu ordinibusque, sicut antea, remiges darent cum stipendio cibariisque dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum, tanta indignatio fuit, ut

magis dux, quam materia, seditioni deesset. *Secundum Siculos Campanosque plebem Romanam perdendam lacerandamque sibi consules sumsisse : per tot annos tributo exhaustos nil reliqui, præter terram nudam ac vastam, habere Tecta hostes incendisse, servos agricoltores rempublicam abduxisse, nunc ad militiam parvo ære emendo, nunc remiges imperando. Si quid cui argenti ærisve fuerit, stipendio remigum et tributis annuis ablatum. Se, ut dent, quod non habeant, nulla vi, nullo imperio cogi posse. Bona sua venderent : in corpora, quæ reliqua essent, sævirent. Ne unde redimantur quidem, quidquam superesse. Hæc non in occulto, sed propalam in foro atque oculis ipsorum consulum ingens turba circumfusi fremebant : nec eos sedare consules, nunc castigando, nunc consolando, poterant. Spatium deinde his tridui se dare ad cogitandum dixerunt : quo ipsi ad rem inspiciendam expediendamque usi sunt. Senaturn postero die habuerunt de remigum supplemento : ubi quum multa disseraissent, cur æqua plebis recusatio esset, verterunt orationem eo, ut dicerent, *Privatis id, seu æquum, seu iniquum, onus injungendum esse. Nam unde, quum pecunia in ærario non esset, paraturos navales socios ? Quomodo autem sine classibus aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri posse, aut tuta Italiæ litora esse ?**

U. C. 542.
A. C. 210.
Querelas
excitat.

Consilia
ea de re.

XXXVI. Quum in hac difficultate rerum consilium hæreret, ac prope torpor quidam occupasset hominum mentes, tum Lævinus consul, *Magistratus senatui, et senatum populo, sicut honore præsent, ita ad omnia, quæ dura atque aspera essent, subeunda duces debere esse. Si quid injungere inferiori velis, id prius in te ac tuos si ipse juris statueris, facilius omnes obe-*

Lævini
sententia.

U. C. 542. *dientes habeas : nec inpensa gravis est, quum ex ea plus*
 A. C. 210. *quam pro virili parte sibi quemque capere principum*
vident. Itaque classes habere atque ornare volumus
populum Romanum? privatos sine recusatione remiges
dare? nobismet ipsis primum imperemus. Aurum, ar-
gentum, æs signatum omne senatores crastino die in pub-
licum conferamus : ita ut annulos sibi quisque, et con-
jugi, et liberis, et filio bullam, et, quibus uxor filiæve
sunt, singulas uncias pondo auri relinquunt; argenti,
qui curuli sella sederunt, equi ornamenta et libras pon-
do, ut salinum patellamque Deorum caussa habere pos-
sint : ceteri senatores libram argenti tantum, æris sig-
nati quina millia in singulos patres familiæ relinqua-
mus. Ceterum omne aurum, argentum, æs signatum,
ad triumviros mensarios extemplo deferamus, nullo ante
senatusconsulto facto : ut voluntaria conlatio et certa-
men adjuvanda reipublicæ excitet ad æmulandum ani-
mos primum equestris ordinis, dein reliquæ plebis.
Hanc unam viam, multa inter nos conlocuti, consules
invenimus. Ingreddimini, Diis bene juvantibus. Res-
publica incolumis et privatas res facile salvas præstat :
publica prodendo, tua nequidquam serves. In hæc tan-
to animo consensum est, ut gratiæ ultro consulibus
agerentur : senatu inde misso, pro se quisque au-
rum, argentum et æs in publicum conferunt, tanto
certamine injecto, ut prima inter primos nomina sua
vellent in publicis tabulis esse ; ut nec triumviri ac-
cipiundo, nec scribæ referendo subficerent. Hunc
consensum senatus equester ordo est secutus : eques-
tris ordinis, plebes. Ita sine edicto, sine coërcitione
magistratus, nec remige in supplementum, nec sti-
pendio respublica eguit : paratisque omnibus ad bel-
lum, consules in provincias profecti sunt.

Volunta-
ria con-
latio.

XXXVII. Neque aliud magis tempus belli fuit, U. C. 542.
 quo Karthaginienses Romanique pariter variis ca- A. C. 210.
 sibus inmixtis magis in ancipiti spe ac metu fuerint.
 Nam Romanis et in provinciis, hinc in Hispania ad-
 versæ res, hinc prosperæ in Sicilia, luctum et læti-
 tiam miscuerant: et in Italia, quum Tarentum amis-
 sum damno et dōlori, tum arx cum præsidio retenta
 præter spem gaudio fuit: et terrorem subitum pavo-
 remque urbis Romæ obsessæ et obpugnatae Capua
 post dies paucos capta in lætitiā vertit. Trans-
 marinæ quoque res quadam vice pensatæ. Philip-
 pus hostis tempore haud satis opportuno factus;
 Ætoli novi adsciti socii, Attalusque Asiæ rex, jam
 velut despondente fortuna Romanis imperium ori-
 entis. Karthaginienses quoque Capuam amissam et
 Tarentum captum æquabant: et, ut ad mœnia urbis
 Romanæ nullo prohibente se pervenisse in gloria
 ponebant, ita pigebat irriti incepti; pudebatque adeo
 se spreto, ut, sedentibus ipsis ad Romana mœnia,
 alia porta exercitus Romanus in Hispaniam duceret-
 ur. Ipsæ quoque Hispaniæ, quo propius spem ve-
 nerant, tantis duobus ducibus exercitibusque cæsis,
 debellatum ibi, ac pulsos inde Romanos esse; eo
 plus, ab L. Marcio tumultuario duce ad vanum et ir-
 ritum victoriam redactam esse, indignationis præbe-
 bant. Ita æquante fortuna, suspensa omnia utri-
 que erant, integra spe, integro metu, velut illo tem-
 pore primum bellum inciperent.

XXXVIII. Hannibalem ante omnia angebat,
 quod Capua, pertinacius obpugnata ab Romanis,
 quam defensa ab se, multorum Italiæ populorum
 animos averterat: quos neque omnes tenere præ-
 sidiis, nisi vellet in multas parvasque partes carpere

U. C. 542. exercitum, quod minime tum expediebat, poterat :
 A. C. 210. nec, deductis præsiidiis, spei liberam vel obnoxiam
 Hannibal timori sociorum relinquere fidem. Præceps in ava-
 vastat quæ ritiam et crudelitatem animus ad spolianda, quæ tueri
 tueri ne- quit. nequibat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinavit.
 Id fœdum consilium, quum incepto, tum etiam exitu
 fuit : neque enim indigna patientium modo abalie-
 nabantur animi, sed ceterorum etiam : quippe ad
 plures exemplum, quam calamitas, pertinebat. Nec
 consul Romanus tentandis urbibus, sicunde spes ali-
 qua se ostendisset, deerat. Salapiæ principes erant
 Dasius et Blattius : Dasius Hannibali amicus ; Blat-
 tius, quantum ex tuto poterat, rem Romanam fove-
 bat, et per occultos nuncios spem proditiōis fecerat
 Marcello ; sed sine adiutore Dasio res transigi non
 poterat. Multum ac diu cunctatus, et tum quoque
 magis inopia consilii potioris, quam spe effectus,
 Dasium adpellabat : at ille, quum ab re aversus, tum
 æmulo potentatus inimicus, rem Hannibali aperit.
 Arcessito utroque, Hannibal quum pro tribunali
 quædam ageret, mox de Blattio cogniturus, starent-
 que submoto populo accusator et reus : Blattius de
 proditiōe Dasium adpellabat. *Enimvero, ille, vel-
 ut in manifesta re, exclamat, sub oculis Hannibalis
 secum de proditiōe agi.* Hannibali atque eis, qui
 aderant, quo audacior res erat, minus similis veri vi-
 sa est : *æmulationem profecto atque odium esse : et id
 crimen adferri, quod, quia testem habere non posset, li-
 berius fingenti sit.* Ita inde dimissi sunt : nec Blat-
 tius ante abstinit tamen tam audaci incepto, quam
 idem obtundendo, docendoque, quam ea res ipsis
 patriæque salutaris esset, pervicit, ut præsidium Pu-
 nicum (quingenti autem Numidæ erant) Salapiaque

Salapia
 tradita
 Marcello.

traderetur Marcello. Nec sine cæde multa tradi po-
 tuit : longe fortissimi equitum toto Punico exercitu
 erant. Itaque, quamquam improvisa res fuit, nec usus
 equorum in urbe erat, tamen, armis inter tumultum
 captis, et eruptionem tentaverunt, et, quum evadere
 nequirent, pugnantibus ad ultimum obcubuerunt : nec
 plus quinquaginta ex his in potestatem hostium vivi
 venerunt : plusque aliquanto damni hæc ala equitum
 amissa Hannibali, quam Salapia, fuit : nec deinde
 umquam Pœnus (quo longe plurimum valuerat) equi-
 tatu superior fuit.

U. C. 542.
 A. C. 210.

XXXIX. Per idem tempus, quum in arce Taren-
 tina vix inopia tolerabilis esset, spem omnem præ-
 sidium, quod ibi erat, Romanum, præfectusque præ-
 sidii atque arcis M. Livius in comitatibus ab Sicilia
 missis habebant : qui ut tuto præterveherentur oram
 Italiæ, classis viginti ferme navium Rhegii stabat.
 Præerat classi comitatibusque D. Quinctius, ob-
 scuro genere ortus, ceterum multis fortibus factis
 gloria militari illustris. Primo quinque naves, qua-
 rum maximæ duæ triremes a Marcello ei traditæ
 erant, habuit : postea rem impigre sæpe gerenti tres
 additæ quinqueremes : postremo ipse a sociis, Rhe-
 ginisque, et a Velia, et a Pæsto, debitas ex fœdere
 exigendo, classem viginti navium, sicut ante dictum
 est, effecit. Huic ab Rhegio profectæ classi Demo-
 crates, cum pari classe navium Tarentinarum nume-
 ro, quindecim millia ferme ab urbe ad Sacriportum
 obvius fuit. Velis tum forte, improvidus futuri cer-
 taminis, Romanus veniebat : sed circa Crotonem
 Sybarimque suppleverat remigio naves, instructam-
 que et armatam egregie pro magnitudine navium
 classem habebat : et tum forte sub idem fere tempus

Prælium
 inter Rom.
 et Tarenti-
 nam clas-
 ses.

U. C. 542. et venti vis omnis cecidit, et hostes in conspectu
 A. C. 210. fuere, ut ad componenda armamenta, expediendum-
 que remigem ac militem ad inminens certamen satis
 temporis esset. Raro alias tantis animis justæ con-
 currerunt classes: quippe quum in majoris discrimen
 rei, quam ipsæ erant, pugnarent. Tarentini, ut, re-
 cuperata urbe ab Romanis post centesimum prope
 annum, arcem etiam liberarent; spe comæatus quo-
 que hostibus, si navali prælio possessionem maris
 ademissent, interclusuros: Romani, ut, retenta pos-
 sessione arcis, ostenderent, non vi aut virtute, sed
 prodicione ac furto, Tarentum amissum. Itaque ex
 utraque parte signo dato quum rostris concurrissent,
 neque retro navem inhiherent, nec dirimi ab se hos-
 tem paterentur, quam quis indeptus navem erat, fer-
 rea injecta manu; ita conserebant ex propinquo
 pugnam, ut non missilibus tantum, sed gladiis etiam
 prope conlato pede gereretur res. Proræ inter se
 junctæ hærebant, puppes alieno remigio circumage-
 bantur: ita in arto stipatæ erant naves, ut vix ul-
 lum telum in mari vanum intercideret: frontibus
 velut pedestris acies urgebant, perviæque naves pug-
 nantibus erant. Insignis tamen inter ceteras pugna
 fuit duarum, quæ primæ agminis concurrerant inter
 se. In Romana nave ipse Quinctius erat, in Taren-
 tina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico
 modo, sed privato etiam odio invisus atque infestus
 Romanis: quod ejus factionis erat, quæ Tarentum
 Hannibali prodiderat. Hic Quinctium, simul pug-
 nantem hortantemque suos, incautum hasta transfi-
 git: ille atque præceps cum armis procidit ante pro-
 ram: victor Tarentinus, in turbatam duce amisso
 navem impigre transgressus, quum submovisset hos-

tes, et prora jam Tarentinorum esset, puppim male U. C. 542.
 conglobati tuerentur Romani; repente et alia a pup- A. C. 210.
 pi triremis hostium adparuit. Ita in medio circum-
 venta Romana navis capitur: hinc ceteris terror in-
 jectus, ut prætoriam navem captam videre; fugien-
 tesque passim, aliæ in alto mersæ, aliæ in terram
 remis abreptæ, mox prædæ fuere Thurinis Metapon-
 tinisque. Ex onerariis, quæ cum commeatu seque-
 bantur, perpaucæ in potestatem hostium venire:
 aliæ, ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua
 transferentes vela, in altum evectæ sunt. Nequa-
 quam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta:
 nam ad quatuor millia hominum frumentatum egres-
 sa, quum in agris passim vagarentur; Livius, qui
 arci præsidioque Romano præerat, intentus in om-
 nes occasiones gerendæ rei, C. Persium, inpigrum
 virum, cum duobus millibus armatorum ex arce
 emisit: qui, vage effusos per agros palatosque ador-
 tus, quum diu passim cecidisset, paucos ex multis,
 trepida fuga incidentes semiapertis portarum foribus,
 in urbem compulit, ne urbs eodem inpetu caperetur.
 Ita æquatæ res ad Tarentum; Romanis victoribus
 terra, Tarentinis mari: frumenti spes, quæ in oculis
 fuerat, utrosque frustrata pariter.

XL. Per idem tempus Lævinus consul, jam mag-
 na parte anni circumacta, in Siciliam, veteribus no- Res in Sici-
 visque sociis exspectatus, quum venisset, primum ac lia gestæ.
 potissimum omnium ratus, Syracusis nova pace in-
 conditas componere res. Agrigentum inde (quod
 belli reliquum erat, tenebaturque a Karthaginien-
 sium valido præsidio) duxit legiones: et adfuit for-
 tuna incepto. Hanno erat imperator Karthaginien-
 sium, sed omnem in Mutine Numidisque spem repo-

U. C. 542. sitam habebant. Per totam Siciliam vagus prædas
 A. C. 210. agebat ex sociis Romanorum neque intercludi ab
 Agrigento vi aut arte ulla, nec, quin erumperet, ubi
 vellet, prohiberi poterat. Hæc ejus gloria, quia jam
 imperatoris quoque famæ obficiebat, postremo in in-
 vidiam vertit; ut ne bene gestæ quidem res jam
 Hannoni propter auctorem satis lætæ essent: prop-
 ter quæ postremo præfecturam ejus filio suo dedit,
 ratus, cum imperio auctoritatem quoque ei inter
 Numidas erepturum: quod longe aliter evenit. Nam
 veterem favorem ejus sua insuper invidia auxit: ne-
 que ille indignitatem injuriæ tulit, confestimque ad
 Lævinum occultos nuncios misit de tradendo Agri-
 gento. Per quos ut est facta fides, compositusque rei
 gerendæ modus, portam ad mare ferentem Numidæ
 quum occupassent, pulsus inde custodibus, aut cæsis,
 Romanos ad id ipsum missos in urbem acceperunt.
 Et quum agmine jam in media urbis ac forum magno
 tumultu iretur, ratus Hanno non aliud, quam tumul-
 tum ac secessionem (id quod et ante acciderat) Nu-
 midarum esse, ad comprimendam seditionem proces-
 sit. Atque ille, quum ei multitudo major, quam
 Numidarum, procul visa, et clamor Romanus haud-
 quaquam ignotus ad aures accidisset, prius, quam ad
 ictum teli veniret, capessit fugam: per aversam por-
 tam emissus, adsumto comite Epicycle, cum paucis
 ad mare pervenit: nactique opportune parvum na-
 vigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos
 certatum erat, in Africam trajecerunt. Alia multi-
 tudo Pœnorum Siculorumque, ne tentato quidem
 certamine, quum cæci in fugam ruerent, clausique
 exitus essent, circa portas cæsa. Oppido recepto
 Lævinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis

Agrigen-
 tum Ro-
 manis tra-
 ditum.

Sicilia de-
 sert a
 Pœnis.

cæsos securi percussit : ceteros prædamque vendidit : U. C. 542.
 omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentianorum cladis Siciliam quum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. Proditæ brevi sunt viginti oppida : sex vi capta : voluntaria deditioe in fidem venerunt ad quadraginta : quarum civitatum principibus quum pro cujusque merito consul pretia pœnasque exsolvisset, coëgissetque Siculos, positis tandem armis, ad agrum colendum animos convertere, ut esset non incolarum modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romæ atque Italiæ (id quod multis sæpe tempestatibus fecerat) annonam levaret ; ab Agathyrna inconditam multitudinem secum in Italiam transvexit. Quatuor millia hominum erant, mixti ex omni conlutione exsules, obæratæ, capitalia ausi plerique ; et quum in civitatibus suis ac sub legibus vixerant, et postquam eos ex variis caussis fortuna similis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam tolerantæ vitam : hos neque relinquere Lævinus in insula, tum primum nova pace coalescente, velut materiam novandis rebus, satis tutum ratus est : et Rheginis usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum, adsuetam latrociniiis quærentibus manum. Et, quod ad Siciliam adtinet, eo anno debellatum est.

XLI. In Hispania principio veris P. Scipio, navibus deductis, evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde Iberi fluminis petere jubet. Eodem legiones ex hibernis convenire quum jussisset : ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est. Quo quum venisset, adloquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, con-

U. C. 542. cione advocata, ita disseruit: *Nemo ante me novus*
 A. C. 210. *imperator militibus suis prius, quam opera eorum usus*
 Scipionis *esset, gratias agere jure ac merito potuit. Me vobis*
 oratio ad *prius, quam provinciam aut castra viderem, obligavit*
 milites. *fortuna: primum, quod ea pietate erga patrem patru-*
umque meum vivos mortuosque fuistis: deinde, quod
amissam tanta clade provinciæ possessionem, integram,
et populo Romano et successori mihi, virtute vestra ob-
tinuistis. Sed quum jam benignitate Deum id paremus
atque agamus, non ut ipsi maneamus in Hispania, sed
ne Pœni maneant, nec ut pro ripa Iberi stantes arcea-
mus transitu hostes, sed ut ultro transeamus, transfera-
musque bellum; vereor, ne cui vestrum majus id auda-
ciusque consilium, quam aut pro memoria cladum nu-
per acceptarum, aut pro ætate mea, videatur. Ad-
versæ pugnæ in Hispania nullius in animo, quam meo,
minus obliterari possunt. Quippe cui pater et patruus
intra triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cu-
mularetur familiæ nostræ funus, interfecti sunt. Sed
ut familiaris pene orbitas ac solitudo frangit animum;
ita publica quum fortuna tum virtus desperare de sum-
ma rerum prohibet. Ea fato quodam data nobis sors
est, ut magnis omnibus bellis victi vicerimus. Vetera
omitto, Porsenam, Gallos, Samnites: a Punicis bellis
incipiam. Quot classes, quot duces, quot exercitus
priore bello amissi sunt? Jam quid hoc bello memo-
rem? Omnibus aut ipse adfui cladibus: aut, quibus
adfui, maxime unus omnium casu sensi. Trebia, Trasi-
menus, Cannæ, quid aliud sunt, quam monumenta oc-
cisorum exercituum consulumque Romanorum? Adde
defectionem Italiæ, Siciliæ majoris partis, Sardinia.
Adde ultimum terrorem ac pavorem, castra Punica in-
ter Anienem et mœnia Romana posita, et visum prope

in portis victorem Hannibalem. In hac ruina rerum U. C. 542.
stetit una integra atque immobilis virtus populi Romani. A. C. 210.

Hæc omnia strata humi erexit ac sustulit. Vos omnium primi, milites, post Cannensem cladem vadenti Hasdrubali ad Alpes Italiamque, qui si se cum fratre conjunxisset, nullum jam nomen esset populi Romani, ductu auspicioque patris mei obstitistis: et hæ secundæ res illas adversas sustinuerunt. Nunc, benignitate Deum, omnia secunda, prospera, in dies lætiora ac meliora in Italia Siciliaque geruntur. In Sicilia Syracusæ, Agrigentum captum, pulsæ tota insula hostes, receptaque provincia in ditione populi Romani est. In Italia Arpi recepti, Capua capta. Iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus Hannibal, in extremum angulum agri Bruttii compulsus, nihil jam majus precatur Deos, quam ut incolumi cedere atque abire ex hostium terra liceat. Quid igitur minus conveniat, milites, quam, quum aliæ super alias clades cumularentur, ac Dii prope ipsi cum Hannibale starent, vos hic cum parentibus meis (æquentur enim etiam honore nominis) sustinuisse labantem fortunam populi Romani; nunc eosdem, quia illic omnia secunda lætaque sunt, animis deficere? Nuper quoque quæ acciderunt, utinam tam sine meo luctu, quam vestro, transissent! Nunc Dii immortales imperii Romani præsides, qui centuriis omnibus, ut mihi imperium juberent dari, fuere auctores, iidem auguriis auspiciisque, et per nocturnos etiam visus omnia læta ac prospera portendunt. Animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, præsagit, nostram Hispaniam esse: brevi extorre hinc omne Punicum nomen, maria terrasque fæda fuga inpleturum. Quod mens sua sponte divinatur, idem subjicit ratio haud fallax. Vexati ab iis socii nostram fidem per legatos inplorant: tres duces

U. C. 542. *discrepantes, prope ut defecerint alii ab aliis, trifariam*
 A. C. 210. *exercitum in diversissimas regiones distraxere. Eadem*
in illos ingruit fortuna, quæ nuper nos adflixit: nam
et deseruntur ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos: et
diduxerunt exercitus; quæ patri patruoque meo causa
exitii fuit. Nec discordia intestina coire eos in unum
sinet, neque singuli nobis resistere poterunt. Vos mo-
do, milites, favete nomini Scipionum, soboli imperato-
rum vestrorum, velut adcisus recrescenti stirpibus. Agite,
milites veteres, novum exercitum novumque ducem tra-
ducite Iberum, traducite in terras cum multis fortibus
factis sæpe a vobis peragratas. Brevis faciam, ut, quem-
admodum nunc noscitis in me patris patruique si-
militudinem oris vultusque, et lineamenta corporis; ita
ingenii, fidei, virtutisque exemplum expressam ad effi-
giem vobis reddam, ut revixisse, aut renatum sibi quis-
que Scipionem imperatorem dicat.

XLII. Hac oratione accensis militum animis, relicto ad præsidium regionis ejus M. Silano, cum tribus millibus peditum et trecentis equitibus, ceteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia et quingenti equites) Iberum trajecit. Ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diversas regiones discessissent Punici exercitus, proximum adgrederetur, periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Karthaginem Novam interim obpugnare statuit; urbem quum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam; (ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniæ obsides erant) sitam præterea quum opportune ad trajiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantævis classi, et nescio an unum in

Karthago
 Nova ob-
 pugnata.

Hispaniæ ora, qua nostro adjacet mari. Nemo omnium, quo iretur, sciebat, præter C. Lælium. Is, classe circummissus, ita moderari cursum navium jussus erat, ut eodem tempore exercitus ostenderetur, et classis portum intraret. Septimo die ab Ibero Karthaginem ventum est simul terra marique: castra ab regione urbis, qua in septentrionem versa est, posita: his ab tergo (nam frons natura tuta erat) vallum objectum. Ceterum sita Karthago sic est. Sinus est maris media fere Hispaniæ ora, maxime Africo vento obpositus, et quingentos passus introrsus retractus, paullulo plus passuum in latitudinem patens: hujus in ostio sinus parva insula objecta ab alto portum ab omnibus ventis, præterquam Africo, tutum facit: ab intimo sinu peninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis et a meridie cincta mari: ab occasu stagnum claudit, paullum et ad septentrionem fusum; incertæ altitudinis, utcumque exæstuat aut deficit mare. Continenti urbem jugum ducentos fere et quinquaginta passus patens conjungit: unde quum tam parvi operis munitio esset, non objecit vallum imperator Romanus: seu fiduciam hosti superbe ostentans, sive ut subeunti sæpe ad mœnia urbis recursus pateret.

XLIII. Cetera, quæ munienda erant, quum perfecisset, naves etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit: circumvectusque classem, quum monuisset præfectos navium, ut vigilias nocturnas intenti servarent, omnia ubique primo obsessum hostem conari: regressus in castra, ut consilii sui rationem, quod ab urbe potissimum obpugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet, et spem potiundæ cohortando faceret, concione ad-

U. C. 542. vocata ita disseruit : *Ad urbem unam obpugnandum si quis vos adductos credit, is magis operis vestri, quam emolumentum rationem exactam, milites, habet. Obpugnabitis enim vere mœnia unius urbis, sed in una urbe universam ceperitis Hispaniam. Hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumque : qui, simul in potestate vestra erunt, extemplo omnia, quæ nunc sub Karthaginiensibus sunt, in ditionem tradent. Hic pecunia omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant ; et quæ nobis maximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit. Hic tormenta, arma, armamenta, et omnis apparatus belli est, qui simul et vos instruet, et hostes nudabit. Potiemur præterea quum pulcherrima opulentissimaque urbe, tum opportunissima portu egregio, unde terra marique, quæ belli usus poscunt, subpeditentur : quæ quum magna ipsi habebimus, tum demserimus hostibus multo majora. Hæc illis arx, hoc horreum, ararium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est. Hinc rectus in Africam cursus est : hæc una inter Pyrenæum et Gades statio : hinc omni Hispaniæ inminet Africa. Sed, quoniam vos instructos et ordinatos cognosco, ad Karthaginem novam obpugnandam totis viribus et bono animo transeamus. Quumque omnes una voce, hoc faciendum, subclamarent, eos Karthaginem duxit : tum terra marique eam obpugnari jubet.*

Cohortatur milites Scipio.

Karthago Nova expugnata.

XLIV. Contra Mago Pœnorum dux, quum terra marique instrui obpugnationem videret, et ipse copias ita disponit. Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua castra Romana erant, obponit : quingentis militibus arcem insedit : quingentos tumulo urbis in orientem verso inponit : multitudinem aliam, quo

clamor, quo subita vocasset res, intentam ad omnia U. C. 542.
obcurrere jubet. Patefacta deinde porta, eos, quos A. C. 210.
in via ferente ad castra hostium instruxerat, mittit.
Romani, duce ipso præcipiente, parumper cessere,
ut propiores subsidiis in certamine ipso submittendis
essent. Et primo haud inpari steterunt acie: subsidia
deinde, identidem submissa e castris, non averterunt
solum in fugam hostes, sed adeo effusis institerunt,
ut, nisi receptui cecinisset, permixti fugientibus
inrupturi fuisse in urbem viderentur. Trepidatio
vero non in prælio major, quam tota urbe fuit: multæ
stationes pavore atque fuga desertæ sunt, relictique
muri; quum, qua cuique erat proximum, desiluissent.
Quod ubi egressus Scipio in tumulum, quem Mercurii
vocant, animadvertit, multis partibus nudata defensoribus
mœnia esse; omnes e castris excitos ire ad obpugnandam
urbem, et ferre scalas jubet: ipse, trium præ se juvenum
validorum scutis obpositis, (ingens enim jam vis omnis
generis telorum e muris volabat) ad urbem succedit,
hortatur, imperat, quæ in rem sunt: quodque plurimum
ad accendendos militum animos intererat, testis
spectatorque virtutis atque ignaviæ cujusque adest. Ita-
que in vulnera ac tela ruunt; neque illos muri, neque
superstantes armati arcere queunt, quin certatim
adscendant. Et ab navibus eodem tempore ea, quæ
mari adluitur, pars urbis obpugnari cœpta est. Ceterum
tumultus inde major, quam vis, adhiberi poterat: dum
adplicant, dum partim exponunt scalas militesque,
dum, qua cuique proximum est, in terram evadere
properant, ipsa festinatione et certamine alii alios
inpediunt.

U. C. 542.
A. C. 210.

XLV. Inter hæc repleverat jam Pœnus armatis muros, et vis magna, ex ingenti copia congesta, telorum subpeditabat. Sed neque viri, nec tela, nec quidquam aliud æque, quam mœnia ipsa sese, defendebant: raræ enim scalæ altitudini æquari poterant: et, quo quæque altiores, eo infirmiores erant. Itaque, quum summus quisque evadere non posset, subirent tamen alii, onere ipso frangebantur: quidam, stantibus scalis, quum altitudo caliginem oculis obfudisset, ad terram delati sunt. Et quum passim homines scalæque ruerent, et ipso successu audacia atque alacritas hostium cresceret, signum receptui datum est; quod spem non præsentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis et corona capi urbem non posse: opera et difficilia esse, et tempus datura, ad ferendam opem, imperatoribus suis. Vix prior tumultus conticuerat, quum Scipio ab defessis jam vulneratisque recentes integrosque alios accipere scalas jubet, et vi majore adgredi urbem. Ipse, ut ei nunciatum est, æstum decedere, quod per piscatores Tarraconenses, nunc levibus cymbis, nunc, ubi eæ siederent, vadis pervagatos stagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari, eo secum armatos duxit. Medium ferme diei erat: et ad id, quod sua sponte cedente in mare æstu trahebatur aqua, acer etiam Septentrio ortus inclinatum stagnum eodem, quo æstus, ferebat, et adeo nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua esset, alibi genua vix superaret. Hoc, cura ac ratione compertum, in prodigium ac Deos vertens Scipio, qui ad transitum Romanis mare verterent, et stagno aufer-

rent, viasque ante numquam initas humano vestigio U. C. 542.
 aperirent, Neptunum jubebat ducem itineris sequi, A. C. 210.
 ac medio stagno evadere ad mœnia.

XLVI. Ab terra ingens labor succedentibus erat : nec altitudine tantum mœnium inpediebantur, sed quod euntes ad ancipites utrimque ictus subjectos habebant Romanos ; ut latera infestiora subeuntibus, quam adversa corpora, essent. At parte in alia quingentis et per stagnum facilis transitus, et in murum adscensus inde fuit : nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci ac stagni præsidio satis creditum foret ; nec ulla armatorum statio aut custodia obposita, intentis omnibus ad opem eo ferendam, unde periculum ostendebatur. Ubi urbem sine certamine intravere, pergunt inde, quanto maximo cursu poterant, ad eam portam, circa quam omne contractum certamen erat, in quod adeo intenti omnium non animi solum fuere, sed etiam oculi auresque pugnantium spectantiumque et adhortantium pugnantes, ut nemo ante ab tergo senserit captam urbem, quam tela in aversos inciderunt, et utrimque ancipitem hostem habebant : tunc, turbatis defensoribus metu, et mœnia capta, et porta intus forisque pariter refringi cœpta : et mox cædendo contractis, ne iter inpediretur, foribus, armati inpetum fecerunt. Magna multitudo et muros transcendebat, sed hi passim ad cædem oppidanorum versi : illa, quæ portam ingressa erat, justa acies, cum ducibus, cum ordinibus, media urbe in forum processit. Inde quum duobus itineribus fugientes videret hostes, alios ad tumulum in orientem versum, qui tenebatur quingentorum militum præsidio, alios in arcem, in quam et ipse Mago cum omnibus fere arma-

U. C. 542. tis, qui muris pulsi fuerant, refugerat; partim co-
 A. C. 210. piarum ad tumulum expugnandum mittit, partim ipse
 ad arcem ducit: et tumulus primo inpetu est captus,
 et Mago, arcem conatus defendere, quum omnia hos-
 tium plena videret, neque spem ullam esse, se ar-
 cemque et praesidium dedit. Quoad dedita arx
 est, caedes tota urbe passim factae; nec ulli pube-
 rum, qui obvis fuit, parcebatur: tum, signo dato,
 caedibus finis factus: ad praedam victores versi, quae
 ingens omnis generis fuit.

Præda in-
 gens.

XLVII. Liberorum capitum virile secus ad de-
 cem millia capta: inde, qui cives Novæ Karthaginis
 erant, dimisit: urbemque et sua omnia, quae reliqua
 eis bellum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia
 hominum erant; eos publicos fore populi Romani
 edixit, cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria
 belli enise operam navassent. Ceteram multitudi-
 nem incolarum juvenum, ac validorum servorum, in
 classem ad supplementum remigum dedit: et aux-
 erat navibus octo captivis classem. Extra hanc mul-
 tudinem Hispanorum obsides erant: quorum per-
 inde, ac si sociorum liberi essent, cura habita. Cap-
 tus et adparatus ingens belli; catapultæ maximæ
 formæ centum viginti, minores ducentæ octoginta
 et una: ballistæ majores viginti tres, minores quin-
 quaginta duæ: scorpionum majorum minorumque,
 et armorum telorumque, ingens numerus: signa mi-
 litaria septuaginta quatuor. Et auri argentique re-
 lata ad imperatorem magna vis: patere aureæ fue-
 runt ducentæ septuaginta sex, libras ferme omnes
 pondo: argenti facti signatique decem et octo millia
 et trecenta pondo: vasorum argenteorum magnus
 numerus. Hæc omnia C. Flaminio quaestori ad-

pensa adnumerataque sunt : tritici quadraginta millia U. C. 542.
 modiûm, hordei ducenta septuaginta. Naves onerariæ sexaginta tres in portu expugnatae captæque : A. C. 210.
 quædam cum suis oneribus, frumento, armis, ære præterea, ferroque, et linteis, et sparto, et navali alia materia ad classem ædificandam : ut minimum omnium, inter tantas opes belli captas, Karthago ipsa fuerit.

XLVIII. Eo die Scipio, C. Lælio cum sociis navalibus urbem custodire jusso, ipse in castra legiones reduxit : fessosque milites omnibus uno die belli operibus (quippe qui et acie dimicassent, et capienda urbe tantum laboris periculique adissent, et capta, cum iis, qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnassent) curare corpora jussit. Postero die, militibus navalibusque sociis convocatis, primum Diis immortalibus laudesque et grates egit, qui se non urbis solum opulentissimæ omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed ante eo congressissent omnis pene Africæ atque Hispaniæ opes : ut neque hostibus quidquam relinqueretur, et sibi ac suis omnia superessent. Militum deinde virtutem conlaudavit, quod eos non eruptio hostium, non altitudo mœnium, non inexplorata stagui vada, non castellum in alto tumulo situm, non munitissima arx deterruisset, quo minus transcenderent omnia perumperentque. Itaque, quamquam omnibus omnia deberet, præcipuum muralis coronæ decus ejus esse, qui primus murum adscendisset : profiteretur, qui se dignum eo duceret dono. Duo professi sunt : **Q.** Certamen de murali corona. Trebellius centurio legionis quartæ, et **Sex. Digi-** tius socius navalis : nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quam studia excitaverant uterque sui

U. C. 542. corporis hominum. Sociis C. Lælius præfectus clas-
 A. C. 210. sis; legionariis M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio quum prope seditionem veniret, Scipio tres recuperatores quum se daturum pronunciasset, qui, cognita caussa testibusque auditis, judicarent, uter prior in oppidum transcendisset; C. Lælio et M. Sempronio advocatis partis utriusque P. Cornelium Caudinum de medio adjeit; eosque tres recuperatores considerare, et caussam cognoscere jussit. Quum res eo majore ageretur certamine, quod amoti tantæ dignitatis non tam advocati, quam moderatores studiorum fuerant; C. Lælius, relicto consilio, ad tribunal ad Scipionem accedit, eumque docet, *rem sine modo ac modestia agi: ac prope esse, ut manus inter se conserant. Ceterum, etiamsi vis absit, nihilominus detestabili exemplo rem agi; quippe ubi fraude ac perjurio decus petatur virtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnes Deos paratos jurare, magis quæ velint, quam quæ sciant, vera esse, et obstringere perjurio non se solum suumque caput, sed signa militaria, et aquilas, sacramentique religionem. Hæc se ad eum de sententia P. Cornelii et M. Sempronii deferre.* Scipio, conlaudato Lælio, ad concionem advocavit, pronunciavitque, *Se satis comperit habere, Q. Trebellium et Sex. Digitium pariter in murum escendisse: seque eos ambos, virtutis caussa, coronis muralibus donare.* Tum reliquos, prout cuique meritum virtusque erat, donavit: ante omnes C. Lælium præfectum classis et omni genere laudis sibimet ipse æquavit, et corona aurea ac triginta bubus donavit.

XLIX. Tum obsides civitatum Hispaniæ vocari jussit: quorum quantus numerus fuerit, piget scri-

bere, quippe quum alibi trecentos ferme, alibi septingentos viginti quinque fuisse inveniam. Æque et alia inter auctores discrepant. Præsidium Punicum alius decem, alius septem, alius haud plus quam duum millium fuisse scribit. Capta alibi decem millia capitum, alibi supra quinque et viginti invenias. Scorpiones majores minoresque ad sexaginta captos scripserim, si auctorem Græcum sequar Silenum: si Valerium Antiatem, majorum scorpionum sex millia, minorum tredecim: adeo nullus mentiendo modus est. Ne de ducibus quidem convenit: plerique Lælium præfuisse classi; sunt, qui M. Junium Silanum dicant. Arinem præfuisse Punico præsidio, deditumque Romanis, Antias Valerius; Magonem alii scriptores tradunt. Non de numero navium captarum, non de pondere auri atque argenti, et redactæ pecuniæ, convenit. Si aliquibus adsentiri necesse est, media simillima veris sunt. Ceterum Scipio, vocatis obsidibus, primum universos bonum animum habere jussit. *Venisse eos in populi Romani potestatem, qui beneficio, quam metu, obligare homines malit; exterarumque gentes fide ac societate junctas habere, quam tristi subjectas servitio.* Deinde, acceptis nominibus civitatum, recensuit captivos, quorumcujusque populi essent: et nuncios domum misit, ut ad suos quisque recipiendos veniret. Si quarum forte civitatum legati aderant, eis præsentibus suos restituit: ceterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quæstori adtribuit. Inter hæc e media turba obsidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit, obtestarique cœpit, ut curam cultumque feminarum inpensius custodibus

U. C. 542.

A. C. 210.

Scipionis
in obsides
humanitas.

U. C. 542. commendaret: quum Scipio, *nihil profecto defutu-*
 A. C. 210. *rum*, diceret; tum rursus mulier, *Haud magni ist-*
facimus, inquit: *quid enim huic fortunæ non satis est.*
Alia me cura, ætatem harum intuentem, (nam ipsa jam
extra periculum injuriæ muliebris sum) stimulat. Ætat
et forma florentes circa erant Indibilis filiæ, aliæque
nobilitate pari, quæ omnes eam pro parente cole-
bant. Tum Scipio, Meæ populique Romani disciplin-
caussa facerem, inquit, *ne quid, quod sanctum usquæ*
esset, apud nos violaretur: nunc, ut id curem imper-
sus, vestra quoque virtus dignitasque facit: quæ ne in
malis quidem oblita decoris matronalis estis. Specta-
tæ deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique hau-
secus verecunde ac modeste, quam hospitum con-
juges ac matres, jussit.

Sponsa
 Allucii
 pudice
 servata.

L. Captiva deinde a militibus adducitur ad eum
 adulta virgo, adeo eximia forma, ut quacumque in-
 cedebat, converteret omnium oculos. Scipio, per-
 cunctatus patriam parentesque, inter cetera accepit
 desponsam eam principi Celtiberorum adolescenti
 Allucio nomen erat. Extemplo igitur parentibus
 sponsoque ab domo aditis, quum interim audiret
 deperire eum sponsæ amore, ubi primum venit, ad-
 curatiore cum sermone, quam parentes, alloquitur
Juvenis, inquit, juvenem adpello, quo minor sit inter
nos hujus sermonis verecundia. Ego, quum sponsa tu-
capta a militibus nostris ad me ducta esset, audiremque
eam tibi cordi esse, et forma faceret fidem, quia ipse
si frui liceret ludo ætatis, (præsertim recto et legitimo
amore) et non respublica animum nostrum occupasset
veniam mihi dari sponsam impensius amanti vellem
tuo, cujus possum, amori faveo. Fuit sponsa tua apud
me eadem, qua apud soceros tuos parentesque suos, ve-

Oratio ad
 eum Sci-
 pionis.

*recundia; servata tibi est, ut inviolatum et dignum me teque dari tibi donum posset. Hanc mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus populo Romano sis: et, si me virum bonum credis esse, quales patrem patruumque meum jam ante hæ gentes norant, scias multos nostri similes in civitate Romana esse; nec ullum in terris populum hodie dici posse, quem minus tibi hostem tuisque esse velis, aut amicum malis. Adolescens, simul pudore et gaudio perfusus, dextram Scipionis tenens, Deos omnes invocare ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi nequaquam satis facultatis, pro suo animo atque illius erga se merito, esset. Parentes inde cognatique virginis adpellati: qui, quoniam gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam satis magnum adtulissent auri pondus, orare Scipionem, ut id ab se donum acciperet, cœperunt: haud minorem ejus rei apud se gratiam futuram esse, adfirmantes, quam redditæ inviolatæ foret virginis. Scipio, quando tanto opere peterent, accepturum se pollicitus, poni ante pedes jussit: vocatoque ad se Allucio, *Super dotem, inquit, quam accepturus a socero es, hæc tibi a me dotalia dona accedent*: aurumque tollere, ac sibi habere jussit. His lætus donis honoribusque dimissus domum, inplevit populares laudibus meritis Scipionis: *Venisse Diis simillimum juvenem, vincentem omnia, quum armis, tum benignitate ac beneficiis*. Itaque, delectu clientium habito, cum delectis mille et quadringentis equibus intra paucos dies ad Scipionem revertit.*

LI. Scipio retentum secum Lælium, dum captivos obsidesque et prædam ex consilio ejus disponderet, satis omnibus compositis, data quinquereme, captivisque Magone et quindecim fere senatoribus,

U. C. 542.

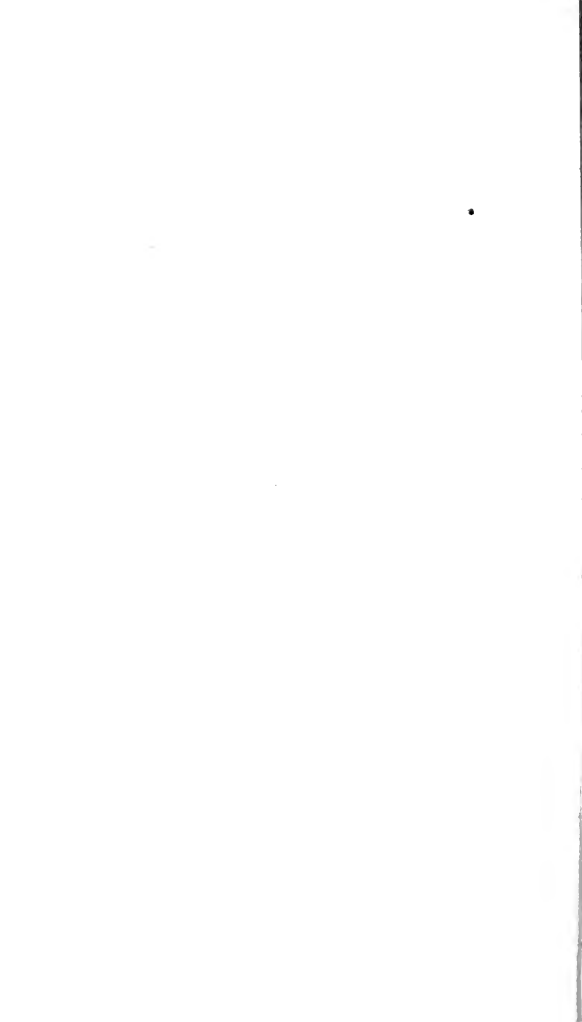
A. C. 210.

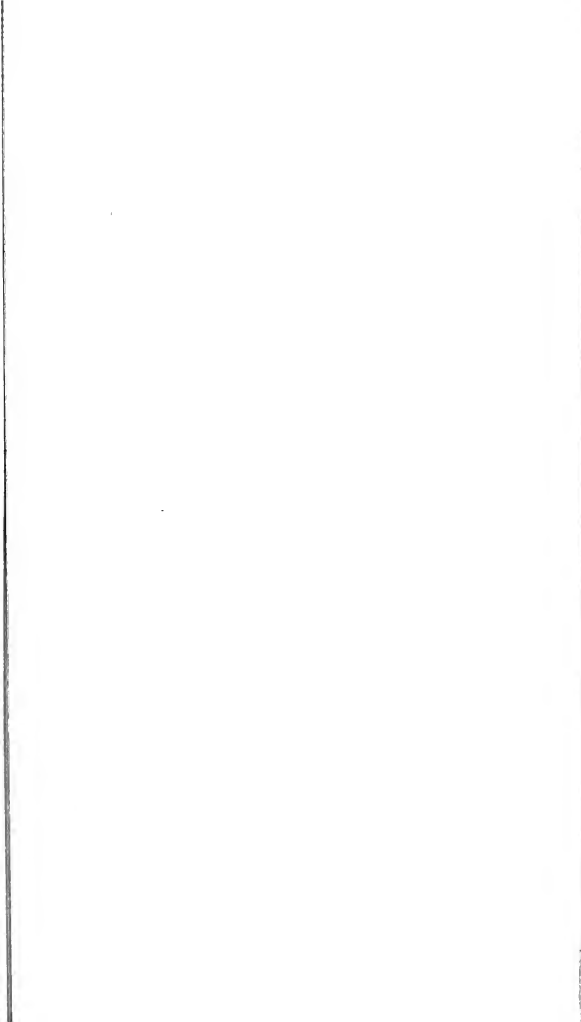
U. C. 542. qui simul cum eo capti erant, in navem inpositis,
 A. C. 210. nuncium victoriae Romam mittit: ipse paucos dies,
 quibus morari Karthagine statuerat, exercendis na-
 valibus pedestribusque copiis absumsit. Primo die
 legiones in armis quatuor millium spatio decurre-
 runt: secundo die arma curare et tergere ante ten-
 toria jussit: tertio die rudibus inter se in modum
 justae pugnae concurrerunt, praepilatisque missilibus
 jaculati sunt: quarto die quies data: quinto iterum
 in armis decursum est. Hunc ordinem laboris quie-
 tisque, quoad Karthagine morati sunt, servarunt.
 Remigium classicique milites, tranquillo in altum
 evecti, agilitatem navium simulacris navalis pugnae
 experiebantur. Haec extra urbem terra marique cor-
 pora simul animosque ad bellum acuebant: urbs ipsa
 strepebat adparatu belli, fabris omnium generum in
 publica officina inclusis: dux cuncta pari cura obi-
 bat: nunc in classe ac navali erat; nunc cum legi-
 onibus decurrebat; nunc operibus adspiciendis tem-
 pus dabat, quaeque in officinis, quaeque in armamen-
 tario ac navalibus fabrorum multitudo plurima in
 singulos dies certamine ingenti faciebat. His ita
 inchoatis, relictisque, qua quassi erant, muris, dis-
 positisque praesidiis ad custodiam urbis, Tarraconem
 est profectus, a multis legationibus protinus in via
 aditus: quas partim dato responso ex itinere dimi-
 sit, partim distulit Tarraconem, quo omnibus novis
 veteribusque sociis edixerat conventum. Et cuncti
 fere, qui cis Iberum incolunt, populi, multi etiam
 ulterioris provinciae convenerunt. Karthaginensium
 duces primo ex industria famam captae Karthaginis
 compresserunt: deinde, ut clarior res erat, quam ut
 tegi ac dissimulari posset, elevabant verbis. *Neco-*

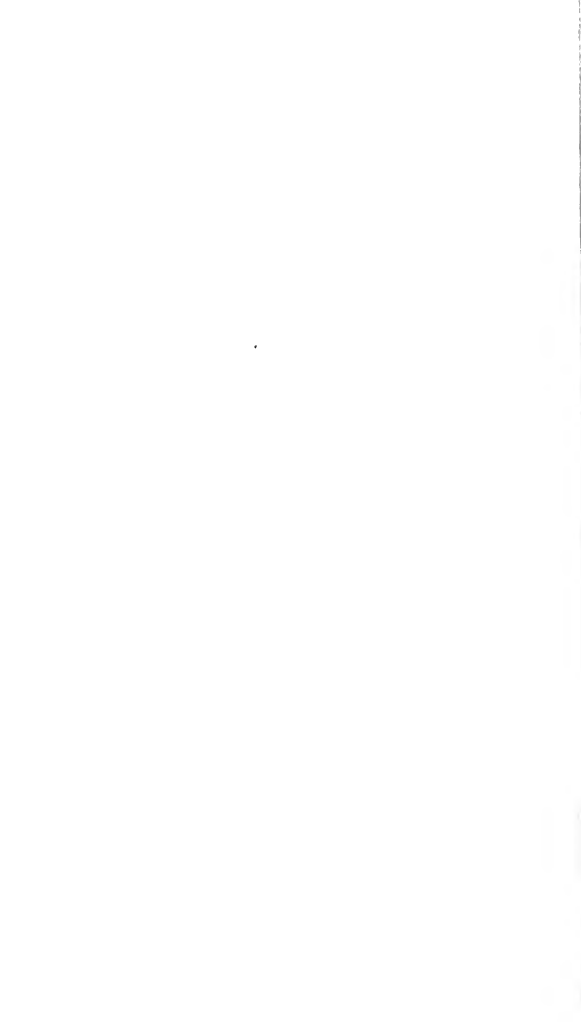
It Tarra-
 conem.

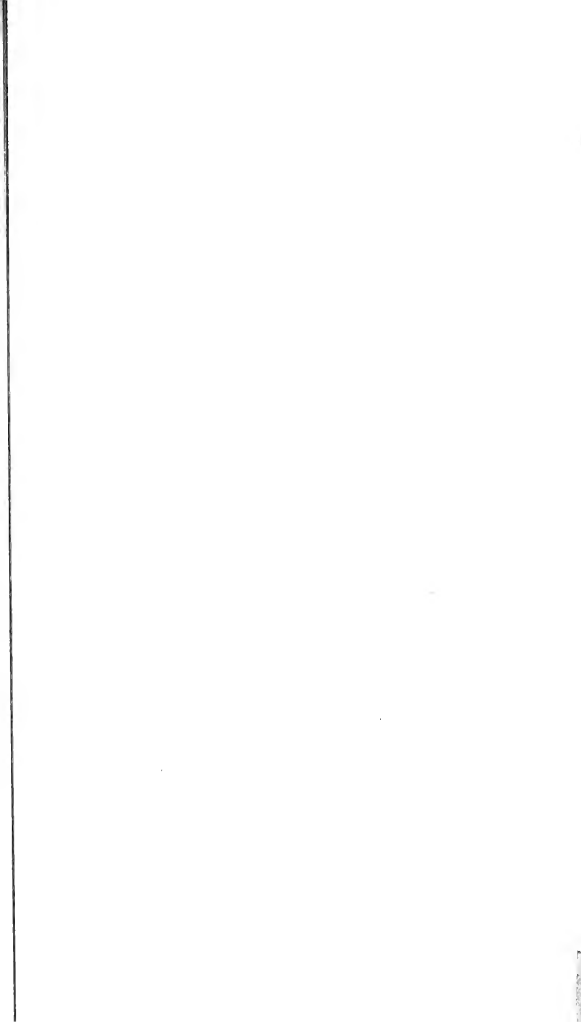
pinato adventu ac prope furto unius diei urbem unam U. C. 542.
Hispaniæ interceptam: cujus rei tam parvæ præmio A. C. 210.
elatum insolentem juvenem, immodico gaudio speciem
magnæ victoriæ inposuisse. At, ubi adpropinquare tres
duces, tres victores hostium exercitus audisset, obcur-
suram ei extemplo domesticorum funerum memoriam.
Hæc in vulgus jactabant, haudquaquam ipsi ignari,
quantum sibi ad omnia virium, Karthagine amissa,
decessisset.

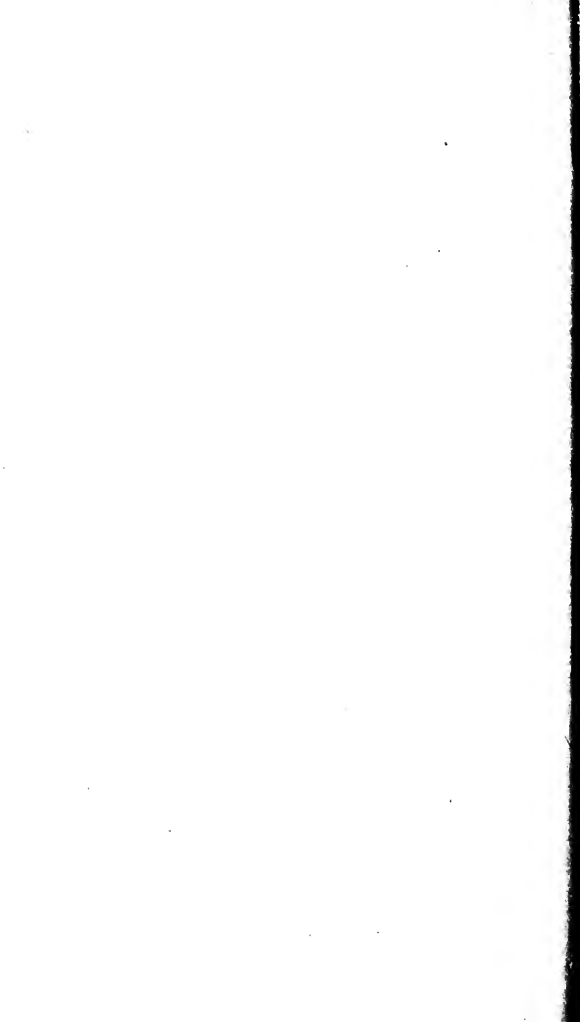
FINIS TOM. II.

PA
6452
A2
1800
t.2

Livius, Titus
Historiarum quae
supersunt

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
